

oIKos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.27>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

oikos

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2019 Nr. 1 (27)

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS, vyriausiasis redaktorius

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Dalia KUIZINIENĖ, redaktoriaus pavaduotoja

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Kristīne BEĶERE

(Latvijos mokslų akademija)

Ingrida CELEŠIŪTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Beata KALĘBA

(Krokuvos Jogailaičių universitetas, Lenkija)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Violetta PARUTIS

(Esekso universitetas, Didžioji Britanija)

Juozas SKIRIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Žurnalo leidybą remia Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų sklaidos 2016–2024 m. programą (projekto Nr. P-LIP-19-54).

Lietuvos
mokslo
taryba

Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2019

© Lietuvių išeivijos institutas, 2019

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Eglė GUDAVIČIENĖ, Kristina JAKAITĖ-BULBUKIENĖ	Londono ir Oslo paveikslas: lietuvių kalbinis elgesys . . 7 Picture of London and Oslo: Language Behavior of Lithuanian Emigrants 44
Dainius GENYS	Emocijų kartografija: subjektyvios lietuvių emigrantų patirtys 45 Map of Emotions: The Subjective Experience of Emigrants 59

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Milda DANYTĖ	Re-thinking the Concept of Diaspora: The Example of Lithuanian Migration History 61 Diaspora kaip probleminė sąvoka: lietuvių migracijos istorijos pavyzdžiai 77
Jonas VAIČENONIS, Solveiga LUKMINAITĖ	Šiaurės Kaukazo lietuvių bendruomenė Kislovodske ir Piatigorske: karo pabėgėlių patirtys ir repatriacijos procesas (1917–1919 m.) 79 Lithuanian Communities in the North Caucasus: Experiences of War Refugees and the Repatriation Process (1917–1919) 101
Dalia CIDZIKAITĖ	Magdalena Raškevičiūtė-Eggleston – Kanados literatūros kanono paraštėse 103 On the Margins of the Canadian Literary Canon: The Case of Magdalena Raskevich-Eggleston 112
Gerda PILIPAITYTĖ	Karo traumos naratyvai: vizualizacija, fokusuotė, naracijų technikos Antano Škėmos, Visuomio ir Jurgio Jankaus trumposios prozos tekstuose 113 War Trauma Narratives: Visualization, Focalization, Narration Techniques in Short Stories by Antanas Škėma, Visuomis, and Jurgis Jankus 125

Laura LAURUŠAITĖ	Išvietinimo moteriškos reprezentacijos šiuolaikinėje (e)migracijos kūryboje. 127 Female Representations of Displacement in Contemporary Writing about (E)migration 143
Rima KASPERIONYTĖ	Lietuvos žydų diasporos bruožai vėlyvojoje Grigorijaus Kanovičiaus prozoje. 145 The Lithuanian Jewish Diaspora in the Late Prose of Grigory Kanovich. 156
Akvilė ŠIMĖNIENĖ	Intelktualinės aplinkos lietuvių išeivijoje: Birutės Ciplijauskaitės atvejis 157 Intellectual Environments in the Lithuanian Diaspora: The Case of Birutė Ciplijauskaitė. 175
IŠ ARCHYVŲ FROM THE ARCHIVES	
Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ	Du laiškai iš JAV nacionalinio archyvo: Stasys Lozoraitis Jaunesnysis ir Bilas Klintonas 177 Two Letters from the U.S. National Archives: Stasys Lozoraitis, Jr., and Bill Clinton
RECENZIJOS BOOK REVIEWS	
Ilona STRUMICKIENĖ	Knyga, kurioje akcentuojama užsienio lietuvių katalikų istorijos tyrimų svarba. 189 A Book Emphasizing the Importance of the History of Emigrant Lithuanian Catholics
Ina ĖMUŽIENĖ	Trijų Baltijos šalių bendrystės pėdsakai BATUN'o veikloje. 193 Traces of Baltic Commonality in the Activities of BATUN
KRONIKA EVENTS	 199
APIE AUTORIUS ABOUT THE AUTHORS	 219
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS SUBMISSION GUIDELINES	 221 225

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Eglė GUDAVIČIENĖ
Vilniaus universitetas

Kristina JAKAITĖ-BULBUKIENĖ
Vilniaus universitetas

Londono ir Oslo poveikslas: lietuvių kalbinis elgesys

„Tikrai, kad lietuvių kalba čia nepamiršta tikrai yra. (Juokiasi.) <...> Kiek tų lietuvių yra? 200 tūkstančių? <...> Aš nežinau, gal daugiau, gal daugiau, man atrodo, yra. Tai va.“ (V48, neLT13, Londonas)¹.

„Tie lietuviai taip susimaišo į tą masę, kad čia jų nepastebėsi. <...> Palyginus su kokiais lenkais arba ispanais, italais. Čia masės, lietuvių labai labai mažai.“ (M28, neLT5, Londonas).

„Paskutinius metus čia tu savo bagažo nepleti, bet dažniausiai kokį naują žodį, išsireikimą tu gauni užsienio kalba <...>. Atrodo, tau reikia kažką išsireikšt, ir tu žinai tą žodį trim kitom kalbom, o lietuviškai negali pasakyti. Ir tas jaučias, kad ta kalba užsimiršta...“ (V32, neLT8, Oslos).

Santrauka. Šiame straipsnyje remiamasi duomenimis, surinktais įgyvendinant projektą „Lietuvių kalba diasporoje: mokėjimas, vartojimas, nykimas“ (2015–2017, vadovė Meilutė Ramonienė, rėmė VLKK). Analizuojami giluminiai pusiau struktūruoti interviu iš Londono ir Oslo, po 10 interviu iš kiekvieno miesto (20 interviu – 20 tyrimo dalyvių: 8 vyrai ir 12 moterų). Tyrime dalyvavo tik dabartinės emigracijos bangos lietuviai. Atlikus tyrimą, prieita prie išvados, kad ir Londono, ir Oslo lietuviams būdingas toks pats kalbinis elgesys, kaip ir visoms kitoms mažumoms pasaulyje. Skirtumus nulėmė iš esmės šalis specifika, kurią niveliuoja megapolių daugiakultūriškumas ir gyvenamosios šalies kalba.

Londono lietuviai emigrudami geriau ar prasčiau moka anglų kalbą, o Oslo lietuviai paprastai išvyksta tikėdamiesi išmokti norvegų kalbos jau gyvendami Norvegijoje. Londone iš esmės vyrauja dvikalbystė: lietuvių ir anglų kalba (išskyrus mišrias mažumų kalbų šeimas, kuriose kalbų gali būti daugiau), o Osle

¹ Skliaustuose pateikiama informacija apie tyrimo dalyvį: **M** reiškia moterį, **V** – vyrą, **skaičius** rodo jo amžių, **neLt** ir **skaičius** žymi, kiek metų tyrimo dalyvis gyvena ne Lietuvoje (nebūtinai aptariamoje šalyje, bet apskritai ne Lietuvoje), tada nurodomas miestas, kuriame jis gyvena.

dažnai vyrauja trikalbystė: lietuvių, norvegų ir anglų kalba. Tiek šeimoje, tiek darbe dažna kodų kaita. Net ir namai nėra ta vieta, kurioje iš esmės vartojama lietuvių kalba, į namus yra smarkiai įsiskverbusios ir gyvenamosios šalies ar tarptautinės kalbos.

Londone lietuviai darbe iš esmės kalba angliškai, Osle darbo kalba priklauso nuo sektoriaus. Osle galima gyventi ir dirbti be norvegų kalbos. Abiejuose miestuose ryškus kritiškas požiūris į lietuvių bendruomenes, dalyvavimą jų veikloje. Iš dalies ar net visiškai bendruomenių veiklą atstoja socialiniai tinklai, vienijantys pagal pomėgius ir gyvenimo būdą. Gyvenantieji Londone turi įvairių tautybių draugų ir bendrauja tiek lietuviškai, tiek angliškai. Situacija Osle kiek kitokia – ten gyvenantieji ilgiau turi draugų ir tarp lietuvių, ir tarp norvegų, ir tarp kitų tautų atstovų, o atvykusieji po 2008 m. iš esmės bendrauja su lietuviais arba su atvykėliais iš Rytų ir Vidurio Europos – dažnai rusų kalba.

Dauguma kalbintų tyrimo dalyvių dažnai peržiūri lietuviškas naujienas internete, kad neatitrūktų nuo Lietuvos realijų. „Tikru“ skaitymu emigrantai laiko knygų skaitymą, bet tam nedažnai randa laiko. Vieni skaito tik lietuviškai, kiti – gyvenamosios šalies kalba, ir angliškai, rusiškai. Daugiausia tyrimo dalyviai rašo socialiniuose tinkluose, SMS žinutes ir elektroninius laiškus, kitokio žanro tekstų gyvenime nelabai prireikia. Jei žmogus žiūri televiziją, tuomet žiūrėjimo kalbos priklauso nuo pomėgių, gyvenimo būdo ir kalbų mokėjimo. Gyvenantieji uždarai lietuvių bendruomenėje, labiau linkę žiūrėti lietuvišką televiziją, visi kiti – pagal pomėgius. Esant norui, šiuolaikinės informacijos technologijos leidžia susikurti „lietuvišką foną“.

Raktažodžiai: sociolingvistika, dabartinė emigracijos banga, kalbinis elgesys, mažumos ir daugumos kalba.

Įvadas

Europos migracijos tinklo duomenimis², jau daugelį metų pagrindinė emigrantų iš Lietuvos tikslo šalis yra Jungtinė Karalystė: vidutiniškai 47 proc. visų išvykstančiųjų pasirenka šią valstybę, antroje vietoje – Norvegija, tuomet Airija, Vokietija ir kt. Vien 2010–2017 m. į Jungtinę Karalystę išvyko 185 658 asmenys. Iš viso joje dabar gyvena 212 000 asmenų iš Lietuvos. Didžiosios Britanijos statistikos biuras nurodo, kad lietuviai yra ketvirtoji pagal dydį migrantų grupė.³ Norvegiją kaip patrauklią emigracijos šalį lietuviai įvertino vėliau nei Jungtinę Karalystę: statistikos duomenimis, Norvegija nuo 2004 m. tapo darbo jėgos iš Rytų Europos traukos šalimi.⁴ Į Norvegiją 2010–2017 m. išvyko 29 362 asmenys, ir joje dabar gyvena 48 000 asmenų iš Lietuvos. Lietuviai Norvegijoje yra antroji pagal dydį emigrantų iš Europos grupė, juos lenkia tik lenkai, o po jų rikiuojasi švedai.⁵ Daugiausia išvyksta jaunų, darbingo amžiaus žmonių.

² *Europos migracijos tinklas*, atnaujinta 2018 m. gegužės 22 d., žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <http://123.emn.lt/>. Europos migracijos tinklas remiasi Lietuvos statistikos departamento ir Užsienio reikalų ministerijos pateikiamais duomenimis.

³ „JK paskelbtas žemėlapis, kur daugiausia gyvena atvykėliai iš Rytų Europos“, *Anglija*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <https://www.anglija.lt/straipsniai/naujienos/uk-paskelbtas-zemelapis-kur-daugiausia-gyvena-atvykeliai-is-rytu-europos-20209>.

⁴ *The Organisation for Economic Co-operation and Development: Norway, 2014*, žiūrėta 2018 m. spalio 10 d., <http://www.oecd.org/economy/surveys/EN%20overview%20for%20webpage.pdf>.

⁵ „Norvegijoje 17,3 procentų gyventojų – iš imigrantų šeimų“, *Skandinavija.today*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <https://skandinavija.today/naujienos/norvegijos-naujienos/norvegijoje-17-3-procentu-gyventoju-imigrantu-seimu/>.

Britų statistikos biuro paskelbti 2011 m. surašymo duomenys parodė⁶, kad Londone gyvena beveik 40 tūkst. Lietuvoje gimusių asmenų (bet tuo metu visoje Jungtinėje Karalystėje gyveno tik daugiau nei 95 tūkst. lietuvių). Spėjama, kad Londone yra didžiausia lietuvių bendruomenė už Lietuvos ribų – 40 000–80 000 (0,5–1 proc. londoniečių). Daugumą jų emigravo po 2004 m., kai Lietuva prisijungė prie ES, mažiau – 1990–2004 m.⁷ Oficialiais Norvegijos statistikos duomenimis, 2016 m. Osle gyveno 3 035 lietuviai, maždaug 10 proc. visų į Norvegiją emigravusių lietuvių (2016 m. visoje Norvegijoje oficialiai buvo registruoti 37 376 lietuviai). 2018 m. pradžioje sostinėje gyveno iš viso 168 700 imigrantų iš įvairių šalių ir 54 100 imigrantų tėvų vaikų, kartu jie sudaro 33,1 proc. Oslo populiacijos.⁸ Taigi Londonas lietuviams yra didesnis traukos centras nei Oslas, nors čia jų gyvena santykinai panašus skaičius – emigrantai iš Lietuvos sudaro 0,5 proc. visų Oslo gyventojų.

Tad Londonas ir Oslas yra dviejų pagrindinių dabartinės emigracijos bangos⁹ krypčių valstybių sostinės. Londonas (daugiau kaip 8 mln. gyventojų, su įsikūrusiais priemiesčiuose – beveik 10,5 mln.) ir Oslas (670 tūkst. gyventojų, su įsikūrusiais priemiesčiuose – beveik 1,5 mln.) yra skirtingo dydžio, bet abu yra sostinės, be to, daugiakultūriai miestai. Žiūrint iš kalbos perspektyvos, matyti vienas esminis Londono ir Oslo skirtumas: anglų kalba tarpautinė, jos galbūt mokytasi mokykloje, kursuose arba kitomis gyvenimo aplinkybėmis, ji girdėta net ir jos nesimokius, o norvegų kalba yra kalbama faktiškai tik Norvegijoje (neskaitant tautinių mažumų kitose šalyse). Iki tol, kol padidėjo emigrantų srautas į Norvegiją ir į Lietuvą atėjo Skandinavijos kapitalo įmonių, Lietuvoje jos nebuvo kur mokytis, išskyrus Vilniaus universitete 1990 m. atsiradusią Skandinavų filologijos programą, kurios vienas iš studijuojamų dalykų buvo norvegų kalba.

Iš kitos pusės, ir Londone, ir Osle lietuvių kalba tėra mažumos, emigrantų kalba. Kalbos negalima atskirti nuo galios. Aniko Hatoss pažymi, kad emigracijoje pasikeičia ne tik gyvenamoji vieta, bet ir kalbos galia.¹⁰ Emigrantai, kurie savo šalyje vartojo daugumos kalbą, emigracijos šalyje vartoja jau mažumos kalbą, o ji turi ribotas socialines, ekonomines ir politines galias. Savo šalyje kalbėję vietos kalba, emigracijos šalyje jie tampa svetimi. Autochtonų kalbos, kurias per kolonizaciją išstūmė dominuojanti visuomenės kalba, gali reikalauti teisės propaguoti savo kalbą, o emigrantų kalbos gali reikalauti tik kalbos tolerancijos.¹¹ Įdomu, ar patys miestai nulemia į juos atsikėlusius lietuvių kalbinio elgesio skirtumus,

⁶ „Surašymo duomenys: Anglijoje gyvena per 95 tūkst. lietuvių, Londone – beveik 40 tūkstančių“, *15min*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/emigrantai/surasymo-duomenys-anglijoje-gyvena-per-95-tukst-lietuviu-londone-beveik-40-tukstanciu-592-294875>.

⁷ „Londonas (Anglija, Jungtinė Karalystė)“, *Gabalėliai Lietuvos*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <http://global.truelithuania.com/lt/london-england-united-kingdom-212/>.

⁸ „Norvegijoje 17,3 procentų gyventojų – iš imigrantų šeimų“, *Skandinavija today*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <https://skandinavija.today/naujienos/norvegijos-naujienos/norvegijoje-17-3-procentu-gyventoju-imigrantu-seimu/>.

⁹ Šiame straipsnyje kalbama tik apie paskutinę lietuvių emigracijos bangą į Vakarų – vadinamąją trečiąją bangą, kuri prasidėjo nuo persitvarkymo (*perestroikos*), tačiau iš esmės apima laikotarpį po Nepriklausomybės atgavimo (Čiubrinskas 2005: 44). Šiame straipsnyje vartojamas „dabartinės emigracijos bangos“ terminas, nes analizuojami tik šios bangos emigrantų kokybiniai interviu.

¹⁰ Hatoss, Aniko, *Displacement, Language Maintenance and Identity: Sudanese Refugees in Australia*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013, 5.

¹¹ Ibid., 6.

o gal iš esmės nėra jokių skirtumų, ir panašus elgesys būdingas visai šių laikų emigracijos bangai, nepriklausomai nuo gyvenamosios šalies, nes lietuvių kalba tėra mažumos kalba.

Kadangi emigracija palietė beveik kiekvieną šeimą, apie tai daug rašoma spaudoje ir interneto dienraščiuose, dauguma žmonių yra susidarę tam tikrą nuomonę apie lietuvius, gyvenančius šiose šalyse, ir jų kalbinį repertuarą. Iš Ligos Šimanskienės ir Jurgitos Paužuolienės tyrimo matyti, kad gyvenantieji Lietuvoje baiminasi, jog emigracijoje keičiasi lietuvių kalba, gyvenimo būdas, tradicijos, papročiai, požiūris į tradicinę religiją ir dėl to stiprėja neigiamas požiūris į lietuvius, dirbančius užsienyje.¹² Tad šiuo straipsniu siekiama patvirtinti arba paneigti susidariusią nuomonę, išsiaiškinti tokio kalbinio elgesio priežastis.

Emigracijos srautams nemažtant, šiose šalyse susidarė gana didelės emigrantų grupės, kurios gyvena kitaip nei pokario bangos emigrantai. Pastarieji išvykę kūrė bendruomenes, rinkosi gyventi prie jų ir turėjo nemažą progų bendrauti būtent lietuviškai, palaikyti ir puoselėti lietuviybę, todėl verta išsiaiškinti, kas atsitinka lietuvių kalbai kitokiomis aplinkybėmis. Aplinkybės smarkiai skiriasi: kitaip nei pokario bangos emigracijos, dabartinės bangos emigrantams palyginti nebrangu ir nesunku grįžti į Lietuvą, ypač iš Londono ir Oslo, taip pat jie gali palaikyti ryšį su lietuviais tiek Lietuvoje, tiek emigracijoje šiuolaikinėmis komunikacijos priemonėmis.

Įdomu patyrinėti, kaip dabartinės bangos emigrantai kuria savo kalbinį gyvenimą: kiek jų kalbinio repertuaro sudaro lietuvių kalba, o kiek – kitos kalbos? Anot Xiao Lan Curdt-Christiansen, kalbinis elgesys yra tam tikrų kalbų vartojimas įvairiuose kontekstuose įvairiais tikslais, t. y. jis atskleidžia ekologinę kalbų sistemą.¹³ Šiame straipsnyje keliamas tikslas išsiaiškinti, koks kalbinis elgesys būdingas Londone ir Osle gyvenantiems lietuviams, kuo jis panašus, kuo skiriasi, kokios yra tų skirtumų priežastys ir kokia yra jų vartojamų kalbų sistema.

Šiame straipsnyje remiamasi duomenimis, surinktais įgyvendinant projektą „Lietuvių kalba diasporoje: mokėjimas, vartojimas, nykimas“ (2015–2017, vadovė Meilutė Ramonienė, rėmė VLKK). Buvo analizuojami giluminiai pusiau struktūruoti interviu su dalyviais iš Londono ir Oslo, po 10 interviu (20 interviu – 20 tyrimo dalyvių: 8 vyrai ir 12 moterų). Tyrimo dalyvavo tik dabartinės emigracijos bangos lietuviai, visi jie priklauso pirmajai kartai – emigravo patys. Visus interviu 2015–2018 m. ėmė šio projekto dalyvės Eglė Gudavičienė, Inga Hilbig, Kristina Jakaitė-Bulbukienė ir Eglė Vaisėtaitė. Londono gyventojų interviu laikas sudaro iš viso 9 val. 6 min. 23 sek., o Oslo gyventojų – 8 val. 59 min. Užrašyti giluminiai interviu buvo analizuojami taikant kokybinės turinio analizės metodą. Šio straipsnio autorės yra labai dėkingos visiems, sutikusiems skirti laiko, pasidalyti mintimis ir įžvalgomis.

Pagal amžių išvykstant iš Lietuvos tyrimo dalyviai iš esmės atitinka bendrąją emigracijos tendenciją: pastaruoju metu iš Lietuvos išvyksta daugiausia 15–44 m. amžiaus žmonės. Tyrimo dalyvių amžiaus vidurkis – 35 metai: Londone buvo apklausta 27–48 metų,

¹² Šimanskienė, Ligita ir Paužuolienė, Jurgita, „Lietuvių identiteto kaita vykstant emigracijai“, *Visuomenės saugumas ir viešojo tvarka: mokslinių straipsnių rinkinys* 9 (2013), 294.

¹³ Curdt-Christiansen, Xiao Lan, „Invisible and Visible Language Planning: Ideological Factors in the Family Language Policy of Chinese Immigrant Families in Quebec“, *Language Policy*, 2009, vol. 8, no. 4, Springer, 351–375.

Osle – 27–46 metų amžiaus emigrantų. Gyvenimo ne Lietuvoje trukmė įvairuoja nuo 5 iki 27 metų: tyrimo dalyviai Londone gyvena vidutiniškai 9 metus, Osle – 13 metų. Beveik visi turi aukštąjį išsilavinimą. Dauguma Oslo lietuvių sukūrė šeimas, turi vaikų. Pusė Londone gyvenančių tyrimo dalyvių yra kiek jaunesni, palyginti su Oslo lietuviais, dar nesukūrė šeimų, neturi vaikų.

Emigraciją ir įvairius jos aspektus Lietuvoje analizuoja įvairių sričių mokslininkai: ekonomistai, istorikai, politologai, antropologai, sociologai, sociolingvistai ir kt. Nagrinėjama lietuvių tautos emigracija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų¹⁴, gilinamasi į lietuvių bendruomenės istoriją, santykį su lietuviškumu – ar galima būti lietuviui be lietuvių kalbos¹⁵. Taip pat gilinamasi, kaip kuriasi tam tikros emigrantų bendruomenės, pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos¹⁶ ar JAV¹⁷, kokie yra jų bruožai.

Nemaža tyrimų yra susiję su tapatybės klausimais. Jolanta Kuznecovienė aiškina, kaip suvokiama tapatybė šiandiniame pakitusiame pasaulyje¹⁸, Loreta Vilkenė gilinasi į etninę, kalbinę ir kultūrinę tapatybę gyvenant emigracijoje¹⁹, Vytis Čiubrinskas analizuoja etniškumo, arba lietuviškumo, lietuviškos kultūros ir paveldo klausimus²⁰. Neringa Liubinienė tiria emigrantų ryšius ir sąsajas su įvairiomis vietomis, kuriose gyventa ir gyvenama dabar²¹. Dovilė Žvalionytė atliko tyrimą, kuriame aiškinosi emigracijos iš Lietuvos priežastis, srautų dydį ir grįžtamosios emigracijos procesus: grįžusių emigrantų padėtį, nuostatas, galimybes įsidarbinti, darbavių nuostatas²².

Egidijus Aleksandravičius, Daiva Kuzmickaitė, Aurelija Tamošiūnaitė ir Stasys Tumėnas apžvelgia lituanistinį švietimą pasaulyje, tokio švietimo iššūkius, kalbos išlaikymo ar

¹⁴ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

¹⁵ *Pokalbiai lietuvių pasaulio pakrastyje: Brazilija*, sud. E. Aleksandravičius, D. Kuzmickaitė, I. Celiešūtė, M. Raškauskienė. Vilnius: Versus aureus, 2013.

¹⁶ *Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, sud. D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2009.

¹⁷ Tumėnas, Stasys, „JAV lietuvių požiūrio į dvikalbystę ir kalbos vertybinės skalės sociolingvistinė analizė“, *Acta Humanitaria Universitatis Saulensis* 1 (2006), 163–168; Tumėnas, Stasys, „Emigracijos į JAV ir lituanistinio švietimo išeivijoje ypatumų raiška“, *Gimtasai kraštas*, 2008.

¹⁸ Kuznecovienė, Jolanta, „Lietuvių imigrantų Norvegijoje, Anglijoje ir Ispanijoje įsitraukimo strategijos: nuo konformizmo iki navigacijos“, *Filosofija. Sociologija* 20 (2, 2009), 96–103; Kuznecovienė, Jolanta, „Lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijos Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje“, *Filosofija. Sociologija* 20 (4, 2009), 283–291; Kuznecovienė, Jolanta, „Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2 (2006), 84–107; Šimanskienė, Paužuolienė, „Lietuvių identiteto kaita...“, 285–297.

¹⁹ Vilkenė, Loreta, „Kalba ir etninė tapatybė“, in *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 117–134; Vilkenė, Loreta, „Kalbinės tapatybės lietuviškumo atskleidimas“, in *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 135–154; Vilkenė, Loreta, „Tarp dviejų kalbų ir kultūrų: kultūrinės tapatybės klausimas“, in *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 155–186.

²⁰ Čiubrinskas, Vytis, „Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2 (2005), 41–54; Čiubrinskas, Vytis, „Reclaimed Identity: Heritage and Genealogy of the Lithuanian Immigrants in Texas“, *Identity Politics: Histories, Regions and Borderlands. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XIX, Studia Anthropologica*, 2009, vol. 3, 79–91; Čiubrinskas, Vytis, „Transatlantic Migration vis-à-vis Politics of Identity: Two Ways of Lithuanian-ness in the US“, *Filosofija. Sociologija* 20 (2, 2009), 85–95.

²¹ Liubinienė, Neringa, *Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje: „savo erdvės“ konstravimas: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.

²² Žvalionytė, Dovilė, *Grįžusių migrantų integracija kilmės šalies darbo rinkoje: Lietuvos atvejo analizė: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

prarasties klausimus, į Lietuvą grįžusių vaikų patirtis²³, Algis Norvilas ir Kristina Jakaitė-Bulbukienė tyrinėja kalbos išlaikymo, tapatybės, dvikalbystės klausimus²⁴. Pastaruoju metu daug dėmesio skiriama ir dvikalbių vaikų, išvykusių iš Lietuvos ar jau gimusių emigracijos šalyje, lietuvių kalbos mokymosi ypatumams. Pavyzdžiui, Agnė Blažienė analizuoja rišliojo pasakojimo produktyvumą, leksikos ir gramatikos raidą²⁵, Eglė Krivickaitė lygina vaikų, augančių Kaune ir Londone, gebėjimą atlikti netikrų žodžių testą²⁶. Vis dėlto konkrečių tyrimų, susijusių su dabartinės emigracijos bangos kalbos vartojimu, dar nėra daug, tad šiuo straipsniu bandoma šią spragą užpildyti.

Emigracijos šalies kalbos mokėjimas

Christiano Dustmanno, Barry'o Chiswicko ir Paulo Millerio tyrimai rodo, kad kalbiniai gebėjimai labai siejasi su ekonomine emigrantų *galia*: kuo daugiau laiko ir pastangų migrantai įdeda, kad išmokytų antrąją kalbą, tuo ryškiau tai padidina jų ekonominę gerovę²⁷. Taigi, svarbu išsiaiškinti, koks buvo tyrimo dalyvių kalbinis elgesys prieš emigruojant: ar mokėjo, mokėsi dabartinės gyvenamosios šalies kalbos, ar išvyko jos nemokėdami. Nors ne visų lietuvių emigracijos priežastis buvo prasta finansinė padėtis gyvenant Lietuvoje, vis dėlto šių laikų emigracija į Vakarų šalis traktuojama kaip ekonominė migracija: didžiausią poveikį asmens apsisprendimui palikti tėvynę padaro ekonominiai veiksniai²⁸ – siekis pagerinti savo gyvenimo kokybę, susikurti daugiau galimybių pasirinkti darbą, gyvenamąją vietą, būdus leisti laisvalaikį ir pan.

Dauguma Londone kalbintų tyrimo dalyvių, prieš išvažiuodami iš Lietuvos, geriau (1 pavyzdys) arba prasčiau (2 pavyzdys) mokėjo anglų kalbą; tik vienas tyrimo dalyvis pasakė, kad viena iš jo apsisprendimo priežasčių emigruoti į Jungtinę Karalystę buvo būtent vietos kalbos mokėjimas (3 pavyzdys). Tik du iš Londone kalbintų tyrimo dalyvių pasisakė prieš išvažiuodami visai nemokėję anglų kalbos (4 pavyzdys).

²³ *Emigracija ir šeima: vaikų ugdymo problemos ir iššūkiai*, sud. E. Aleksandravičius, D. Kuzmickaitė. Vilnius: Versus aureus, 2008; Tamošiūnaitė, Aurelija, „The Lithuanian Language in the United States: Shift or Maintenance? *Lituanus*, 2008, vol. 54, no. 3, 60–78; Tumėnas, „JAV lietuvių požiūrio į dvikalbystę...“, 2006; Tumėnas, „Emigracijos į JAV ir lituanistinio švietimo...“, 2008.

²⁴ Norvilas, Algis, *Tauta, kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013; Jakaitė-Bulbukienė, Kristina, *Lietuvių emigrantų šeima: kalba ir tapatybė: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.

²⁵ Blažienė, Agnė, „Dvikalbių vaikų rišliojo pasakojimo produktyvumas ir leksinė įvairovė“, *Taikomoji kalbotyra* 7 (2015), 1–25; Blažienė, Agnė, *Lietuvių vaikų leksikos ir gramatikos raida anglakalbėje aplinkoje: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.

²⁶ Krivickaitė, Eglė, „Netikrų žodžių kartojimo testas: lietuvių vienakalbių ir dvikalbių vaikų kalbos tyrimas“, *Taikomoji kalbotyra* 4 (2014), 1–22.

²⁷ Dustmann, Christian, „Speaking Fluency, Writing Fluency and Earnings of Migrants“, *Journal of Population Economics*, 1994, vol. 7, 133–156; Chiswick, Barry and Miller, Paul, „The Endogeneity Between Language and Earnings: International Analyses“, *Journal of Labor Economics*, 1995, vol. 13, no. 2, 246–288; Chiswick, Barry and Miller, Paul, *Handbook of the Economics of International Migration*. Amsterdam: North Holland, 2015.

²⁸ Čiarnienė, Ramunė, Kumpikaitė, Vilmantė ir Taraškevičius, Audrius, „Makroekonominių veiksnių poveikis žmonių migracijos procesams: teoriniai ir praktiniai aspektai“, *Ekonomika ir vadyba* 14 (2009), 553–559.

1. „Aš mokėjau. Ir neblogai turbūt.²⁹ (Juokiasi.) Dabar mano anglų kalba, dabar gal netgi blogiau kalbu. (Juokiasi.)“ (V48, neLT13, Londonas).
2. „Kai aš tik atvažiauvau, mano anglų buvo labai skurdi. <...> aš anglų kalbos pagrindus turėjau, bet tiesiog nebuvo... nežinau, nepasitikėjau savim gal. Tai labai iš lėto, iš lėto, bet prasilaūžiau.“ (M28, neLT5, Londonas).
3. „Nes iš tikrųjų kalba visų pirma (priežastis). <...> Nes daug dalykų norėjau pabandyti ir galvojau: Londonas – ta vieta, kur gali daug ką pabandyti. Tarkim, visų pirma, aš kai atvažiauvau, aš iš karto nuėjau į gimnastikos salę, kurią aš matydavau daugybė video.“ (V30, neLT6, Londonas).
4. „Lietuvoj aš išvis anglų nemokėjau, aš atvažiauvau, išvis čia nulis buvau, aš mokėjau tik pasisveikinti, ir tai man maišydavosi su vokiečių kalba, ir aš dirbau sandvičių (angl. *sandwich* – sumuštinis), kaip ten, sumuštininių fabrike. Kažką pasakydavau vokiškai, ir taip žiūri į mane: čia ne mūsų kalba kalbi. Bet gerai, kad buvo rusų kolektyvas, aš rusų (kalba) visai kalbu, tai nebuvo problemos pradėti dirbti.“ (M35, neLT11, Londonas).

Apsigyvenę Londone (ar kitur Jungtinėje Karalystėje), visi kalbinti tyrimo dalyviai sakėsi išmokę anglų kalbos, patobulinę savo žinias. Vieni sakėsi išmokę anglų kalbos tiek, kad užtektų susišnekėti darbe ir viešosiose vietose (5 pavyzdys), kiti tobulino kalbą tiek, kad dabar gali kalbėtis visomis temomis, skaityti dominančią literatūrą. Nors iš tyrimo dalyvių niekas nepasakė lankęs anglų kalbos kursus, visi rado savų būdų mokytis: klausydamiesi dainų ir darbe (6 pavyzdys), skaitydami literatūrą (7 pavyzdys), daug bendraudami su kitataučiais (8 pavyzdys).

5. „Nu, kalbu. Rašyt nelabai, bet kalbu susikalbu.“ (M35, neLT11, Londonas).
6. „Labai juokingai ją mokiausi, aš mokydavau pagal dainas. Tai, pavyzdžiui, sakysim, aš klausydavau dainą, atsispausdindavau iš interneto, reiškia, žodžius ir aš su žodynėliu išsiversdavau, ką tai reiškia. Tai aš išmokdavau jau frazėmis. <...> Pas mane ta gramatika turbūt dar iki šiol tebėra tokia... nes aš kaip ir niekada nėjau nei į mokyklą, nei į niekur... <...> Tuose senelių namuose mes turėdavom paskirtus, reiškia... kaip tavo asmeniniai pacientai būdavo, reiškia, tų... apie juos kas savaitę reikėdavo aprašyti <...> Ir vienas buvo ten toksai vyriškis, kuris... su kuriuo mes gerai susibendravom, galim sakyti, ir aš atsimenu, aš iki šiol, pas mane dar turbūt tebėra ir darbe, ir namuose krūvos lapelių... aš atsimenu, aš, pavyzdžiui, ateidavau ir aš jam rodydavau pirštu, tarkim, pavyzdžiui (pabaksnoja į stalą) <...> *this is what, what you call it?*, ir jisai man sakydavo *teibl*... ir aš užsirašydavau, reiškia, kad šitas yra stalas, tada aš rašydavau, kaip aš girdžiu tą *teibl*, reiškia, *t ei bl* ir tada aš pasirašydavau, sakydavau jam: *how do you spell?* Ir aš pasirašydavau, kaip rašosi. Tai pas mane tų lapelių būdavo pilna. Ir va taip aš išmokau tą anglų kalbą.“ (M33, neLT10, Londonas).
7. „Papildomai nieko nelankiau, čia daug žmonių, čia atvažiauvę, lanko anglų kalbos kursus, netgi yra nemokamų, bet kažkaip aš pradėjau, aš daug knygų skaitau iš tikrųjų anglų kalba. <...> Ten iš pradžių kažkokias labai lengvai skaitomas, o jau

²⁹ Šio straipsnio autorės pabraukė tam tikras pavyzdžių dalis norėdamos atkreipti į jas dėmesį.

tada prieini tas, kas tau iš tikrųjų labiau patinka. Bet... jo, man atrodo, knygų skaitymas labai daug padėjo.“ (M28, neLT5, Londonas).

8. „Kažkaip man pasisekė, kad aš susipažinau su, na... kitataučiais gan... labai gerais žmonėmis ir man ta integracija buvo daug lengvesnė. Aš nebijojau kalbėt angliškai, nors nebuvo ideali ta kalba, bet man kažkaip pavyko.“ (V30, neLT6, Londonas).

Visi Londone kalbinti tyrimo dalyviai sakė, kad anglų kalba būtina jų gyvenime ir kad jie, nepriklausomai nuo turėtų žinių, pradėjo jos mokytis tik atvažiavę gyventi į šią šalį. Kartais pastebėdavo, kad kai kurie čia gyvenantys lietuviai taip ir neišmoko kalbėti angliškai, tačiau tuo labai stebėdavosi (9 pavyzdys):

9. „Žinai, tu nori kažkokio geresnio darbo, <...> kažkur tenais kažką išsiaiškint, tau anglų yra būtinai reikalinga. Aš realiai net nežinau, kaip žmonės čia gyvena be anglų kalbos.“ (M33, neLT10, Londonas).

Skirtingai nei Londono atveju, į Oslą emigravę lietuviai prieš išvykdami nemokėjo norvegų kalbos, išskyrus tris moteris, kurios studijavo norvegų kalbą arba mokėsi jos kaip užsienio kalbos universitete. Turint omenyje išvykusiųjų amžių (27–46 metai), pastebimi jų mokamų kalbų skirtumai: baigusieji mokyklą iki 1995–2000 m., be lietuvių kalbos, kaip antrąją kalbą gerai moka rusų, trečioji kalba – anglų, vokiečių arba prancūzų (ją patys tyrimo dalyviai įvertina kaip tokią, kurią moka silpniau). Mokyklas baigusieji vėliau, po 2000 m., antrąją kalbą tapo anglų kalba. Taigi dauguma lietuvių, prieš emigruodami į Oslą, norvegų kalbos nemokėjo ir kursuose nesimokė. Viena vertus, taip nutiko dėl to, kad jie emigravo gana spontaniškai, ypač tie, kurie išvyko dėl finansų krizės padarinių Lietuvoje, ir gyventi svetimoje šalyje iš anksto nesiruošė, juolab kad, norint gerai išmokti užsienio kalbą, pusmečio ar metų nepakanka. Kita vertus, visi tyrimo dalyviai daugiau ar mažiau mokėjo anglų kalbą, nes jos mokėsi mokykloje arba universitete, tad pradžioje, tik nuvykę į Oslą, vertėsi turimomis anglų kalbos žiniomis ir, laikui bėgant, jau gyvendami Norvegijoje, tikėjosi išmokti norvegų kalbos.

Tyrimai rodo, kad gyvenamosios šalies kalbos mokėjimas yra labai susijęs su gyvenimo migracijos šalyje trukme. Taigi, darytina prielaida, kad lietuviai, gyvenantys Osle ilgiau, mokės norvegų kalbą ir ją mokės geriau. Kuo ilgiau gyvenama Norvegijoje, tuo didesnė tikimybė, kad bus išmokta norvegų kalbos. Šio tyrimo rezultatai iš dalies sutampa. Vis dėlto tyrimo dalyvių norvegų kalbos mokėjimo kompetenciją vertinti sunku, nes tenka kliautis vien jų pačių vertinimu. Objektivesnėms išvadoms padaryti reikėtų detalesnių kalbos lygio nustatymo tyrimų. Gerai mokančios norvegų kalbą teigė filologinį išsilavinimą turinčios moterys, gyvenančios Osle daugiau nei 8 metus. Puikiai norvegiškai kalba už norvegų ištekęsios lietuvės, gyvenančios visiškai norvegiškoje aplinkoje. Taip pat gerai kalba norvegiškai tie emigrantai, kurie šios kalbos mokėsi labiau dėl asmeninio intereso, nes gyvenant kitoje šalyje ją mokėti natūralu. Be to, geras gyvenamosios šalies kalbos mokėjimas rodo emigrantų tapatybės artumą šaliai, kurioje gyvena, ir jų akulturacijos lygį³⁰.

Kita dalis Oslo lietuvių teigė manę išmokti norvegų kalbos jau gyvendami Osle, ir, pasak kai kurių tyrimo dalyvių, norvegų kalba nelabai sudėtinga (10, 11, 12 pavyzdžiai), tačiau po penkerių ar aštuonerių gyvenimo Osle metų nėra patenkinti savo norvegų kalbos

³⁰ Portes, Alejandro and Rumbaut, Ruben, *Immigrant America: A Portrait*. Berkeley: University of California Press, 2006.

mokėjimo kompetencija. Tai iš dalies nulemia Oslo kaip daugiakultūrio miesto specifika, be to, patys norvegai gerai kalba angliškai, todėl lietuviai neturi būtino poreikio kuo greičiau mokytis gyvenamosios šalies kalbos ir ketinimas jos išmokyti ilgainiui nuslopsta, ypač pamačius, kad darbe užtenka tiek norvegų kalbos, kiek jos moka. Kitas ne mažiau svarbus su kalbos mokėjimo lygiu susijęs veiksnys – antrosios kalbos vartojimas: ar emigrantas turi erdvę, kurioje gali vartoti antrąją kalbą, ir kaip dažnai gali tai daryti³¹. Tyrimo duomenimis, lietuvių, ypač emigravusių po 2008 m., ryšiai su vietos norvegiais gana silpni, dažno jų vienintelis tiesioginis kontaktas yra darbdavys. Be to, jei nėra apsisprendęs, ar liks gyventi Norvegijoje, ar grįš į Lietuvą, žmogus taip pat praranda motyvą skirti daugiau laiko, pastangų ir lėšų svetimai kalbai išmokyti.

10. „T³²: Norvegų kalba sunki lietuviams?

R: Ne. Labai lengva gramatiškai, išskyrus, kad yra labai daug išimčių. Daug angliškų žodžių, kas vokiškai moka, labai greitai išmoksta. Aš angliškai nemokėjau, bet... Tikrai palyginti nesunki kalba.“ (M37, neLT5, Oslas).

11. „Iš tikrųjų, jeigu netinginiaut taip, susizgribus, man atrodo, viena iš lengvesnių (norvegų kalba), kokią galima įsivaizduoti. Ten tokia labai paprasta kalba.“ (V32, neLT8, Oslas).

12. „Bet čia ta kalba irgi – jeigu priverstų, prie didelio noro, manau, nu, keli geri mėnesiai, atsisėdus nuo iki, tai tikrai kad jau nejautum jokio diskomforto. Taip šnekėtum, aišku, gal kažkur, bet jau tikrai... Kol nepriverčia, tai...“ (V32, neLT5, Oslas).

Apibendrinus Londono ir Oslo lietuvių kalbinės elgsenos skirtumus, susijusius su gyvenamosios šalies kalbos mokėjimu, tampa akivaizdu, kad į Londoną emigruojantiems lietuviams, turintiems geresnius ar prastesnius anglų kalbos pagrindus, yra paprasčiau susivokti kalbinėje aplinkoje, greičiau įsitraukti į visuomeninį, kultūrinį, socialinį gyvenimą, nes susiduria su žemesniu kalbos barjeru. Oslo lietuviai, išvykę jau mokėdami norvegų kalbą, gali iš karto galvoti apie studijas, geresnį darbą, nes kalbiniai gebėjimai jų nevaržo, arba labai sparčiai tobulina savo kalbą dėl aiškių emigracijos tikslų – karjeros, darbo pobūdžio, studijų ir pan. Vis dėlto didžioji dauguma teigė iš anksto neplanavę emigruoti į Norvegiją, todėl išvykusieji spontaniškai norvegų kalbos nemoka. Atrodytų, atsidūrę kitakalbėje aplinkoje, jie turėtų jaustis apriboti ir svetimi dominuojančiai kultūrai, tačiau Oslas yra daugiakultūris miestas, kurio kas trečias gyventojas yra migrantas ir, kaip rodo tyrimai, daugelis jų menkai moka norvegų kalbą. Taigi lietuviai gali jaustis gana gerai ir nemokėdami norvegų kalbos.

Kalbų vartojimas darbe

Trumpai apibūdinant lietuvių, gyvenančių Londone, kalbų vartojimą darbe, galima sakyti, kad vienintelė ir pagrindinė darbe vartojama kalba yra anglų kalba; skiriasi tik požiūris į kitų kalbų vartojimą, jei dirbama su kitais lietuviais ar kitų tautybių žmonėmis, kurių kalbą tyrimo dalyviai moka, pavyzdžiui, lenkais ar rusais. Vieni tyrimo dalyviai darbe

³¹ Stevens, Gillian, „The Social and Demographic Context of Language Use in the United States“, *American Sociological Review*, 1992, vol. 57, 171–185.

³² „T“ reiškia „tyrėjas“, „R“ – respondentas.

vartoja tik anglų kalbą su visais kolegomis (13 pavyzdys), paprastai ir su lietuviais, nebent lieka tik dviese (14, 15 pavyzdžiai), kiti – su tais, kurių kalbą moka, bendrauja, priklauso-
mai nuo situacijos, ir jų kalba (16 pavyzdys).

13. „R: Nes yra mano dabartinėj komandoj, iš tos dvylika žmonių yra kokie dešimt, ką pavadintumėm ne vietiniais.
T: Aha. O kaip bendraujat jūs? Kokia kalba?
R: Anglų, aišku.“ (V27, neLT9, Londonas).
14. „Darbe praktiškai nešneku lietuviškai visiškai... aš... aš... labai retai kada susitin-
ku su lietuviu, kad pabendraut... aplinkoj... aplinkoj <...> darbe nelabai, nes... tiek
mano draugė, tiek jos dukra, jos dirba, dirba sektoriuj, kur yra užsieniečiai... sakau,
mano darbas irgi dauguma su užsieniečiais, tai... labai minimaliai lietuviškai...”
(V37, neLT7, Londonas).
15. „Tarp lietuvių angliškai kalbu tik dėl darbo. Tarkim, darbo vietoj, jeigu skambini,
lietuvių pas mane yra pora lietuvių darbe, tai kartais tiesiog prie kolegų darbo
reikalais tai kalbam angliškai. <...> Čia nėra įmonės politika, bet tiesiog tu turi
kalbėt darbe angliškai. Tai jeigu mes būsim tik dviese su kažkokia kolege lietuve,
tai mes lietuviškai kalbėsime, bet, jeigu, tarkim, kažkas jau ten šalia ar kartais netgi
jeigu darbo reikalais, tai kartais angliškai. Bet čia gal daugiau dėl darbo politikos.”
(M30, neLT9, Londonas).
16. „Darbe daugiausiai angliškai. Bet, žinai, toksai kad ten būtų aplinkui, kad ten ir
rusų yra pas mus, ir visokiausių ten lenkų, aš kalbu ir lenkiškai, ir rusiškai, nu ten,
sakau, vat taip ir. Tai tokie dalykai.” (V48, neLT13, Londonas).

Pagrindinės priežastys, dėl kurių kalbama tik anglų kalba ar iš esmės ja, yra šios: kad visi suprastų, apie ką kalbama; kad niekas nemanytų, jog yra apkambamas; manoma, kad taip elgtis mandagu ir to norėtų darbdavys. Pažymėtina, kad nė vienas tyrimo dalyvis nepasakė, jog tokia yra visuotinai priimta, vieša darbo įmonės kalbų politika, todėl, tikėtina, taip apsisprendžiama asmeniškai, pagal įmonėje susiklosčiusias kalbinio elgesio tradicijas, kitų bendradarbių elgesį (15 pavyzdys). Tie, kurie apsisprendžia darbo vietoje kalbėtis lietuviškai, nepaiso anksčiau išvardytų priežasčių, jiems svarbiau tai, kad lietuviškai kalbėti su kitu lietuviu yra natūralu ir patogiu, tie tyrimo dalyviai teigia įtraukiantys ir pripratinantys savo kolegas prie kitokio kalbinio elgesio (17 pavyzdys):

17. „O darbe, jei bendradarbis – lietuvis, tai yra proga ir lietuviškai. Nes man automatiškai: aš matau žmogų lietuvi, aš negaliu angliškai. Nes ir kartais būna, sako me-
nedžeris (angl. *manager* – vadybininkas): nekalbėkit lietuviškai. Man, aš negaliu,
man automatiškai. Bendradarbiai nepyksta ant mūsų, kai mes kalbam lietuviškai,
nes ir jų, jeigu yra iš jų šalies, jie irgi kalba sava kalba. Tai jie net nebekreipia dėme-
sio, jeigu mes ten lietuviškai kalbam. <...> Nu, turbūt pripratinom. (Juokiasi.) Mes
sakom, kad tikrai neapkalbam jūsų, o jeigu ir apkalbam, tai mes ir angliškai galim
apkalbėti ir vardo nesakyti. Nu ir nepyksta. <...> Turim ir kastumerių (angl. *costu-
mer* – pirkėjas, klientas), kaip klientų, nes kavinėj dirbu, tai turim ir lietuvių, jeigu
tik pamato, pažįstam nuolatinis klientas, tai iš karto lietuviškai kalbam, nežiūrime,
ar kažkas žiūri, ar kažkas galvoja, ar mes jį apkalbam, mes kalbamės lietuviškai.”
(M35, neLT11, Londonas).

Tokių atvejų kaip pastarasis nedaug: viena vertus, nebūtinai turima daugiau bendradarbių lietuvių arba su jais didelėje įmonėje retai susitinkama, kita vertus, skiriasi darbo pobūdis – lengviau bendrauti su lietuviais lietuviškai dirbant kavinėje ir visai kitaip – dirbant finansų analitiku stambioje tarptautinėje kompanijoje. Be to, reikia pridurti, kad pakalbinti tyrimo dalyviai neapriėia visų galimų darbo sričių ir santykių, todėl, tikėtina, būtų ir kitokio darbinio elgesio, kai angliškai kalbama tik su vadovais, o su to paties ir žemesnio lygmens darbuotojais kalbama kitomis kalbomis. Vis dėlto visuotinai įsitvirtinęs mitas, kad lietuviai, dirbantys statybų sektoriuje, kalba lietuviškai arba išmoka lenkiškai ir neišmoka angliškai, šiame tyrime nepasitvirtino, pvz., tyrimo dalyvis (14 pavyzdys), dirbantis statybų sektoriuje, teigė, kad praktiškai visada kalba angliškai.

Egzistuoja didelė tikimybė, kad emigruojantys į Oslą lietuviai pateks į įvairiautį kolektyvą, nes trečdalis šio miesto gyventojų yra ne norvegai ir Oslas toliau traukia darbo imigrantus. Šią tendenciją patvirtina ir tyrimo dalyviai, išskyrus pavienes išimtis. Yra keli kalbinio elgesio dirbant Osle modeliai. Pirma, finansų sektoriuje, tarptautinėse korporacijose vyrauja anglų kalba. Antra, kituose sektoriuose, ypač paslaugų ir aptarnavimo, susibūrė itin įvairiautis ir įvairiakalbis kolektyvas, kuriam būtina turėti bendrą bendravimo kalbą. Ji būna arba nusistovėjusi pagal tradiciją (norvegų, anglų ar kita), arba vyksta kodų kaita. Atsižvelgiant į turimą kalbų repertuarą ir bendradarbių geriau mokamas kalbas, kad būtų galima lengviau ir aiškiau komunikuoti, gali būti pasirenkama anglų, norvegų ar kita bendra kalba, pavyzdžiui, lenkų kalba statybų ir paslaugų sektoriuose (18, 19 pavyzdžiai), kurią abi pusės geriau moka.

18. „Aš čia atvažiavęs pradžioj kažkodėl tai lenkų pirmiausia išmokau. Labai man buvo įdomu, nes teko daug bendrauti... O... Nes rusų moku, tai... lenkų kalba tai labai panaši juk...“ (V31, neLT3, Oslas).
19. „(Bendradarbis turkas) moka (norvegų) senai, bet tas mokėjimas kaip... <...> Kaip atrodo, ką aš moku per penkis metus, tai jis moka tą patį per... nesumeluot.... kiek jisai.. gal per penkiolika metų. Nors aš pradžioj iš jo mokiaus. Taip, išmokau, užtenka darbe, bet anglų, pavyzdžiui, va, tie patys turkai irgi minimaliai, kurie šneka. Ir man, va, dėl to sudėtinga biški buvo darbe, bet tai sėdi, nu ką, norvegiškai nemoki. Tai irgi, bet pradžioj knygą vartai, ten žodyną, kad žodžių багаžą kad ten: *aš, eiti, namas.* Jau suprast, apie ką tu kalbi.“ (V31, neLT5, Oslas).

Gyvenamosios šalies kalbos nemokėjimas Osle retai sukludo įsidarbinti paslaugų ir aptarnavimo srityse, net siekiant aukštos kvalifikacijos reikalaujančios pozicijos. Dirbdami su norvegais, lietuviai greitai pastebi, kad šie gerai kalba angliškai ir gali užtekti šios kalbos. Nors pripažįstama, kad norvegų kalba reikalinga ir ypač geras jos mokėjimas atvertų galimybių tyrimo dalyviams gauti geresnį darbą, vis dėlto, kol aplinkybės nepriverčia tobulinti norvegų kalbos, jie to ir nedaro. Norvegų kalbos pramokti norėję lietuviai daug dažniau sąmoningai pakeitė darbą į tokį, kuriame būtų kalbama tik norvegiškai. Darbas motyvuoja mokytis norvegų kalbos, nes atsiranda terpė ją vartoti ir paskata ją tobulinti (20 pavyzdys). Kaip matyti iš tyrimo dalyvių patirčių, dauguma neturi su kuo kalbėti norvegiškai, iš viso nepalaiko artimesnių ryšių nei su vietos norvegais, nei su tik norvegiškai kalbančiais užsieniečiais. Daugeliui jų praverčia anglų kalba kaip atraminė, nes komunikacijos ja kompetencijos yra geresnės: gali tiksliau išreikšti mintis, geriau suprasti kitą žmogų.

20. „Pusę metų zubrinau nuo ryto iki vakaro (norvegų kalbą). Nu ir po darbe buvo, kad tik priėmė į darbą, išsilaikiau interviu kažkaip, pirma diena darbe, šefas sako: dabar aš kalbėsiu su žmonėm, o tu rašysi. O aš buvau konsultantė ekonomistė. Interviu duoda. Apie biznio procesus – norvegiškai. Nuo tokios uolos į tokį gilų vandenį įmetė, na, bet užtat per pora mėnesių – viskas. Prasilaužiau. Vis tiek kai šaly gyvenį, tie pusė metų – jau kažkiek mokėjau, ir plus dar tie du mėnesiai. Bet buvo žiauru pradžioj.“ (M37, neLT17, Oslas).

Kita vertus, kalbų poreikis labai priklauso ir nuo darbo specifikos. Jei darbas techninis, atliekamas vieno asmens, darbdavys tik duoda užduotis, kur kas turi būti padaryta, galima sakyti, komunikacija beveik nevyksta. Vis dėlto apsisprendimas likti gyventi šalyje, įsitvirtinti darbo rinkoje ir jaustis saugiau motyvuoja žmones bent artimoje ateityje arba ieškoti kitokio darbo, arba mokytis kalbos ir ieškoti darbo.

Vienas esminių Londono ir Oslo lietuvių situacijų skirtumų yra tai, kad Londone lietuviams užtenka vienos užsienio kalbos – anglų, kurią geriau ar prasčiau moka. Osliui tapus daugiakultūriu miestu, jame dirbant taip pat yra galimybių verstis šia *lingua franca*. Vis dėlto daug reikšmės turi darbo sritis. Finansų srityje, tarptautinėse įmonėse vyrauja anglų kalba kaip bendravimo kalba. Paslaugų ir aptarnavimo sektoriuose, kuriuose dirba daugiau migrantų iš įvairių pasaulio šalių, bendrauti dažniausiai pasirenkama angliškai, nes norvegų kalbos gerai nemoka daugiau nei 30 proc. migrantų. Migrantai iš Rytų Europos šalių, buvusių Sovietų Sąjungos valstybių, tapę bendradarbiais, kartais pasirenka rusų kalbą, kartais pramoksta kalbėti lenkiškai, nes lenkų bendruomenė Norvegijoje viena didžiausių.

Lietuvių bendruomenės

Palyginti su pokario emigracijos banga, į akis krenta tai, kad į Londoną emigravę asmenys nedalyvauja arba labai minimaliai dalyvauja bendruomenių veikloje, pavyzdžiui, lankosi lietuvių bendruomenės suorganizuotuose koncertuose (21 pavyzdys). Nors Londone gyvena tikrai daug žmonių iš Lietuvos, bendruomenių veikloje jie nelabai dalyvauja (22 pavyzdys). Iš visų tyrimo dalyvių, gyvenančių Londone, tik viena tyrimo dalyvė pasisakė dalyvaujanti visuomeninėje veikloje: yra šeštadieninės lituanistinės mokyklos tėvų komiteto narė, padeda švenčių metu ir visais kitais klausimais (23 pavyzdys).

21. „Su lietuviais gal daugiau bendraudavau. Su sese eidavau į lietuviškus renginius. <...> Ta prasme, ne bendruomenėj, bet daug jų būdavo: koncertai lietuviški atvažiuoja, būdavo lietuvių susibūrimai, čia tie burbuliatoriai, kai lietuvių mūsų daugiau buvo, labiau bendravom, daugiau dalyvavom tuose lietuvių renginiuose. Dabar jau mažiau. Kažkodėl su laiku vis mažiau ir mažiau iš tikrųjų dalyvauji.“ (M30, neLT9, Londonas).
22. „Taip, čia buvo anksčiau tokie Vakarų Londono lietuviai, bet taip gaudavosi, bet dabar kaip ir iširusi yra. Tai kaip ir baigėsi viskas. Dar tokie mitai (angl. *to meet* – susitikti) pas mus būna, ten susirenka kur nors, pavyzdžiui, į kokį nors pabą (angl. *pub* – aludė) bilekas, daugybė lietuvių, aišku, ten prisigeria visi. Bet aš tik kartą buvau, man nelabai patiko. Čia jeigu nori susipažinti su lietuviais. Kažkaip

tas nelabai aktualu man. Ir taip aš jų per daug pažįstu, žinai, kaip sakyti. Lietuviai nelabai čia su lietuviais. Kiti iš viso vengia netgi bendrauti.“ (V48, neLT13, Londonas).

23. „R: Lietuvių mokykloj. Esu tėvų komiteto narė. Mes esam trys iš tėvų komiteto. <...> Šventės, kai reikia tėvų pagalbos ar kažką. <...> Pagalbos ar dar kažką, patinka.

T: Negaila savo laiko?

R: Ne. Nei biškį.“ (M35, neLT11, Londonas).

Pagrindinės nesijungimo į lietuvių bendruomenės priežastys yra didelis atstumas, darbo grafikas ir, pati svarbiausia, interesų neatitiktis, net kitų lietuvių vengimas (22, 24, 25, 26 pavyzdžiai). Suprantama, kad į Londoną emigravę asmenys yra iš pačių įvairiausių socialinių sluoksnių, įvairių Lietuvos vietovių, skirtingo išsilavinimo, pomėgių ir interesų, turi skirtingų emigracijos tikslų. Kaip dar viena svarbi, ypač gyvenimo pradžioje, priežastis nurodomas kalbos mokymasis – bendravimas su kitataučiais anglų kalba padeda ją „pralaužti“ (25 pavyzdys). Reikšmingas ir baimės aspektas: iš pradžių svečioje šalyje nedrąsu, vengiama leisti į artimesnes draugystes su nepažįstamais žmonėmis, įskaitant lietuvius, nes bijoma susidurti su apgavikais, siūlančiais darbą, ir pan.

24. „Ir aš, ir mano... tarkim, draugė yra... sakysim taip, išsilavinę žmonės... didžioji dalis čionai gyvenančių, tai yra iš kaimo žmonės. Dažnai būna, pavyzdžiui, kad susitinki ar darbe, ar kur nors, tai nėra labai ką su juo šnekėt, žinai... taip... taip natūraliai gaunasi, iš tikrųjų... ne, aš turiu draugų lietuvių, aišku, aš turiu... <...> Ir, vat, lietuviškas požiūris yra tai, kad aš užsidirbsiu pinigų... taupydamas. Tai reiškia, kad gersiu namie, su niekuo nebendrausiu, į jokia bendruomenės nebandysiu įsiliet, nu ten, aišku, savo ratas lietuvių yra kažkas kažkoks tai ir... ta prasme, bet nebandysiu... nebandysiu įsiliet į jokia visuomenės...“ (V37, neLT7, Londonas).
25. „Mane visą laiką kviečia, ir sakau: aš feisbuke esu ir seku tą lietuvių bendruomenę... seku... ta prasme aš ten esu kaip draugas tenai... aš nežinau, kažkaip manęs nevilioja. <...> Tiesiog ne mano stilius gal, ne mano stiliaus žmonės, aš nežinočiau, ką su jais kalbėti, ta prasme, žinočiau, bet aš nemanau, kad man būtų įdomu. Nes jie ten to... jie daro kažkokias išvykas, po to parkuose susitinka vasarą... kažkaip man, ne, aš nelabai... aš tokia, man geriau alelio kur, pasėdėt, pagert... aš ten kažkur šnekėtis apie meną, religiją ir kultūrą nelabai. Ta visa... viskas yra gerai, bet aš kažkaip, aš neturiu laiko iš tikrųjų draugams, savo geriem draugam, tai man labai tokie dalykai... kažkaip nevilioja manęs. Ir šiaip kažkaip, aš aš lietuvių labai vengiau iš pat pradžių. <...> Nes aš labai norėjau išmokyti anglų kalbą gerai, tai aš stengiausi negyventi su lietuviais, bet dabar jau man yra visiškai jokio skirtumo. <...> Kaip aš sakau, prieš tai minėjau tuos lietuvių marozus ar ten tuos visus skustagalvius, tai labai sunku yra iš tikrųjų rasti gerų lietuvių. Ta prasme, jie gal ir jie nėra blogi, bet, nu, tiesiog tai nėra mano... stilius. Ne mano aplinkos žmonės.“ (M28, neLT5, Londonas).
26. „Aš, sakykim, lietuvių gal vengiu, ne, nepasakyčiau gal, kad vengiu, bet tikrai nebėgu išskėstom rankom sutikus. Taip, turiu draugų lietuvių, kuriuos sutikau čia, nėra, kad su jais nebendrauju, bet tai lietuviai čia nėra labai draugiški vienas kitam, net nežinau...“ (M30, neLT9, Londonas).

Pokario emigracijos bangos atstovams dalyvauti bendruomenės veikloje reiškė galimybę ne tik išreikšti save, bet ir vartoti kalbą kituose, ne tik namų, kontekstuose bei jos neužmiršti, o kartais tai buvo vienintelis metas pabendrauti lietuviškai. Dabartinės bangos emigrantai, nors ir nedalyvauja tokiose bendruomenėse kaip pokario bangos emigrantai, dažnai turi kitokio pobūdžio bendraminčių būrį, pavyzdžiui, vienijamą to paties pomėgio (27 pavyzdys) ar panašios gyvenimo situacijos: ryši palaiko moterys, ištekęsios už kitataučių (28 pavyzdys). Bendraujama ir virtualiai, ir gyvai. Suprantama, bendras pomėgis peržengia vienos kalbos ribas, tad bendraujama ir lietuviškai, ir angliškai (27 pavyzdys).

27. „Dauguma lietuvių, aš taip įsivaizduoju, nelabai turi savo hobijų čionai, ypač tie, kurie... kurie labiau iš kaimo atvažiuę čionai. Jie nieiško... (hobio draugų). <...> Nu, mano hobis tai yra toks... šiaip bridžą žaidžiu... pokerį žaidžiu, tai vat labai.. labai didelis ratas draugų yra iš tų ratų.“ (V37, neLT7, Londonas).

28. „Mes bendraujam feisbuku, ta prasme, tiesiog, žinai, šiaip, ten yra kasdienės ten mūsų visokios ten bėdos, problemos ir panašiai. Tos vietinės, sakysime, pavyzdžiui, dabar buvo atostogos vasarą, labai daug kas važiavo, labai daug kas susitikinėjo tenai, grįžusios į Lietuvą, ypač tos, kurios iš labai labai toli atvažiavusios yra. Čia kur, pavyzdžiui, londoniškės, londoniškės daro tuos savo susitikimus irgi. <...> Bet tiesiog mes, kaip ištekęję už tų užsieniečių, mes gal turim, žinai, tų tokių visokių kultūrinių tų skirtumų ir kažkaip, žinai, ten viena kitą mes galbūt daugiau suprantame... Ir tuo labiau ten tas gyvenimas užsienyje, žinai, irgi su svetimu, taip sakant, tau, tavo kultūrai ir visam kitam, vyru, tai tokių, žinai, kartais tokių, kur yra sunku, mes paverčiam juokais, ir kitos suprantą, galbūt lietuvačių šeimos ne labai suprastų.“ (M33, neLT10, Londonas).

Osle veikia Oslo lietuvių bendruomenė ir Oslo šeimų bendruomenė „Lietuvių namai“, taip pat Norvegijos lietuvių jaunimo sąjunga. Lietuvos ambasadoje Osle nuolat vyksta įvairūs renginiai, kuriuose lietuviai gali susitikti. 2016 m. susibūrė lietuvių mišrusis choras. Mieste veikia Oslo vyskupijos Lietuvių sielovados biuras, gana aktyviai telkiantis tikinčius lietuvius. Tad norintiems bendruomeninės veiklos yra galimybių joje dalyvauti. Visos šios veiklos, buriančios lietuvius ir jų šeimas, yra terpė aktyviai vartoti lietuvių kalbą, palaikyti ryšius su lietuviais ir puoselėti lietuvių. Tačiau, kaip matyti iš kalbintų lietuvių patirčių, poreikis priklausyti bendruomenei arba palaikyti artimus ryšius su lietuviais labai nevienodas.

Anksčiau emigravusiems žmonėms, ypač sukūrusiems šeimas su ne lietuviais, lietuvių bendruomenės veikla buvo proga susitikti su tautiečiais, bendrauti lietuviškai. Reikia turėti omenyje, kad tuo metu visoje Norvegijoje gyveno labai nedaug lietuvių: iki pat 2000 m. visoje šalyje buvo oficialiai užregistruoti tik 269 lietuviai. Jie dažniausiai emigravo ne per socialinius ryšius, kviečiant draugams ar artimiesiems, o per darbo programas, norėdami studijuoti ir pan. Kadangi lietuvių buvo nedaug, jiems buvo sunku vieniems kitus surasti. Būtent bendruomenėje emigrantai ir galėjo susipažinti. Atvykusieji į Oslą iki 2007–2008 m., kai ne tik Osle, bet ir visoje Norvegijoje lietuvių buvo labai nedaug, jautė didelį poreikį būti su lietuviais ir prisidėti prie lietuvių puoselėjimo. 2001 m. bendruomenės narių iniciatyva buvo įkurta lituanistinė mokykla „Gintaras“, siekiant sudaryti sąlygas lietuvių vaikams mokytis lietuvių kalbos, susirasti bendraamžių draugų lietuvių, bendrauti tėvams. Svarbus

buvo ir to meto Lietuvos ambasados Osle vaidmuo: joje lietuviai susitikdavo, susipažindavo, susidraugaudavo (29 pavyzdys).

29. „Tai buvo pirmi mūsų metai, kai mes ten su vyru gyvenome, aš universitete mokiausi, tai pakvietė ambasada ir visi lietuviai, kiek ten vieni kitų pažinojo, visi susirinko į kalėdinę šventę, ir buvo dar patalpos nedidelės. <...> Visi mes ten tilpom, visi ten stovėjo, kiekvienas apie save papasakojo, kas jis toks, ten prisistatė, ir su-neštinės vaisės. Tai vat, visi buvo pakviesti, kas žinojo, lietuviai visi galėjo ateiti. Dabar tai būtų neįmanoma.“ (M44, neLT20, Oslas).

Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, ypač po 2008 m. krizės, lietuvių Norvegijoje ėmė sparčiai daugėti, tuomet ir poreikis priklausyti bendruomenei atlėjo. Neoficialiais duomenimis, sezono metu Norvegijoje būna iki 100 000 lietuvių. Kai kurie Oslo lietuviai atitolo nuo bendruomenės veiklos, o naujieji atvykėliai, jei jautė poreikį priklausyti bendruomenei, į ją įsitraukė. Vis dėlto bendruomenės, priešingai nei pokario bangos bendruomenės JAV, nebeatlieka tokio svarbaus vaidmens kaip anksčiau. Daugeliui Oslo lietuvių labai svarbus yra tautiečių požiūrių sutapimas, bendramintiškumas, panašūs interesai, priešingu atveju nublanksta net poreikis bendrauti lietuvių kalba (30 pavyzdys). Pastaruoju metu lietuviai yra labiau išsibarstę, visoje Norvegijoje kuriasi daugiau mažų bendruomenių (31 pavyzdys).

30. „Lietuvoj tu kažkaip tai natūraliai, yra pasirinkimas tų lietuvių, tu vis tiek atsirenki žmones, su kuriais tu bendrauji, su kuriais tu turi kažką bendro. Norvegijoje didžioji dalis draugai yra atsitiktinumų suvesti kažkokių daugiau mažiau, ir tu neturi pasirinkimo, ir labai dažnai, kaip taisyklė, gyvenimas parodo, kaip pasakyt – su nauda sau. Per visus metus, kiek, nežinau, čia, Norvegijoje, esam, turim vieną vientelę porą draugų, su kuriais yra tikrai smagu susitikti. Ir nėra to pirmo klausimo, žinai: tai kur dirbi? Tai kiek uždirbi? Kaip sekas? A, čia tau geriau sekas nei man <...>.“ (V32, neLT8, Oslas).

31. „Ir dabar kiekvienam didesniam miestely jau yra susikūrę atskiri lietuvių klubai, kiekviena parapija savo lietuvių klubą turi. Be to, Katalikų bažnyčia dar irgi vienija nemažai. Tai dabar aš manau, kad yra didesnė įvairovė ir didesnis pasiskirstymas. Ir daugiau jau viskas vyksta aplink savo gyvenvietę. Anksčiau kažkaip visa išsivija daugiau žiūrėdavo į Oslą, burdavosi, atvažiuodavo iš toli. Į susirinkimus, į... suvažiavimai ten lietuvių ir taip toliau. Dabar jau visi turi įsisteigę savo.“ (M46, neLT27, Oslas).

Apibendrinant Londono ir Oslo lietuvių dalyvavimą bendruomenių veikloje, iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad, palyginti su pokario banga, tokio stipraus noro priklausyti lietuvių bendruomenei nėra. Vis dėlto bendruomenės gyvuoja, kuriasi naujos, ypač Norvegijoje, nes daliai lietuvių tai yra svarbi veiklos dalis. Dalyvavimas bendruomenių veikloje, anot dabartinės emigracijos bangos atstovų, reikalauja laiko, o jį sudėtinga išdalyti ir šeimai, ir darbui, ir pomėgiams, ir kitai veiklai. Be to, emigrantai pabrėžė norintys nuoširdžiai bendrauti su tautiečiais, kad juos sietų panašus požiūris, nebūtų išskaičiavimo siekiant asmeninės naudos. Oslo lietuvių atveju pastebima dar viena ypatybė: emigravusieji iki 2008 m. turėjo daugiau bendrų tikslų nei atvykusieji po 2008 m. – žmonės atskyrė emigracijos tikslai ir priežastys. Tad vis dar neaišku, ar kitokio pobūdžio bendravimas, bendravimas su

draugais lietuviais (tai aptariama kitame skyriuje), nesudėtingas grįžimas į Lietuvą ir skaitmeninės technologijos atstoja įprastų bendruomenių nebuvimą, ar ne, ar atstoja laiką, kuris galėtų būti praleidžiamas su lietuviais, ar ne.

Kalbų vartojimas su draugais

Gyvenant kitakalbių apsuptyje, neišvengiamai nemažai svetimos kalbos yra ir gyvenime. Vis dėlto draugus žmogus pasirenka pats. Nors jie pasirenkami ne pagal kalbą, o pagal bendrus pomėgius ir požiūrį į gyvenimą, kartais žmonės suveda ir tam tikros susiklosčiusios gyvenimo aplinkybės. Iš tyrimo dalyvių, apklaustų Londone, atsakymų matyti, kad kalba, ta pati šalis, iš kurios emigruota, panaši patirtis nulemia tikrai daug, suburia lietuvius, nes nereikia nieko papildomai aiškinti ir lengviau bendrauti savo kalba (32, 33 pavyzdžiai).

32. „Bet šiaip tai jo, jeigu susitinki su lietuviais, tai lietuviškai, ir iš tikrųjų kartais smagu susitikti tik su lietuviais. Nes vis tiek, aš nežinau, kad ir kiek tu gerai kalbą moki, tą anglų kalbą moki, vis tiek tu nesijauti... Tai nėra tavo gimtoji kalba, tai vis tiek tu nežinai... Tu negali išsireikšti taip, kaip tu gali išsireikšti lietuviškai.“ (M28, neLT5, Londonas).

33. „T: O draugų ratas čia, yra kokie draugai, yra lietuvių?

R: Yra, yra, yra nemažai lietuvių.

T: Koks procentas, jeigu taip palygintume?

R: Gal apie šeimt septyn procentų.

T: Šešiasdešimt septyniasdešimt. Čia taip sąmoningai išeina ar netyčia? (Juokiasi.)

R: Gal šiaip septyn biški per daug būtų. Gal pen, šem gaunas. Bet... kiti (nelietuviai), kolegos tiesiog yra per, per darbą, aš darbe praleidžiu daug laiko. <...> Ir per darbo santykius, yra draugai, yra kaimynai kažkokie, kas yra įvairiaučiai žmonės. Tai... yra mišinys tada. Tam tikrais aspektais tai natūraliai gal greičiau susibičiu-liauju (su lietuviais), yra bendra kažkokia praeitis, būdas...“ (V27, neLT9, Londonas).

Visų tyrimo dalyvių buvo paklausta, kaip jiems atrodo, kiek procentiškai, matuojant tik iš akies, jų draugų yra lietuvių ir kiek – kitakalbių. Londone gyvenančių tyrimo dalyvių atsakymai svyruoja nuo beveik visiškai kitakalbių draugų nebuvimo ir gyvenimo uždaroje lietuvių aplinkoje (34, 35 pavyzdžiai), bendravimo maždaug apylygiai ir su lietuviais, ir su kitataučiais (33, 36 pavyzdžiai) iki bendravimo praktiškai tik angliškai (37, 38 pavyzdžiai).

34. „T: O kiek draugų turit ne lietuvių?

R: Ar pažįstamų, ar draugų, kad sakyčiau, kad čia tikri draugai?

T: Tokie, kad dažniau bendraujat.

R: Darbe.

T: Tik darbe?

R: Mh (taip).

T: Jūsų aplinka tokia lietuviška lietuviška.

R: Lietuviška. Neįsileidžiam.

T: Ar jūs neįsileidžiat, ar jūsų neįsileidžia?

R: Mes gal neįsileidžiam, mes su vyru esam prieš. (Kiek) anglų kalbos pas mane? Tai darbe, jeigu reikia, pas vaiką į mokyklą, kaimynė kartas nuo karto: kaip sekasi, kaip gyveni? Daugiau nežinau.“ (M35, neLT11, Londonas).

35. „Nu, yra anglų, yra lietuvių, dauguma lietuvių yra kažkaip vis. <...> Nu, tai maždaug 20 ant 80, 80 procentų lietuvių yra. <...> Taip gaunasi, taip gaunasi. Nes aš, kaip aš, faktiškai gyvenu tokioj vietoj, kur daug lietuvių, nu, turiu namą, aišku, pasiėmęs ir pas mane lietuviai gyvena.“ (V48, neLT13, Londonas).
36. „Aš nežinau, gal sakyčiau, pusė per pusę, gal taip gal. Yra lietuvių, bet iš visur iš tikrųjų. Ta prasme, iš visų šalių, nėra taip, negaliu pasakyti, kad aš tikrai su lietuviais bendrauju. Nėra, nėra taip. Taip, yra ir lietuvių. Gal, sakyčiau, pusė per pusę.“ (M30, neLT9, Londonas).
37. „Iš tikrųjų su metais vis mažiau lietuviškai, daugiau angliškai, tai dabar galėčiau pasakyti gal... kokį 10 procentų lietuviškai ir toliau angliškai. <...> Šešis metus kažkur (čia gyvenu).“ (V30, neLT6, Londonas).
38. „Ta prasme, aš turiu keletą draugų, bet Londonas toks labai didelis, kad labai sunku susitikti. Tai vis savaitgalį kartas nuo karto susitinki... <...> Londone, nes miestas didelis, visi labai užsiėmę, visi dirba skirtingais laikais, pradeda vakare, baigia naktį, kiti pradeda ryte, baigia po pietų, tai vat. <...> Gal kokių 80 procentų anglų kalba ir tada 20 lietuvių. Nes mano draugas yra angliakalbis, mano kambariokė angliakalbė, tai kažkaip... su mama labai retai šnekamės...“ (M28, neLT5, Londonas).

Londone kalbintų tyrimo dalyvių atsakymai parodo, kad su draugais ir kitais bendraminčiais bendraujama ne vien lietuviškai ar vien angliškai. Dauguma pasakė turį ir lietuvių, ir kitakalbių draugų. Nors bendrauti lietuviškai ir užmegzti draugystę lengviau dėl kalbos ir bendros patirties, kadangi visi tyrimo dalyviai tvirtino galintys kalbėti ir angliškai, kalba nesutrukdo užmegzti draugystės ir su kitataučiais. Bendri pomėgiai, darbas, kaimynystė lietuvių suveda ir su kitų tautybių žmonėmis.

Dauguma Osle gyvenančių tyrimo dalyvių, ypač atvykusieji po 2007–2008 m., artimesnį ryšį su vietos norvegiais kuria per darbo santykius, – labai dažnai tai būna vienintelis kontaktas. Tad natūralu, kad gerų draugų norvegų jie paprastai neturi. Lietuviai, apie 1990 m. atvykę į Oslą ir čia įsitvirtinę, turi draugų ir norvegų, ir lietuvių, ir kitataučių (39, 40 pavyzdžiai). Suprantama, kad bendravimo kalba pasirenkama ta, kuri abiem pusėms patogesnė, leidžia geriau išreikšti mintis: anglų arba norvegų. Kiti teigė su draugais bendraujantys rusiškai (41 pavyzdys). Vieni turi labai gerų draugų iš Rytų Europos šalių, tiksliau, buvusios Sovietų Sąjungos, tad jie bendrauja rusiškai, nes visi ją moka geriau nei anglų ar norvegų. Dalis aktyviai leidžia laisvalaikį, sportuoja – žaidžia krepšinį, futbolą ir pan. Susirenka panašaus kultūrinio klando europiečiai, kuriuos vienija bendri interesai. Pavyzdžiui, 32 metų moteris, sukūrusi šeimą su norvegu, gyvena visiškai norvegiškoje terpėje: draugai yra vyro šeimos ir vyro. Lietuvoje liko tik šeima, ir, jei ne ji, vargu ar dažnai lankytųsi Lietuvoje. Su Lietuva mažai kas saisto, nes, baigusi mokyklą, iš karto išvyko studijuoti į užsienį, visi studijų laikų draugai ilgainiui išsiskirstė po pasaulį. Dabar moteris turi geriausią draugę ukrainietę, su kuria kalba rusiškai (40 pavyzdys).

39. „T: Kas jūsų draugai dauguma?

R: Su kuo mokiausi, su kuo dirbau, dirbu. Aš čia mokiausi magistrą, iš ten draugės, mūsų kokios šešios panos, dabar jau su šeimom, dvi rusės, dvi norvegės, aš – lietuvi, viena indė.“ (M37, neLT5, Oslas).

40. „Mano geriausia draugė yra ukrainietė, aš su ja studijavau Budapešte, ir jinai praitą vasarą atvyko čia. Aš jai padėjau susirasti darbą. Tai va. Labai gerai. O daugiau. Ką aš žinau... Daugiau tokie šeimos draugai. Norvegai.“ (M32, neLT14, Oslas).

41. „Kažkaip... Vis... vis susiduri vis kažkur, žiūrėdavau, plius čia yra dar draugų ratas, žaidžiam futbolą, yra latviai, rusai, estai, bendravimas rusų kalba su jais, tai... Būna, užsimiršti, bet... ten su jais pabūni kelias dienas ir vėl kažkaip... <...> Yra tų pačių lenkų, irgi tenai, žaidžia futbolą, irgi šneka biški rusiškai, tai tu su jais...“ (V31, neLT5, Oslas).

36 metų moteris, išvykusi iš Lietuvos iš karto po studijų universitete pagal programą „Au-Pair“, vėliau sukūrusi šeimą su norvegu, baigusi studijas norvegų kalba, jau 14 metų gyvenanti Osle, pasakojo, kad Lietuvoje draugų beveik neturi, nes nebepalaiko ryšių. Osle ji turi draugę lietuvę ir, joms susitikus, vyksta nuolatinė kodų kaita: kalba angliškai, norvegiškai ir lietuviškai, nes taip joms lengviau išreikšti mintis (42 pavyzdys). Kartais kitakalbių draugų sąmoningai neieškoma, nes suvokiama, kad negebėjimas pasakyti visko, ko nori, apribos ir santykių gilumą: kalbos skurdumas labai apriboja ir pokalbių temas, ir minčių raišką (43 pavyzdys).

42. „R: Nu, kad taip ne, nebūna taip. Bet aš pastebiu, kad man yra lengviau... aš turiu vieną draugę, su kuria mes atvažiuom praktiškai kartu ir su ja yra daug lengviau šnekėti, aš tada maišau visas tris kalbas: ir anglų, ir lietuvių, ir norvegų. Mes tiesiog – tas žodis, kuris pirmas ateina, tai tą ir... Pokalbis būna daug rišlesnis.

T: Atsipalaidavusios, nereikia...

R: Jo, nereikia galvoti. Arba kad ten teisingai pasakyti žodį, nes, pavyzdžiui, vis tiek Lietuvoj, kai atvažiuoji, reikia pasakot kažką. Kasdienybėj vis tiek visus žodžius naudoji norvegiškai. Tai papasakot apie tai paskui būna... reikia pagalvoti.

T: Ir jūs viena, aišku, viena kitą suprantat?

R: Jo. Dėl to, kad maišai... Jinai moka irgi ir norvegų, jos vyras – kanadietis, tai jie šneka anglų kalba, tai užtat ir eina tenai visos kalbos.“ (M36, neLT14, Oslas).

43. „Anglų, norvegų pastato į rėmus visiškai. Ir pačiam jau gaunasi, kažką norėdamas pasakyt, nu, kažkokią istoriją ar kažką papasakoti tenai ta kita kalba, ta anglų, bet nėra pačiam va toks... Taip atmestiniai, va, atrodo, išdėlioji išdėlioji, ten kažkas tokio. O jau lietuviškai tai vis tiek ten bandai dar ir pagražinsi, ir dar kažką. Užsienio, va, ta kalba įstato labai į rėmus. Mintį tik savo pasakai, bet jos tenai nepadailinai, nieko, epitetų ten jokių nieko nedėjai. Taip taip taip taip. <...> Aš ir tame rate stengiuosi, kur lietuviškas man kažkaip... <...> Tas požiūris į viską yra daugiau mažiau toks pats. Ir lengviau išreikšti, ką galvoji. Tas mintis savo.“ (V31, neLT5, Oslas).

Matyti, kad ir Londono, ir Oslo lietuviai su draugais bendrauja pasirinkdami visiems patogesnę kalbą. Kokią konkrečiai – labai priklauso nuo draugo gimtosios kalbos ir antrosios geriau mokamos kalbos – anglų, norvegų arba rusų. Anksčiau atvykusieji į Oslą turi įvairių tautybių draugų: lietuvių, norvegų, vengrų, indų, ukrainiečių ir t. t. Lietuviai

užmezga artimų ryšių ir su vietos gyventojais. Vis dėlto tendencija tokia, kad emigravusieji vėliau, po 2008 m., turi daugiau draugų lietuvių, su kuriais juos sieja tas pats kultūrinis pamatas, bendros temos ir patirtinis gyvenimas, ir draugų iš Rytų Europos: su jais dažnai bendrauja rusų kalba, kartais anglų. Šiuos skirtumus nulemia ir emigracijos pobūdis: ar lietuviai išvyko vieni, neturėdami socialinių ryšių su kitais emigrantais, todėl, patekę į svetimkalbę aplinką, juos mezgė vietoje, ar emigravo per draugus ir artimuosius ir atvykę pateko į savą aplinką, tarp savų žmonių. Pastarieji neįtė būtinybės kurti ryšius su vietos gyventojais ar kitataučiais, nebent draugystė užsimezgė per kokią nors bendrą laisvalaikio veiklą.

Kalbų vartojimas namie

Sunku apibendrinti namų kalbos padėtį Londone ir Osle, nes kiekvieno tyrimo dalyvio gyvenimo aplinkybės labai skiriasi: dalis tyrimo dalyvių gyvena vieni, kiti nuomojasi arba nuomoja būstą kitiems žmonėms (lietuviams arba ne), dalis tyrimo dalyvių yra vieniši, kiti turi draugą (-ę) (lietuvi (-ę) arba ne), tretį gyvena kartu su draugu (-e), vyru arba žmona (lietuviu arba ne), vieni neturi vaikų, kiti jų turi (lietuvių arba mišrioje šeimoje), ir tai nulemia jų vartojamas kalbas namuose.

Apskritai Londone namuose lietuviai kalba dviem kalbomis: lietuvių ir anglų, išskyrus mišrias šeimas, kuriose bendra sutuoktinių ar partnerių kalba gali būti ne anglų, o, pavyzdžiui, rusų, ir kuriose su vaikais bendraujama ir kita sutuoktinio mokama kalba, pavyzdžiui, rusų ar arabų. Kartais kitą kalbą tyrimo dalyviai moka ir patys (rusų, arabų), bet dažniau – ne (ispanų, arabų).

Jei žmogus gyvena vienas, lietuvių kalbos jo gyvenime gali būti labai nedaug, tiek, kiek bendrauja su draugais lietuviais Londone arba artimaisiais Lietuvoje. Jei jis nuomojasi būstą su kitais ar pats jį nuomoja, tuomet kalbos – lietuvių ar anglų – vartojimas iš esmės priklauso nuo to, su kuo gyvena: jei su lietuviais, kalbės lietuviškai (44 pavyzdys), jei su kitataučiais – angliškai (jau minėtas 38 pavyzdys). Jei gyvenama su draugu (-e), vyru arba žmona, tuomet namų kalba priklauso nuo to, ar pora – lietuviai (45 pavyzdys), ar mišri ir kokia yra jų bendra kalba (46, 47 pavyzdžiai).

44. (Informantas savo namą nuomoja penkiems lietuviams)

„T: O kaip jūs kalbatės namuose?

R: Lietuviškai. <...>

T: Ar peršokat kuria nors tema kalbėdami?

R: Ne, ne.

T: O žodžių?

R: Nu kad ne. Faktiškai kaip Lietuvoj gyvenam. Lietuvių parduotuvės. Viskas kaip Lietuvoj čia. Darbe, aišku, angliškai kalbu.“ (V48, neLT13, Londonas).

45. „Lietuviškai (namie kalbame). Visi lietuviškai. Turim lietuvišką televiziją. Vaiką leidžiam į lietuvių mokyklą. <...> Į lietuviškus šokius leidžiam. (Tyrimo dalyvė turi omenyje, kad vadovė kalbasi su vaikais lietuviškai, patys šokiai yra pramoginiai.)“ (M35, neLT11, Londonas).

46. „Po mėnesio buvimo čia aš susipažinau su savo dabartiniu vyriškiu, kuris ne lietuvis yra (iš Libano), tai man gavosi taip, kad man tekdavo... dar po mėnesio mes apsigyvenom kartu... ir man tada gavosi taip, kad aš turėdavau ir namie angliškai kalbėt, ir darbe angliškai kalbėt, ir tiesiog man... aš turėjau persilaužti.“ (M33, neLT10, Londonas).

47. „T: Kaip jūs bendraujat su ja (drauge)?

R: Angliškai. <...> Jo, aš truputį bandau išmokyti ispaniškai, bet... sunkokai dar...

T: O ji lietuviškai ką nors?

R: Ne, „meile“ moka pasakyti, „labanakt, meile“.“ (V30, neLT6, Londonas).

Jei tyrimo dalyviai turi vaikų, kalbų vartojimas priklauso nuo to, ar sutuoktiniai yra lietuviai, ar šeima mišri. Pirmuoju atveju tėvai tarpusavyje ir su vaiku paprastai bendrauja lietuviškai (48, 49 pavyzdžiai), vaikai kartais bendrauja su tėvais lietuviškai, o su bendramžiais angliškai (48 pavyzdys), kiti vaikai pereina prie anglų kalbos ir vyksta nuolatinė kodų kaita arba tėvams atsako tik angliškai (49 pavyzdys). Mišrioje šeimose gali būti vartojama ir daugiau kalbų. Gali būti vien anglų kalba (50 pavyzdys), tėvai gali kalbėti abiejų mokama kalba (anglų, rusų), o su vaikais – kiekvienas savo kalba (51, 52 pavyzdžiai). Mišrių šeimų, kaip ir lietuvių, vaikai dažnai parneša anglų kalbą į namus (52 pavyzdys).

48. R: Bet mano sūnus laisvai lietuviškai šneka. Lietuviškai rašo ir skaito. <...> Mano buvo irgi idėja, kad leist lankyt lietuvišką mokyklą šeštadienį. Jis noriai eina, jis didžiuojasi, kad žino tą lietuvių kalbą, žino, kad seneliai, mes esam gimę. Jis gimęs čia, bet jis visą laiką ir galvoja, kad jis grįš į Lietuvą. Su mumis – ne (angliškai nekalba), bet su sesers mergaite tarpusavy – taip. Bet mes: „Lietuviškai, lietuviškai“, aš nenoriu namuose angliškai, man, nežinau, man nėra priimtina: abudu mes lietuviai, mano vyras – lietuvis ir aš, ir kodėl vaikas turi kalbėti angliškai? Jis penkias dienas eina į anglų mokyklą. Jeigu ten jis kažko nemokės, jis išmoks, man nereikia mokinti jo angliškai.

T: O jūs nebijojot, kad jis su akcentu kalbės angliškai?

R: Nebijojau.“ (M35, neLT11, Londonas).

49. „Iš tikrųjų jie (mano draugų šeima) bando kalbėti lietuviškai ir kartais, kaip mes susitinkam, aš, tarkim, irgi su jų vaiku kalbu lietuviškai, bet kartais vaikas atsako angliškai... ir būna taip keistai... kartais atsako lietuviškai, kartais angliškai... įdomu... aš visą laiką galvoju, kad... kaip vaiko protas veikia, kodėl jis pasirinko angliškai atsakyti... ar jam kad lengviau, ar kad... tai va, tas yra labai įdomu, bet jaučiasi, kad mokykla ir visa kita daro daug įtakos. Nors ir abu tėvai lietuviai, namie stengiasi kalbėti lietuviškai, bet kartais vaikas pradeda norėti kalbėti angliškai. Tai įdomu...“ (V30, neLT6, Londonas).

50. „Mes visi kalbam angliškai. Šiuo metu jau galbūt metai pradedama rimčiau įvesti arabių. Pradedam mokinti arabiškos abėcėlės ir skaitymo. <...> Mūsų vaikams tai yra labiau kaip užsienio kalba, nes tėtis su jais nekalba – niekaip nepersilaužia. Mes kol dar neturėjom vaikų, tai, žinoma, labai svajojom, kad mūsų vaikai kalbės visom trim šitom kalbom: ir arabų, ir lietuvių, ir anglų, be to, jie mokės Egipto dialektą ir, žinoma, kokią nors užsienio kalbą iš mokyklos! (Juokiasi).“ (M35, neLT13, Londonas).

51. „Pas mus yra labai griežtai nustatyta: aš kalbu tik lietuviškai su ja (dukra), o jisai (vyras) kalba rusiškai. Mes angliškai su ja nekalbam. Anglų kalbos jinai nevartoja namie. Mes jos to nemokom todėl, kad mes iš anksto nusprendėm, kad kiekvieno iš mūsų pareiga yra išmokyti ją savo kalbos.“ (M30, neLT9, Londonas).
52. „Mes tarpusavyje bendraujame angliškai, su vaikais mes šnekame savo kalbom (tyrimo dalyvė lietuviškai, jo vyras – arabiškai). Mes... mūsų dabar šešiametis, tai... jis jau yra angliškoj mokykloj antrokas skaitosi. Tai jau pas jį dabar pradeda anglų kalba imti pirmenybę. Nes iki... gal, sakykim, pirmos klasės buvo, kad buvo lietuvių kalba pirmenybė, nes tiesiog aš daugiau su juo bendraudavau, su juo kalbu, o dabar jau pas jį gaunasi taip, kad... Mes su juo, su jais abiem (turi du sūnus) šnekamės savo kalbom, bet jisai (vyresnysis sūnus) mums atsako angliškai. O mažasis brolis pradeda jį kopijuot. Tai gaunasi, kad pas mažylį pradeda irgi lįsti angliški žodžiai.“ (M33, neLT10, Londonas).

Iš pavyzdžių matyti, kad angliškai ir kitomis kalbomis daugiausia bendraujama nuomojantis būstą su kitataučiais ir mišrioje šeimoje, lietuvių šeimose lietuvių kalba išlieka pagrindinė, nebent anglų kalbą į namus parneša paūgėję vaikai. Kadangi šie tyrimo dalyviai yra pirmosios kartos emigrantai, kuriems anglų ir kitos kalbos, kuriomis jie šneka namuose, nėra gimtosios, tad kyla klausimas, ar jiems pakanka esamo svetimosios kalbos mokėjimo lygio. Kai kurie tyrimo dalyviai prisipažįsta, kad vaikai angliškai moka geriau nei jie ir jie mokosi iš savo vaikų (53 pavyzdys). Dalis tyrimo dalyvių teigia nejauchiantys jokių sunkumų, kiti dalijasi savo pastabomis apie savo ar sutuoktinio kalbos nemokėjimą, apie tai, kad negali visavertiškai bendrauti (54, 55 pavyzdžiai).

53. „T: Tai jūs dabar viena dukrą auginat?
R: Taip.
T: Kaip su ja kalbat?
R: Lietuviškai.
T: Tik lietuviškai?
R: Tik lietuviškai.
T: O kai reikia padėt angliškas pamokas paruošt?
R: Tada jau bandom angliškai. Jinai mane daugiau moko anglų negu aš ją. (Juokiasi.) (M35, neLT8, Londonas).
54. „Mūsų (bendra) kalba yra anglų. Kartais būna tokių niuansų, kad nei jo anglų kalba pirma, nei mano anglų kalba pirma ir... (spragsi pirštais) nei jis žino, nei aš žinau angliškai to žodžio. Ir tada maždaug žinai abstraktyviai ten per internetus nuotraukom, dar kažkuo tai...“ (M33, neLT10, Londonas).
55. „T: Minėjot, kad vyras nešneka gerai angliškai kaip jūs? Jums su juo, bet su vaikais – bręsta problema?
R: Taip. Klausimas, ar man pakanka... Aš manau, kad ne, aš norėčiau, kad jis geriau mokėtų. Nors jis neprieštarauja, kad aš paaiškinčiau jam kokį žodį, bet manau, kad turėtų dėti daugiau pastangų. Jis pats supranta, kad jis labai toli nuo laisvo kalbėjimo ir laisvo supratimo, bet viskas baigėsi tuo, kad aš jam dariau namų darbus ir sakiau: daugiau jokių kursų. Po to bandžiau pamotyvuoti mokytis su dukra, kai ji pradėjo lankyti mokyklą... Jo kalba šnekamoji, stinga rašymo, kalbėjimo. Sakiau:

skaityk su dukra, jis sako, kad dar ten tas..., kad dar aš suprantu, nu, o dabar dukra jau tam lygy, kai jau jau nebereikia, kad tėtis skaitytų... Tai jis prarado tą galimybę praplėsti savo žodyną. Jam bus sunku, aš manau, kad jis dar to nesuvokia, bet jam bus sunku. Pavyzdžiui, kalbant apie religiją angliškai, jam yra labai sunku. Mes su vaikais vakar skaitėm istoriją apie Mozę. Jeigu reiktų mano vyrui, kuris tą istoriją žino daug geriau arabiškai, jeigu ją reiktų angliškai, jam būtų labai sunku arba jis nepasakotų pakankamai vaizdžiai, kad išlaikytų jų (vaikų) dėmesį, įtrauktų ir sudomintų.“ (M35, neLT13, Londonas).

Galima klausti, kodėl lietuvių ir mišrių šeimų vaikai parneša į namus vietos – anglų – kalbą. Priežasčių nemaža. Ankstesniuose darbuose apie kalbos išlaikymą³³ paaiškėjo, kad norint išlaikyti kalbą emigracijoje reikia labai daug pastangų ir ne visuomet pasiekiamas geras rezultatas. Iš Londone apklaustų tyrimo dalyvių, turinčių vaikų, atsakymų aiškėja, kad viena pagrindinių priežasčių ta, jog su vaiku praleidžiama per mažai laiko: abu tėvai dirba, vaikas eina į darželį ar mokyklą ir ten praleidžia visą dieną, todėl nebepakanka laiko kalbai lavinti (56 pavyzdys), vaikas negirdi šia kalba kalbančių suaugusiųjų.

56. „R: Būna, tarkim, pavyzdžiui, aš ir toliau su juo (vyresniuoju sūnumi) šneku lietuvių kalba, jį su manim angliškai. Bet būna, sakysim, situacijų, kur tiesiog, kaip aš sakau, jis tiesiog dar neturi to lietuviško žodynelio... tiek, kiek jis turi angliško žodynelio, nes ta lietuvių jam vis tiek yra... Jis ryte atsikelia, rengiamės, keliamės, prausiamės: ką valgysi? Greitai greitai, skubame į mokyklą, vėluojam, viskas. Tada jį pareina kokią, sakysime, pusę keturių, jeigu yra veiklų, tai pareina penktą valandą, tai nuo penkių iki aštuonių aš turiu su jais (abiem sūnumis) ten tris valandas ar nuo pusės keturių keturias valandas su juo... Nu, tai vėl yra tokie: kaip sekėsi tau diena, kas geresnio? Sėdam, paskaitome knygą, kuri yra angliška, nes mokykla to reikalauja ir... tokie labai... naminiai tokie, žinai, gaunas tie mūsų pokalbiai. Na, aišku, išėjus kažkur dar kažkaip, bet kartais būna, kad man tenka kažką jam aiškinti angliškai... tam, kad jį su suprastų.

T: O jis neprieštarauja, kad kalbat su juo lietuviškai?

R: Oi, ne. Oi ne ne ne ne ne. Absoliučiai ne.“ (M33, neLT10, Londonas).

Vienas iš veiksnių, padedančių išlaikyti lietuvių kalbą, yra šeštadieninių mokyklų lankymas, tačiau mišrios šeimos vaikams reiktų lankyti dvi šeštadienines mokyklas, o tam nėra laiko. Be to, vaikams labiau rūpi kitos veiklos, pavyzdžiui, sporto būreliai (57 pavyzdys). Taip pat dalis tyrimo dalyvių nekelia tikslo išmokyti vaikus sklandžiai kalbėti lietuviškai ir mano, kad užtenka, jog vaikas suprastų ir mokėtų pasakyti paprasčiausius kasdienius dalykus (58 pavyzdys).

57. „Mes galvojome (apie šeštadienines mokyklas), bet... (atsidūsta) pas mumis yra baseinas, pas mumis tenais yra futbolas, taip ir gaunasi, kad, žinai, tada septynias dienas vaikas turi būti... kažkur užimtas. Tai mes tiesiog sakom: gal tiek to, žinai...“ (M33, neLT10, Londonas).

58. „Ne. Čia gavosi taip, kad mano mama nešneka kita kalba apart lietuvių, nu, dar rusų kažkiek... Ir mano vyriškio šeima kalba tik libanietiška... arabų... dialektas...“

³³ Jakaitė-Bulbukienė, *Lietuvių emigrantų šeima: kalba ir tapatybė*; 2015; Hilbig, Inga, „Dvikalbystė Oslo lietuvių šeimose“, in *Emigrantai kalba ir tapatybė II: keturi sociolingvistiniai portretai: kolektyvinė monografija, rankraštis*, 2019.

<...> Nu, nebūtina, kad ten mūsų vaikai, jie mokės ten, žinai, idealiai tas lietuvių ir Libano kalbas, bet kad bent jau nuvažiavus atostogų man nereikėtų vertėjaut, va, tose šeimyninėse (situacijose). Vat, žinai... Kaip tau sekės? Ar tu alkanas? Ar tau nešalta, žinai, ko tu nori? Nu va, tokie, žinai, ten, aišku, susėdus galbūt jie ten ne-diskutuos kažko, bet, va, elementariai tokiam Libane jie ten turi labai daug pusbro-lių, pusseserių, tai irgi, žinai... nuvažiavus ten vaikai išeina žaisti su kamuoliu, kad nu... nebūtų tos tokios trinties ar barjero... tiesiog, žinai, minimaliai. Ir aš suprantu, gerai viskas kol kas.“ (M33, neLT10, Londonas).

Beje, viena tyrimo dalyvė teigė taip ir nepradėjusi mokyti savo vaikų lietuvių kalbos, nes tam pritrūko užsispyrimo ir energijos, lietuvių kalba jai nesisiejo su dukros išvaizda (59 pavyzdys). Tokios mišrios šeimos, kurios nemato ateities ir galimybių grįžti gyventi į Lietuvą dėl sutuoktinio, dėl to, kad jis nemoka kalbos ir Lietuvoje sunkiai įsitvirtintų, dėl kitokios religijos, mažiau linksta stengtis išmokyti vaikus lietuvių kalbos (58, 59 pavyzdžiai).

59. „Niekio nedariau. Aš, vat, irgi galvoju, kitos mamos sako, kad joms nenatūralu kalbėti kita kalba negu lietuviškai. Aš niekada neturėjau tokio jausmo, kai gimė mano vaikas, kad... Mano buvo kitaip: kai ji gimė, pirmagimė gimė tokia tamsi! (Juokiasi.) Aš ją iš karto pradėjau vadinti visokiais mažybiniais arabiškais žodeliais. Nes man ji buvo arabiukė! Ir aš ją, žodžiu... Netgi kai kuriais žodeliais su lietuviškom galūnėm... Pavyzdžiui, *chabibti* – mylimoji, *demylia* – gražuolė. Nu vat, taip va, žodžiu, aš ją aš ją visaip kalbindavau ir žodžiu. Nes, nu, tikrai ji buvo tokia – tamsiais plaukučiais, tamsiom akytėm. Ir po to, tiesą sakant, lietuvių kalba taip niekada ir neatėjo. Arabų kalba neprogresavo, vyras ant to irgi neužsiciklino ir netęsė, ir kažkaip taip buvo... Anglų kalba mes kartu namie šnekamės ir toliau ir su vaikais. Nors, pavyzdžiui, mano vyras visą laiką dirbo, tai aš viena namie, aš kaip ir neturėčiau poreikio šnekėti angliškai. Bet niekaip nepersijungdavo.“ (M35, neLT13, Londonas).

59 pavyzdyje tyrimo dalyvė teigė net nebandžiusi su savo trimis vaikais kalbėtis lietuviškai, nes ryšiai su lietuviais jau buvo susilpnėję, ji buvo perėjusi prie anglų kalbos (60 pavyzdys).

60. „Aš svarstau, tai (nekalbėjimą su trimis vaikais) galbūt lėmė tai, kad aš jau kelis metus gyvenau Anglijoje ir dirbau, ir gyvenau visai ne lietuvių bendruomenėje. Mano bendradarbiai buvo anglai, aš gyvenau, nuomavausi pati viena, po to susipažinau su vyru, ir tas prisirišimas prie lietuvių kalbos jau buvo šiek tiek susilpnėjęs. Mano lietuvių kalba – tai yra bendravimas su tėvais ir, vat, feisbukas, lietuviškos grupės, naujienų perskaitymas, dar vis kiekvieną dieną skaitau. Bet daugiau aš nenaudoju ir aš manau, kad aš išmokau labai gerai anglų ir aš jaučiuosi ja kalbanti laisvai, dėl to man niekada nebuvo mintyse ar galvoje, kad tai būtų tam tikras barjeras arba nenatūralu. Ir dar lengviau – dėl to tai ir paėmė viršų.“ (M35, neLT13, Londonas).

Taigi namai nebėra lietuvių kalbos uostas, namuose bendraujama ne tik lietuviškai, bet ir angliškai, kitomis kalbomis. Iš esmės lietuviškai bendraujama tik tuose namuose, kuriuose gyvena suaugę pirmosios kartos emigrantai iš Lietuvos, kitur bendraujama ir angliškai. Jei sutuoktiniai – lietuviai, į namus anglų kalbą parneša vaikai, ir tai dažnai pakeičia

šeimos kalbinį poveikslą. Jungtinėje Karalystėje vaikai anksti, nuo trejų metų, pradeda lankyti švietimo įstaigas ir anglų kalba jiems tampa pagrindine, stipresne kalba. Lietuvių ir kitoms kalboms namuose lieka mažai vietos ir – svarbu – labai mažai laiko. Gyvenant dideliame mieste ilgai užtrunkama kelyje, be to, nereikia užmiršti, kad pirmosios kartos emigrantai turi daug jėgų ir dėmesio skirti darbui, kad galėtų pragyventi ir išitvirtinti svečioje šalyje. Jei šeima mišri, lietuvių kalbai lieka dar mažiau vietos: bendraujama lietuviškai tik su vaiku, o su sutuoktiniu – kita kalba, paprastai angliškai, kartais rusiškai, arabiškai, vaikas negirdi dviejų suaugusiųjų pokalbių, turi nedaug progų išgirsti kitų registrų, stilių kalbą, jo kalba – namų kalba.

Vaikų neturintys ir šeimos nesukūrę Oslo lietuviai namie paprastai vartoja lietuvių kalbą (61 pavyzdys). Partnerį turintys lietuviai, savaime suprantama, kalba abiem patogesne kalba – anglų, o gerai pramokę norvegų kalbą – norvegiškai. Kartais norvegų kalba namų kalba tampa gimus vaikui (62 pavyzdys). Iš esmės lietuvių kalba Osle yra namų kalba, nes, anot tyrimo dalyvių, jos niekur kitur gyvenant mieste nepavartosi, išskyrus, žinoma, susitikimus su draugais. Turint omenyje, kad Oslo lietuviai dirba, lieka nedaug laiko aktyviai vartoti lietuvių kalbą – valanda ar dvi per dieną.

61. „Mano vyras iš manęs mokėsi (norvegų kalbos), kai aš čia pradėjau universitete mokytis. Perskaitė visas knygas, kurias man reikėjo skaityti. Tai jis raštu puikiai mokėjo, bet kalbėti jis negalėjo, jam tas barjeras buvo didžiulis. <...> Tai aš tada, dar irgi buvo toks jaunatviškas toks kažkoks idealizmas: tai kalbėkim norvegiškai. Namie. Jis pasakė: „Tu ką? Niekada gyvenime.“ <...> Dabar keista, kaip galėjo man tokia mintis šauti – su savo vyru kalbėt norvegiškai. Bet tiesiog tuo metu norėjosi, kad jis persilaužtų.“ (M44, neLT20, Oslas).
62. „Aš pradėjau kalbėti norvegiškai 2009 metais, jau taip normaliau. Bet kai vaikas gimė 2011 metais, tai jau nuo tada namie norvegiškai – anksčiau kalbėdavom angliškai (su vyru norvegu).“ (M32, neLT14, Oslas).

Natūralu, kad kalbų vartojimas bendraujant su vaikais priklauso nuo šeimos sudėties. Lietuvių šeimose Osle su vaikais paprastai kalbama lietuviškai, o mišriosiose – pasirenkama norvegų kalba, jei partneris yra norvegas, arba anglų – jei partneris yra ne norvegas, nes partneriai renkasi abiem patogesnę kalbą, kuria lengviau bendrauti. Osle specifiška tai, kad vaikai į darželį išleidžiami nuo vienerių ar pusantrų metų, nes paprastai abu tėvai dirba. Kadangi vaikų kalba dar nesusiformavusi, randasi tik pirmieji žodžiai, eidami į priešmokyklinės įstaigas, jie tampa dvikalbiai. Apie penktuosius metus, anot tyrimo dalyvių, gyvenamosios šalies kalba vaikams pasidaro lengvesnė, ja gali paprasčiau išreikšti mintis, nes iš svetimkalbės aplinkos parsineša daugiau norvegų kalbos žodžių ir konstrukcijų.

Namų domene vartojama lietuvių kalba tampa ribota ir dėl temų, ir dėl laiko, vaikų praleidžiamo su tėvais, trūkumo. Tad laikui bėgant, anksčiau ar vėliau, pradėjus konkuoruoti lietuvių ir norvegų kalboms, kaip teigė visi vyresnių vaikų turintys tyrimo dalyviai, į namus ima veržtis norvegų kalba. Tokiais atvejais tėvai elgiasi labai įvairiai: vieni kategoriškai uždraudžia namie kalbėti norvegiškai (63 pavyzdys), kiti nusileidžia, nes tai – labai didelis darbas (64 pavyzdys).

63. Vaikai <...> tarpusavyje dažnai kalba norvegiškai, bet mes labai stengiamės kažkaip kovot, kad namie būtų lietuvių kalba, nes tai beveik vienintelė (be mokyklė-

lės) terpė, kur jie gali kalbėti ir suprasti lietuvių kalbą... <...> Vienu metu būdavo, kad net jiems baudas kažkokias uždėdavo D. (vyras) už norvegišką žodį ar dar ten kažką. Tada sakydavo jie, kad: tau irgi bauda, kai mes jų vardus supainiodavom. Dabar nebeliko to. Bet jie dabar, jie ir patys save pareguliuoja.“ (M42, neLT8, Oslas).

64. „Aš su vaikais stengiuosi kalbėti lietuviškai. Bet iš tikrųjų... Man pačiai prieš turint savo vaikų atrodydavo keista: kaip su savo vaikais nekalbi lietuviškai, bet iš tikrųjų tai labai sudėtinga yra kalbėti su vaikais lietuvių kalba, nes kai tu su vyru kalbi norvegiškai, darbe norvegiškai, su niekuo nekalbi lietuviškai. Vaikai supranta... Jie vis tiek į darželį eina norvegiškai, su visais kalba norvegiškai. Nors kai dar namie buvo, kai aš dar buvau motinystės atostogose, tai tada lengviau būdavo, ten tau norvegiškai ne taip įsimašydavo. Dabar aš, pavyzdžiui, galvoju norvegiškai, tai man reikia galvoti, kai aš kalbu su jais lietuviškai. <...> Ir man tai yra labai sunkus uždavinys, didelis darbas. Nes jie tau visada atsakinėja norvegiškai – visada. Tai turi visada galvoti, kad su jais turi kalbėti lietuviškai, nors tau norvegiškai – ji tarsi automatiškai.“ (M34, neLT12, Oslas).

Kitas dalykas – vaikai nebegali išreikšti savo minčių gimtąja tėvų kalba taip, kaip galėtų tai padaryti norvegiškai, todėl ima ieškoti žodžių, strigti, bendravimas praranda laisvumą, kyla įtampa, nesusikalbama ir tai kenkia vaikų ir tėvų tarpusavio santykiams (65, 66 pavyzdžiai). Kartais net visai atsisakoma kalbėti lietuvių kalba (67 pavyzdys).

65. Mes gal ir per mažai čia, Lietuvoj, būnam, ir viską, irgi yra toksai plėšymasis, nes važiuoji į Lietuvą, tai tada tą vasarą kažkur kitur negali išvažiuot. Tie vaikai nori visko vis tiek. Tai toksai yra ir turtas, bet kartu ir tave riboja. Viena irgi pažįstama sakė: su vaikais irgi gana ilgai bandė lietuvių išlaikyti, bet, sako, kai perėjom į norvegų, man toks nukrito akmuo nuo kupros, kad, sako, tų konfliktų nebeliko, tokių plėšymųsi, ir, sako, man tai buvo pati protingiausia išeitis. Tai va. Kiekvienas pasirenka savo. Kol vaikų neturėjau, aš pasiklausydavau, kitų draugų vaikai kalba ta maišyta kalba, man tai buvo siaubas kažkoks. Aš galvojau: aš tai to neleisiu. Žiūri į vaikus – išlepinti ten, po to pats pasigimdai ir tą patį darai. Tai va, grynai tas pats mum ištiko. Bent jau su mažiausiais.“ (M44, neLT20, Oslas).
66. „Pradeda (penkiolikmetis sūnus) ieškoti kažkokio tai žodžio, užstringa, mintis nutrūksta. Praeina ten kokia 15 sekundžių, kol jisai susiranda ką, bet jau pokalbis nutrūkęs, ir tada nesmagiai jaučiasi abidvi pusės, ir nenori jisai to. Tokiais atvejais geriau jau pasakai tą žodį lietuviškai, nemokai ten, kad, va, šitaip ten laikais iškaityt kaip nors. Bet... tiesiog pasakai tą žodį ir pratęstum būtent tą momentą, sukabinti pokalbį norvegiškai.“ (V46, 12 m. Osle).
67. „Dabar norvegiškai kalbu (namie), nes tiesiog pajutau, kad... Grynai dėl vyresnėlės (penkiametės). Su mažąja gal dar ir šnekėčiau. <...> Bet dėl vyresnėlės, nes vis tiek vaikui augant ne tikrai ta buitine kalba šneki, taip diskutuojai, kažką aiškini, ir pamačiau, kad jinai tos kalbos nesupranta. Ir jeigu aš sėdžiu, pavyzdžiui, su ja ir šnekuosi apie kažką, ir jinai pradeda į mane žiūrėti – nesupranta, ji paprašo manęs norvegiškai pasakyt. Ir tada... mačiau kelis kartus, kad visai nutrūksta pokalbis, jinai susinervina ir jinai nemato reikalo toliau tęst diskusijos ar pokalbio. Tai man

buvo svarbiau, kad išlaikyti tą vat... Kad jeigu jinai nori su manim pašnekėt, jinai ateis, o nesinervuos, kad aš ją vėl mokysiu lietuvių kalbos. Tai tiesiog..." (M36, neLT14, Oslas).

Norėdami vaikus išmokyti lietuvių kalbos, kad ji būtų lygiavertė norvegų kalbai minčių raiškos aspektu, ir turtingo žodyno, tėvai turi ieškoti terpės, kurioje vaikai galėtų noriai vartoti lietuvių kalbą ir turėtų draugų lietuvių, ir būdo, kaip tai padaryti. Vis dėlto, net ir susitikę su draugais lietuviais, vaikai mieliau šnekasi norvegiškai nei lietuviškai. Tėvus išvargina nuolatinė kova dėl to, kad vaikai išlaikytų lietuvių kalbą, todėl dalis pasiduoda (ypač jei neplanuoja artimiausiu metu grįžti į Lietuvą), nes kelia klausimą: kam to reikia, jei vaikų ateitis jau siejama su gyvenimu Norvegijoje? (68 pavyzdys). Dalis tėvų tiesiog jaučia pareigą perduoti vaikams savo gimtąją kalbą lietuvybei išlaikyti ir buvo pasiryžę ištverti sunkumus (69 pavyzdys).

68. „T: Nėra spaudimo (vaikams kalbėti lietuviškai)? Nespaudžiate, kad būtinai namie tik lietuviškai? Arba kai esate keturiese.

R: Ne, aš nežinau. Klausimas – kam? <...> Ta prasme mums kažkur, bent jau artimaj ateity, tikslo nėra važiuot į Lietuvą. Ir ta prasme lietuvių kalba reikalinga tiek, kad vaikai galėtų su seneliais susikalbėt. Su seneliais vaikai gali susikalbėt <...>. Aš manau, kalba yra vertybė ir kuo daugiau kalbų moki, tuo lengviau tau yra mokytis sekančios, kitos kalbos. Tai tiek, kiek vaikai gali gaut nemokamai, aš manau, tas yra labai gerai, kai vaikai girdi kalbą, kai jie gali geriau suprast, jeigu, reikalui atėjus, pasimokyt ir išmoks biški geriau, tas yra gerai. Bet kad papildomai versti vaiką ir dėt papildomai tam pastangas, vėl, sakau, tokiose situacijose, tarkim, prie kitų vaikų viešumoje, aš aš nemanau, kad tai... norvegai vėl sakyti, turi išsireikškimą – lietuviškai negaliu pasakyti: „kainuoja daugiau negu skonio yra tame“.“ (V32, neLT8, Oslas).

69. „Aš taip galvoju, kad tas... lietuvybė man su kalba turbūt ir siejasi. <...> Ir aš manau, kad aš tikrai... net jei ir vaikai su manim nekalbės lietuviškai, bent su vyru aš iki mirties kalbėsiu lietuviškai. Aš galvoju: gims anūkai... aš dabar lietuviškai su jais negalėsiu kalbėt? Tai keista. Man tas yra svarbu. Ir kažkaip tikrai... kodėl yra... vat kodėl aš mokinu... Vat koks tikslas vaikus išmokint lietuviškai? Nu, kad aš su jais galėčiau kalbėt lietuviškai. Bet, aišku, ir šiaip toksai kažkoks garbės reikalas, kad mano vaikas galėtų. Bet galvoju: užaugęs jis gal į tą Lietuvą nevažinės, nei jam... bet, va, o tai ką aš? Senatvėje norvegiškai su jais norėsiu kalbėt? Nenorėsiu. Aš noriu lietuviškai. Taip pagalvoji apie visokias situacijas vis tiek. <...> Norvegijoje nėra taip, kai ten, Amerikoje, kur ten ta bendruomenė tokia stipri, jie ten susiranda, paskui susituokia, vėl lietuvis su lietuve. Nemanau, kad mum taip nutiks, jau čia būtų kažkoks atsitiktinumas. Stebuklas. Tai, galvoju, dabar jie turės sutuoktinius norvegus, aš su jais automatiškai turėsiu norvegiškai kalbėt. Ir taip skaudu kažkaip. Atrodo, kodėl taip turi būti? Taip kažkaip... Man atrodo, kalba yra pagrindinis ryšys mano su Lietuva.“ (M44, neLT20, Oslas).

Gimus ir augant vaikams, įdėtos pastangos ir pasiektas ne visada patenkinamas rezultatas verčia tėvus nuolat permąstyti, kam ir kodėl vaikams reikia lietuvių kalbos. Įdomu, kad dauguma tyrimo dalyvių tėvų, paklausti, kas yra jų vaikai, po didesnių ar mažesnių

dvejonių atsakė, kad greičiausiai jau bus norvegai dėl norvegiško gyvenimo būdo, mąstymo. Taigi lietuvių kalbos išlaikymo svarba ir argumentai ją išlaikyti turi būti neginčijami, motyvuojantys vaikus dažniau ir geriau kalbėti lietuviškai, taip pat reikia sukurti lietuvišką terpę. Vienas iš būdų – kelionės į Lietuvą, bendravimas su giminaičiais, jų vaikais. Tėvai, kurie dažniau grįžta į Lietuvą su vaikais, teigė, kad atžalų lietuvių kalba atsigauna bendraujant su bendraamžiais ir šis būdas veiksmingas lietuvių kalbai išlaikyti. Vis dėlto įtemptas gyvenimo būdas, ribotos trukmės atostogos nuolat verčia lietuvius rinktis – kelionės į Lietuvą, kartais labai varginančios dėl giminių lankymo, ar kelionės po pasaulį (70, 71 pavyzdžiai).

70. „Giminės visur – nuo Klaipėdos iki Panevėžio, Vilniaus, kur tiktai nori, išsibarstę. Pabandyk dabar pas vieną atvažiuot ir pas kitą neuvažiuot. Ypač seneliai, kurie jau patys tokie nekeliauja, tikrai žmonės nesupras. Nu, ir tada keliauji tokį maratoną. Miegu kiekvieną naktį ant skirtingos lovos, kempelio, neišsimiegi, grįžti po tų visų atostogų nusikales ir, žodžiu... o visus metus ari tam, kad gautum atostogų.“ (V32, neLT8, Oslos).
71. „Mes gal ir per mažai čia, Lietuvoj, būnam, ir viską, irgi yra toksai plėšymasis, nes važiuoji į Lietuvą, tai tada tą vasarą kažkur kitur negali išvažiuot. Tie vaikai nori visko vis tiek. Tai toksai yra ir turtas, bet kartu ir tave riboja.“ (M44, neLT20, Oslos).

Lyginant Londono ir Oslo lietuvių kalbinį elgesį namie, matyti tam tikrų panašumų: lietuvių šeimose stengiamasi išlaikyti lietuvių kalbą ir su vaikais daugiau ar mažiau bendraujama lietuviškai, kol vaikų paveldėtosios kalbos gebėjimų nepralenkia gyvenamosios šalies kalbos – anglų Londone ir norvegų Osle – kompetencijos. Tuomet į šeimą ateina gyvenamosios šalies kalba, ir paprastai atsiranda kodų kaita, arba vaikai tėvams ima atsakyti tik vietos kalba. Mišrioje šeimoje, kurių vienas iš partnerių yra vietos gyventojas, – lietuvių kalba namie vartojama rečiau, kartais ir visai nebevartojama. Natūralu, kad lietuvių kalbos vartoseną šiose emigracijos šalyse labai ribota, ypač gyvenant Osle, nes šiame mieste lietuvių diaspora santykinai nedidelė ir gana išsisklaidžiusi.

Kalbų vartojimo šeimoje su vaikais analizės rezultatai panašūs į kitų dabartinės emigracijos bangos tyrimų rezultatus. Sviatlana Karpava, Natalia Ringblom ir Anastassia Zabrodskaja³⁴, tyrusios rusų mažumos kalbos išlaikymą Kipre, Estijoje ir Švedijoje, pateikė tokius duomenis: su vaikais rusiškai pasirenka kalbėti 60 proc. Kipre gyvenančių rusių motinų, 55 proc. – Estijoje ir 40 proc. – Švedijoje, kitos motinos renkasi kalbėti gyvenamosios šalies kalba arba angliškai, nedidelė dalis – dar kitomis kalbomis. Cituojamo tyrimo autorės mano, kad tokį kalbinį elgesį nulemia tai, kad šeimos yra mišrios (vyrai nekalba rusų kalba), anglų kaip tarptautinės kalbos vertinimas ir noras integruotis į gyvenamosios šalies visuomenę. Tad lietuvių kalbos nevartojimas šeimose yra įprasto, mažumų kalboms būdingo elgesio dalis.

³⁴ Karpava, Sviatlana, Ringblom, Natalia and Zabrodskaja, Anastassia, 2018. „Language Ecology in Cyprus, Sweden and Estonia: Bilingual Russian-Speaking Families in Multicultural Settings“, *Journal of European Second Language Association*, 2018, vol. 2, no. 1, 111.

Skaitymas, rašymas, TV ir kitos vaizdinės medžiagos žiūrėjimas bei radijo ir muzikos klausymasis

Per interviu buvo paklausta, kiek tyrimo dalyviai skaito, rašo, klausosi ir žiūri lietuviškai, kiek – kitomis kalbomis. Iš gyvenančiųjų Londone atsakymų matyti viena ryškesnė ypatybė: dauguma jų kiekvieną dieną arba beveik kiekvieną dieną peržiūri naujienas populiariuose lietuviškuose interneto portaluose: „delfi.lt“, „lrytas.lt“ ir pan. Tai daryti tyrimo dalyvius motyvuoja vien noras sužinoti, kad naujo Lietuvoje, „jausti pulsą“ (72, 73, 74 pavyzdžiai).

72. „Bet va – internete „Delfi“ paskaitau arba „Lietuvos rytą“. Ten tą visą. Va, tuos paskaitau, kiekvieną dieną beveik. <...> Nu, vis tiek įdomu, kas ten vyksta ir kaip ten vyksta. Jo, va, tokie dalykai, ką aš darau.“ (V48, neLT13, Londonas).
73. „Nes man įdomu, kas vyksta. Į politikas aš jau nebelendu – šita man jau nebeįdomu. <...> Kas įdomu. Kad ten kiekvieną naujieną skaityčiau, tai neskaitau, bet kad jau mažiau daugiau, bent jau kažkiek įsivaizduot, kas vyksta, tai vis tiek šiek tiek.“ (M30, neLT9, Londonas).
74. „Kaip ir kiekvienas lietuvis vis vien krepšiniu domiuosi šiek tiek... va... O šiaip tai... skaitau „Lietuvos rytą“, atsiverčiu karts nuo karto, perverčiu naujienas. Bet... bet realiai tai... skaitai tik tokias naujienas, kurios su Lietuva susijusios. Ar politika, ar dar kažkas. O jeigu kažkokios tarptautinės naujienos, visos yra tarptautiniuose naujienų portaluose... anksčiau negu Lietuvoj.“ (V37, neLT7, Londonas).

Vis dėlto pabrėžtina, kad naujienų portalų skaitymo tyrimo dalyviai nelaiko „tikru“ skaitymu: toks skaitymas, jų nuomone, nepadaeda palaikyti ir neužmiršti lietuvių kalbos, tik padeda neatsilikti nuo Lietuvos naujienų (75, 76, 77 pavyzdžiai). Retas kuris tyrimo dalyvis skaito lietuviškas knygas (78 pavyzdys), o jei skaito knygas – dažniau angliškai, – taip elgiasi norėdamas lavinti anglų kalbą, skaityti kūrinius originalo kalba arba tokią profesinę literatūrą, kuri neišversta į lietuvių kalbą.

75. „T: Bet naujienų skaitymu nelaikot?
R: Skaitymu laikau, kai pasiimi knygą ir skaitai ją. Čia man skaitymas, o čia kad užmeti akį, kad naujieną paskaitai, tai nelaikau to skaitymu.
T: O kiekvieną dieną užmetat akį į naujienas?
R: Taip, taip.
T: Čia įprotis ar įdomu, kas Lietuvoj?
R: Įdomu kartu.“ (M35, neLT8, Londonas).
76. „R: Iš tikrųjų ir skaitymas silpnėja lietuvių kalbos. Dabar iš tikrųjų neturiu tiek laiko skaityt. Tai tą primiršau ir dėl to skurdėja (lietuvių kalba).
T: Išvis neturit laiko skaityt ar angliškai skaitot?
R: Ne, aš bendrai, kad taip, va, atsisėsti skaityt knygos, tai jau senai neskaičiau.“ (M30, neLT9, Londonas).
77. „Tas žiūrėjimas, skaitymas „Delfiuose“ šituose visuose, tarkim, tuose pagrindiniuose žinių portaluose, ten ta kalba vis tiek yra tokia paprastesnė. Aš kalbu, tarkim, apie rimtesnių knygų skaitymą. Taip, yra tos nemažai, aš negaliu sakyti, kad pas mane visai nėra lietuvių kalbos. Nes aš praktiškai kiekvieną dieną su tėveliais bendrauju.“ (M30, neLT9, Londonas).

78. „Bet dabar aš pasiilgstu labai lietuviškų knygų ir paskaitau bent jau per metus vieną dvi lietuviškas knygas. Nes tikrai pasiilgstu ir jaučiu, kad... nežinau, kažkaip reikia lietuviškai vis dėlto... kažką paskaityti, kažkokią...“ (V30, neLT6, Londonas).

Iš vienos pusės, neabejotina, kad kasdienis naujienų skaitymas ne tik padeda neatitrūkti nuo Lietuvos realijų, bet ir aktyvina lietuvių kalbą, supažindina su lietuvių kalbos kitimu Lietuvoje: išvykusieji iš Lietuvos sužino naujų žodžių, nors šį dalyką daugelis tyrimo dalyvių ir neigė. Iš kitos pusės, jausmą, kad kažkas kalbai atsitinka, galbūt nulemia tai, kad naujienų skaitymas yra pasyvi, recepcinė veikla, o galbūt tai, kad, gyvendami Lietuvoje, tyrimo dalyviai dažniau skaitydavo kitų žanrų skaitinius, pavyzdžiui, grožinę ar mokslinę, profesinę literatūrą, tad teigia jaučiantys tokios literatūros stygių gyvenime. Tyrimo dalyvių charakteristikos parodo, kad interviu sutiko duoti daugiausia aukštąjį išsilavinimą turintys, taigi, apsišvietę asmenys.

Galima nubrėžti netiesioginę sąsają tarp respondentų jausmo, kad neskaitymas lietuviškai yra susijęs su kalbos kokybe, ir neseniai atlikto tyrimo išvadų apie vienuoliktos klasės mokinių iš lietuviškų, rusiškų ir lenkiškų mokyklų lietuvių kalbos mokėjimą (tyrimui naudotas C testas). Šio tyrimo autorės Loreta Vilkienė, Laura Vilkaitė-Lozdienė ir Justina Bružaitė-Liseckienė³⁵ nustatė, kad vienas iš nedaugelio statistiškai reikšmingų sociolingvistinių veiksnių, turinčių įtakos lietuvių kalbos mokėjimo rezultatui, yra skaitymas (kiti du veiksniai – lytis ir mokyklos kalba). Anot autorių, „respondentai, kurie teigė bent kartais skaitantys (kartais, dažnai, visada) literatūrą lietuviškai savo malonumui, surinko daugiau C testo taškų nei tie, kurie literatūrą lietuviškai teigė skaitantys retai arba neskaitytys jos niekada <...>“.³⁶ Taigi tikėtina, kad emigrantams, kaip ir mokiniams, tinka ta pati formulė: „<...> kuo daugiau tekstų mokinsys skaito lietuviškai, tuo stipresnis jo kalbos jausmas <...>“.³⁷

Kalbant apie kitas veiklas – naršymą internete ieškant informacijos, muzikos klausymąsi, TV žiūrėjimą, radijo klausymąsi, elgesys išsiskyrė. Vieni informacijos ieško tik lietuviškai, kiti – tik angliškai, tretį – ir taip, ir taip, vieni klausosi lietuviškos muzikos, nuolat žiūri mėgstamas lietuviškas laidas internetu (79 pavyzdys), kiti – kartais (80 pavyzdys), tretį žiūri tik anglišką televiziją (81 pavyzdys), klausosi tik angliškos muzikos, o ketvrti jau daug metų iš viso nežiūri jokios televizijos. Tad bendrų ypatybių nepavyko apčiuopti, šios veiklos labiau priklauso nuo charakterio, įsitikinimų, pomėgių, gyvenimo būdo ir skonio. Pažymėtina, kad dažniau lietuvišką televiziją žiūri tie, kurie gyvena uždaresnėje lietuviškoje aplinkoje, arba tie, kurie augina vaikus ir taip stengiasi sukurti jiems daugiau galimybių išgirsti lietuvių kalbą.

79. „Visą laiką stengiuosi pasižiūrėti rytais, darbo dienom. Tarkim, kai einu į darbą, tai aš praktiškai visą laiką žiūriu „Labą rytą“. <...> (Juokiasi.) Man tiesiog jisai labai patinka.“ (M30, neLT9, Londonas).

80. „Ne (nežiūriu lietuviškos televizijos). Nenoriu, nes nežinau... ta prasme... būna kartais iš tikrųjų, kai aš pasiilgstu namų, angliškai sakom, *home sick* (iš angl. k. namų ilgesys), tai, žodžiu, kai pasiilgstu namų, kai pasiilgstu Lietuvos, kartais iš tikrųjų

³⁵ Vilkienė, Loreta, Vilkaitė-Lozdienė, Laura ir Bružaitė-Liseckienė, Justina, *Kalbinių nuostatų ir mokymosi motyvacijos įtaka lietuvių kalbos mokėjimui: rankraštis*, 2019.

³⁶ Ibid., 55.

³⁷ Ibid., 56.

galvoju: o kaip norėčiau į Vilnių koki nuvažiuot dabar, tai... tai tada pradėdų žiūrėti kažkokias tokias laidas. Tarkim, aš esu didelė gerbėja Algio Ramanausko, tai aš žiūriu jo... ten jo tas... yra kanalas internetinis... po to pasižiūriu kažkokias tai... arba labai senas laidas, kokio „Klausimėlio“... Kažko tokio apskritai paimu ir žiūrinėju, kas naujo...“ (M28, neLT5, Londonas).

81. „TV man nepatinka lietuvių, per daug reklamų – tai faktas, bet aš anglų žiūriu televiziją, netgi neturiu ten tų emigrantų TV, tokių dalykų, nes, nu, nežinau, man nepatinka lietuvių televizija.“ (V48, neLT13, Londonas).

Tyrimo dalyvius labiau vienija socialiniai tinklai, ypač „Facebook“: dauguma juo naudojasi, jame rašo ir lietuviškai, ir angliškai, priklausomai nuo to, kam žinutė skirta (82, 83, 84 pavyzdžiai).

82. „Feisbuke pusė pusė. Būna, kad parašai pusę lietuviškai ir pusę angliškai, būna tokių. Daug turiu draugų, kurie nesupranta lietuviškai, kad nesigautų: čia vien lietuviškai, ką tu parašei? Tai gaunasi, kad tą visą transleitą (angl. *to translate* – išversti) padarau.“ (M35, neLT8, Londonas).

83. „R: Angliškai daugiausia. Bet jeigu matau, kad nereikia anglams to žinoti, tai rašau lietuviškai. (Juokiasi.) <...> Ten tokių nesąmonių būna kartais. (Su lietuviais asmeniškai) tai lietuviškai daugiausia. Lietuviškai jo, jo. Lietuviškai.

T: O SMS?

R: Irgi lietuviškai. Taigi aš sakau, kad čia kaip Lietuvoj, žinokit, kad čia nieko kito.“ (V48, neLT13, Londonas).

84. „R: Aš šiaip rašau dažniausiai, rašau lietuviškai turbūt. Kartais abiem kalbom. Dažniausiai jeigu rašau, kai namo važiuoju. Važiuoju namo, atostogos, kažkas tokio. O šiaip aš neaktyviai. Neaktyviai, savo gyvenimo neviešinu feisbuke. (Juokiasi.)

T: O žinutės, SMS?

R: Tik lietuviškai. Bet, kaip jau sakiau, kai kurie žodžiai kasdieniniai, tokie bendro vartojimo, kartais angliški, bet sulietuvinti. Sulietuvinti, ne anglų kalba.“ (M30, neLT9, Londonas).

Nemažai tyrimo dalyvių taip pat teigė, kad rašo SMS žinutes ir elektroninius laiškus lietuviams draugams, kai kurie bendrauja ir kitais virtualiais kanalais, pavyzdžiui, užsiimdami savo pomėgiu (85 pavyzdys). Pažymėtina, kad tik keli tyrimo dalyviai pasakė rašantys angliškai, nes šią kalbą supranta visi (86 pavyzdys). Daugiau buvo tokių, kurie tą pačią žinutę rašo arba abiem kalbomis, arba pagal tai, kuriai auditorijai ji skirta.

85. „Iš tikrųjų... šičia gyvenant tai retai... bet... bet kartais tenka, vis vien bendrauji su draugais... turiu... turiu tokį nedidelį hobį... internetinį žaidimą, kuriame yra, komanda mūsų yra lietuvių. Ir vat, didžioji dalis mano rašymo ir skaitymo lietuviškai tai yra tos komandos, pokalbiai ir... diskusijos, tai va.“ (V37, neLT7, Londonas).

86. „Priklauso nuo auditorijos, turbūt angliškai, nes dar, nes, nes yra vėl, nes visiem tada suprantama.“ (V27, neLT9, Londonas).

Vertinant recepcinę ir produkcinę veiklą, Oslo lietuvių kalbinė elgsena labai įvairi. Visų pirma, išsiskiria emigravusieji apie 1990 m. Jokios lietuvių bendruomenės tuo metu Osle nebuvo, kontaktai su vietos lietuviais tiek Osle, tiek Lietuvoje reti. Tad žmonės, ypač gyvenantys su nelietuviais partneriais, jautė lietuvių kalbos vakuumą. Kas kiek galėjo,

atsivežė žurnalų, knygų, kitų spaudinių, kad galėtų skaityti lietuviškai, gaudė naujienas iš Lietuvos (87 pavyzdys).

87. „Kai mes išsikraustėm 96-ais, tai iš pradžių dar, aišku, kažkaip tas prisirišimas buvo, bet ir tai, na ką, interneto nebuvo, tai ką ten atsivežei ar kažkas atvežė, ar papasakojo, tai tiek. Tas atotrūkis tikrai nežmoniškas buvo. Tada tos kainos nežmoniškos buvo. Grįžti buvo labai sunku. Aš atsimenu, būdavo, du metus negrįžti. Tai toksai vat buvo... Knygų... Dabar gali nueit į biblioteką, didžiulė kolekcija yra lietuviškai knygų, be jokių problemų dabar.“ (M44, neLT20, Oslas).

Laikui bėgant, padėtis ėmė iš esmės kisti, ypač dėl interneto technologijų pasidarė prieinama tiek lietuviška spauda, tiek pokalbiai internetu su artimaisiais, tiek bendravimas elektroniniais laiškais, knygų skaitymas (elektroninės, įgarsintos), televizija („Emigrantų“ kanalo, „LRT World“ ir kt.), radijas internetu, įvairios vaizdo ir garso platformos norintiems klausytis muzikos, žiūrėti filmus ir pan. Taigi, norintiems susikurti lietuvišką aplinką, foną išstobulėjusios technologijos suteikė tam palankią terpę. Pastebima, kad gana daug Oslo lietuvių domisi Lietuvos aktualijomis ir jas seka – daugiausia interneto portaluose arba lietuviškos televizijos kanalais (88, 89, 90 pavyzdžiai).

88. „T: O klausote radijo, televizijos?
R: Klausau.
T: Ir gan dažnai tai darote?
R: Pasiskaitau laikraščius gana dažnai. Į „Delfi“ įlendu gana dažnai. Televizija... nu, porą triskart per mėnesį.
T: Turite galimybę pasižiūrėti.
R: Internetu, taip. (M46, neLT27, Oslas).
89. „T: Ar skaitote ką nors lietuviškai?
R: Internetiniai straipsniai, nu ką, tie patys „Delfis“, vos ne kasdieną naujienos. Dieną irgi atsikeli, kai darbus pradėdi, tai ką, žinios irgi lietuviškai visos paleistos, tai... <...> LRT, ten... Visi lietuviški kanalai, plus gali dar ten žiūrėti visus buvusius įrašus, tai ryte atsikeli ir sau... Jeigu atsikeli devintą, tai įsijungi septintos valandos ten tas žinias praklausty, važiuoji į darbą, jeigu ne pats vairuoji, tai, aišku, dar „Delfi“ kokį praverti, kas vyksta. „15min“, vat.
T: Žurnalų, laikraščių kokių – tai ne?
R: Na, taip, viskas dabar yra internete.“ (V31, neLT5, Oslas).
90. „T: O televiziją kokią norvegišką žiūrit?
R: Blogai darau – nežiūriu. Aš lengviausią variantą pasirinkęs – lietuviškų ten... lietuviškų, rusiškų kanalų paketą aš parsisiuntęs ir laisvu laiku, tai... Va, brolis jo, jisai žiūri. Aš...“ (V31, neLT5, Oslas).

Vis dėlto dalis tyrimo dalyvių kritiškai vertina Lietuvos žiniasklaidą, ypač interneto portaluose skelbiamas naujienas dėl jų pateikimo formos, tendencingumo ir neobjektyvumo, todėl renkasi kitus ir kitakalbius informacijos šaltinius (91, 92 pavyzdžiai).

91. „Lietuvos žiniasklaida yra itin tabloidinė, skandalinga, nekultūringa. Norvegijos žiniasklaida laikosi griežtesnių žurnalistikos principų, tačiau, jeigu man reikia pasidomėti, kas vyksta pasaulyje, tai aš ieškau, skaitau „The Guardian“ ir po to žiūriu BBC.“ (M46, neLT27, Oslas).

92. „Nustojau baisias tas naujienas skaityt. Naujienos pačios pasiekia per FB ar kitaip. <...> Turiu „Emigrantas TV“ abonementą. Lietuvoje nerodo. Iš Anglijos, man atrodo, variantas. Viską jie ten rodo. Geriau ją žiūrėt nei per normalų teliką, ką nori, pažiūri, prasuki.“ (M42, neLT8, Oslas).

Kalbinti lietuviai knygas skaito įvairiomis kalbomis. Tiesa, dalis nejaučia tam didelio poreikio, kiti stokoja laiko, nes turi mažamečių vaikų arba apskritai yra labai užsiėmę. Kai kurie respondentai sąmoningai pasirenka arba pasirinktų lietuviškas knygas, tik jaučia laiko stygių arba poreikį tobulinti kitas kalbas, todėl nuolat susiduria su dilema, kuriai kalbai teikti pirmenybę (93 pavyzdys). Daugelis mamų lietuvių pasakojo, kad vaikams stengėsi arba stengiasi skaityti lietuviškas knygas ir skaitytų daugiau, tačiau dėl turinio arba iliustracijų vaikus labai sunku sudominti (94 pavyzdys).

93. „Bet rašau kiek, skaitau. Vienu metu buvau sau taip nusistačius, kad viena knyga lietuviškai, kita norvegiškai, trečia angliškai, tada rusiškai. Nes rusų tai visai pamiršau.“ (M42, neLT8, Oslas).
94. „Bet aš jiems (vaikams) skaitau knygutes lietuviškas daugiau ar mažiau. Kakę Makę. Bet iš tikrųjų tai vienintelės knygos, kurie... <...> jie manęs prašo paskaityt lietuviškai. Kitos knygos – po puslapio jie jau dingsta ir net nesiklauso, o jų (Kakės Makės) išklauso lietuviškai. Tai man tik vienintelės knygos, kurias aš jiems galiu skaityti lietuviškai, kad jie išklausytų.“ (M32, neLT14, Oslas).

Naršymas internete daugiausia priklauso nuo tikslo, kam ir kokios informacijos ieškoma. Jeigu dėl įdomumo, puslapiai gali būti ir lietuvių, ir anglų (95 pavyzdys), ir norvegų kalba, kuri konkrečiu atveju yra parankesnė dėl tikslesnės informacijos. Dėl darbo reikalų naršoma ir anglų, ir norvegų, kartais ir rusų kalba (96 pavyzdys). Kalbos pasirinkimas itin priklauso nuo tikslo, kuriuo atveju kuri kalba tikslingesnė ir galima rasti daugiau reikiamos informacijos.

95. „T: Internetu kuria kalba ieškot informacijos?
R: Angliškai. Daugiausia angliškai. Labai daug žiūriu dokumentikos anglų kalba, pokalbių laidų.“ (V27, neLT6, Oslas).
96. „Kalbant apie internetą, apie mokslinius straipsnius, jeigu tau reikia, gali rusų kalba rasti, bet, nu, tarkim, tai kažkaip taip, jeigu taip paimt, apibendrinant į vieną viską sudėjus, man atrodo, nebėra tokio vieningo atsakymo...“ (V32, neLT8, Oslas).

Tarp kalbintų lietuvių ypač populiarius yra socialinis tinklas „Facebook“. Daugelis Oslo lietuvių juo naudojasi, nors anaip tol ne visi. Šio tinklo funkcija Oslo lietuviams keleriopa. Visų pirma, tai yra galimybė lietuviams būti su žmonėmis, kurie juos domina, – nebūtinai tik lietuviais. Socialiniai tinklai sudaro puikią galimybę išplėsti interneto draugų būrį, tačiau, kaip matyti iš tyrimo rezultatų, kai kurie žmonės sukasi tame pačiame susikurtame socialiniame rate: arba tarp lietuvių, arba tarp norvegų. Vis dėlto socialiniuose tinkluose atsirado galimybė dažniau rašyti lietuviškai. Viena lietuviė pasakojo labai sąmoningai prisijungusi prie socialinio tinklo „Facebook“, nes, gyvendama visiškai norvegiškoje aplinkoje, turėjo mažai galimybių vartoti, aktyvinti savo lietuvių kalbą (97 pavyzdys).

97. „R: Seniau būdavo, kad atsisukdavai, kai išgirdavai. Mašiną pamatai – vai! Bet dabar jo. Ne, aš niekad neužkalbinu šiaip jau. Vienąkart užkalbinau parduotuvę dvi mergaites, nes jos ėjo ir ieškojo kondensuoto pieno, tai aš jom pasakiau, kad

nėra parduotuvėj. Bet šiaip niekad kažkaip nekalbinu. Bet ta prasme... Feisbuke aš tam ir būnu, pradėjau būti, nes pajutau, kad aš lietuvių kalbą labai... nu, tiesiog nevartojau, visiškai praktiškai.

T: Nei skaitot, nei rašot, nei kalbat...

R: Jo. O grynai kitos kalbos eina. Reikėjo truputį atgaminti tai, jo. Dabar daug lengviau einasi.

T: Vis dėlto tos technologijos be galo gerai.

R: Jo. O aš pati kalbas studijavusi, tai žinau. Taip tiesiog yra: nevartoji kalbos, jinai pasimiršta. Vartoji – kalba labai greitai atsigamina viskas.

T: Tai jūs dabar lietuviškai kalbat su savo tėvais? Su giminaičiais...

R: Mhm. Ir rašyba – feisbuke.“ (M36, neLT14, Oslas).

Kalbinis elgesys – sprendimas, kokia kalba skelbti įrašus, savaime suprantama, labai priklauso nuo žinutės auditorijos: ar skelbiama informacija aktuali lietuviams, ar norvegams (98 pavyzdys), ar kitakalbiam draugams. Kita vertus, kartais žinutė skiriama ir vieniems, ir kitiems, tuomet gali būti rašoma dviem kalbomis, akcentuojant skirtingus dalykus (98 pavyzdys). Daugelis teigė, kad, skelbdami įrašus socialiniuose tinkluose, rašydami elektroninius laiškus ar trumpąsias žinutes telefonu, nenaudoja lietuviškų raidžių, nes tai atima laiko (99 pavyzdys).

98. „Rašau. Kartais būna, kad pagalvoji... Nes, sakysim, feisbuko mano draugų yra pusė norvegų, pusė lietuvių. Galvoju: dabar ką aš čia parašysiu, kas įdomiau – lietuviui ar norvegams? Jeigu noriu daug parašyti. Tai tada galvoju, nes negaliu ten tokio teksto pilti didžiausio ir po to dar ir kita kalba tą patį. Tai pasirenku tada. Nu va, aš čia jau vis tiek, apie tą dalyką daugiau lietuviai domisi ir žino, tai gerai – lietuviškai parašysiu. Kartais norvegiškai, jeigu ypač apie kažkokią visuomeninę problemą, lietuviams – nebent tiktais tiems, kurie ten gyvena, Norvegijoje, tai aktualu. Dauguma, bent jau mano draugų, moka norvegų kalbą, tai tada, kaip sakant, apeliuoji jau ir į norvegus, ir į tuos lietuvius. Bet jeigu kažką trumpai, sakysim, vakar atvažiavau į Vilnių, padariau nuotraukų, lietuviškai parašiau: „kaip gražu“, o norvegiškai parašiau: „grįžau į vaikystę“. Ir tada jau visi supranta. Tai, sakau, kai tokie trumpi įrašai, dažnai aš rašau abiem kalbom.“ (M44, neLT20, Oslas).

99. „Be ženklukų rašau kompiuteriais. Nes neturiu tiesiog klaviatūros. O išmanusis telefonas sudėlioja viską teisingai. Lietuviškai nosines ir paukščiukus.“ (M46, neLT27, Oslas).

Beje, kalbinis elgesys labai priklauso nuo respondentų nuostatų: tėvai jaučia atsakomybę mokyti vaikus taisyklingos lietuvių kalbos (100 pavyzdys). Viena lietuvė teigė, kad šiais laikais rašyti lietuviškomis raidėmis nebėra sunku, nes mobiliųjų telefonų programėlės pačios siūlo parinkti žodžius su diakritiniais ženklais. Vis dėlto rašant kompiuteriu tokios galimybės nėra, nes ji naudojasi kompiuteriais su norvegiško raidyno klaviatūra. Nors galima nustatyti lietuviškas raides, rašyti, kaip teigė daugelis, tenka per retai, todėl neverta gaišti laiko.

100. „Aš taip galvoju, kad mano kalba (lietuvių) pasidarė gal netgi geresnė čia. Nes, pavyzdžiui, anksčiau aš rašydavau... Nu, pavyzdžiui, kokius elektroninius laiškus ar pan., aš dažnai rašydavau be jų, bet dabar, kai SMS rašau vaikams, stengiuosi tvarkingai, nes kur jiems dar perskaityt. Daugiau ir sąmoningumo, ir atsakomybės atsiranda,

bet tai yra toks... vargo vakarienė. Kokiam feisbuke ar SMS'ai – tai yra vargo vakarienė su tom raidelėmis, techniniai dalykai. Užsiknisi, kol paspaudi, įsijungi. Reikia įprasti, nes jeigu rašysi kitiems kitaip... reikia automatizmo tam tikro. Ir nevartot tų žodžių, nemiksuot... Va – nemiksuot. Nemaišyt. Nes tada vaikai negirdi tos grynos kalbos, kuri apsieitų be tų užsienietiško žodžių.“ (M42, neLT8, Oslas).

Atrodytų, internetas atvėrė plačias galimybes rašyti – pasirinkti, kur, kam ir apie ką rašyti, tačiau ne visiems Oslo lietuviams reikia rašyti, ypač jei tai nesusiję su darbo reikalais, ir šia galimybe jie naudojasi labai retai. Kai kurie teigė, kad nesidomi lietuviškomis realijomis, neskaityto interneto portalų, nežiūri televizijos ir pan., todėl suprantama, kad, ir prireikus rašyti lietuviškai, jie nededa papildomų pastangų rašyti taisyklingai, lietuviškomis raidėmis (101 pavyzdys):

101. „R: Pats aš... gerus gerus penkis metus iki minimumo ten... nežinau, lietuviškos raidės nematęs. Kad ten rašyčiau kažkam tenai š ar č, tai... nebuvo...“

T: Feisbuke...

R: Aš feisbuke, aš išvis nebendrauju.

T: Laišką...

R: Bet jo, jeigu kažkam, vat, rašai laišką... Kad atsimenu, ir mama vieną kartą paprašė oficialų laišką išsiųsti. Prisėdau, suspaudžiau kaip visą laiką, išsiunčiau, žiūri žmogus (mama), sako: ką tu? Berašti, sako, paskutinis. Ką žmonės pagalvos? Kartais pagalvoji, nu jo, kažkaip nepagalvojau.“ (V32, neLT8, Oslas).

Kaip matyti, socialiniai tinklai sukūrė erdvę, kurioje galima rašyti. Tie, kurie nesinaudoja „Facebook“, teigė apskritai nerašantys lietuviškai: su artimaisiais, likusiais Lietuvoje, pasikalba internetu, darbe lietuvių kalbos nereikia, todėl, prireikus ką nors parašyti lietuviškai, dauguma nenaudoja lietuviškų raidžių.

Knygų tyrimo dalyviai atsisieja, atsiveža iš Lietuvos arba klausosi garso įrašų (102 pavyzdys). Nebėra kliūčių ir apribojimų skaityti lietuviškai. Be to, lietuviai skaito ir angliškai, ir norvegiškai. Įdomu, kad norvegiškai jie skaito norėdami geriau pramokti šios kalbos. Taigi, emigravusieji po 2008 m. nesakė pasiilgstantys lietuviškos aplinkos: pagal poreikį jie gali ją susikurti tokią, kokios tik nori – skaityti lietuviškai, žiūrėti lietuvišką televiziją, klausytis radijo (103 pavyzdys).

102. „Aš kai dirbu, kai pavargstu, tai užsileidžiu muzikos arba *podcast* – audioknygas...“

O, va, geras koks dalykas buvo toks! Keturis metus dirbau švaros įmonėj. Pas mus buvo darbas gana monotoniškas, tai aš audioknygas lietuviškai klausiau.“ (V27, neLT6, Oslas).

103. „T: Ar jums netrūksta aplinkoje lietuvių kalbos? Nes tas fonas, kaip suprantu, norvegiškas. Ar, pavyzdžiui, grįžus į Vilnių, kur lietuviška aplinka, ar tas jausmas, kas nors skiriasi?“

R: Kartais man trūksta... Aš kai esu Vilniuje, nuo pat ryto įsijungiu radiją. Klausau žinių lietuviškai, paskui kokią programą. O čia rytais radijas norvegiškas.

T: Šiaip tos galimybės dabar įsijungti lietuvišką radiją yra.

R: Yra. Tai aš galvoju, kai aš nusipirksiu DUB (skaitmeninį) radiją <...>, tada gali žadintuvą nusistatyt lietuviškai, o dušo muziką angliškai, žinias norvegiškai. <...> Gali turėti tokią garsinę aplinką, kokios pageidautum.“ (M46, neLT27, Oslas).

Londono ir Oslo lietuvių kalbinis elgesys internete (pasirenkama, kokia kalba skaityti, klausytis radijo, žiūrėti televiziją, skaityti interneto portalus ir pan.) iš esmės nesiskiria. Daugeliu atvejų jį nulėmė emigranto motyvas, požiūris ir galimybė rinktis pagal informacijos šaltinio pobūdį ir patrauklumą. Tyrimo dalyviai iš Londono, skaitydami, rašydami, klausydamiesi ir žiūrėdami, paprastai vartoja abi kalbas: ir lietuvių, ir anglų. Esminis ir visus tyrimo dalyvius iš Londono vienijantis veiksnys yra lietuviškų naujienų portalų skaitymas siekiant sužinoti, kas vyksta Lietuvoje, nenutolti nuo lietuviškų realiųjų. Kitas išryškėjęs aspektas – lietuviškų knygų, grožinės literatūros ilgesys. Oslo lietuviai, be lietuvių ir anglų kalbos, vartoja dar vieną – norvegų kalbą, tačiau šia kalba skaito, žiūri, klausosi ar rašo tik tie lietuviai, kurie ją gerai moka arba nori geriau pramokti. Gebėjimas naviguoti tarp daugiau kalbų, pasirinkti reikiamą pagal situaciją ir auditoriją gyvenant emigracijos šalyje sukuria pasirinkimo laisvės jausmą. Vis dėlto išstobulėjusios informacinės technologijos ir galimybės leidžia jaustis patogiai net ir neturintiems gerų gyvenamosios šalies kalbos kompetencijų.

Išvados

Londone ir Osle gyvenančius lietuvius sieja ta pati kilmė, mažumos statusas, mažumos kalbos vartojimas ir emigracijos patirtis. Lyginant šių emigrantų kalbinį elgesį, akivaizdu, kad kai kurias elgesio ypatybes nulėmė miestų specifika. Londonas ir Osas iš esmės skiriasi vienu aspektu: Londone kalbama angliškai – tarptautine kalba, kurios dažnas išvykusysis iš Lietuvos mokėsi mokykloje. Osle, atvirkščiai, kalbama tik šioje šalyje vartojama kalba, kurios Lietuvoje nemokoma, neskaitant kalbų kursų ir norvegų kalbos studijų Vilniaus universitete.

Ir osliečiams, ir londoniečiams būdingas toks pats kalbinis elgesys, kaip ir visoms kitoms mažumoms pasaulyje. Skirtumus iš esmės nulėmė šalies specifika, kurią niveliuoja megapolių daugiakultūriškumas ir gyvenamosios šalies kalba: Londono lietuviai emigruodami daugiau ar mažiau mokėjo anglų kalbą, o Oslo lietuviai išvyko dažniausiai tikėdamiesi išmokyti norvegų kalbos jau gyvendami Norvegijoje. Tikėtina, kad emigrantų, gyvenančių Londone, anglų kalbos kompetencijos gerėja sparčiau nei Oslo lietuvių. Londone iš esmės vyrauja dvi kalbos: lietuvių ir anglų (išskyrus mišrias mažumų kalbų šeimas, kuriose gali būti daugiau kalbų), o Osle dažnai vyrauja trys kalbos: lietuvių, norvegų ir anglų.

Visi straipsnyje išvardyti bruožai: kalbų mokėjimas ir vartojimas darbe, namie, bendruomenėje ir su draugais, iš esmės būdingi šiai emigracijos bangai, o ne šaliai. Nupieštame paveiksle nėra kraštutinio poliaus – tų, kurių nuostatos kalbos ir Lietuvos atžvilgiu išskirtinai neigiamos, kurie nejaučia jokių sąsajų su Lietuva, kurie patys ar su vaikais nusprendžia iš viso nekalbėti lietuviškai. Jei būtų pakalbinti ir tokie asmenys, atsiskleistų tokio jų pasirinkimo priežastys ir, tikėtina, kitoks kalbinis elgesys, tad susidarytų visapusiškas vaizdas. Nors straipsnyje analizuojami duomenys, gauti tik iš mažos dalies ten gyvenančių lietuvių interviu, galima daryti prielaidą, kad jie bent iš dalies atspindi daugeliui Londone ir Osle gyvenančių lietuvių būdingą požiūrį ir elgesį. Vis dėlto tam patvirtinti arba paneigti reikėtų išsamesnių tyrimų.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Blažienė, Agnė, „Dvikalbių vaikų rišliojo pasakojimo produktyvumas ir leksinė įvairovė“, *Taikomoji kalbotyra* 7 (2015), 1–25.
- Blažienė, Agnė, *Lietuvių vaikų leksikos ir gramatikos raida anglakalbėje aplinkoje: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.
- Chiswick, Barry and Miller, Paul, *Handbook of the Economics of International Migration*. Amsterdam: North Holland, 2015.
- Chiswick, Barry and Miller, Paul, „The Endogeneity Between Language and Earnings: International Analyses“, *Journal of Labor Economics*, 1995, vol. 13, no. 2, 246–288.
- Curd-Christiansen, Xiao Lan, „Invisible and Visible Language Planning: Ideological Factors in the Family Language Policy of Chinese Immigrant Families in Quebec“, *Language Policy*, 2009, vol. 8, no. 4, Springer, 351–375.
- Čiarnienė, Ramunė, Kumpikaitė, Vilmantė ir Taraškevičius, Audrius, „Makroekonominių veiksnių poveikis žmonių migracijos procesams: teoriniai ir praktiniai aspektai“, *Ekonomika ir vadyba* 14 (2009), 553–559.
- Čiubrinskas, Vytis, „Reclaimed Identity: Heritage and Genealogy of the Lithuanian Immigrants in Texas“, *Identity Politics: Histories, Regions and Borderlands. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XIX, Studia Anthropologica*, 2009, vol. 3, 79–91.
- Čiubrinskas, Vytis, „Transatlantic Migration vis-à-vis Politics of Identity: Two Ways of Lithuanian-ness in the US“, *Filosofija. Sociologija* 20 (2, 2009), 85–95.
- Čiubrinskas, Vytis, „Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (2005), 41–54.
- Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė: praeitis, dabartis, ateitis*, sud. D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2009.
- Dustmann, Christian, „Speaking Fluency, Writing Fluency and Earnings of Migrants“, *Journal of Population Economics*, 1994, vol. 7, 133–156.
- Emigracija ir šeima: vaikų ugdymo problemos ir iššūkiai*, sud. E. Aleksandravičius, D. Kuzmickaitė. Vilnius: Versus aureus, 2008.
- Europos migracijos tinklas*, atnaujinta 2018 m. gegužės 22 d., žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <http://123.emn.lt/>.
- Hatoss, Aniko, *Displacement, Language Maintenance and Identity: Sudanese Refugees in Australia*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013.
- Hilbig, Inga, „Dvikalbystė Oslo lietuvių šeimose“, in *Emigrantai kalba ir tapatybė II: keturi sociolingvistiniai portretai: kolektyvinė monografija, rankraštis*, 2019.
- Jakaitė-Bulbukienė, Kristina, *Lietuvių emigrantų šeima: kalba ir tapatybė: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.
- „JK paskelbtas žemėlapis, kur daugiausia gyvena atvykėliai iš Rytų Europos“, *Anglija*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <https://www.anglija.lt/straipsniai/naujienos/uk-paskelbtas-zemelapis-kur-daugiausia-gyvena-atvykeliai-is-rytu-europos-20209>.
- Karpava, Sviatlana, Ringblom, Natalia and Zabrodskaja, Anastassia, „Language Ecology in Cyprus, Sweden and Estonia: Bilingual Russian-Speaking Families in Multicultural Settings“, *Journal of European Second Language Association*, 2018, vol. 2, no. 1, 107–117.
- Krivickaitė, Eglė, „Netikrų žodžių kartojimo testas: lietuvių vienakalbių ir dvikalbių vaikų kalbos tyrimas“, *Taikomoji kalbotyra* 4 (2014), 1–22.

- Kuznecovienė, Jolanta, „Lietuvių imigrantų Norvegijoje, Anglijoje ir Ispanijoje įsitraukimo strategijos: nuo konformizmo iki navigacijos“, *Filosofija. Sociologija* 20 (2, 2009), 96–103.
- Kuznecovienė, Jolanta, „Lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijos Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje“, *Filosofija. Sociologija* 20 (4, 2009), 283–291.
- Kuznecovienė, Jolanta, „Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (2006), 84–107.
- Liubinienė, Neringa, *Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje: „savo erdvės“ konstravimas: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- „Londonas (Anglija, Jungtinė Karalystė)“, *Gabalėliai Lietuvos*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <http://global.truelithuania.com/lt/london-england-united-kingdom-212/>.
- „Norvegijoje 17,3 procentų gyventojų – iš imigrantų šeimų“, *Skandinavija.today*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <https://skandinavija.today/naujienos/norvegijos-naujienos/norvegijoje-17-3-procentu-gyventoju-imigrantu-seimu/>.
- Norvilas, Algis, *Tauta, kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- The Organisation for Economic Co-operation and Development: Norway, 2014*, žiūrėta 2018 m. spalio 10 d., <http://www.oecd.org/eco/surveys/EN%20overview%20for%20webpage.pdf>.
- Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje: Brazilija*, sud. E. Aleksandravičius, D. Kuzmickaitė, I. Celiešiūtė, M. Raškauskienė, Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Portes, Alejandro and Rumbaut, Ruben, *Immigrant America: A Portrait*. Berkeley: University of California Press, 2006.
- Stevens, Gillian, „The Social and Demographic Context of Language Use in the United States“, *American Sociological Review*, 1992, vol. 57, 171–185.
- „Surašymo duomenys: Anglijoje gyvena per 95 tūkst. lietuvių, Londone – beveik 40 tūkstančių“, *15min*, žiūrėta 2018 m. lapkričio 23 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/emigrantai/surasymo-duomenys-anglijoje-gyvena-per-95-tukst-lietuviu-londone-beveik-40-tukstanciu-592-294875>.
- Šimanskienė, Ligita ir Paužuolienė, Jurgita, „Lietuvių identiteto kaita vykstant emigracijai“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka: mokslinių straipsnių rinkinys* 9 (2013), 285–297.
- Tamošiūnaitė, Aurelija, „The Lithuanian Language in the United States: Shift or Maintenance?“, *Lituanus*, 2008, vol. 54, no. 3, 60–78.
- Tumėnas, Stasys, „Emigracijos į JAV ir lituanistinio švietimo išėivijoje ypatumų raiška“, *Gimtasai kraštas*, 2008.
- Tumėnas, Stasys, „JAV lietuvių požiūrio į dvikalbystę ir kalbos vertybinės skalės sociolingvistinė analizė“, *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 1 (2006), 163–168.
- Vilkienė, Loreta, „Kalba ir etninė tapatybė“, in *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 117–134.
- Vilkienė, Loreta, „Kalbinės tapatybės lietuviškumo atskleidimas“, in *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 135–154.
- Vilkienė, Loreta, „Tarp dviejų kalbų ir kultūrų: kultūrinės tapatybės klausimas“, in *Emigrantai: kalba ir tapatybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, 155–186.
- Vilkienė, Loreta, Vilkaitė-Lozdienė, Laura ir Bružaitė-Liseckienė, Justina, *Kalbinių nuostatų ir mokymosi motyvacijos įtaka lietuvių kalbos mokėjimui: kolektyvinė monografija, rankraštis*, 2019.
- Žvalionytė, Dovilė, *Grįžusių migrantų integracija kilmės šalies darbo rinkoje: Lietuvos atvejo analizė: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.

PICTURE OF LONDON AND OSLO: LANGUAGE BEHAVIOR OF LITHUANIAN EMIGRANTS

Summary. This article is based on data collected in the project “Lietuvių kalba diasporoje: mokėjimas, vartojimas, nykimas” (2015–2017, headed by Meilutė Ramonienė, supported by VLKK). Semi-structured qualitative interviews from London and Oslo were analyzed, 10 interviews from each city (20 interviews – 20 participants: 8 men and 12 women). Only Lithuanians of the current wave of emigration participated in the research. The study concluded that both London and Oslo Lithuanians showed the same linguistic behavior as other minorities in the world. The differences are basically determined by the country’s specificity, as modified by the multiculturalism of metropolises and the languages of the country of residence. London Lithuanians are more or less proficient in English when emigrating, while Oslo Lithuanians emigrate hoping to learn Norwegian while living in Norway. Bilingualism is predominant in London: Lithuanian and English (with the exception of mixed minority language families using other languages); and Oslo is often dominated by trilingualism: Lithuanian, Norwegian, and English. Code change is common in both family and work. Even the home is not the place where the Lithuanian language is primarily used; at home emigrants use that country’s language or international languages.

In London, Lithuanians speak English in the work environment; in Oslo, the working language depends on the sector. In Oslo you can live and work without Norwegian. In both cities, a critical attitude towards Lithuanian communities and their participation in their activities is expressed. Community-based activities are partially or even completely changed by social networks that unite people on the basis of hobbies and lifestyles. Those who live in London have friends of different nationalities and communicate both in Lithuanian and English. The situation in Oslo is somewhat different: people who’ve lived longer have friends both among Lithuanians and among Norwegians and other nations. Those who emigrated after 2008 basically interact with Lithuanians or with emigrants from Eastern and Central Europe, with whom conversing in Russian is common.

Most of the interviewed participants often follow Lithuanian news on the Internet so as not to miss what’s happening in Lithuania. Emigrants think that “real” reading is to read books. But they usually don’t find enough time to read books. Some of them read Lithuanian only; others read the language of their country of residence, or English or Russian. Most of the research participants do their writing in social networks, composing SMS messages and e-mails. If a person watches television, then the viewing languages depend on hobbies, lifestyle, and language skills. Those who live in a tightly connected Lithuanian community are more likely to watch Lithuanian television, otherwise they watch TV according to their hobbies. Modern information technologies make it possible to create a “Lithuanian background.”

Keywords: sociolinguistics, recent emigration wave, verbal behavior, language of minority and majority.

Įteikta 2019 03 15

Priimta 2019 05 12

Dainius GENYS

*Andrėjaus Sacharovo demokratinės plėtros tyrimų centras,
Vytauto Didžiojo universitetas*

Emocijų kartografija: subjektyvios lietuvių emigrantų patirtys

Santrauka. 2018 m. lietuvių emigrantų apklausa atskleidė nerimą keliantį faktą: 56,7 proc. apklaustųjų, gyvendami Lietuvoje, jautėsi nereikalingi. Tai paskatino pasigilinti į išvykstančiųjų emocijų rinkinius: išvykstančiųjų individualių patirčių įvairovę, jų subjektyvų vertinimą bei poveikį savijautai gyvenant Lietuvoje. Straipsnio tikslas – išskleisti išvykstančių lietuvių emocijas ir aptarti subjektyvias jų patirtis bei iš to plaukiančią emocinę savijautą. Empirinio tyrimo metu apklaustiesiems suteikta galimybė atsakyti į atvirą klausimą leido gauti daug įvairialypės informacijos apie išvykstančiųjų emocijų rinkinius, pavyzdžiui, pyktis, liūdesys, baimė, neviltis ar net pasibjaurėjimas, išsakomus tiek asmeniniuose, tiek abstrakčiuose pavyzdžiuose, apimančiuose tiek tarpasmeninius santykius, tiek santykius su valdžia. Akivaizdu, kad tokiomis emocijų ištekliais negali remtis pozityvūs santykiai (nesvarbu, ar kalbėsime apie tarpasmeninius, ar apie asmens ir institucijos santykius). Tyrimas leidžia atsargiai daryti prielaidą apie audringą apklaustųjų emocijų bangavimą kaip tam tikrą atsaką į augantį valstybės biurokratizavimą ir procedūrinimą. Duomenys rodo, kad perteklinis valdžios kišimasis į privačią sferą sukelia neigiamas visuomenės emocijas, kurios ilgainiui perauga į dalies žmonių išgyvenamą nerimą ar net socialinį kentėjimą, galiausiai smarkiai paskatina nuspręsti išvykti ir ilgai išliekančias nuoskaudas tėvynės atžvilgiu.

Raktažodžiai: emocijos, neapykanta, pyktis, nusivylimas, Lietuva, emigrantai, kokybinis.

Ivadas

2018 m. praužęs Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimas leido ne tik džiaugtis gausybe renginių šia proga, bet ir labiau apmąstyti kai kuriuos itin svarbius klausimus, pvz., patriotizmo dinamiką pastarąjį šimtmetį: kaip lietuviai jautėsi savo valstybėje Vasa-rio 16-osios ir kaip – Kovo 11-osios laikais? Kokių būta vilčių ir skirtumų? Kuo skiriasi

anuomet nueitas ir šiuo metu tebežingsniuojamas kelias siekiant didesnio žmogaus ir tautos klestėjimo? Tokiame ir panašiam kontekste it iškalbingiausias skirtumų įrodymas gana neretai paminima emigracija. Šis reiškinys jau kuris laikas sulaukia plačių debatų, tiesa, labai skirtingo intelektualinio lygio. Nemažai energijos skiriama migracijos priežastims aptarti¹ ir diskusijoms apie galimus kaitos scenarijus², tačiau pastebimas vos vienas kitas bandymas kalbėti apie neekonomines migracijos priežastis³.

Antai praeitų metų lietuvių emigrantų apklausa⁴ atskleidė nerimą keliantį faktą: 56,7 proc. apklaustųjų, gyvendami Lietuvoje, jautėsi nereikalingi. Akivaizdu, kad šis jausmas žymi ne tiek objektyviais kriterijais išmatuojamą tikrovę, kiek subjektyviai, asmeniškai išgyvenamus socialinius santykius: kas trukdo jaustis reikalingam ir laimingam gyvenant Lietuvoje? Kas man kelia nerimą ir mane pykdo? Kodėl jaučiu, kad svetur bus geriau? Nepaisant klausimų svarbos, emigracijos tyrimų lauke Lietuvoje jie neranda savo vietos. Išvykstančiųjų emocijos lieka marginalizuota, tarsi nelabai reikšminga sritimi. Tuo pačiu metu itin išgyvenama dėl nesėkmės užmegzti ryšį su išvykusiaisiais ar įgyvendinti kokią nors apčiuopiamesnę ir patrauklesnę reemigracijos programą. Tai paskatino pasigilinti į išvykstančiųjų emocijų rinkinius: išvykstančiųjų individualių patirčių įvairovę, jų subjektyvų vertinimą bei poveikį savijautai gyvenant Lietuvoje. Iš gautų duomenų matyti, kad sprendimas palikti gimtinę, nepriklausomai nuo gyvenimo emigracijoje sėkmingumo lygio, yra gana sukrečiantis įvykis. Viename interviu prof. Tomas Venclova išsakė mintį, kad kur kas svarbiau rūpintis ne lietuviybės apraiškomis (pvz., lietuvių kalba), o lietuvių žmogiškumu. Kitaip tariant, kiek aktyviai galime siekti abstrakčių – valstybės kūrimo – vaizdinių, pamiršdami arba ignoruodami žmones? Profesorius toliau plėtojo mintį: „aš galiu įsivaizduoti tokią Lietuvą, kurioje neįstengčiau gyventi – tada rinkčiausi, kaip ir anksčiau, emigraciją“⁵. Vis dėlto dažniausiai mes visai nenorime sužinoti, kokia Lietuva (beje, ne įsivaizduojama, o reali) yra tiems, kurie nusprendė arba buvo priversti išvykti.

Šio straipsnio tikslas – išskleisti išvykstančių lietuvių emocijas ir aptarti subjektyvias jų patirtis bei iš to plaukiančią emocinę savijautą. Šio tyrimo akademinė intriga esti intelektualinis nuotykis gana komplikuotame emigrantų emocijų lauke, labiau bandymas nušviesti

¹ Plačiau apie esamų migracijos tyrimų apžvalgą žr.: *Lietuvių diasporos istorijos ir migracijos politikos studijų metmenys*, sud. D. K. Kuzmickaitė, I. Celešiūtė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas, 2010; Bagdonavičienė, Vida. *Lietuvos diasporos politikos formavimasis ir raida 1990–2009 metais: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012; Genys, Dainius ir Krikštolaitis, Ričardas. „Išvykusių lietuvių požiūrio į Lietuvą skirtumai“, *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (25, 2018), 7–24.

² BNS pranešimas, „Nuomonės apie Lietuvą tyrimams Vyriausybė skirs 264.300 Eur“, *Verslo žinios*, paskelbta 2019 m. sausio 14 d., <https://www.vz.lt/paslaugos/2019/01/14/nuomones-apie-lietuva-tyrimams-vyriausybes-skirs-264300eur#ixzz5oAet9QR1>.

³ VDU Lietuvių išeivijos instituto informacija, „Ar galime paaiškinti neekonomines šiandieninės lietuvių migracijos priežastis?“, *Pasaulio lietuviai*, paskelbta 2018 m. lapkričio 22 d., <https://pasauliolietuviai.lt/ar-galime-paaiskinti-neeconomines-siandienines-lietuviu-migracijos-priezastis/>; VDU informacija, „Mokslininkai atliko migracijos priežasčių tyrimą“, *VDU*, paskelbta 2018 m. birželio 21 d., <https://www.vdu.lt/lt/vdu-mokslininkai-atliko-migracijos-priezasciu-tyrima/>.

⁴ VDU informacija, „Tyrimas atskleidė, dėl ko emigruoja lietuviai“, *VDU*, publikuota 2018 m. spalio 8 d., <https://www.vdu.lt/lt/tyrimas-atskleide-del-ko-emigruoja-lietuviai/>.

⁵ Venclova, Tomas, „Lietuvių kalba neišnyks, kad tik neišnyktų žmogiškumas...“, *Bernardinai*, paskelbta 2015 m. gegužės 7 d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-07-tomas-venclova-lietuviu-kalba-neisnyks-kad-tik-neisnyktu-zmogiskumas/57522>.

kokybinius kontekstus nei noras pateikti aiškius atsakymus. Tad rezultatų sėkmę norisi sieti su kokybinių duomenų analize ir argumentų tolesnių tyrimų hipotezėms formulavimu.

Lietuvių išeivių apklausą (2018 m. sausio–vasario mėn.) atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“. Apklaustųjų skaičius N = 1 500, apklausta 18 m. ir vyresni Lietuvos išeiviai, ne trumpiau kaip 6 mėnesius gyvenantys trijuose Europos regionuose – Skandinavijoje (N = 500), Didžiojoje Britanijoje (N = 500) ir Ispanijoje (N = 500). Apklausos būdas mišrus – savipilda ir akivaizdinis interviu, naudojant iš anksto parengtus klausimynus. Atrankos metodas – daugiapakopė tikimybinė atranka. Respondentams atrinkti kreiptasi į užsienio lietuvių bendruomenes ir autoritetingus jų atstovus, naudotos „Facebook“ paskyros, emigrantų kontaktų ieškoti buvo pasitelkti „Vilmorus“ apklausų atlikėjai. Taip pat apklausos vykdytos Vilniaus ir Kauno oro uostuose. Anketos, kurią sudaro 95 klausimai, neįskaitant socialinių-demografinių klausimų, vienintelis klausimas „Ar norėtumėte pridėti dar ką nors, kas jums atrodo labai svarbu, o anketoje nėra apie tai paklausta?“ buvo paliktas atviras, suteikiant galimybę išsakyti savo nuomonę, jeigu norima tai padaryti. Į šį klausimą atsakė 335 respondentai. Verta paminėti, kad atsakymų pobūdis ir išsamumas įvairus: trumpiausias atsakymas buvo vieno žodžio, ilgiausią sudarė 154 žodžiai. Vyravo atsakymai iš 16–25 žodžių.

Dažniausiai atvirieji klausimai kiekybinėse apklausose būna skirti tyrimo autoriams, siekiantiems gauti grįžtamąjį ryšį apie tyrimo instrumentariją (pvz., anketos aiškumą, ilgį, išsamumą, klausimų tikslumą) arba atkreipti dėmesį į praleistus respondentams svarbius nagrinėjamo objekto aspektus. Šiuo atveju tyrimo dalyvių entuziazmas ir atsakymų įvairovė pranoko tyrėjų lūkesčius, todėl nuspręsta šį klausimą išnagrinėti atskirai. Paprastai kokybinė informacija kiekybiniuose tyrimuose analizuojama remiantis kiekybinių duomenų kontekstu. Vis dėlto šiuo atveju nuspręsta pasiegti kitaip. Dalykas tas, kad pateikta informacija itin įvairialypė (ne tik kiekybės, bet visų pirma kokybės aspektu) ir leidžia suprasti bendrą tyrimo dalyvių emocinę savijautą. Viena vertus, tai gerokai praplečia kiekybinės informacijos interpretacijos erdvę, kita vertus, leidžia atskirai aprašyti išvykusiųjų emocijų žemėlapi, siekiant suprasti išvykimo priežasčių ir susikaupusių emocijų santykį, t. y. kas tapo priežastimi, o kas – pasekme.

Žaižaruojančios emigrantų emocijos

Neįtikėtina, kaip atitrūkę yra emocijų socialiniame gyvenime svarba ir sociologinis jų teorizavimas, bet dera pripažinti, kad pastaruoju metu dėmesys šiai sociologijos atšakai sparčiai auga⁶. Sociologinė emocijų analizė pasižymi emocijų sociologizavimu, t. y. jos ne traktuojamos kaip individo jusliniai ar psichologiniai aspektai, o priimamos kaip socialiniai faktai. Dera paminėti, kad Lietuvoje emocijų sociologija dar tik pradeda formuotis ir aptinkamas vos vienas kitas šiai atšakai skirtas darbas⁷.

⁶ Bericat, Eduardo. „The Sociology of Emotions: Four Decades of Progress“, in *Current Sociology*, 2016, vol. 64, no. 3, 491–513.

⁷ Tereškinas, Artūras ir Žilys, Apolonijus, „Emocijos ir socioerdvinė segregacija Lietuvos didmiesčiuose: ar aš galiu ką nors pakeisti?“, *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas* 4 (2, 2013), 11–35; Tereškinas, Artūras, „Permažstant socialinę atskirtį ir socialinį kentėjimą“, *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas* 5 (3, 2014),

Keturių dešimtmečių emocijų sociologijos tyrimų tradicija aiškiai parodė, kad emocijos – nuo pat atsiradimo iki pasekmių – yra veikiamos ir savo ruožtu pačios veikia socialinius kontekstus, kuriuose jos ir reiškiamos. Sociologai⁸ sutinka, kad emocinė patirtis dažniausiai priklauso nuo prasmų, kurias individai priskiria interakcijai. Emocijų kiekis bei pobūdis priklauso nuo to, kiek mūsų lūkesčiai yra (arba nėra) pagrindžiami ir atliepiami kiekvienos interakcijos metu. Šie lūkesčiai paprastai yra susiję su tuo, kaip tikimės būti identifikuoti bei priimti kitų ir kaip pastarieji elgiasi su mumis. Emocijos formuojasi socialinės interakcijos, kurią veikia tam tikros socialinės aplinkybės, metu.

Mokslininkai diskutuoja, kiek yra pagrindinių emocijų ir kokios jos yra. Dažniausiai sutinkama dėl šių: pyktis, baimė, liūdesys ir džiaugsmas, tačiau neretai priduriamas ir nustebimas, pasibjaurėjimas ir viltis⁹. Šios pagrindinės emocijos yra universalios atpažįstamos, tačiau labai retai jaučiame pavienes emocijas, atsietas nuo socialinio konteksto, todėl persipynusios jos ima stiprinti bei veikti viena kitą, ir tai turi kultūriškai apibrėžtų socialinių pasekmių. Pavyzdžiui, jau yra ištirta¹⁰, kad pasitikėjimas ir džiaugsmas neretai veda į optimizmą, o liūdesys, nepasitikėjimas ir pyktis – į pagiežą. Taigi, sociologai, skaitydami tam tikrus emocijų rinkinius, bando išsiaiškinti šių emocijų priežastis ir socialines pasekmes. Analizuodami emigrantų išreikštas nuotaikas ir jose atsispindinčias emocijas, galime labiau suprasti tam tikrus socialinius kontekstus, kuriuose kilo konkrečios emocijos arba kurie prie to prisidėjo. Sociologai, kalbėdami apie emocijų pasekmes socialiniam elgesiui, mėgina perprasti ne tik tai, kokias elgsenas sukelia skirtingos emocijos, bet ir kaip tai veikia socialinę tvarką.

Empirika parodo, kad daugelis emigrantų, argumentuodami savo sprendimą išvykti, be ekonominių priežasčių, paminėjo beviltiškumą ir desperaciją. Jų patirtys išduoda, kad vyraujanti socialinė sistema daliai žmonių kelia nerimą. Lietuva yra pasiekusi tam tikrą gyvenimo standartą, sukūrusi demokratinę sistemą, kuriai būdingas aiškus vaidmenų pasiskirstymas, įgyvendinusi socialinį gerovės modelį, leidžiantį gyventi iš pažiūros normaliai. Vieniems galbūt sekasi geriau, kitiems ne taip gerai, tačiau, kaip rodo šis tyrimas, dalis apklaustųjų nuolat nerimauja:

„Lietuvoje esi šiukšlė, nes valdžia iš tavęs paskutines kelnes bando numaut.“ (25, vyras, nekvalifikuotas darbininkas, „Mums neužteko pinigų net maistui“, 2011)¹¹.

„Nutraukti draudimų politiką. Taip tik bloginat situaciją. Jau baisu per šventes važiuoti į Lietuvą.“ (53, vyras, kvalifikuotas darbininkas, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvai ir kiti, bet mes negalime sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2009).

153–168; Bleizgienė, Ramunė, „Emocijų istorijos tyrimų kelias: Peterio ir Carol Stearnsų, Barbaros Rosenwein ir Williamo Reddy teoriniai modeliai“, *Colloquia* 34 (2015), 13–36; Noreika, Alvydas, *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.

⁸ Thoits, A. Peggy, „The Sociology of Emotions“. *Annual Review of Sociology*, 1989, vol. 15, 317–342; *Handbook of the Sociology of Emotions*, eds. J. Stets, Jonathan H. Turner. New York: Springer Press, 2006.

⁹ Turner, Jonathan H., *On the Origins of Human Emotions: A Sociological Inquiry into the Evolution of Human Effect*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2000.

¹⁰ Turner, Jonathan H., „The Sociology of Emotions: Basic Theoretical Arguments“, *Emotion Review*, 2009, vol. 1, no. 4, 342.

¹¹ Čia ir kitur šalia kiekvienos apklaustųjų citatos pateikiami tokie biografijos duomenys: amžius, lytis, užimtumas (iki išvykimo), subjektyvus šeimos finansinės padėties vertinimas (iki išvykimo), išvykimo iš Lietuvos metai.

„Grobstomas turtas Lietuvoje valdininkų, jei turi pinigų, gali daryti, ką nori, ir įstatymai negalioja tam asmeniui.“ (28, vyras, kvalifikuotas darbininkas, „Mums užteko pinigų maistui bei drabužiams ir mes galėjome šiek tiek sutaupyti, bet to nepakako įsigyti stambesnę pirkinį (pvz., televizorių ar šaldytuvą)“, 2012).

„Pagarba darbuotojui, žmogui, piliečiui.“ (38, moteris, kvalifikuota darbininkė, „Mums neužteko pinigų net maistui“, 2005).

„Skaudi tema Lietuvai: pensininkai ir sunkiai sergantys žmonės. Tai yra niekam nereikalingi visuomenės nariai, į kuriuos nebekreipiama dėmesio.“ (28, moteris, studentė, moksleivė, „Mums užteko pinigų maistui, bet buvo labai sunku nusipirkti drabužių“, 2008).

„Svarbu man tai, kad kiekvienas žmogus – tiek turtingas, ar ne, turėtų galimybę gyventi oriai.“ (32, moteris, bedarbė, laikinai nedirbanti, „Mums neužteko pinigų net maistui“, 2014).

„Kodėl mes, lietuviai, nemylime vieni kitų.“ (56, moteris, kvalifikuota darbininkė, „Mums užteko pinigų maistui, bet buvo labai sunku nusipirkti drabužių“, 2011).

„Lietuvoje šiuo metu prastas psichologinis klimatas.“ (40, moteris, aukščiausio ar vid. lygio specialistė, „Mes galėjome sau leisti pirkti viską, ko norėjome“, 2005).

„Kad Konstitucija galiotų visiems.“ (53, vyras, „Dirbau pagal verslo liudijimą“, „Mums užteko pinigų maistui, bet buvo labai sunku nusipirkti drabužių“, 2005).

Atviras ir pasakojimo krypties nenubrėžiantis klausimas turi trūkumų: nėra galimybės patikrinti, išplėsti parodymų, susiejant juos su patirtimis ir pasekmėmis, bet yra ir privalumų: apklaustieji gali kalbėti, ką nori, kas jiems svarbu. Šiuo atveju tokia prieiga leidžia tyrėjams pamatyti kokybinę emocijų įvairovę, pobūdį ir intensyvumą. Nebandant nukreipti apklaustųjų nuomonės konkrečia linkme, galima pamatyti tiek autentišką jų patirčių geografiją, tiek struktūrą, tiek subjektyviai patiriamus socialinius kontekstus, tiek individualių jų sąryšį.

Kokias emocijas atpažįstame skaitydami apklaustųjų mintis? Pyktis, liūdesys, baimė, neviltis ir net pasibjaurėjimas gali būti įžvelgiamas tiek asmeniniuose, tiek abstrakčiuose pavyzdžiuose, apimančiuose tiek tarpasmeninius santykius, tiek santykius su valdžia. Sumišusių emocijų priežasčių paletė gana įvairi. Sunku jaustis gerai, kai esi apimtas tokių emocijų.

Apklaustųjų patirtys liudija žmonių nelaimingumą, bet drauge parodo jų savijautą: jie tarsi neturi ar bent nejaučia turį teisę į savarankišką ir autentišką būtį. Formuliuotina prielaida, kurią reiktų tikrinti nuodugnesniais tyrimais, ne tik apie socialinio kentėjimo išplitimą tarp skirtingų socialinių grupių bei jo formas, bet ir apie bandymą susieti tai su socialine savikūra, t. y. su bandymu susikurti norimą tapatybę ir atliepti ją atitinkančius lūkesčius. Kitaip tariant, gali būti, kad šie žmonės yra (ar bent taip jaučiasi) tapę, kuo nenorėjo tapti (ar bent jaučiasi, kaip nenori jaustis), dėl to ne tik visuomenės požiūris į juos, bet ir jiems priskiriami lūkesčiai tampa nepakeliamu našta. Tai irgi pastūmėja palikti tėvynę ir važiuoti kitur, tikintis naujos pradžios ir galimybės perkurti savą gyvenimą.

„Reikia rūpintis tos šalies piliečiais ne tik tada, kai pradeda masiškai bėgti iš šalies, bet kol jie dar neišsižadėjo ir neprarado pagarbos tai šaliai. Vėliau tegul keičia, ką tik nori, bet tu, kas praėjo pro integraciją, kultūrinį šoką, turėjo atsisveikinti su savo namais, taip lengvai atgal

neparsišauksi. Jeigu mes nereikalingi Lietuvai, ji mums – taip pat.“ (22, moteris, studentė, moksleivė, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvas ir kiti, bet mes negalėjome sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2015).

„Mano nuomone, kalbant iš asmeninės patirties ir aplinkinių žmonių, atrodo, jog nei vienas neemigravo tik dėl finansinės gerovės. Visi ieškojo, ieško tiesiog oraus ir šviesaus gyvenimo. Ir dėl jo labai stengiasi.“ (32, moteris, kvalifikuota darbininkė, „Mums užteko pinigų maistui, bet buvo labai sunku nusipirkti drabužių“, 2011).

Neigiamos emocijos, kurias jaučia išvykstantys, ne tik liudija apie visuomenėje augantį susvetimėjimą, nepasitikėjimą ir priešišumą valdžios institucijomis, bet – svarbiausia – parodo nuoskaudų persmelktą refleksyvumą, t. y. netikėjimą sėkminga saviraiška ir pesimistinę požiūrį į save kaip individą, tarytum nebeįmanoma nei keisti, nei siekti kokybiškesnio gyvenimo, nebent kaip nors pasikeistų aplinka. Šiuo, emigrantų, atveju minimas pokytis susiejamas su išvykimu.

Vaizdingai kalbant, neigiama emocinė išvykstančiųjų būsena stabdo visuomenės kaip vientiso socialinio audinio mezgimo procesą ir didina atotrūkį tarp „sėkmingųjų“ ir „nelaimingųjų“. Emociniai išgyvenimai yra itin stiprūs ir gana kategoriški, greičiausiai dėl to ir daro tokį destruktivų poveikį: nebetikima, kad įmanoma pakeisti situaciją, ir telieka išvykti kitur.

Pykčio genezė ir pagrindiniai adresatai

Plečiant prastos emocinės savijautos priežasčių diapozoną, pažymėtina, kad dalies apklaustųjų dėmesys nukrypo į valdantįjį elitą:

„Aš niekada nebūčiau patikėjęs, kad mūsų valdžios atstovai gali būti tokio žiaurumo ir šaltumo savo tautiečių atžvilgiu. Jie, užėmę šiltą valdžios postą, tiesiog tyčiojas, kankina ir žemina lietuvių su savo įstatymais. Jie sistematiškai naikina mūsų piliečių viltį, pinigus, siurbia jų paskutinius skatikus. Man tai tolygu Afrikos ar kitų šalių tironams. Nesvarbu, kad jie nevykdo genocido, bet mūsų šalis miršta nuo jų šaltojo ginklo – apatiškumo... Man labai gaila ir skaudu, kad Lietuvos išrinktieji „dirbti“ žmonijai ne dirba, o sėdi ant pečiaus ir pučias nuo godumo, pochujizmo ir sprogtančių bankų sąskaitų... Labai labai gaila.“ (40, moteris, studentė, moksleivė, „Mums užteko pinigų maistui, bet buvo labai sunku nusipirkti drabužių“, 1998).

„Didžiausia problema – seimūnų gobšumas: kol jie bando prikimšti savo kiauras kišenes, eilinis žmogus vargsta, neturėdamas kąsnio šeimai išlaikyti. Viskas visiems ir taip seniai aišku, tik tauta pati nieko nedaro, bijo sukilti prieš valdžią! Lietuvos ateitis ir taip aiški – ties išnykimo riba!“ (25, moteris, namų šeimininkė, „Mums neužteko pinigų net maistui“, 2013).

„Tiek Seimo nariai, tiek teisėjai, tiek kiti valstybės tarnautojai neturi asmeninės atsakomybės!!! Kol šito nebus – tvarkos nebus!!!“ (45, vyras, nekvalifikuotas darbininkas, „Mums užteko pinigų maistui bei drabužiams ir mes galėjome šiek tiek sutaupyti, bet to nepakako įsigyti stambesnę pirkinį (pvz., televizorių ar šaldytuvą)“, 2012).

Kaip jau minėta, negalint respondentams užduoti papildomų klausimų, sunku išplėsti jų pasakojimo ir patirčių siužetus bei susieti juos su pasaulėžiūra ar vertybėmis. Kad ir kaip būtų, galima nuspėti, kad net ir vienas atviras klausimas leidžia išsakyti ne tik tos dienos, bet ilgai kaupias emocijas, pavyzdžiui, patirtą neteisybę, matomą nelygybę, nesąžiningumą, negebėjimą ar nenorą išgirsti ir padėti silpniesiems. Tikėtina, kad būtent tokie emocijų rinkiniai atsirado ne per naktį, o kaupėsi ne vienerius metus, ir tai leidžia daryti kitą prielaidą apie ne tik prastą valdančiųjų ir valdomųjų komunikaciją, bet ir požiūrį į vaidmenis¹².

Tai, kad pagrindiniais blogos emocinės savijautos adresatais tampa valdantysis elitas, nėra sensacija ar atradimas: demokratinėje visuomenėje valdžios kritikavimas, nesutikimas ar net oponavimas jos sprendimams, galiausiai nusivylimas jos darbo rezultatais yra gana dažnas reiškinys¹³. Norime atkreipti dėmesį į išsakančiųjų emocijas artikuliaciją: abstraktus kalbėjimas, kraštutiniai pavyzdžiai, generalizavimas sujungiant valdžios institucijas ir atsakomybes, taip pat – svarbiausia – visiška neviltis ir gerų darbų nematymas. Kritiškai nereflektuotos ir racionaliai neapmąstytos, emocijos gali peraugti į neapykantą, kurią galiausiai norėsis nukreipti į tam tikrą adresatą, tarsi surasti visų patirtų neteisybių ir nuoskaudų kaltininką, kad ir koks būtų adresato vaidmuo. Tokiais atvejais emocionalus kalbėjimas gali užgožti racionalius svarstymus, pasitenkinama abstrakčiu kalbėjimu, parenkama kraštutinių pavyzdžių ir ignoruojami bet kokie kontrargumentai.

Net jei valdžios kompetencija išaugtų ir padėtų labiau racionalizuoti priimamus sprendimus (dėl to pagerėtų valdymo kokybė), visa tai reiktų gebėti pamatyti. Išankstinis nusivylimas ir nepasitikėjimas, lydimas neigiamų emocijų, ženkliai užtemdo tikrovę.

„Aš manau, kad Lietuvoje nebus geriau. Bus tik blogiau. Todėl visi ir bėga iš šalies, ieško geresnio gyvenimo, karjeros, kurios Lietuvoje, deja, nebus. Tai tiek.“ (22, moteris, kvalifikuota darbininkė, „Mums užteko pinigų maistui, bet buvo labai sunku nusipirkti drabužių“, 2013).

„Gerb. politikai, atsižvelkite pagaliau į paprastus žmones, leiskite jiems gyventi, o ne egzistuoti, žabokite korupciją ir užtikrinkite stabilų gyvenimą, skaidrumas valdininkų, nes finansinės nelygybės dvokas eina iš kartos į kartą.“ (50, moteris, aptarnaujanti, techninė darbuotoja, „Mums neužteko pinigų net maistui“, 2003).

„Linkiu valdžiai atsibusti ir iš širdies pagalvot, ką jie daro su Lietuva!!!! Neišsidirbinėti iš Lietuvos piliečių.“ (34, moteris, bedarbė, laikinai nedirbanti, „Mums užteko pinigų maistui bei drabužiams ir mes galėjome šiek tiek sutaupyti, bet to nepakako įsigyti stambesnę pirkinį (pvz., televizorių ar šaldytuvą)“, 2009).

¹² Verta prisiminti M. Walzerio (Walzer, Michael, „The Civil Society Argument“, in *The Citizenship Debates. A Reader*, ed. G. Shafir. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998, 291–308) įžvalgą apie valdžios ir visuomenės santykius, kurie priklauso nuo visuomenės liberalėjimo, įsigalinimo ir valdžios gebėjimo užtikrinti visų vienodas teises – net silpniausių ir pažeidžiamiausių visuomenės grupių. Vis dėlto jei trūksta pagarbos ir tolerancijos, nesutarimų objektu tampa ne konkretus konfliktas, o nesutarimas dėl pačių oponentų vaidmens ir funkcijų.

¹³ Bermeo, Nancy and Nord, Philip, *Civil Society Before Democracy – Lessons from Nineteenth Century Europe*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers Inc., 2000; Howard, Morje Mark, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

„Nesuprantu, kodėl kitose šalyse žmonės gali gyventi normaliai, o Lietuvoje – ne. Tai pasityčiojimas iš žmonių. Daug dirbi, bet pinigėlių trūksta paprastiems poreikiams, nekalbant apie atostogas ar didesnių daiktų įsigijimą.“ (48, moteris, aukščiausio ar vid. lygio specialistė, „Mums užteko pinigų maistui bei drabužiams ir mes galėjome šiek tiek sutaupyti, bet to nepakako įsigyti stambesnę pirkinių (pvz., televizorių ar šaldytuvą)“ (2013).

Empirika atskleidė, kad visuomenė sieja didelius lūkesčius su valdžia, o šiai neatlikus laukiamo vaidmens – nusivilia. Valdžios ir visuomenės santykiai, ypač komplikuojoje sovietinėje erdvėje, sulaukia nemažai dėmesio¹⁴. Nors pilietinės galios tyrimo¹⁵ rezultatai liudija tam tikrą piliečių galių stabilizaciją, indeksas vis tiek išlieka gana žemas, taigi auga kitų visuomenės sektorių, įskaitant valdžią priešakyje, galia. Kaip rodo naujausi tyrimai, valdžios išplitimas ir išsileidimas į privačią sferą pasireiškia jos dominavimu nustatant taisykles, apribojant piliečių laisves ir pasirinkimą¹⁶. Sumenkinus individų vaidmenį, kai asmuo save suvokia tik kaip valdančiojo elito objektą, o ne kaip valstybės subjektą, taip pat nebejaučiama teigiamų emocijų, ir tai, kaip matome, leidžia išsiplėsti neigiamoms emocijoms. Kentėjimas yra prasto emocinio klimato, kai labiau reiškiamos neigiamos nei teigiamos emocijos, teigiamų, visuomenės laukiamų, emocijų trūkumo pasekmė.

Pierre Bourdieu¹⁷ yra įspėjęs, kad, nekreipiant dėmesio į emocijų aspektą, rizikuojama nesuvokti patirties, į kurią įstumia nuolatinis gyvenimas socialinėse paraštėse ir žmonių išgyvenamas skausmas. Kai visuomenė nepasitiki valdžia ir asmeniškai jaučia (nesvarbu, ar realiai patiria, ar tik įsivaizduoja) valdžios priešišumą, nėra keista, kad ne tik kaista neigiamos emocijos, bet ir pradeda elgtis priešiška, šiuo atveju – nusprendžiama išvykti kitur.

Nuvertintas žmogus ir jo skausmai

Sociologiniai tyrimai¹⁸ rodo, kad emocijos it savotiški ekranai, vaizduodami interakcijų metu jaučiamas emocijų įkrovas, t. y. sėkmes ir nesėkmes, pakilimus ir nusivylimus, bendraujantiems subjektams leidžia sužinoti apie sąveikos partnerius dar prieš tai, kai sąmoningai apsiukeičiama bet kokia informacija. Šiuo aspektu emocijos kaip tik ir pasitar nauja lyg savotiški mūsų motyvų ir ketinimų ekranai. Sumažėjusi atjauta kitų psichologinei ir emocinei būsenai taip pat gali skatinti bejausmius teisiamuosius įvairių visuomenės

¹⁴ Howard, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*; Muller, B. Karel, „The Civil Society-State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens' Perspective“, *The British Journal of Politics & International Relations*, 2006, vol. 8, 311–330; Spurga, Saulius, „Komunistinis įspaudas Vidurio Rytų Europos valstybių pilietinėje visuomenėje“, *Darbai ir dienos* 49 (2008), 235–251.

¹⁵ Pilietinės visuomenės instituto informacija, „Pilietinės galios indeksas 2016 m.“, *Civitas*, paskelbta 2017 m., <http://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2016-m/>.

¹⁶ Gregg, Samuel, *Katalikybė ir laisvė: argumentai už apribotą valdžią, laisvą ekonomiką ir religijos laisvę*. Vilnius: Aštuntoji diena, 2018.

¹⁷ *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*, eds. P. Bourdieu et al. Stanford: Stanford University Press, 1999.

¹⁸ Thoits, „The Sociology of Emotions“, 317–318; Turner, „The Sociology of Emotions: Basic Theoretical Arguments“, 350.

grupių vertinimus. Šie principai būdingi ne tik tarpasmeniniam bendravimui, bet ir santykiams su valdžia bei valdžios institucijomis.

„Per daug draudimų ir ribojimų, mokesčių ir spaudimo žmonėms.“ (40, moteris, aukščiausio ar vid. lygio specialistė, „Mes galėjome sau leisti pirkti viską, ko norėjome“, 2004).

„Baisi socialinė atskirtis! Neori alga, pensijos, soc. garantijų – nulis sveiku! Valstybinio lygmenio įstatymų neveiknumas, jų kūrimas oligarchams ir verslininkams! Nepagarba tiems, kurie pusvelčiui uždirba kažkam milijonus!“ (59, moteris, aukščiausio ar vid. lygio specialistė, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvai ir kiti, bet mes negalėjome sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2009).

„Lietuvoje yra didžiulė nelygybė, didelis skurdas, korupcija – rimtos problemos yra nevertinamos ir nesprendžiamos, o kvailos ir absurdiškos problemos yra visuomenės, politikų ir žurnalistų dėmesio centre.“ (24, moteris, studentė, moksleivė, „Mes galėjome sau leisti pirkti viską, ko norėjome“, 2012).

Nagrinėjant tyrimo rezultatus, vis iškyla valdančiojo elito ir visuomenės susvetimėjimo sukeliamos emocijos. Dalykai, kurie liūdina šiuos konkrečius apklaustuosius ir vienaip ar kitaip verčia nerimauti, o po kurio laiko – ir nuspręsti išvykti, buvo individo laisvės varžymas, nesugebėjimas atstovauti silpnųjų interesams, efektyviau pažaboti korupcijos, atpažinti žmones jaudinančių ir jų gyvenimą esmingai veikiančių problemų. Kalbama vėlgi ne vien apie valdančiojo elito komunikavimo gebėjimus (nors akivaizdu, kad jiems atitenka svarbi vieta), o labiau apie vyraujančios politikos pasekmes visuomenei. Bandant suprasti emocijas, nereikėtų jų priimti kaip racionalios politikos kritikos. Kitaip tariant, analizuojant emocijų srautą svarbu ne tiek atpažinti išsakomus argumentus (kurie gali būti nelabai pagrįsti: pavyzdžiui, pensijų didinimas yra ne vien politikų valios reikalas) ir gal net jų adresatus, kiek suprasti emocijų atsiradimo priežastis, jų pobūdį ir galimas pasekmes, jei ir toliau nebus į jas reaguojama. Akivaizdu, kad nelengva suvaldyti didėjančią nelygybę ar išspręsti mažų pensijų klausimą demografinę krizę išgyvenančioje šalyje, tačiau pastebima ir tai, kad žmonėms trūksta nuoširdaus ir asmeniško kalbėjimo. Neviltis šiuo atveju nebūtinai išplaukia iš netikėjimo, kad padėtis gali keistis, – greičiau iš netikėjimo, kad eilinio žmogaus interesai gali būti traktuojami pagarbiai.

„Lietuvoje per didelis atotrūkis tarp patriotinio patoso ir gyvenimo tikrovės.“ (51, moteris, aukščiausio ar vid. lygio specialistė, „Mums užteko pinigų maistui bei drabužiams ir mes galėjome šiek tiek sutaupyti, bet to nepakako įsigyti stambesnę pirkinį (pvz., televizorių ar šaldytuvą)“, 2011).

„Neturiu ką pridėti, iš Lietuvos valdžios nesitikiu geresnių sąlygų, nes daugelis ten esančių yra gobšuliai, todėl sunkiai dirbantys žmonės nukenčia.“ (20, vyras, nekvalifikuotas darbininkas, „Mums neužteko pinigų net maistui“, 2017).

„Emigravau iš Lietuvos 2 kartus: pirmą kartą dėl geresnių ir pasaulyje pripažintų studijų, tačiau, kaip ir daugelis jaunų žmonių, grįžau tikėdamasi, jog Lietuva keičiasi į gera ir čia galiu prisidėti prie augimo bei valstybės keitimosi. Tačiau tai buvo visiškas nusivylimas,

korupcija, jokios pagarbos žmogui. Šalies lygis yra matomas pažiūrėjus į tai, kaip valstybė elgiasi su mažiausiai pajamų gaunančiais asmenimis, pensininkais ir neįgaliaisiais, o Lietuva nuo tokių žmonių nusisuka, toks tas ir lygis.“ (26, moteris, studentė, moksleivė, „Mes galėjome sau leisti pirkti viską, ko norėjome“, 2010).

Valdžia, kuri nesugeba laikas nuo laiko suteikti visuomenei pagrindo džiaugtis, sunkiai gali tikėtis patraukti juos savo pusėn. Tyrėjai, analizavę emocijų ir socialinės hierarchijos tarpusavio priklausomybę, padarė išvadą, kad emocijos, pavyzdžiui, nepasitenkinimas ar nusivylimas savo šalimi, yra susijusios su to žmogaus socialine padėtimi. Aukštesnę socialinės hierarchijos poziciją užimančių asmenų (pavyzdžiui, turtingų verslininkų, advokatų, gydytojų) lūkesčiai yra dažniau pripažįstami ir sulaukia atgarsio nei žemiausias pozicijas užimančių piliečių (pavyzdžiui, aptarnaujančio personalo ar žemesniosios grandies tarnautojų¹⁹). Nenuostabu, kad asmenys, užimantys aukštesnę padėtį, dažniau patiria teigiamų emocijų nei užimantys žemesnę padėtį²⁰.

Ne mažiau svarbus ir kitas aspektas: augant padėties socialinėje hierarchijoje skirtumams ir atitinkamai ryškėjant skirtingo sunkumo emocijų sanauptomis, didėja tikimybė nesusikalbėti²¹. Mat kylant individo socialiniam ir ekonominiam statusui jis labiau sutelkia dėmesį į save, tad mažėja empatija kitų atžvilgiu²². Vadinasi, didėjant socialinei-ekonominiai visuomenės nelygybei, greičiausiai gilės ir supratimo, palaikymo, įsiklausymo ir atjautos emocinis atotrūkis. Būtent tuo ir grindžiamas vis didesnis visuomenės ir valdančiojo elito nesusikalbėjimas: pastarasis dėl užimamos padėties turi geresnes sąlygas ir lengviau pasiekia teigiamus emocinius išgyvenimus, o visuomenė kenčia nuo įvairialypio nepateiktiaus, tad jai sunkiau patirti teigiamų emocijų. Tai savo ruožtu trukdo racionalizuoti pasaulėžiūrą (pavyzdžiui, ko ir kiek tikėtis iš valdžios realu, o kurių problemų ji niekada neišspręs) ir efektyviau atstovauti savo interesams.

Tyrimai rodo²³, kad prasta emocinė būsena ir nesugebėjimas patirti teigiamų emocijų turi socialinį poveikį. Tos grupės, kurios emociškai jaučiasi išstumtos iš visuomenės, ima manyti, kad jų viltys ir lūkesčiai neįgyvendinami, ir tai pastūmėja juos į beviltiškumą. Neturėdami „teisės“ egzistuoti, jie ne tik jaučiasi nereikšmingi ir nereikalingi, bet ir dar labiau traukiasi į visuomenės užribį. Ar, kaip ir kiek ši prielaida pasitvirtina Lietuvoje, reikalinga išsiaiškinti išsamesniais tyrimais.

Nagrinėjamu atveju matyti nemaža problema: net ir išvažiuavę į užsienį, žmonės negali atitrūkti nuo anksčiau patirtų neigiamų emocijų. Galima nujauti, kad nuoskaudos kaupiamos, nes nėra progos išsikalbėti, tarsi niekam nerūpi išvykstančiųjų emocijos, niekas to viešai nepaklausia ir apie tai nediskutuoja, o tyrimo metu užduotas atviras klausimas tapo puikia proga išreikšti emocijas (taip galima paaiškinti, kodėl apklaustieji šiuo atveju buvo

¹⁹ Plačiau žr.: Hochschild, Arlie Russell, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press, 1983.

²⁰ Turner, „The Sociology of Emotions: Basic Theoretical Arguments“, 350.

²¹ Kraus, W. Michael, „The Roles of Emotions in Social Hierarchies“, *Emotion Researcher*, 2017 February, žiūrėta 2019 m. sausio 8 d., <http://emotionresearcher.com/the-roles-of-emotions-in-social-hierarchies/>.

²² Kraus, W. Michael et al., „Social Class, Solipsism, and Contextualism: How the Rich Are Different from the Poor“, *Psychological Review*, 2012, vol. 119, 546–572.

²³ *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*, 421.

tokie aktyvūs). Atrodo, kad emocinės nuoskaudos yra įsismelkusios į žmonių pasaulėjautą ir, palietus jų požiūrį į Lietuvą, atsinaujina net gyvenant užsienyje. Tai tik sustiprina nuodugnesnių tyrimų poreikį aptariant emocijų vaidmenį ir pasekmes tiek visuomenės narių savijautai, tiek požiūriui į tėvynę, tiek vaidmenų pasiskirstymui.

Pozityvumo pliūpsnis

Aptartos respondentų patirtys bei išgyventos emocijos leidžia daryti pagrįstą prielaidą, kad kai kuriais atvejais visuomenė yra itin įsiaudrinusi, emocijos ima viršų racionalumo atžvilgiu, tad suprantama, kodėl išsakomos neigiamos, nenorimos emocijos. Anksčiau buvo pastebėta²⁴, kad Lietuvoje žmonės labiau linkę kalbėti apie nesėkmes, nusivylimus ir kitokius skaudulius nei apie tai, kas džiugina. Dauguma respondentų kelia klausimą: „Kodėl mumis nesirūpina?“, ir taip priartėja prie tipiško aukos vaidmens, tarsi visi būtų jiems skolingi, bet nesistengia kritiškai reflektuoti savo vaidmens. Kitaip tariant, nesėkmių priežasčių (kai kalbama tiek apie visuomenės tarpusavio santykius, tiek apie institucijų veiklos efektyvumą) visuomet ieškoma išorėje. Tad, viena vertus, galime suprasti, kad, laisva valia pasirinkę perteikti emocijas, dauguma respondentų kalbėjo apie neigiamas patirtis. Kita vertus, buvo ir kvestionuojančių mintį, kad valdžios dominavimas visuomenės gyvenime ir iš to kylančios emocijos būtų savaime suprantamas dalykas. Dalis respondentų nukreipė žvilgsnį į pačių piliečių vaidmenį ir jų (ne)gebėjimą atpažinti tikrovės, kritiškai pažvelgti į save ir suprasti atsakomybės trūkumo pasekmes:

„Daug klausimų buvo apie valdžią. Aš manau, kad kiekvienas mes turim pradėti nuo savęs: ar pasakiau kaimynui labas rytas? Ar nusišypsojau durininkui darbe? Ar padėkojau valytojai, kad išvalė kabinetą ir t. t.“ (33, moteris, studentė, moksleivė, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvas ir kiti, bet mes negalėjome sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2005).

„Ne viskas nuo valdžios priklauso, mūsų kaimynai ir giminės. Visi norim būti geresni vieni už kitus, tai ir sukuria tą varžymosi, nepasitikėjimo atmosferą.“ (33, moteris, aukščiausios ar vid. grandies vadovė, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvas ir kiti, bet mes negalėjome sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2011).

„Labai myliu Lietuvą, jos gamtos grožį, tikrai sugrįšim. Labai noriu palinkėt Lietuvos žmonėm daugiau mandagumo vieniems su kitais, nes Lietuvoje labai daug nemandagių, nepagarbių žmonių. Mažiau pavydo ir pakantumo vieni kitiems :)“ (31, moteris, studentė, moksleivė, „Mums užteko pinigų maistui, bet buvo labai sunku nusipirkti drabužių“, 2005).

Šiuo aspektu galima kalbėti ir apie respondentų pastebėtą tam tikrą atsakomybės *suvertimą* valdžiai, neprisiimant asmeninės atsakomybės. Ne tik sociologinės teorijos, bet ir apklausos dalyviai mini, kad konkrečias emocines patirtis iš dalies nulemia į interakciją atsineštas nusiteikimas ir emocinė būsena. Perfrazuojant vieną iš apklaustųjų – ar tikrai

²⁴ Aleksandravičius, Egidijus, *Viskas įmanoma*. Vilnius: Atviros visuomenės forumas, 2017.

verta ir pagrįsta kaltinti valdžią dėl to, kad kaimynas (kitas ar jūs pats) nepasakote „labas rytas“? Ilgalaikėje perspektyvoje bendras visuomenės emocinis klimatas, aišku, bus susijęs su valdančiojo elito sprendimais, tačiau norint ištrūkti iš šios grandinės prasminga pradėti nuo savęs, ypač kai tai susiję su tarpasmeniniais santykiais su artimos aplinkos žmonėmis.

Respondentų pasisakymuose aiškiau užčiuopiama tarpasmeninių santykių viltis bei lūkestis. Tėvynės ilgesys siejamas su žmonėmis, teigiamomis emocijomis, nuoširdžiu santykiu, bet kartu ir su gamtos grožiu, kai kada abstrakčia valstybės idėja. Politikams savo ruožtu yra formuluojamos konkrečios užduotys, tam tikros galimo grįžimo prielaidos, vis dėlto labiausiai pastebimi – su orumu ir saviverte susiję lūkesčiai:

„Gerbkim vieni kitus ir palaikykim. To labiausiai trūksta Lietuvoje. Visi išvykę žmonės, na, bent dauguma, nori grįžti, bet bijo, nedrįsta... Geriausias paskatinimas būtų, jei likę tautiečiai paskatintų grįžti, jei žinotų, kad yra laukiami, dauguma tikrai grįžtų. Mylėkim vieni kitus, bet nuoširdžiai, o ne apsimitinėkim, juk kai mūsų daug, mes jėga :)“ (24, moteris, studentė, moksleivė, „Mums užteko pinigų maistui bei drabužiams ir mes galėjome šiek tiek sutaupyti, bet to nepakako įsigyti stambesnę pirkinį (pvz., televizorių ar šaldytuvą)“, 2013).

„Nepraraskite mūsų – prašau. Su visa pagarba – emigrantas iš UK su 17-os emigracijos metų stažu.“ (42, vyras, kvalifikuotas darbininkas, „Mums neužteko pinigų net maistui“, 2001).

„Myliu Lietuvą. Vertinu patirtį, išspūdžius, išgyvenimus, kuriuos patiriu emigracijoje.“ (61, moteris, aukščiausio ar vid. lygio specialistė, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvas ir kiti, bet mes negalėjome sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2010).

„Nebūtina būti Lietuvoje, kad išliktum lietuviu, gerbtum ir mylėtum savo Gimtinę. Ją galima garsinti iš viso pasaulio kampų :)“ (19, moteris, studentė, moksleivė, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvas ir kiti, bet mes negalėjome sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2017).

„Aš labai norėčiau, kad Lietuvos politikais taptų patriotiški ir profesionalūs savo sričių žinovai, kurie dirbtų LIETUVAI, paprastam žmogui, o ne verslo banginiams ir giminėms. Man labai norėtųsi, kad valstybė MYLĖTŲ kiekvieną savo pilietį, o ypač tuos, kurie joje gyvena. Man norėtųsi, kad ir šeimose, ir mokyklose būtų ugdomas ne tik pilietiškumas, bet ir orumas, atvirumas bei sveika savivertė.“ (37, moteris, aukščiausio ar vid. lygio specialistė, „Mums buvo prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvas ir kiti, bet mes negalėjome sau leisti labai brangių pirkinių (buto, vasarnamio ar pan.)“, 2006).

Pateiktose citatose atsiskleidžia gerokai kitoks paveikslas nei aprašytasis anksčiau. Ši nedidelė apklaustųjų dalis parodė gyvenanti kitokiomis emocijomis ir puoselėjanti (ar bent jau turinti viltį puoselėti) kitokią tiek tarpasmeninių santykių, tiek požiūrio į valdžią perspektyvą. Šioje emocijų ir jų priežasčių paletėje yra atsidavimo Lietuvos reikalams, supratimo ir pasitikėjimo lūkestis, meilės tėvynei ir tautai, vilties sugrįžti, poreikis priklausyti, Lietuvos ilgesio. Žmonės nori būti reikalingi. Kai kuriais atvejais išryškėja, kad išgyvenimai, ypač sprendimas emigruoti, vis dėlto yra gilus ir sukrečiantis patyrimas.

Akivaizdu, kad kiekvienos darnios visuomenės pamatas yra susijęs su teigiamo emocinio kapitalo dalimi, kurio pagrindas – narių tarpusavio parama, tolerancija, pagarba, viltis.

Vis dėlto ne kartą paminėti tyrimo ribotumai neleido pasakyti, kiek apklaustiesiems tai yra savaime suprantama ir dėl to neartikuluota, o kiek – neišgyventa, nepatirta ir dėl to neišsakyta. Kad ir kaip būtų, empirinė analizė parodė ir rusenančias teigiamas emocijas bei paliko viltį, kad egzistuoja teigiamų emocijų plotmė, apimanti tiek lietuvių tarpasmeninius, tiek santykio su Lietuva aspektus.

Vietoje išvadų

Empirinio tyrimo metu apklaustiesiems suteikta galimybė atsakyti į atvirą klausimą leido gauti daug įvairialypės informacijos apie išvykstančiųjų emocijų rinkinius. Pavyzdžiui, pyktis, liūdesys, baimė, neviltis ar net pasibjaurėjimas išsakomi tiek labiau asmeniniuose, tiek abstrakčiuose pavyzdžiuose, apimančiuose tiek tarpasmeninius santykius, tiek santykius su valdžia. Sunku jaustis gerai, kai esi apimtas tokių emocijų. Neatsitiktinai nagrinėdami išvykusiųjų emocijas matome, kad šios grupės emocinio kapitalo pagrindas – nepasitikėjimas, nerimas, neviltis, baimė. Akivaizdu, kad tokiais emocijų ištekliais negali remtis pozityvūs santykiai (nesvarbu, ar kalbėsime apie tarpasmeninius, ar apie asmens ir institucijos santykius).

Empirika atskleidė, kad visuomenė sieja didelius lūkesčius su valdžia, o šiai neatlikus laukiamo vaidmens – nusivilia. Besiskleidžianti išvykstančiųjų neviltis sietina su prastu emociniu klimatu, kai labiau reiškiamos neigiamos nei teigiamos emocijos, tai – teigiamų, visuomenės laukiamų, emocijų trūkumo pasekmė. Sumenkinus individų vaidmenį, kai asmuo save suvokia tik kaip valdančiojo elito objektą, o ne kaip valstybės subjektą, taip pat nebejučiama teigiamų emocijų, ir tai, kaip matome, leidžia išsiplėsti neigiamoms emocijoms. Visuomenės reiškiamą didelį nepasitikėjimą valdžia, savotišką asmeninės atsakomybės atsisakymą ir drauge intuityvų norą, kad būtent valdžia iš esmės ne tik gerintų gyvenimo kokybę, bet ir kurtų prasmės vertes, reikėtų patikrinti išsamesnių tyrimų metu.

Apibendrinant galima atsargiai daryti prielaidą apie audringą apklaustųjų emocijų bangavimą kaip tam tikrą atsaką į augantį valstybės biurokratizavimą ir procedūrinimą. Duomenys rodo, kad perteklinis valdžios kišimasis į privačią sferą sukelia neigiamas visuomenės emocijas, kurios ilgainiui perauga į dalies žmonių išgyvenamą nerimą ar net socialinį kentėjimą, galiausiai smarkiai paskatinantį sprendimą išvykti ir ilgai išliekančias nuoskaudas tėvynės atžvilgiu.

Tyrimai liudija apie kelias visuomenės emocijų kaitos kryptis. Kaita gali vykti natūraliai, emocijų evoliuciją gali formuoti didelis socialinis aktyvumas arba terapija²⁵. Socialinės kaitos aktyvistai ir profesionalūs terapeutai pasitelkia žmonių emocijas jų savivokai perkeisti, kad jie peržengtų nusistovėjusius stereotipus ir, įveikdami nepasitikėjimą savimi, ištrūktų iš ekonominio-socialinio-kultūrinio nepritekliaus. Taigi, emocijos gali tapti galingu socialinių pokyčių varikliu arba jų išsakymas – pasitarnauti bent kaip savotiška terapija visuomenės santykiams gydyti. Emigrantai, drąsiau ir sistemiškiau kalbėdami apie savo

²⁵ Lively, J. Kathryn, „The Sociology of Emotion: Emotion as Both Social Object and Social Force“, žiūrėta 2018 m. lapkričio 21 d., <http://emotionresearcher.com/the-sociology-of-emotion-emotion-as-both-social-object-and-social-force/>.

išgyvenimus ir emocijas, gali praplėsti diskusijų lauką ir paskatinti visuomenę viešai išreikšti savo emocijas ir pagrindines jų kilmės priežastis. Kitaip tariant, pakėlus emocijų vertę ir įterpus jas į viešąjį diskursą kaip svarbius visuomenės gyvenimo aspektus, galima tikėtis kokybinio proveržio ne tik keičiant nusistovėjusį visuomenės požiūrį į migraciją, bet ir efektyvesnės migracijos politikos.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Viskas įmanoma*. Vilnius: Atviros visuomenės forumas, 2017.
- Bagdonavičienė, Vida, *Lietuvos diasporos politikos formavimasis ir raida 1990–2009 metais: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.
- Bericat, Eduardo, „The Sociology of Emotions: Four Decades of Progress“, *Current Sociology*, 2016, vol. 64, no. 3, 491–513.
- Bermeo, Nancy and Nord, Philip, *Civil Society Before Democracy – Lessons from Nineteenth Century Europe*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers Inc., 2000.
- Bleizgienė, Ramunė, „Emocijų istorijos tyrimų kelias: Peterio ir Carol Stearnsų, Barbaros Rosenwein ir Williamo Reddy teoriniai modeliai“, *Colloquia* 34 (2015), 13–36.
- Genys, Dainius ir Krikštolaitis, Ričardas, „Išvykusių lietuvių požiūrio į Lietuvą skirtumai“, *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (25, 2018), 7–24.
- Gregg, Samuel, *Katalikybė ir laisvė: argumentai už apribotą valdžią, laisvą ekonomiką ir religijos laisvę*. Vilnius: Aštuntoji diena, 2018.
- Handbook of the Sociology of Emotions*, eds. J. Stets, H. J. Turner. New York: Springer Press, 2006.
- Hochschild, Arlie Russell, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press, 1983.
- Howard, Morje Mark, *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Kraus, W. Michael, „The Roles of Emotions in Social Hierarchies“, 2017 February, žiūrėta 2019 m. sausio 8 d., <http://emotionresearcher.com/the-roles-of-emotions-in-social-hierarchies/>.
- Kraus, W. Michael, Piff, Paul K., Mendoza-Denton, Rodolfo, Rheinschmidt, Michelle L. and Keltner, Dacher, „Social Class, Solipsism, and Contextualism: How the Rich Are Different from the Poor“, *Psychological Review*, 2012, vol. 119, 546–572.
- Lietuvių diasporos istorijos ir migracijos politikos studijų metmenys*, sud. D. K. Kuzmickaitė, I. Celešiūtė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas, 2010.
- Lively, J. Kathryn, „The Sociology of Emotion: Emotion as Both Social Object and Social Force“, žiūrėta 2018 m. lapkričio 21 d., <http://emotionresearcher.com/the-sociology-of-emotion-emotion-as-both-social-object-and-social-force/>.
- Muller, B. Karel, „The Civil Society-State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens' Perspective“, *The British Journal of Politics & International Relations*, 2006, vol. 8, 311–330.
- Noreika, Alvydas, *Kultūra ir emocijos Vytauto Kavolio sociologijoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.
- Spurga, Saulius, „Komunistinis įspaudas Vidurio Rytų Europos valstybių pilietinėje visuomenėje“, *Darbai ir dienos* 49 (2008), 235–251.

- Tereškinas, Artūras, „Permąstant socialinę atskirtį ir socialinį kentėjimą“, *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas* 5 (3, 2014), 153–168.
- Tereškinas, Artūras ir Žilys, Apolonijus, „Emocijos ir socioerdvinė segregacija Lietuvos didmiesčiuose: ar aš galiu ką nors pakeisti?“, *Kultūra ir visuomenė: socialinių tyrimų žurnalas* 4 (2, 2013), 11–35.
- Thoits, A. Peggy, „The Sociology of Emotions“, *Annual Review of Sociology*, 1989, vol. 15, 317–342.
- Turner, H. Jonathan, *On the Origins of Human Emotions: A Sociological Inquiry into the Evolution of Human Effect*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2000.
- Turner, H. Jonathan, „The Sociology of Emotions: Basic Theoretical Arguments“, *Emotion Review*, 2009, vol. 1, no. 4, 340–354.
- Walzer, Michael, „The Civil Society Argument“, in *The Citizenship Debates. A Reader*, ed. G. Shafir. Mineapolis: University of Minnesota Press, 1998, 291–308.
- The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*, eds. P. Bourdieu et al. Stanford: Stanford University Press, 1999.

Dainius GENYS

MAP OF EMOTIONS: THE SUBJECTIVE EXPERIENCES OF EMIGRANTS

Summary. Recent public polls revealed that 56.7% of Lithuanian emigrants (N=1500) felt unneeded in their homeland. Many of them were not only disappointed with their country and therefore decided to leave, but also couldn't find adequate emotional relations with their homeland afterwards. This raises the question: What kind of emotion are prevalent among emigrants? This paper addresses emotions of emigrants with respect to both person-to-person and person-to-state relations. Studies of emotions in Lithuania have only recently started to make their way into a broader discourse of understanding, and there are still no studies on emotions of Lithuanian emigrants even though migration studies attract plenty of attention. This aspect is marginalized in the public discourse as well.

The results of the research show that dominant aspects of emotional capital among emigrants are distrust, anxiety, despair, and fear. Obviously, such emotional resources cannot become the basis of positive relationships (whether we are talking about interpersonal or personal-institutional relationships); however, there are some positive tendencies when a few informants encourage to take self-responsibility for emotional states rather than blame outside circumstances. The data show that excessive government interference in the private sphere might serve as the cause of negative public emotions, which in the long run evolve into anxiety or even social suffering experienced by some people, potentially contributing to the decision to leave and even later to long-lasting grievances against the homeland.

Keywords: emotions, hate, anger, disappointment, Lithuania, emigrants, qualitative.

Įteikta 2019 03 05

Priimta 2019 04 29

Diasporos istorija ir kultūra

Milda DANYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Re-thinking the Concept of Diaspora: The Example of Lithuanian Migration History

Summary. The aim of this article is to re-consider the currently common idea that a diaspora, as William Safran's 1991 definition asserts, is based on a very strong emotional tie with the homeland. As Lithuanian migration history shows, this applies well to the post-war Displaced Persons (DPs), ideological migrants who emigrated from European refugee camps rather than return to a homeland under Soviet rule. In their communities, the DPs set up organizations that are hierarchical and closely linked to their goal – to free Lithuania. However, this concept of diaspora does not work well with what can be called rhizomic migration, which is typical for Lithuanian migrants in the periods before and after the DPs. Rhizomic communities are ideologically diverse and form through many individual decisions, most often motivated by economic concerns. In this article, two examples of early 20th century Lithuanian communities formed in this way are analyzed, Bellshill in Scotland and Sydney Mines in Canada.

Keywords: diaspora theory, rhizomic migration, Lithuanian migration history, Lithuanian Displaced Persons, Lithuanians in Bellshill, Scotland, Lithuanians in Sydney Mines, Canada.

Introduction

As Rogers Brubaker explains, the term 'diaspora' is not new, but has become significant in migration studies only since the late 1980s¹. In 1991 the appearance of "Diaspora: A Journal of International Studies" signaled its increasing importance, while William Safran's definition in the first issue of this journal encouraged a particular way of looking at diasporas that emphasizes the strong emotional link between migrants and the homeland. In

¹ Brubaker, Rogers, "The 'Diaspora' Diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 2005, vol. 28, no. 1, 1–5, www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/.../29_Diaspora.

Lithuanian studies, on which the present study is focused. Safran's understanding of a diaspora fits in well with one specific group, the Displaced Persons (DPs) who migrated from refugee camps in Germany and Austria after World War II. However, using the term in Safran's sense makes it harder to understand the development of both earlier and later Lithuanian migrations. The aim of this article is to suggest that that, especially for Lithuanian studies, the term is often used in a way that is too restrictive. As concrete examples of kinds of diaspora that are different from the DP one, this article looks at two Lithuanian communities of the early 20th century, Bellshill in Scotland and Sydney Mines in Canada. To clarify differences among diasporas, this article applies the theory of the rhizome metaphor as first suggested by Gilles Deleuze and Felix Guattari in analyzing identity and later taken up by the migration specialists Lisa Anteby-Yemni and William Berthomiere.

Safran's definition indicates six features that he feels characterize true diasporas. First, he states that members of such groups "or their ancestors, have been dispersed from a specific original 'center' to two or more 'peripheral', or foreign regions"². In addition, such groups must feel partly "alienated" from their hostland³. His other four characteristics all refer to the migrant group's attitudes to its homeland: it possesses a "collective memory, vision or myth about their original homeland"; it holds the conviction that this homeland is "their true, ideal home", a place to which they may return; it has an equally strong conviction that it must help the homeland regain its "safety and prosperity"; and it believes that this sense of relationship is the basis of a group's "ethnocultural consciousness and solidarity"⁴.

This view of the experience of migration is very different from one that provided the framework for studies earlier in the 20th century. The traditional question was why people migrate, with the answers summarized in the words 'push' or 'pull': migrants may be pushed out of their homelands by natural disasters or war, or they may be attracted to specific hostlands by a better quality of life. The trajectory of migration can be read as a journey away from the homeland to the hostland with several implications: that the homeland is a place that is left for a superior destination, that migrants move in only one direction and do not return, and that they migrate only once; the agenda it offers is assimilative. Migration studies became more sophisticated once it was understood that assimilation into a host culture is slow, complicated and most often incomplete. In particular, the growing popularity of diaspora studies shifted the emphasis from the process of migration to the creation of ethnic communities with continuing ties, both real and symbolic, to the homeland.

In the Lithuanian case, there are pragmatic considerations that have made the DP diaspora the model in Lithuanian migration studies, overshadowing both earlier and later waves of migration. One is the availability of an enormous amount of documentary material written by the Lithuanian DPs themselves. The DPs included many well-educated and historically self-conscious men and women who made sure that their organizations kept

² Safran, William, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return", *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1991, vol. 1, no. 1, 83.

³ Ibid.

⁴ Ibid., 84.

careful records and regularly reported their activities in the DP press. This kind of documentation was not done to nearly the same extent by earlier or later Lithuanian migrants.

The predominance of the DPs in Lithuanian migration history has been supported by the way this field has been periodized. In recent years periodization itself has become the focus of controversy. Leonid Grinin⁵ admits that dividing the past into periods is “rather an effective method of data ordering and analysis,” but considers that “it simplifies historic reality” so that “any periodization suffers from one-sidedness”. Posing a very pertinent question, Ludmilla Jordanova asks, “who owns the past?”; she comments that “the past is routinely deployed for openly manipulative ends <...> committed history prefers one particular perspective and may not be terribly sympathetic to the other, competing ones”⁶.

The most common periodization used in studies of Lithuanian migration published before 1990 refers to two waves of migration: an older one and the DP one⁷. More recent studies have added a third wave to describe the large numbers who have migrated from independent Lithuania since 1990. In the case of Lithuanians in Canada and the USA, periodization reflects the DP view of migration history. When they arrived after the Second World War, the DPs were embarrassed to encounter Lithuanian leftist organizations, some of them communist⁸. The newcomers, fortunate to arrive during a postwar economic boom, underestimated earlier migrant difficulties. In terms of ideology, they refused to recognize any differences between the activities of communists in different times and places. They preferred to ignore the existence of groups that did not follow their own ideology. At the same time, the DPs became committed to an idealized picture of interwar Lithuania under the authoritarian regime of Antanas Smetona, of whom the earlier migrants were very critical⁹.

Are the DPs typical of Lithuanian migration pattern?

A personal comment

For a long time, probably because I come from a Lithuanian Canadian DP family, I took the DP model of a diaspora for granted. Still, in the 1980s, when I was collecting historical materials in Canada specifically on Lithuanian DPs, I came across information about earlier migrant settlements that did not fit this model. A particularly interesting community was one of the very earliest in Canada, the Lithuanians who settled at the start of the 20th century in coal-mining towns of Cape Breton in Nova Scotia like Sydney Mines. The

⁵ Grinin, Leonid, “Production Revolution and Periodization of History”, *Social Revolution and History*, 2007, vol. 6, no. 2, <https://www.researchgate.net/publication/242209269>.

⁶ Jordanova, Ludmilla, *History in Practice*, 2nd ed. London: Hodder Arnold, 2006, 143.

⁷ Gaida, Pranas et al., *Lithuanians in Canada*. Ottawa and Toronto: Lights Publishing Co., 1967, 30–31; Van Reenan, Antanas J., *Lithuanian Diaspora: Konigsberg to Chicago*. Lanham, Maryland: University Press of America, 1990, xix.

⁸ Danys, Milda, *DP: Lithuanian Immigration to Canada after the Second World War*. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1986, 224–232.

⁹ Danys, Milda, “Lithuanians”, in *Encyclopedia of Canada's Peoples*, ed. P. R. Magosci. Toronto: University of Toronto and MHSO, 1999, 931–932.

main published source is still the brief survey given in “Lithuanians in Canada” (1967) by Pranas Gaida, which is mainly about the DPs and their organizations. Instead of being solid communities, these earlier ones seemed fragmentary and transient, unlinked to the homeland and leaving nothing substantial behind them. I tried without success to find out more about Cape Breton Lithuanians.

It was only in the first years of the 21st century that I began to speculate that it was not the Cape Breton Lithuanians but the DP diaspora that was the anomaly in Lithuanian migration history. Except for the DPs, migration from Lithuania did not take place as a movement of large numbers of people united by a strong political ideology. In the summer of 1944, thousands of Lithuanians retreated into Germany from the oncoming Soviet army. At the end of the war, along with millions of other foreigners, these Lithuanians were placed by the Allies in Displaced Persons camps according to nationality. As historians note, when they were brought together physically, these Lithuanians quickly developed an articulate political position on their identity¹⁰. Since Western powers did not feel able to force them back into a communist homeland, they eventually admitted them as immigrants.

Using the rhizome metaphor in differentiating migration patterns

Migration specialists Anteby-Yemini and Berthomiere suggest a helpful way of distinguishing kinds of migration, developing the rhizome metaphor explored by Deleuze and Guattari in 1980. The rhizome metaphor comes from the observation of root systems found in plants: while some have a single main root that grows straight down (a “tap root”, of which the carrot is the most easily visualized example), others have many roots, and these send out what are called rhizomes horizontally under the surface of the ground in all directions; from these rhizomes, new plants may grow. Deleuze and Guattari promote modes of thought that are not based on hierarchical or binary thinking, but are rhizome-like in their development: “the rhizome connects any point to any other point <...> it is composed not of units but of dimensions, or rather directions in motion. It has neither beginning nor end, but always a middle from which it grows and which it overflows”¹¹. As an example of plants with rhizome roots, they suggest looking at grass, which cannot be individuated like a tree; another common example is the strawberry plant. From these botanical remarks they move to ones that suggest the advantages of a mode of thinking that imitates rhizomes. In their view, this kind of thinking demands a new kind of consciousness and threatens accepted principles: “it is not easy to see things in the middle, rather than looking down on them from above <...> History is always written from a sedentary point of view and in the name of a unitary state apparatus, at least a possible one”¹².

¹⁰ Van Reenan, *Lithuanian Diaspora*, 142–146.

¹¹ Deleuze, Gilles and Guattari, Felix, “Introduction: Rhizome”, in *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, ed. V. B. Leitch. New York and London: W. W. Norton and Co., 2001, 1605.

¹² Ibid., 1607.

It is not difficult to adapt this approach to distinguishing kinds of migration and the communities that migrants form. When Peter Heft states that rhizomes are “nonhierarchical” and that “a rhizome can always be broken and restarted” or Jeremy Dumont emphasizes that rhizomes do “not follow a hierarchical line of subordination”, do not have a centre and lack the pyramidal system which dominates in many societies¹³, the application to the pre-DP migration is clear: these communities were individual, de-centred and lacking ideological unity. Anteby-Yemini and Berthomiere assert that such diasporas “re-inscribe <...> space in a new way”¹⁴.

Instead of rhizomes, the contrasting image of a tap-root works very well for DP migration, from the dramatic journey to hostlands by large groups who remain ideologically connected to the homeland, and the creation of a hierarchy of institutions governed by a central executive. DP emigration from refugee camps in Europe was very much a block movement regulated both by external institutions like the International Refugee Organization and internal ones like the World Lithuanian Community. On March 4, 1946, less than a year after the official end of the Second World War, a preliminary constitution for the World Lithuanian Community was approved¹⁵. Even before the first DPs left the camps, their responsibilities in the future were laid down for them. In Canada, where Lithuanians and their organizations were fairly small in numbers, the Lithuanian Canadian Community had little difficulty in setting itself up as the dominant structure for the DPs¹⁶. There was more resistance in the United States, where ideologically diverse Lithuanian organizations already existed, but here too, as Antanas Kučas explains, the American Lithuanian Community was successfully established¹⁷.

Furthermore, this kind of diaspora formed a network of regional Lithuanian communities who replicated each other, with similar organizations and in close contact. This kind of diaspora is an ideal object of study for historians as it produces multiple examples of the same structures in one place of settlement or another. Once one understands how this institutional structure works, what political, educational and cultural organizations it gives birth to, any research on an individual community is already organized in advance, because one can predict the annual and long-term activity of a community, and readily compare one community to another.

The hierarchy of local branches created according to the principles of the World Lithuanian Community is both simple and effective. This is easily studied in the yearbooks produced to commemorate Lithuanian Days in Canada, an annual event that began in 1953 in Hamilton. These volumes show how each of the individual communities in Canada had much the same core organizations, in addition to the executive of the local branch of the

¹³ Heft, Peter, “The Rhizome – an American Translation”, *The Mantle*, 26 June 2017, <https://litbreaker.rotator.Ladji1.adjuggler.net>; Dumont, Jeremy, “Le theorie du rhizome dans la theorie philosophique de Gilles Deleuze et Felix Guattari”, *Le vide poches*, 24 May 2015, <https://www.levidepoches.fr/weblog/2015/05/dans-la-th%C3%A9orie>.

¹⁴ Anteby-Yemini, Lisa and Berthomiere, William, “Diaspora: A Look Back on a Concept”, in *Bulletin de recherche francais a Jerusalem*, 2005, vol. 16, <https://journals.openedition.org/bcrfj/257>.

¹⁵ Kučas, Antanas, *Amerikos lietuvių istorija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, 577.

¹⁶ Dany, DP, 244–249.

¹⁷ Kučas, Antanas, *Lithuanians in America*, tr. J. Boley. Boston: Encyclopedia Lituanica, 1975, 291–292.

Lithuanian Canadian Community, these were a parish or religious committee, a women's organization and a Saturday school; most had a choir and many organized folk dancing and sports¹⁸. The hierarchical system typical of 'tap-root' communities is evident in the Saturday schools designed to strengthen the Lithuanian identity of the second generation; as Gaida indicates, the programs were supervised by the Education Branch of the National Executive of the Lithuanian Canadian Community¹⁹. In general, communities formed according to a tap-root model of migration are easy to understand. Since they are centred on a specific kind of fidelity to the homeland, they are also strong and stable.

On the contrary, migrations occurring according to a rhizome pattern are far more chaotic and unpredictable; they create communities that are less stable, less similar and much less homogeneous. Typically, different combinations of conflicting ideological positions from left to right across the political field can make them quite diverse. For example, in the period before World War II, all the Lithuanian communities across Canada included a group of devout Catholics, but a Catholic organization did not dominate in all cases. In Montreal the St. Casimir Lithuanian Catholic society, founded in 1907, with its church built in 1916, was by far the strongest organization, while in Toronto it was only in 1928 that Lithuanian Catholics succeeded in building St. John the Baptist church, since liberal and leftist organizations in this city attracted a much larger percentage of the local Lithuanians²⁰. The earlier wave of migrants certainly created Lithuanian organizations, but these were often rivals and not connected in a hierarchy among themselves. Liberals and leftists sang in their own choirs, and there were no united song festivals as in the DP diaspora. Migration itself did not occur for ideological motives. Indeed, the rhizome concept suggests that the forms and directions which migrations take are only partly planned. Individuals more than groups move to a hostland, and then, after some time, often continue to migrate within it or from one hostland to another.

This was the kind of migration that took place among Lithuanians from the middle of the 19th century up to the Second World War, and which has again become the dominant form since Lithuania re-established its independence. For a closer analysis of rhizome migration, two communities from the early 20th century have been selected, Bellshill in Scotland and Sydney Mines in Atlantic Canada.

The Lithuanian community in Bellshill, Scotland

The decisions made in rhizome migration are often not recorded in historical documents. Why, for example, did Lithuanians come to Scotland and, in particular, Bellshill at the end of the 19th century? A local historian, John Millar (Jonas Stepšis) skillfully dismisses the more colourful legends, like those about Lithuanian immigrants to the USA who were

¹⁸ Danyté, Milda, "Strategies for Dealing with Canadian Multiculturalism: The Example of the Lithuanian-Canadian Minority", in *Embracing Otherness: Canadian Minority Discourses in Transcultural Perspectives*, eds. E. Sojka and T. Sikora. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010, 53–65.

¹⁹ Gaida, *Lithuanians in Canada*, 91.

²⁰ Danys, Milda, "Lithuanian Parishes in Toronto", *Polyphony*, 1984, vol. 6, no. 1, 104–105.

cheated by a ship captain and dumped on the Scottish coast. However, Millar, whose father and uncle were migrants from Lithuania, argues convincingly that, for many, Scotland was what could be called a transit hostland chosen out of financial necessity. These Lithuanians may have preferred to go to the USA, but the money that was so hard to earn in Lithuania went to the agents who guided them illegally out of czarist territory and others who took them to German ports. In 1900 a one-way ticket to the United States cost five pounds, but only one pound to Leith on the east coast of Scotland²¹. But there are other reasons that Lithuanians came to Bellshill in particular.

Bellshill is a small town north of Glasgow. It does not figure in many histories of Lithuanian migration, but over a century ago it became well-known to would-be migrants in Lithuania as “Balselis”, the Lithuanian form of the name²². Bellshill’s rich mineral deposits were already being dug up in the 17th century. The industrial revolution in Britain sent the demand for iron and coal soaring so that by the 1830s large-scale mining in Bellshill had begun, along with ironworks that refined the products²³. In 1880 an important step was taken with the development in Mossend of a new industrial process known as “the Siemens open hearth steel melting shop”²⁴. It is probably not a coincidence that it was about this time that the numbers of Lithuanian migrants rose. The Scottish historian Marjory Harper asserts that mine and iron works owners sent agents to Lithuania to attract agrarian workers to Lanarkshire, the county where Bellshill is located. Their reasons for wanting foreign workers were economic and political: they could pay these migrants lower wages, and they hoped to break the union movement that was sweeping through Scotland²⁵. They probably chose Lithuanians because Scottish companies like Merry and Cunninghame, owners of coalmines and ironworks, and the later Lothian Coal Company exported to the Baltic and so had connections that could be extended through local agents²⁶.

In the British economy Bellshill had real importance until the exhaustion of the coal-fields before the Second World War. For nearly a hundred years, although never very big in terms of population, it was significant as an innovative industrial centre; in the mid-19th century the Mossend Iron Works was the largest factory of its kind in Scotland²⁷. Mossend was the newer part of Bellshill where companies built housing for workers, and immigrants formed ethnic enclaves: this was where Lithuanians settled, with the mostly Catholic Lithuanians belonging to Holy Family Roman Catholic parish and sending their

²¹ Millar, John (Jonas Stepšis), “The When, How and Why of the Lithuanians in Scotland”, *Draugas News*, 15 Sept. 2006, www.draugas.org/news/the-when-how-and-why-of-the-lithuanians-in-scotland.

²² “Bellshill (Scotland)”, in *Lietuvių enciklopedija*, vol. 2. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, 366.

²³ Fisher, Jack, “Old Bellshill in Pictures”, *Motherwell District Council*, 1995, <https://archive.org/stream/OldBellshillInPictures/OldBellshill#mode/2up>.

²⁴ “Mossend Iron and Steel Works”, *Grace’s Guide: British Industrial History*, n.d., https://www.gracesguide.co.uk/Mossend_Iron_and_Steel_Works.

²⁵ Harper, Marjory, “Lithuanian Miners in Scotland: Migration and Misconceptions”, in *SCRAN*, 2010, <https://www.ourmigrationstory.org.uk/oms/lithuanian-miners-in-scotland-migration-and-misconceptions>.

²⁶ Harper, “Lithuanian Miners”; “Lithuanians in Lanarkshire”, *Legacies*, 18 June 2014, www.bbc.co.uk/legacies/imig_emig/scotland/strathclyde/article-2.

²⁷ Fisher, “Old Bellshill”.

children to Holy Family primary school. Masses with part of the service in Lithuanian were celebrated at Holy Family church from 1904²⁸.

Those familiar with the history of early Lithuanian communities in North America would expect that Lithuanians in Bellshill to establish their own church. In 1902 Bellshill Lithuanian Catholics did make an official request to do this, but the British Catholic hierarchy was opposed to parishes created on ethnic grounds. Instead, Lithuanians had to regularly finance priests to come from Lithuania²⁹.

Like most of the communities formed by Lithuanians before the coming of the DPs, Bellshill was ideologically varied, a pattern characteristic of rhizome migration. Very often one can find three major groups, with the largest usually the Catholics, faithful to their homeland religion. Other migrants were anti-clerical and liberal, while a third group was socialist; after the Bolshevik Revolution, this was further divided into socialists and communists.

The development of organizations, which was so typical of DP communities, was held up in these earlier communities by ideological fragmentation and by the lack of potential leaders. Like other rhizome migrants, those with professions or at least more education often moved from one community or country to another. Even the Roman Catholic clergy of this period adopted a peripatetic manner of professional migration at odds with what one would expect of so strictly governed an organization. A rapid turnover in priests serving specific communities was common: in Bellshill, according to Kazys Barėnas, at least ten priests came and went from 1897 to the early 1930s, with in which no priest worked here. It was only in 1934 that the Lithuanians in Scotland attracted a long-term spiritual leader, Rev. Juozas Gutauskas (1896–1983), who worked very effectively here until his death³⁰.

Almost all the migrants to Bellshill were poorly educated and had very little time to devote to organizational work. Nevertheless, in the first years of the community, three organizations were set up. The earliest of these, St Casimir's Society, 1898, was named in honour of a Lithuanian saint, combining piety with patriotism³¹. However, Catholics, even if usually the most numerous group in a community, had to contend with the problem of persuading the British Catholic hierarchy to let them invite a priest from Lithuania. The names of the next two organizations, an 1899 co-operative society called "Sandara" (Harmony), and another in 1900 called "Šviesa" (Light or Enlightenment) identify these as liberal in ideology; as Gaida asserts in general, Catholic benefit societies would have had a saint's name³².

Two important figures in the Lithuanian history of the early 20th century did work for a time in Bellshill. One was the leftist Vincas Mickevičius-Kapsukas (1880–1935), then a member of the Lithuanian social-democratic movement, but later, after the Bolshevik

²⁸ Žemaitis, Augustinas, "United Kingdom", *Global True Lithuania*, 2014, <https://global.truelithuania.com/united-kingdom-1097>.

²⁹ "Lithuanians in Scotland", *Ltuworld*, 2013, <https://ltuworld.com/homes/item/114-lithuanians-in-scotland>.

³⁰ Barėnas, Kazimieras, *Britanijos lietuviai, 1947–1973*. London: Nida Press, 1978, 345.

³¹ Ibid., 346.

³² Barėnas, *Britanijos lietuviai*, 345; Gaida, *Lithuanians in Canada*, 25–26.

Revolution, a prominent Communist. In 1915 he gave political lectures and edited the local socialist newspaper “Rankpelnis”, which had been founded in 1907³³.

The other important activist was Dr. Juozas Bagdonas-Bagdonavičius (1866–1956), who combined studies and a career in medicine with writing for the earliest Lithuanian newspapers “Aušra” and “Varpas”. As more than one source indicates, Bagdonas also took part in illegal cultural activity related to rising Lithuanian nationalism, which led to his arrest in 1897. Released on bail, he continued this kind of work until 1899, when he had to quickly flee to the West to avoid arrest. A man of many talents, he frequently crossed ideological boundaries; although his sympathies were liberal, in 1900 he worked to get Lithuanians in London, England, a parish separate from the Poles. In the same year he made the final plans for the Lithuanian display at the Paris World Exhibition. By 1904 he was living in Bellshill where he became the president of the liberal organization, “Šviesa”, and helped establish a newspaper “Laikas” (Time)³⁴.

As more Lithuanians wrote back to the homeland and brought out families, their numbers grew to about 5,000–6,000, a substantial presence in a small town. Millar describes how Lithuanians formed their own cultural community within the dominant Scottish society, establishing orchestras and celebrating weddings and christening according to Lithuanian practice. Within twenty years Lithuanians offered services as shoemakers and tailors and set up their own shops, an insurance company, a mutual benefit society, a shipping agency and a newspaper³⁵. The cooperative store, “Varpas”, set up through liberal initiative in 1902, eventually had branches in Glasgow; it was a modern store with its own bakery and facilities for refrigeration³⁶.

However, Bellshill was not seen by all Lithuanians as an ideal place for long-term settlement. More than one historian refers to manifestations of strong Scottish feeling against Lithuanians. One fundamental source of conflict was differences in religion: the Lithuanians were Roman Catholic, while in the Scottish Lowlands the Presbyterian religion was the dominant one³⁷. Another issue between local Scots and Lithuanian migrants was that of unions; companies solicited and then hired Lithuanians because they hoped to undercut the miners’ unions that held strikes for higher pay³⁸. Probably this did not seem so important to Lithuanians who saw mining as a temporary way to earn money for further migration or a project back in the homeland. In later decades, when Lithuanians had been living longer they did enter the unions³⁹. Nevertheless, the prejudice did not disappear.

Scottish historians write about this with discomfort because many comments have a distinct racist tone. For example, the webmaster for the site Scottish Mining Communities

³³ Millar, “When, How and Why”.

³⁴ “Lithuanians in Scotland”; “Bagdonas, Juozas”, *Lietuvių enciklopedija*, vol. 2. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, 41; Vidmantas, Edvardas, “Bagdonas, Juozas, Bagdonavičius”, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, vol. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, 435.

³⁵ Millar, “When, How and Why”.

³⁶ “Bellshill (Scotland)”, 366.

³⁷ Harper, “Lithuanian Miners”.

³⁸ Ibid.

³⁹ “Lithuanians in Scotland”.

apologizes for including such material in a section on immigrants: “We thought long and hard before adding this section as the majority of historical records on the immigrant mining community are very negative”, concluding that “we feel it is important to highlight these contemporary views so that families know what their ancestors faced”⁴⁰. The Scottish press of the early 20th century described Lithuanians as drunkards “most filthy in their habits of life”⁴¹. In his research, Millar found contemporary newspapers full of “animosity, ill-feeling and prejudice” (Millar); he quotes speeches at miners’ meetings made by Keir Hardie, a labour organizer and later a well-known member of parliament, including allegations that Lithuanians had brought immorality and the Black Death to Scotland. Hardie described the migrants as primitive people who “ate garlic fried in lamp oil”; more seriously, he argued for a purist approach to hiring miners: “decent men are not going to be turned adrift to make room for beastly, filthy foreigners”⁴². Even when more than a decade had passed, the migrants, almost always referred to as Poles though they were Lithuanian, were repeatedly said to be unskilled workers who would cause major accidents in the mines⁴³.

Ethnic prejudice was also connected to the rapidity with which Lithuanian migrants changed their names to English or Scottish ones. Not all accounts show much understanding of the hostility which Lithuanians encountered on coming to Scotland. Kazimieras Barėnas’ *Britanijos lietuviai* (1978) criticizes these Lithuanians for not learning English and remaining within their ethnic communities, as well as for anglicizing their names⁴⁴. Barėnas was not aware that the change in names was imposed by their employers. Millar, a second-generation Lithuanian from Bellshill, testifies that his birth name of Jonas Stepšis was simply changed to John Millar, something that happened to all Lithuanians: “without even a by-your-leave, the Lithuanian names were anglicized turning Stepšis, Rusgis, Vasauskas, Navickas, Domeika, etc. into Millar, Smith, West, Wallace, Brown, etc.”. He also remarks on the absurdity with which some of these English names were later further altered in “one Lothian parish” by the addition of the suffix ‘ski’ to Millarski, Smithski and the like, probably to label the nameholder as an alien⁴⁵. Another historical source states that name changes frequently took place at the pit-head, as the migrants were being introduced to their work⁴⁶.

However, the major blow to the Bellshill Lithuanian community came unexpectedly, during World War I, when Britain signed the Anglo-Russian Military Convention in July 1917 and classified Lithuanians living in Britain as Russian subjects. As Millar explains, all men between 18 and 41 were ordered to either join the British army or return to serve in the Russian one. This was a period of very high losses among British soldiers in the Western trenches so that it is not surprising that over a thousand Lithuanian men chose to

⁴⁰ “Immigrants in Scottish Mining Communities”, *Scottish Mining Website*, 2006–2018, www.scottishmining.co.uk/476.html.

⁴¹ “Lithuanians in Scotland”.

⁴² Millar, “When, How and Why”.

⁴³ “Immigrants in Scottish Mining Communities”.

⁴⁴ Barėnas, *Britanijos lietuviai*, 345.

⁴⁵ Millar, “When, How and Why”.

⁴⁶ “Lithuanians in Scotland”.

return to Russia. Only about a third of them ever came back to Britain, while their wives and children suffered as paupers, some of whom were later sent to Lithuania⁴⁷.

The Bellshill Lithuanian community did not disappear, but it was further weakened by an economic decline as the coalfields were exhausted in the interwar period. The Lithuanian hall in Bellshill remained an important centre of activity into the 21st century, but the vibrant community of the early 20th century is not even well known historically.

The Lithuanian community in Sydney Mines, Nova Scotia, Canada

Much the same fate awaited a smaller community in the Cape Breton region of Atlantic Canada. In Lithuanian migration history the settlement in Sydney Mines is interesting in part because it constituted the first real Lithuanian community in Canada. At first glance, Cape Breton is not friendly territory for settlement, as the soil is very rocky, arable land is scarce and the climate can only be described as severe. However, Sydney Mines, like Bellshill, was distinguished geologically by rich deposits of coal. Some of these were so near the surface that what later became a number of small towns was first simply known as ‘the Mines’; from 1766 coal was dug up for the local market⁴⁸. In the late 19th century Eastern Canada experienced the same demand for coal to heat homes, run trains and boats and provide energy for factories that took place in Britain earlier; this encouraged industrial companies to study the prospects for large-scale mining in Cape Breton.

Unlike Bellshill, Sydney Mines was in an isolated and thinly populated region, populated by indigenous people, French, English and especially Scottish settlers. As historians emphasize, the mining boom, along with the construction of iron and steel mills, altered the ethnic character of Cape Breton; what was still, in other parts of Nova Scotia, primarily a Scottish and English world, suddenly became a truly multicultural one. The alteration of Sydney Mines was particularly striking: from a quiet hamlet it became a proper town with paved streets, electricity, and the organization of water and sewer systems, while its population, along with Lithuanians, now included Italians, Poles, East European Jews, Germans, Austrians African-Americans and Barbadians⁴⁹.

Like Bellshill, Sydney Mines did not become very large: at its peak in 1932 its population was about 10,000. However, again like Bellshill, it was a significant industrial centre in its country. The Princess Colliery pit in Sydney Mines was in operation from 1875 to 1975 and produced 30 million tons of coal⁵⁰. It is calculated that by the end of World War I Cape Breton collieries annually produced 44% of Canada’s coal and its factories processed more than a third of Canada’s iron and steel⁵¹.

⁴⁷ Millar, “When, How and Why”.

⁴⁸ “History”, *Sydney Mines Online*, 1997–2014, www.sydneymines.ca/sydney_mines_online.html; “Industrial Cape Breton, 1890–1920”, *Nova Scotia Archives*, 2018, <https://archives.novascotia.ca/genealogy>.

⁴⁹ “Industrial Cape Breton”.

⁵⁰ “History”, *Sydney Mines Online*.

⁵¹ Demont, John, *The Long Way Home: A Personal History of Nova Scotia*. Toronto: McClelland and Stewart, 2017.

Nonetheless, as John Demont asserts, this was at a cost of human life and serious environmental damage. Enormous landfills and mounting heaps of waste poisoned the air and water in the nearby harbour. Work in both the mines and the steel mills was very unhealthy and dangerous. Accidents, which have always been a feature of mining, were commonplace in the first decades of the 20th century as owners took risky decisions in order to increase profits. The coalfields at Sydney Mines had a feature that heightened the usual danger of tunnels because some of these were extended as far as eight kilometers under the ocean floor⁵².

As Gaida indicates, the Lithuanian history of the area began on September 14, 1903, when Anthony Glinsky took a job in Sydney Mines, leading the way for other Lithuanian migrants. Later in the same autumn of 1903 three other Lithuanian migrants, the Starka brothers, decided to settle in Montreal, beginning the permanent history of the colony there. But over the next years, many Lithuanians, after landing in Montreal, went on to Cape Breton; some of these brought families with them⁵³.

Although some websites written by Nova Scotian researchers refer to these migrants as being from Lithuania, A. Glinsky and other Cape Breton settlers did not come directly from Lithuania; it seems they had left their homeland years earlier and were now migrating from Scotland. Glasgow is mentioned in Gaida's account, but given that they were miners, their most recent place of settlement was likely to have been Bellshill⁵⁴.

Why Canada? It can be assumed that most Lithuanians would have preferred the United States. However, the migratory trajectory to Cape Breton was grounded on strong links between Bellshill and Sydney Mines: both were places that needed men ready to take on the dangerous work of coal mining, and Lithuanians from Bellshill were already experienced miners.

Certainly, the Scots connection was significant. The Atlantic provinces of Canada and especially Nova Scotia, as its name attests, were heavily settled by Scots. Even more important, the development of Cape Breton mining was carried out by Scottish companies, who organized the migration of Scottish workers⁵⁵.

Seen as migrants in a rhizome pattern of migration, Lithuanians probably did not much care whether they worked as miners in Scotland or in Canada. As has been stated, life in Scotland was clouded by racism, with the Lithuanians a small minority within a large conservative Scottish society. In this newly industrialized Cape Breton they found themselves one of many ethnic minorities. In addition, further migration out of Scotland to Canada was easy since Canada was still very much a British colony so that migrants would not have faced the kind of strict immigration standards raised by the United States. Nor did the Lithuanians have to worry about competing with hostile local workers, as they did in Scotland. It is said that English Canadians put off because working conditions at Cape Breton steel plants were notoriously "dangerous and often deadly"⁵⁶. In any case, as the results show, foreign labour

⁵² "History", *Sydney Mines Online*; Demont, *The Long Way Home*.

⁵³ Gaida, *Lithuanians in Canada*, 25.

⁵⁴ Ibid.; also personal information to author of this article, Cape Breton, 1971.

⁵⁵ "The Scots", *Nova Scotia Archives*, 2018, <https://archives.novascotia.ca/genealogy/scots>.

⁵⁶ "Industrial Cape Breton".

was certainly encouraged. One historian asserts⁵⁷: “In the 30 years between 1890 and 1920, Industrial Cape Breton became the most cosmopolitan area of Maritime Canada”.

One characteristic of this multi-ethnic society that would have reminded Lithuanians of their homeland was that East European Jews came here in relatively large numbers; according to Ben Rose, there were up to 2,500. The Jewish migrants did not take up industrial jobs, but started as peddlers and developed into owners of stores⁵⁸.

Although the broad context of Lithuanian settlement in Cape Breton in the first decades of the 20th century is clear, the subject has still not been sufficiently researched to provide many details about the experiences of individuals or their organized activity. Still, from a historian’s point of view, the situation has altered in a positive way since my earlier investigations of the 1980s. Nova Scotian historians are taking an interest in studies ethnic minorities who worked in the mines. The establishment of the Beaton Institute at Cape Breton University now provides a professional archive for local materials.

Another factor aiding research is the growth of websites that cater to the rising interest in genealogical research. This will make it possible to illuminate the Lithuanian past in Cape Breton through details about specific migrants and their families. For this article, A. Glinsky, who is identified as the first immigrant in Gaida’s account of Sydney Mines, offers a guiding thread to what was clearly a growing and active Lithuanian community, particularly for its Catholic side. Gaida’s account of contacts between A. Glinsky and Rev. Vyšniauskas, who was working in Montreal, raises some problems, as he indicates 1911 as the year of their interaction, while sources on Vyšniauskas place him in Montreal only in 1912 or 1914⁵⁹.

In any case, even if A. Glinsky first wrote to a priest working earlier in Montreal, it would have been Vyšniauskas that corresponded with him later. Vyšniauskas (1881–1949) was another of the peripatic, extremely energetic Lithuanian patriots like Juozas Bagdonas and the Rev. Juozas Gutauskas who played important roles in Bellshill. In Montreal, where the previous priests had failed to build a Lithuanian church, Vyšniauskas managed this quickly; he also established four Lithuanian schools supported by municipal funding. However, when Lithuanian independence was declared, he turned his energies to helping his homeland; by 1919 he was back in his homeland, a volunteer and chaplain in the army. Much later, he rose to the challenge of Soviet occupation by serving as the chaplain for the partisans of his region, which led to his arrest and death in a Soviet camp in 1949⁶⁰.

A. Glinsky and other Lithuanian Catholics in Sydney Mines were encouraged to take the traditional first step to forming a Catholic parish by establishing a Catholic benefit society; Gaida states that the patriotically named St. Casimir’s Society was created on 3 April 1911⁶¹. The Glinsky family was both community-minded and pious; three daughters of the nine children of Anthony and Magdalen Glinsky entered a local branch of the

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Rose, Ben, “From Belarus to Cape Breton and Beyond”, *Canadian Jewish News*, 15 May 1997, www.billgladstone.ca/?p=8008.

⁵⁹ Gaida, *Lithuanians in Canada*, 25–26; “Vyšniauskas, Juozapas”, *Lietuvių enciklopedija*, vol. 34. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, 355; Vaičiūnas, J., “Vyšniauskas, Juozas”, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, vol. 25. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014, 301.

⁶⁰ Vaičiūnas, “Vyšniauskas, Juozas”.

⁶¹ Gaida, *Lithuanians in Canada*, 25.

Quebec-centred Congregation of Notre-Dame⁶². It was one of these, Sister Magdalen, who showed historical consciousness by safeguarding the St. Casimir Society's minutes and depositing these along with a badge of the society in the Beaton Institute archives⁶³.

Obituaries, which in general offer a good deal of information, suggest that the family was upwardly mobile, as it supported higher education for both sons and daughters. Aside from the three daughters who became nuns, George became a chemist and Nellie a nurse anesthesist. The obituaries for Nellie (1917–2005) and George (1927–2015) Glinsky specifically name Sydney Mines as their birthplace. Nellie's obituary lists by name her five brothers and three sisters, while George's refers to his "Lithuanian immigrant parents". Religion was a defining element in their identity: both continued their parents' involvement in local Catholic activities⁶⁴.

Another source of historical information is the local graveyard. As is shown by their choice of inscriptions on gravestones for their parents in St. Joseph's Cemetery, the Glin-sky children were raised to think of the family as Lithuanian. In a recently-compiled list of gravestone inscriptions in this cemetery, it is seen that Anthony and Magdalena's children combined their parents' Lithuanianism with their piety. The Glin-sky stones are the only ones in a multitude of memorials with non-English words used in inscriptions compiled by Candace Boudreau and Beverly Darby-Brown (acc. 1 March 2019). They chose the opening line of the "Our Father" prayer in Lithuanian for their father's stone ("*Teve musu kurs esi dancuje*"; language as in original) and the first words of the "Hail Mary" for their mother Magdalen ("*Sveika Marija, malones pilnoji*"; language as in original). The Glin-sky stones are the only ones in a multitude of memorials using non-English words⁶⁵.

More research needs to be done on the St. Casimir's Society created in Sydney Mines, now that it is known that its constitution and minutes were deposited in the Beaton Institute archive. Gaida's account explains that between 1911 and 1919 the society had 79 members. Given that such societies did not admit women as members, this is not a small number. In comparison, in 1906 the St. Casimir's Society in Montreal had 72 members, but it grew rapidly to 317 in 1913, when plans were made for establishing a Lithuanian parish⁶⁶. In Sydney Mines 79 seems to have been the highest number of members. Nevertheless, the more modest project of building a hall on Pond Street was carried out successfully in 1915. According to Gaida, this hall was closed in 1919 when mines shut down; with the end of World War I, it is likely that demand went down, at least temporarily but, in any case, many Lithuanians left the town⁶⁷. The Cape Breton area was more vulnerable economically than Bellshill, where laid-off miners might find other work in the nearby industrial city of Glasgow. In general, however, it is typical for those involved in rhizome migration

⁶² "Nellie C. Glinsky", obituary, Sherwood Funeral Home, Grass Lake, USA, 17 Sept. 2005, https://www.meaningfulfunerals.net/obituaries/print?0_id.

⁶³ "St. Casimir Lithuanian Society", in *Beaton Institute Archives*, University of Cape Breton, Sydney, NS, Canada, Manuscript Group 14, 14.33.

⁶⁴ "Nellie C. Glinsky"; "George C. Glinsky", obituary, Sherwood Funeral Home, Grass Lake, USA, 17 Mar. 2015.

⁶⁵ Boudreau, Candace and Darby-Brown, Beverly, compilers, Record of inscriptions, St. Joseph's Cemetery, Cape Breton, *Cape Breton Genweb*, 29 July 1998, www.capebretongenweb.com/cemeteries/cem59.html.

⁶⁶ Gaida, *Lithuanians in Canada*, 42.

⁶⁷ *Ibid.*, 26, 42.

to move readily from one place to another according to economic fluctuations. For this reason, rhizome communities disappear easily: their members re-group in other settlements, but the communities may vanish from historical accounts as well.

Conclusion

This article considers that the current concept of a diaspora, with its emphasis on strong emotional links to the homeland, needs to be reviewed in the light of the diversity in migration processes and the communities that are produced. Looking at Lithuanian migration studies, it becomes evident that not enough attention has been paid to the differences between an ideologically-driven migration like that of the DPs after World War II and one governed by individual decisions, mostly economic, like those from Lithuania in the late 19th century and the earlier 20th century, as well as migration since 1990. The drama and single-mindedness of the DP diaspora makes those established before and after them pale in comparison. However, instead of judging these different migrants according to the DP model, it is helpful to use the rhizome metaphor; rhizomic migration is a horizontal, on-going movement outside the homeland. In this case, too, a diaspora of Lithuanian communities exists, but it is a less-easily defined structure which sometimes can be characterized by impermanence and a broad range of ideological beliefs. This kind of diaspora is not inferior to the one formed by the DPs, but simply different. Indeed, for Lithuanian history, rhizomic migration is the rule and the DP migration the exception. This is important in analyzing and predicting migratory and institutional patterns in the present movement of Lithuanians since the re-establishment of state independence in 1990.

References

- Anteby-Yemini, Lisa and Berthomiere, William, "Diaspora: A Look Back on a Concept", *Bulletin de recherche francais a Jerusalem*, 2005, vol. 16, accessed 23 June 2018, <https://journals.openedition.org/bcrfj/257>.
- "Bagdonas, Juozas", in *Lietuvių enciklopedija*, vol. 2. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954.
- Barėnas, Kazimieras, *Britanijos lietuviai, 1947–1973*. London: Nida Press, 1978.
- "Bellshill (Scotland)", in *Lietuvių enciklopedija*, vol. 2. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954.
- Boudreau, Candace and Darby-Brown, Beverly, compilers, Record of inscriptions, St. Joseph's Cemetery, Cape Breton, *Cape Breton Genweb*, 29 July 1998, accessed 1 Mar. 2019, www.capebretongenweb.com/cemeteries/cem59.html.
- Brubaker, Rogers, "The 'Diaspora' Diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 2005, vol. 28, no. 1, accessed 23 June 2018, www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/.../29-Diaspora.
- Danys, Milda, *DP: Lithuanian Immigration to Canada after the Second World War*. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1986.
- Danys, Milda, "Lithuanian Parishes in Toronto", *Polyphony*, 1984, vol. 6, no. 1.
- Danys, Milda, "Lithuanians", *Encyclopedia of Canada's Peoples*, ed. P. R. Magosci. Toronto: University of Toronto Press and Multicultural History Society of Ontario, 1999.

- Danytė, Milda, "Strategies for Dealing with Canadian Multiculturalism: The Example of the Lithuanian-Canadian Minority", *Embracing Otherness: Canadian Minority Discourse in Transcultural Perspectives*, eds. E. Sojka, T. Sikora. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010.
- Deleuze, Gilles and Guattari, Felix, "Introduction: Rhizome", in *The Norton Anthology of Theory and Criticism*, ed. V. B. Leitch. New York and London: W. W. Norton and Co., 2001.
- Demont, John, *The Long Way Home: A Personal History of Nova Scotia*. Toronto: McClelland and Stewart, 2017.
- Dumont, Jeremy, "Le theorie du rhizome dans la theorie philosophique de Gilles Deleuze et Felix Guattari", *Le vide poches*, 24 May 2015, accessed 8 Sept. 2018, <https://www.levidepoches.fr/weblog/2015/05/dans-la-th%C3%A9orie>.
- Fisher, Jack, "Old Bellshill in Pictures", *Motherwell District Council*, 1995, accessed 27 June 2018, <https://archive.org/stream/OldBellshillInPictures/OldBellshill#mode/2up>.
- Gaida, Pranas et al., *Lithuanians in Canada*. Ottawa and Toronto: Lights Publishing Co., 1967.
- "George C. Glinsky", obituary Sherwood Funeral Homes, Grass Lake, USA, 17 Mar. 2015, accessed 28 Feb. 2019, www.obits.mlive.com/obituaries/Jackson/obituary.
- Grinin, Leonid, "Production Revolution and Periodization of History", *Social Evolution and History*, 2007, vol. 6, no. 2, accessed 29 June 2018, <https://www.researchgate.net/publication/242209269>.
- Harper, Marjory, "Lithuanian Miners in Scotland: Migration and Misconceptions", *SCRAN*, 2010, accessed 22 Feb. 2019, <https://www.ourmigrationstory.org.uk/oms/lithuanian-miners-in-scotland-migration-and-misconceptions>.
- Heft, Peter, "The Rhizome – an American Translation", *The Mantle*, 26 June 2017, accessed 8 Jan. 2019, <https://litbreaker.rotator.hadji1.adjuggler.net>.
- "History", *Sydney Mines Online*, n.d., accessed 11 Feb. 2019, www.sydneymines.ca/sydney_mines_online.html.
- "Immigrants in Scottish Mining Communities", *Scottish Mining Website*, 2006–2018, accessed 14 Feb. 2019, www.scottish.mining.co.uk/476.html.
- "Industrial Cape Breton, 1890–1920", *Nova Scotia Archives*, 2018, accessed 22 June 2018, <https://archives.novascotia.ca/genealogy>.
- Jordanova, Ludmilla, *History in Practice*, 2nd ed. London: Hodder Arnold, 2006.
- Kučas, Antanas, *Amerikos lietuvių lietuvių istorija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.
- Kučas, Antanas, *Lithuanians in America*, tr. J. Boley. Boston: Encyclopedia Lituanica, 1975.
- "Lithuanians in Lanarkshire", in *Legacies*, 18 June 2014, accessed 23 Feb. 2019, www.bbc.co.uk/legacies/imig_emig/scotland/strathclyde/article-2.
- "Lithuanians in Scotland", *Ltuworld*, 2013, accessed 22 June 2018, <https://ltuworld.com/homes/item/114-lithuanians-in-Scotland>.
- Millar, John (Jonas Stepšis), "The When, How and Why of the Lithuanians in Scotland", *Draugas News*, 15 Sept. 2006, accessed 22 June 2018, www.draugas.org/news/the-when-how-and-why-of-the-lithuanians-in-scotland.
- "Mossend Iron and Steel Works", *Grace's Guide: British Industrial History*, n.d., accessed 23 Feb. 2019, https://www.gracesguide.co.uk/Mossend_Iron_and_Steel_Works.
- "Nellie C. Glinsky", obituary, Sherwood Funeral Homes, Grass Lake, USA, 17 Sept. 2005, accessed 28 Feb. 2019, https://www.meaningfulfunerals.net/obituaries/print?0_id.

- Rose, Ben, "From Belarus to Cape Breton and Beyond", *Canadian Jewish News*, 15 May 1997, accessed 22 June 2018, www.billgladstone.ca/?p=8008.
- Safran, William, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return", *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1991, vol. 1, no. 1, 83–99.
- "St. Casimir Lithuanian Society, 1911–1919", in *Beaton Institute Archives*, University of Cape Breton, Sydney, NS, Canada, Manuscript Group 14, 14.33.
- "The Scots", *Nova Scotia Archives*, 2019, accessed 11 Feb. 2019, <https://archives.novascotia.ca/genealogy/scots>.
- Vaičiūnas, J. "Vyšniauskas, Juozas", in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, vol. 25. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014.
- Van Reenan, Antanas J., *Lithuanian Diaspora: Konigsberg to Chicago*. Lanham, Maryland: University Press of America, 1990.
- Vidmantas, Edvardas, "Bagdonas Juozas, Bagdonavičius", *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, vol. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
- "Vyšniauskas, Juozapas", in *Lietuvių enciklopedija*, vol. 34. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966.
- Žemaitis, Augustinas, "United Kingdom", *Global True Lithuania*, 2014, accessed 23 June 2018, <https://global.truelithuania.com/united-kingdom-1097>.

Milda DANYTĖ

DIASPORA KAIP PROBLEMINE SĄVOKA: LIETUVIŲ MIGRACIJOS ISTORIJS PAVYZDŽIAI

Santrauka. Straipsnio tikslas – dar kartą aptarti dabartinę diasporos koncepciją, kurios, kaip tvirtina Williamas Safranas, pagrindinis bruožas – stiprus migrantų bendruomenių ryšys su tėvyne. Lietuvos istorijoje tokį diasporos supratimą galime taikyti tik vienai migracijos bangai – pokario pabėgėliams (vadinamiesiems „Displaced Persons“, dipukams), kurie atsisakė grįžti iš pabėgėlių stovyklų į sovietų okupuotą Lietuvą. Šių migrantų bendruomenės puoselėjo ryžtą išsaugoti lietuviybę ir atkurti tėvynės laisvę. Vis dėlto ši „diasporos“ sąvoka netinka nei pirmajai lietuvių migrantų bangai, nei tiems, kurie paliko tėvynę po 1990-ųjų metų, atkūrus nepriklausomybę. Šių migrantų bendruomenėms analizuoti-tikslingiau naudoti rizoidinės migracijos koncepciją, pagal kurią įvardijama, kad migrantai individualiai palieka tėvynę ir sukuria įvairių ideologijų dažnai kintančias bendruomenes; šių migrantų judėjimą dažniausiai nulemia ekonominės priežastys. Straipsnyje kaip rizoidinės migracijos pavyzdžiai pristatomos dvi beveik užmirštos XX a. pradžios lietuvių bendruomenės, gyvenančios Škotijos Belshilio (*Bells-hill*) ir Kanados Sidni Mainso (*Sydney Mines*) miesteliuose.

Raktažodžiai: diasporos teorija, rizoidinė migracijos teorija, lietuvių migracija, lietuviai Belshilyje, lietuviai Sidni Mainse.

Įteikta 2019 01 05

Priimta 2019 03 29

Jonas VAIČENONIS
Vytauto Didžiojo universitetas

Solveiga LUKMINAITĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Šiaurės Kaukazo lietuvių bendruomenė Kislovodske ir Piatigorske: karo pabėgėlių patirtys ir repatriacijos procesas (1917–1919 m.)

Santrauka. Dėl 1917 m. Rusijoje įvykusios Spalio revoliucijos dalis didžiuosiuose miestuose įsikūrusių karo pabėgėlių persikėlė į tuo metu santykinai saugesnį Šiaurės Kaukazo regioną. Vis dėlto ir šis regionas netrukus tapo Rusijos pilietinio karo veiksmų epicentru. Nepaisant to, karo pabaigoje jame susibūrė aktyvi lietuvių bendruomenė. Tyrime analizuojamos Šiaurės Kaukazo regiono miestuose Kislovodske ir Piatigorske veikusios lietuvių bendruomenės formavimosi prielaidos ir veikla. Straipsnyje išryškinamos aptariamam laikotarpiui regione veikusios asmenybės: daktaras Kazys Grinius, Šiaurės Kaukazo lietuvių „Aušros“ draugijos organizatorius Juozas Avižonis, mokytojos Elvyra ir Mikalina Glemžaitės, karininkas teisininkas Juozas Papečkys ir kiti, aptariamas jų indėlis telkiantis bendruomenei. Atkreipiamas dėmesys į padėtį po 1918 m. vasario 16-osios, į tai, kaip Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas keitė karo pabėgėlių situaciją, ir išryškinama tuo metu prasidėjusi karo pabėgėlių repatriacija. Straipsnyje aptariama, kokiomis aplinkybėmis ir kaip karo pabėgėliai grįžo į gimtinę. Be to, tyrime apibūdinami lietuvių ir lenkų bendruomenių ryšiai, bendros karo pabėgėlių patirtys, organizavimosi bruožai.

Raktažodžiai: Šiaurės Kaukazas, karo pabėgėliai, emigracija, repatriacija.

1915 m. Lietuvoje įsisiūbavus Pirmojo pasaulinio karo veiksams, tūkstančiai žmonių buvo priversti palikti savo namus. Jiems teko ilgus metus bastytis po Rusijos imperiją tarp svetimų žmonių, be turto, be tikros pastogės, be darbo. Nors daugiausia lietuvių karo pabėgėlių Pirmojo pasaulinio karo metais pirmiausia pasklido po didesnius Rusijos imperijos miestus, vėliau daliai jų dar ne kartą teko pakeisti laikiną gyvenimo prieglobstį.

Apleidę gimtuosius namus, jie tapo ne tik karo pabėgėliais, bet ir savotiškais tremtiniais. Svetur jiems visiems teko prisitaikyti prie gerokai pakitusių gyvenimo sąlygų. Išsibarsčiusius karo pabėgėlius rėmė 1914 m. rugpjūčio 27 d. įkurtos Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti komitetai. Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių istorijos lūžis yra susijęs su 1917 m. Rusijoje įvykusia Spalio revoliucija. Jos išvakarėse imperijos sostinėje Peterburge jau trūko maisto ir kuro. Po revoliucijos Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komiteto veikla buvo uždrausta, naujoji bolševikinė valdžia nustojo pabėgėliams mokėti pašalpas. Daugybė tremtinių neteko darbo ir tų menkų pašalpų, kurias ligi tol gaudavo. Daugelis prieglaudų ir mokymosi įstaigų, likusios be lėšų, atsidūrė keblioje padėtyje. Rusijoje tuo metu buvo priskaičiuojama iš viso apie 3 milijonus Rusijos imperijoje įsikūrusių karo pabėgėlių. Pamažu karo pabėgėliai imti evakuoti arba patys evakavosi į atokesnius miestus – bėgo nuo karo ir revoliucijų sumaišties. Vienas iš regionų, kuriame ėmė sparčiai daugėti karo pabėgėlių, buvo vis dar nelabai žinomas Šiaurės Kaukazas. Šio regiono miestuose per karą greta lenkų, žydų, ukrainiečių ir kitų tautų bendruomenių ėmė telktis nemažos lietuvių grupės, į kurias iki šiol mokslininkai savo tyrimuose dar nebuvo atsigręžę. 1917–1919 m. Šiaurės Kaukaze gyveno daktaras Kazys Grinius su šeima, pedagogas Juozas Avižonis, kupiškėnės mokytojos, būsimos žymios kraštotyrininkės seserys Mikalina ir Elvyra Glemžaitės su šeima, teisininkas, karininkas, būsimas Lietuvos krašto apsaugos ministras Juozas Papečkys ir daugelis kitų, kurie įvairiuose regiono miestuose ir miesteliuose tapo pagrindiniais lietuvių bendruomenių formavimosi ir gyvenimo veikėjais.

Šio tyrimo uždavinys – išanalizuoti ir įvertinti Šiaurės Kaukazo miestuose Kislovodske ir Piatigorske susitelkusios lietuvių bendruomenės patirtis Pirmojo pasaulinio karo metu. Siekdami užsibrėžto tikslo tyrimo metu stengėmės atsakyti į keletą klausimų: kaip susiformavo lietuvių bendruomenė Šiaurės Kaukazo Kislovodsko, Piatigorsko miestuose ir jų aplinkoje? Kaip ir iš kur ji persikėlė? Kokiais pavidalais ir kur ji telkėsi, kuo užsiėmė? Kaip pasikeitė karo pabėgėlių padėtis 1918 m. vasarį Lietuvai paskelbus valstybingumą? Kaip vyko bendruomenės repatriacija?

Keletą pastarųjų metų išgyvenant karinius konfliktus Sirijoje, Ukrainoje ir kitose šalyse, kurie paskatino ir paveikė milžiniškus migracijos procesus, į akademines diskusijas įsitraukė daugelio pasaulio šalių mokslininkai. Tyrimuose atsigręžta ir į XX a. pasaulinių karų patirtis. Jų kontekste išskirtinio dėmesio sulaukė šimtmečio sukaktį pasitikęs Pirmasis pasaulinis karas. Moksliniuose tyrimuose ir tarptautiniuose akademiniuose renginiuose buvo ne tik įprasmintas Pirmojo pasaulinio karo atmintis, bet ir diskutuojama apie karo pabėgėlių problemą. Šiame akademinių diskusijų rate Lietuva nėra išimtis. Tad pažvelkime į istoriografiją, kuri palietė Pirmojo pasaulinio karo migracijos procesus ir mūsų tyrimo problematiką.

2013 m. lietuvių migracijos tyrinėjimų kelyje pasirodė istoriko, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto vadovo Egidijaus Aleksandravičiaus monografija. Jos autorius apibendrina lietuvių tautos migraciją nuo seniausiųjų laikų iki mūsų dienų ir suėtikė knygai prasmingą paantraštę – lietuvių pasaulio istorija.¹ Vis dėlto šioje

¹ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.

monografijoje Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių istorijai dėmesio neskiriama: nuo emigrantų padėties XX a. pradžioje iš karto peršokama prie emigracijos 3–4 dešimtmečiais. Reikia pažymėti, kad prieš keliolika metų, žvelgiant į Pirmąjį pasaulinį karą, daugiausia dėmesio buvo sulaukusi karo veiksmų Lietuvos teritorijoje ir Kauno tvirtovės, kuri buvo įvykių sūkurys, problematika². Pastaraisiais metais imta plačiau nagrinėti ir karo pabėgėlių bei Pirmojo pasaulinio karo atminimo klausimus. Iki šiol daugiausia šioje srityje yra nuveikęs istorikas Tomas Balkelis: jis tyrinėjo bendresnius Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos pabėgėlių ir jų repatriacijos, modernios Lietuvos valstybės kūrimo ir karo atminimo klausimus³. Tęsdamas šios problematikos tyrimus, Balkelis Vilniaus universitete subūrė tyrėjų komandą⁴, kuri 2013–2015 m. įgyvendino mokslinį projektą „Gyventojų dislokacija ir jos politinis bei kultūrinis palikimas XX amžiaus Lietuvoje“. Jis buvo sutelktas į priversstinės gyventojų dislokacijos poveikį ir palikimą XX a. Lietuvoje, apimant ne tik Pirmojo pasaulinio karo, bet ir Antrojo pasaulinio karo patirtis⁵. Tarsi siekdami papildyti bei tęsti šiuos darbus ir analizuoti karo atminimo problematiką, 2015 m. mokslinio tyrimo ėmėsi Klaipėdos universiteto Baltijos regiono ir archeologijos instituto istorikai⁶ – įgyvendino projektą „Pirmojo pasaulinio karo atminimas: Lietuvos ir Rytprūsių lyginamoji analizė (iki 1939 metų)“⁷. Juo buvo siekiama įvertinti karo reikšmę Lietuvai ir Baltijos regionui, atsakyti į klausimą, kiek karo atminimas buvo specifinis pietrytiniame Baltijos regione ir kiek tipinis – Europos kontekste. Šio projekto rezultatu tapo kolektyvinė monografija „Didysis karas visuomenėje ir kultūroje“⁸. Jos autoriai dėmesį labiau sutelkė į karinius proceso aspektus. Tyrimo metu jie stengėsi patikslinti Pirmojo pasaulinio karo sukeltų regiono migracijos procesų skaičių, tačiau įvairiose buvusios Rusijos imperijos vietose pasklidusios ir susibūrusios bendruomenės plačiau neanalizuotos. Pristatytų vykdytų ir vykdomų tyrimų,

² Pečiulis, Marius, „Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėnesį“, *Karo archyvas* 25 (2010), 29–97; Pociūnas, Arvydas, *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008; Pociūnas, Arvydas, „Tragiški lietuvių karių likimai Pirmajame pasauliniame kare“, *Karys* 3 (2001), 24–25; Orlov, Vladimir, *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*. Kaunas: Arx Baltica, 2007; Orlov, Vladimir, „Fortifikacija Pirmojo pasaulinio karo metais“, in *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas: Arx Baltica, 2008; *Kauno tvirtovė: atlasas*, sud. V. Orlov, J. Lukšė. Kaunas: Arx Baltica, 2007.

³ Balkelis, Tomas, „Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą 1918–1924 m.“, *Oikos* 2 (2006), 55–74; Balkelis, Tomas, „Nation-Building and World War I Refugees in Lithuania, 1918–1924“, *Journal of Baltic Studies*, 2003, vol. XXXIV, no. 4, 432–456; Balkelis, Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012; Balkelis, Tomas, „Demobilization and Remobilization of German and Lithuanian Paramilitaries after the First World War“, *Journal of Contemporary History*, 2015, vol. 50, no. 1, 38–57; Balkelis, Tomas, *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto alba, 2018.

⁴ Minimo projekto tyrėjų grupėje dirbo dr. Tomas Balkelis (vadovas), dr. Arūnas Streikus, dr. Violeta Davoliūtė ir dr. Klausas A. Richteris.

⁵ Projekto aprašymas: „Gyventojų dislokacija ir jos politinis bei kultūrinis palikimas XX amžiaus Lietuvoje (GDPKPL)“, *Vilniaus universitetas. Informatikos fakultetas*, žiūrėta 2018 m. kovo 13 d., <http://www.if.vu.lt/projektai/es-strukturuiniu-fondu-finansuojami-projektai#pagrindin%C4%97-informacija-2>.

⁶ Aptariamo projekto įgyvendinimo grupėje dirbo dr. Vasilijus Safronovas (vadovas), dr. Vytautas Jokubauskas, prof. dr. Vyngantas Vareikis, dr. Hektoras Vitkus.

⁷ Safronovas, Vasilijus, „Pirmojo pasaulinio karo atminimas Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje: naujų tyrimų pradžia“, *Lituanistica* 61 (3 (101), 2015), 149–165.

⁸ Vasilijus, Safronovas, Jokubauskas, Vytautas, Vareikis, Vyngantas ir Vitkus, Hektoras, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.

kuriuose gilinamasi į pabėgėlių ir karo atminimo problematiką, kontekste reikėtų paminėti ir tyrimus, skirtus karo belaisvių klausimui. Tenka tik priminti, kad, vykstant karui, į Rusijos kariuomenės gretas buvo pašaukta ir mobilizuota apie 60 000 Lietuvos gyventojų, iš kurių daugiau nei 19 700 atsidadė Vokietijos nelaisvėje. Pirmojo pasaulinio karo iš savo krašto nublokštų ir į Lietuvą sugrįžtančių žmonių, karo belaisvių, klausimą bei Griniaus vadovaujamos Komisijos pareivių reikalams prie Paryžiaus taikos konferencijos veiklą savo tyrinėjimuose fragmentiškai palietė istorikė Aldona Gaigalaitė⁹. Pirmojo pasaulinio karo belaisvių padėtį gerokai plačiau nagrinėjo istorikė Milena Tamošiūnienė¹⁰; autorė visą monografijos skyrių paskyrė lietuvių karo belaisvių grąžinimo į Lietuvą politikos problemai aptarti.

Greta lietuvių Šiaurės Kaukaze buvo ir gausi lenkų bendruomenė, kuri išgyveno analogiškas migracijos patirtis. Regione atsidadė ir dalis lenkų iš lietuviškų žemių. Lenkijos istorikai, atsigręžę į Pirmojo pasaulinio karo metų Šiaurės Kaukazo regioną, analizavo savosios bendruomenės patirtis. Jų tyrimuose dėmesys buvo sutelktas daugiausia į repatriacijos iš Šiaurės Kaukazo į Lenkiją problematiką¹¹.

Pirmojo pasaulinio karo laikų lietuvių migracijos procesai buvo aptarti ir šio straipsnio autorių ankstesniuose darbuose. Iš jų reikėtų išskirti Jono Vaičenonio straipsnį, kuriame nagrinėjamos kupiškėnų Glemžų šeimos kaip karo pabėgėlių patirtys Pirmojo pasaulinio karo metais¹², ir Solveigos Lukminaitės magistro baigiamąjį darbą¹³, skirtą Mikalinos Glemžaitės biografijai, ir straipsnį apie karininką Juozą Papečką¹⁴. M. Glemžaitės biografiniame tyrime vienas poskyris buvo skirtas Glemžų gyvenimo Šiaurės Kaukaze tarpsniui, o Papečchio gyvenimo istorijoje išryškintas šios asmenybės indėlis į lietuvių repatriaciją iš Šiaurės Kaukazo. Minėti straipsniai įkvėpė šį kolektyvinį darbą ir paskatino toliau tirti lietuvių patirčių bei veiklos Šiaurės Kaukaze istoriją. Peržvelgus istoriografiją pastebima tendencija nagrinėti bendresnius Pirmojo pasaulinio karo sukeltų migracijos problemų bruožus, o atskirų bendruomenių patirtis palikti tyrimų paraštėse. Vis dėlto išlikusi archyvų medžiaga suteikia galimybę atlikti mikroistorijos laukui priskiriamų tyrimų, kurie leidžia persvarstyti nagrinėtus migracijos procesus.

⁹ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa, 1999.

¹⁰ Tamošiūnienė, Milena, *Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje 1919–1923 m.* Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2014.

¹¹ Żołędowski, Cezary, „Pierwsza repatriacja”. Powroty i przyjazdy osiedleńcze do Polski ze wschodu po I wojnie światowej”, *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2017, t. 43, 63–93; Sula, Dorota, *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918-1937*, Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2013; Mądzik, Marek, „Repatriacja Polaków z Kaukazu po I wojnie światowej”, in *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992, 321–328.

¹² Vaičenonis, Jonas, „Litewskie doświadczenia emigracyjne z czasów pierwszej wojny światowej. Historia rodziny Glemżów”, in *Migracje a tożsamość narodowa mieszkańców Europy Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*. Ciechanowiec: Muzeum Rolnictwa Ciechanowiec, 2016, 201–215.

¹³ Lukminaitė, Solveiga, *Mikalina Glemžaitė (1891–1985) – mokytoja, kraštotyrininkė, visuomenininkė. XX a. pirmos pusės biografijos atodangos: magistro darbas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017, <https://eltpalykla.vdu.lt/1/34775>.

¹⁴ Lukminaitė, Solveiga, „Lietuvos karininkas Juozas Papečkas”, in *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2017 metais: almanachas*. Kaunas: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2018, 247–263.

Tyrimo pamatą konstravome remdamiesi Šiaurės Kaukaze gyvenusių ir veikusių lietuvių atsiminimais. Pagrindinis šaltinis buvo išlikę Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (LNMMB RK RS) saugomi istoriko Juozo Avižonio atsiminimai apie Šiaurės Kaukazo lietuvių gyvenimą Pirmojo pasaulinio karo metais (f. 114, b. 149), kai jis pats buvo vienas iš ten gyvenusių lietuvių veiklos koordinatorių. Tyrimą praturtino Glemžų giminės archyvai: juose 1957–1975 m. buvo užrašyti Pirmojo pasaulinio karo metu emigraciją patyrusių asmenų prisiminimai, pateikta fotomedžiagos. Bene svarbiausi yra mokytojos M. Glemžaitės atsiminimai, rašyti gyvenimo pabaigoje iki XX a. 8 deš. pab. Pažymėtina, kad pirmoji atsiminimų dalis, apimanti jos gyvenimo laikotarpį iki 1920 m., yra saugoma ne tik Glemžų šeimos archyve, bet ir Kupiškio etnografijos muziejaus archyvų bylose. Ši medžiaga prieš kelerius metus buvo publikuota kolektyviniame leidinyje apie Kupiškio kraštą¹⁵. Reikėtų paminėti, kad nemažai svarbios informacijos saugoma E. Glemžaitės-Dulaitienės dienoraščiuose. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS) yra saugomas jos dienoraščių keturtomis (f. 95, b. 499), kuriame užfiksuota XX a. pirmosios pusės epizodų. Dienoraščių ir užrašų puslapiuose atskleistas įvairiapusis Glemžų šeimos kaip karo pabėgėlių gyvenimo tarpsnis Pirmojo pasaulinio karo metais. Taip pat itin naudingi buvo Griniaus atsiminimai¹⁶, kuriuose jis detaliai aptarė tiek savo gyvenimo Šiaurės Kaukaze patirtis, tiek platesnį to laikotarpio kontekstą. Renkant informaciją apie Šiaurės Kaukazo regioną Pirmojo pasaulinio karo metais, pasitarnavo publikacijos to meto periodinėje spaudoje. Išlikę prisiminimai padėjo bent iš dalies rekonstruoti lietuvių bendruomenės Šiaurės Kaukaze formavimosi prielaidas ir veiklą. Beje, tenka pažymėti, kad šiame tyrime nesiėmėme apžvelgti viso Šiaurės Kaukazo regiono, o, remdamiesi turima šaltinių baze, dėmesį sutelkėme į vienus iš pagrindinių šio regiono centrų – Piatigorsko ir Kislovodsko miestus bei jų aplinką. Šiuo atveju už šio tyrimo ribų lieka lietuvių karo pabėgėlių istorijoje taip pat labai svarbus regiono centras Jekaterinodaras, reikalaujantis atskiros tyrinėtojų dėmesio ir specifinės šaltinių paieškos.

Žvelgiant į vykdytus ir vykdomus tyrimus, galima teigti, kad emigracijos patirčių tema labai plati ir veikliausiai neišsemiama. Tad kiekviena nauja istorija papildo turimas žinias, suteikia naujų galimybių interpretuoti ir persvarstyti mokslinėje apyvarčioje žinomus faktus.

Lietuviai Šiaurės Kaukaze

Šiaurės Kaukazu laikomas kalnuotas žemės plotas tarp Juodosios ir Azovo jūrų iki Kaspijos jūros. Po Kaukazo karų (1817–1864 m.) prisijungus šiaurinę regiono dalį, jau visas Kaukazas atiteko Rusijos imperijai. Kaukazo regionas buvo lyg tautų mozaika, nors daugumą sudarė kartvelai, abchazai, čerkesai, armėnai ir totoriai. Turtinga Kaukazo gamta traukė žmones iš įvairių Europos kraštų – vokiečius, ukrainiečius, graikus, estus ir kitus, bet daugiausia atsikėlė rusų kolonistų. Dar iki Pirmojo pasaulinio karo Kaukaze būta ir

¹⁵ *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*, sud. A. Jonušytė. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2008.

¹⁶ Grinius, Kazys, *Atsiminimai ir mintys. III–IV*, red. D. Bukelevičiūtė, Z. Butkus, S. Kaubrys, A. Vyšniauskas. Marijampolė: Piko valanda, 2016.

vieno kito lietuvių ūkininko, bet daugiau – Abchazijoje. Kaukaze lietuviai daugiausia apsigyvendavo miestuose. Jie atvyko kaip valdininkai, rusų valdžios perkelti iš įvairių Rusijos imperijos vietų: inžinieriai, daktarai, advokatai, vaistininkai, geležinkelių tarnautojai, pirkliai ir pramonininkai. Ženkli tuo metu Kaukaze gyvenusių lietuvių dalis buvo amatininkai ir darbininkai: siuvėjai, kurpiai, staliai, kalviai, geležies dirbtuvių darbininkai, namų sargai, virėjai, tarnai ir t. t. Pirmojo pasaulinio karo metu daugiausia lietuvių buvo Tiflise (dab. Tbilisis) – per 1 000. Kaip viename 1918 m. „Lietuvos aid“ numeryje rašyta, „Nėra beveik to miesto ir miestelio, kur gerai paieškojęs nesurastumei keliolikos lietuvių, o gal ir kokią jau susidariusią lietuvių draugiją ar kuopelę“¹⁷. Vis dėlto aktyviai veikti viešajame gyvenime Kaukazo lietuviai pradėjo tik gerokai įpusėjus Pirmajam pasauliniam karui. Iki tol dalis ten įsikūrusių lietuvių neretai buvo prisidėję prie didesnės ir veiklesnės lenkų bendruomenės. Labiau susipratę lietuviai inteligentai stengėsi kurti savitarpio pagalbos draugijas, kurios rengdavo lietuvių vakarus, tačiau tas darbas, išskyrus bendruomenę Tiflise, dar sunkiai sekėsi, nes stigo iniciatyvos. Reikėtų pažymėti dar ir tai, kad Pirmojo pasaulinio karo metu į Kaukazą buvo atsiųsta daug Rusijos kariuomenės, kurios gretose buvo ir nemažai lietuvių¹⁸. Kaukazo regione padaugėjus inteligentijos, Tifliso lietuvių gyvenimas atsigavo – įsikūrė Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti skyrius. Kitose regiono vietose tautinis atgimimas prasidėjo truputį vėliau. Per karą lietuviai ėmė burtis Baku, Grozne, Karse, Batumyje, Aleksandropolyje (dab. Giumri), Kislovodske, Piatigorske, Jekaterinodare (dab. Krasnodaras) ir kitose vietose. Tiflisas kaip centras teikė pagalbą šiose teritorijose gyvenantiems lietuviams. Daug darbo ir iniciatyvos įdėjo Kaukazo lietuvių tarybos nariai Klemensas Prialgauskas¹⁹ ir Petras Gudelis, kurie organizaciniais tikslais keliaudavo iš Tifliso į kitus miestus. Kaukaze susidariusios draugijos, kuopos ar rateliai daugiausia rengdavo vakarus ir paskaitas, atidarydavo mokyklų, organizuodavo tremtinių šalpą. Visa tai skatino po platų regioną išsibarsčiusius lietuvių spiestis. Draugijų butai tapo vietomis, kuriose susirinkę inteligentai lietuviai galėjo paskaityti iš Rusijos ateinančių lietuvių laikraščius ir pasikalbėti apie savo reikalus. Draugijos ir kuopelės iki 1917 m. revoliucijos veikė be jokių tarpusavio ryšių, apie viena kitos gyvavimą mažai ką žinojo; intensyvesnius ryšius palaikė tik su Maskvos ir Voronežo lietuvių bendruomenėmis²⁰. Po 1917 m. įvykusios Spalio revoliucijos Kaukazo lietuviai itin suaktyvėjo. Lietuvių susirinkimuose įvairiuose Kaukazo miestuose buvo reikalaujama Lietuvos nepriklausomybės²¹.

Rusijoje vis labiau įsigalint bolševikams, Užkaukazė pasiskelbė atsiskirianti nuo Rusijos. Netrukus buvo paskelbta nepriklausoma federalinė respublika, ir ryšiai su šiaurine

¹⁷ „Lietuviai svetur. Kaukaze“, *Lietuvos aidas* 101 (1918), 3–4.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Klemensas Prialgauskas (gim. 1894 10 14 Mantvydžių k., m. 1965 01 25 Hamiltone), žurnalistas, visuomenės veikėjas. 1914 m. baigė Liepojos gimnaziją, nuo 1917 m. studijavo meno istoriją Tbilisio meno akademijoje. Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje Tbilisyje ėjo karių komiteto, dramos kuopos pirmininko bei režisieriaus (1917–1919 m.) pareigas, buvo Kaukazo lietuvių tautinės tarybos sekretoriumi, dirbo Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje arba jos žinyboje, iš pradžių Tbilisyje, nuo 1920 m. Kaune, taip pat buvo konsulu Hamburge, Karaliaučiuje, Daugpilyje ir kt. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1949 m. emigravo į Kanadą.

²⁰ „Lietuviai svetur. Kaukaze“, *Lietuvos aidas* 101 (1918), 3–4.

²¹ „Lietuviai svetur. Kaukaze“, *Lietuvos aidas* 103 (1918), 3.

Kaukazo dalimi buvo nutraukti. Taigi, Kaukazo lietuviams atsirado poreikis vienytis, ginti tautinius-kultūrinius reikalus. Tifliso lietuvių taryba sudarė organizacijos komitetą. Taryba susisiekė su visomis Kaukazo lietuvių organizacijomis, kurių adresai buvo žinomi, parengė suvažiavimo programą ir, gavusi Karo ir Vidaus reikalų ministerijų leidimą, 1917 m. gruodžio 27–31 d. suorganizavo pirmąją Kaukazo lietuvių organizacijų atstovų suvažiavimą Tiflise. Šio suvažiavimo metu buvo išrinkta Kaukazo lietuvių taryba, kuri turėjo ginti lietuvių interesus Užkaukazėje. Šiai tarybai Sakartvelo valdžia pripažino laikinas atstovybės teises, kol bus atsiųstas atstovas iš Lietuvos²².

Vienas aktyviausių lietuvių Pirmojo pasaulinio karo metais Šiaurės Kaukaze buvo Grinius. 1914 m. prasidėjus karui, jis su šeima pasitraukė į Rusijos imperijos gilumą, pirmiausia į Oriolo gubernijos Jeleco miestą. Vėliau dėl pablogėjusios žmonos sveikatos teko keltis į kurortinę vietą. 1915 m. Griniui pavyko įsikurti Šiaurės Kaukaze, Goriačevodske (prie Grozno), ten laikinai dirbo įkurtos reabilitacinės ligoninės vyriausiuoju gydytoju. Žmona Joana su dukra Gražina ir sūnumis Kaziu ir Jurgiu liko Kislovodske, kuriame galėjo leisti vaikus į mokyklą. Goriačevodske daktaras dirbo iki 1917 m. gruodžio²³. Po trejų metų, praleistų atskirai, Grinius grįžo pas savo šeimą, kuri gyveno Minutkoje, prie pat Kislovodsko. Tai buvo gero klimato kurortas, pakilęs aukštai virš jūros lygio, su vaizdingomis apylinkėmis. Miesto išskirtinumas ir privalumas buvo natūrali anglirūgštės versmė, tačiau revoliucijų suirutė, *baltųjų* ir *raudonųjų* kovos bei nepritekliai labai paveikė kurorto gyvenimą. Dirbdamas Kislovodske, Grinius gavo darbą plaučių ligomis sergančiųjų sanatorijoje prie Minutkos geležinkelio stoties – tapo sanatorijos vedėju.

1 pav. Rusijos mokytojų sąjungos sanatorija Dovlekanove, 1916. Antroje eilėje penktoji iš kairės klūpi Mikalina Glemžaitė. KPŠM F-2097-001

²² „Lietuviai svetur“, *Lietuvos aidas* 105 (1918), 3.

²³ Grinius, *Atsiminimai ir mintys*. III-IV, 11–12.

Pirmojo pasaulinio karo metais (1915 m.) į Šiaurės Kaukazą persikėlė ir pedagogas Juozas Avižonis (baigęs studijas, ne vienerius metus gyveno Odesoje). Šiaurės Kaukaze jis rado jau nemažą susitelkusių lietuvių bendruomenę. Dalis jos buvo įsikūrusi jau seniai, stabilios finansinės padėties, išitvirtinę amatų, prekybos sektoriuose, tačiau, bėda, tautiniu, kultūriniu aspektais buvo pasyvūs²⁴.

Lietuviams karo pabėgėliams, kaip ir daugeliui kitų gyvenusių Peterburge ar kituose didžiuosiuose Rusijos imperijos miestuose, lemtingi buvo 1917 metai ir Spalio revoliucija, kurios metu bolševikai nuvertė caro valdžią. Peterburge gyvenimas su kiekviena diena sunkėjo, imta stokoti maisto. Mieste pribrendo revoliucinės nuotaikos, prasidėjo kariuomenės ir darbininkų susirėmimai. Tuo metu Peterburge gyvenusi M. Glemžaitė pasakojo: „Mokykloj darbas pasidarė nenormalus. Per įvairias eisenas, demonstracijas tėvai vaikus palikdavo namuos. Į klasę dažnai vos pusė mokinių beateidavo, pakriko kasdieniniai darbai. Višiams rūpėjo gatvių eisenos“²⁵. Pradėta masiškai evakuoti institucijas ir pabėgėlius. Jekaterinodare, Novorosijske, Armavire, Krymo Stanicoje ir kitose Šiaurės Kaukazo vietose tuo metu buvo apie 8 000 lietuvių tremtinių ir apie 400 moksleivių. 1917 m. rudenį į Kaukazą dalis moksleivių ir vaikų prieglaudų buvo perkelta iš Peterburgo²⁶.

Dėl revoliucijos ir įvykių po jos bręstančioje vis sudėtingesnėje situacijoje lietuvių pabėgėlių pastangas rasti sprendimą iliustruoja gausios Glemžų šeimos narių, kurie jau dvejus metus gyveno Peterburge, pavyzdys. 1917 m. rudenį šią šeimą slėgė nežinomybė, klausimai, ar likti mieste, ar išvykti. Jei taip, tai kur? Tuo metu Mikalina rugpjūčio 10 d. laikraštyje „Lietuvių balsas“ rado skelbimą: „Kaukazo mineral. vand. grupių Lietuvių Kultūros-Švietimosi draugijai „Aušrai“ reikalinga: KISLOVODSKE mokytoja ir PIATIGORSKE par. mok. mokytojas, mokąs chorą vesti. Už mokyklą kiekvienam po 75 rub., už chorą 25 rub. Rastus ir šiaip uždarbio. Kreipties adresu: Aušros pirmininkui S.Avižoniui, Piatigorsk, Cerkovnaja No.9“²⁷. Tą pačią dieną Mikalina telegrama Griniui, kurį pažinojo, išsiuntė atsakymą: „Dvi mokytojos Glemžaitės atvyksta į darbą“. Tą pačią dieną apie priimtą sprendimą telegramą išsiuntė seseriai Elvyrai, kuri dirbo Jelnioje, Smolensko gubernijoje²⁸. Į Šiaurės Kaukazą išvyko M. ir E. Glemžaitės, o motina ir broliai Jonas bei Petras liko Peterburge. 1917 m. rugpjūčio 20 d. seserys iškeliavo į Kislovodską, jį pasiekė po savaitės. Ateitį gaubė nežinomybė. Kelionę lydėjo stotyse sutinkamų įvairių socialinių sluoksnių pabėgėlių vaizdai²⁹. Kislovodskas pasitiko merginas toks pats neramus, kokį paliko Peterburgą. Miesto gatvės buvo pilnos evakuotis norinčių žmonių. Persikėlus į naują vietą, Glemžų šeimos nariams daugiausia teko spręsti aktualius buities ir išgyvenimo klausimus (tai iliustruoja nuolatinės darbo paieškos). Kita vertus, Mikalinos ir Elvyros atveju iš karto

²⁴ Šiaurės Kaukazo lietuviai. Juozo Avižonio atsiminimai iš tremtinių gyvenimo 1916–1920 m., rankraštis, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir Rankraščių skyrius (toliau – NMMB RKRS), f. 114, b. 149, l. 1.

²⁵ „Karo audra artėja“, in *Mikalinos Glemžaitės atsiminimai (1893–1920 m.)*, kn. I, Glemžų šeimos archyvas.

²⁶ „Lietuviai svetur. Kaukaze“, *Lietuvos aidas* 94 (1918), 3.

²⁷ [Skelbimas] „Kaukazo mineral. vand. grupių Lietuvių Kultūros-Švietimosi draugijai „Aušrai“ reikalinga: ...“, *Lietuvių balsas* 58 (1917), 4. Skelbime klaidingai nurodyta Juozo Avižonio vardo raidė.

²⁸ „Karo audra artėja“, in *Mikalinos Glemžaitės atsiminimai (1893–1920 m.)*, kn. I, Glemžų šeimos archyvas.

²⁹ Ibid.

pastebimas didelis noras ir pastangos prisidėti prie bendrų lietuvių bendruomenės reikalų, padėti spręsti problemas.

Lietuvių bendruomenės organizavimasis

Vienu ryškiausių Šiaurės Kaukazo lietuvių bendruomenės organizavimosi akcentų tapo ten įsteigta „Aušros“ draugija. Aptariant šią draugiją, pirmiausia reikėtų pradėti nuo to, kad jos įkūrimas labiausiai susijęs su žinomo okulisto Petro Avižonio brolio pedagogo Juozo Avižonio asmenybe. Pažymėtina, kad jokios tautinės lietuvių organizacijos tuo metu dar nebuvo, o Pirmojo pasaulinio karo metu Šiaurės Kaukaze lietuvių vis daugėjo³⁰. J. Avižonis ėmėsi iniciatyvos ir parengė Šiaurės Kaukazo lietuvių „Aušros“ draugijos įstatus. Būdamas jos pirmininku, suformavo laikinąją valdybą, ir nuo 1916 m. rugsėjo draugija ėmė veikti. Nuo tada siekta suburti kuo daugiau regione gyvenančių lietuvių ir dėti pastangas kuo greičiau sugrįžti į gimtinę. „Aušros“ draugijos veikla pasireiškė ne tik noru vienyti tautiečius, bet ir dedamomis pastangomis remti vienam kitą moraliai, šelpiti materialiai. Draugijos skyriai buvo įkurti Kislovodske, Piatigorske, Grozne ir Vladikaukaze. Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad vienas svarbiausių draugijos uždavinių buvo švietimas. Siekta gauti pinigų ir steigti lietuvių pradžios mokyklas, viešąsias skaityklas. Laimei, į skelbimą apie draugijai ieškomas mokytojas, kaip jau buvo minėta anksčiau, gana greitai atsiliepė jaunosios mokytojos M. ir E. Glemžaitės. Vos atvykusios per ten gyvenusią lietuvių globėją biržietį Mykolą Plepį jos aktyviai įsijungė į draugijos veiklą³¹. „Aušros“ pirmininkas J. Avižonis prisiminimuose rašė: „panelės Glemžaitės buvo įtrauktos visutėliai į visuomeninį darbą. Jos pasidarė mano artimomis padėjėjomis, vykdant užsibrėžtus „Aušros“ draugijos sumanymus“³². Iš tikrųjų tolesni įvykiai įrodė, kad jos ne tik įsijungė, bet ir ėjo labai atsakingas pareigas draugijos gretose bei toliau mokytojavo.

Draugijos veiklos svarbiu žingsniu tapo mokyklos organizavimas regione gyvenusių šeimų vaikams. Ši užduotis buvo pavesta seserims Glemžaitėms. Šios mokytojos, tik atvykusios į Šiaurės Kaukazą, buvo informuotos, kad mokyklos Kislovodske dar net nėra. Nėgana to, merginoms reikėjo rasti, kur apsistoti pačioms. Organizuojant mokyklą pirmiausia buvo reikalinga surašyti vaikus. Ją numatyta atidaryti ten, kur lietuvių daugiausia. Padėtį sunkino tai, kad vaikams surašyti reikėjo aplankyti aplinkinius miestus, o lėšų kelionėms nebuvo skirta. Paieškas joms buvo pasiūlyta pradėti nuo Lenkų komiteto. Jame tautietis Palėvenėlės dvaro dvarininkas Zigmantas Venslavičius davė kunigaikštytės Komarovnos (Rožė Marija Juzefa Komarienė), ieškančios savo dukroms Marijai Onai ir Rožei Jadvygai lenkų-lietuvių kalbų mokytojos, adresą³³. Po pokalbio su kunigaikštie Elvyra

³⁰ Šiaurės Kaukazo lietuviai. Juozo Avižonio atsiminimai iš tremtinių gyvenimo 1916–1920 m., rankraštis, NMMB RKRS, f. 114, b. 149, l. 1.

³¹ Mykolas Plepys – publicistas, laikraštininkas, nepriklausomoje Lietuvoje vėliau dirbo pašto-telegrafo valdyboje. Žr.: *Lietuvių enciklopedija*, t. 23. Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1961, 123.

³² *Ibid.*, l. 3.

³³ Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)“, in *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*, sud. A. Jonušytė. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2008, 556–567.

buvo įdarbinta dviejų mergaičių mokytoja. Šiaurės Kaukazo lietuvių vaikų registraciją reikėjo vykdyti savo lėšomis, nes draugija jų neturėjo. Baigus apvažiuoti visus penkis miestus – Kislovodską, Jesentukį, Piatigorską, Železnovodską ir Mineralinius vandenį, paaiškėjo, kad daugiausia lietuvių šeimų ir vaikų yra Piatigorske. Tad būtent šiame mieste draugijos valdyba nusprendė steigti mokyklą. Mikalinai buvo pavesta surasti jai patalpas. Atsitiktinai eidama pro lenkų mokyklą, įrengtą prie bažnyčios esančioje *špitolėje*, ji susimąstė: jei čia vaikai mokomi iš ryto, galbūt galėtų išnuomoti patalpas lietuviams po pietų?³⁴ Mokytojai reikėjo sukaupti ryžto ir galų gale apsilankyti pas Piatigorsko kleboną ir paprašyti išnuomoti savą mokyklą lietuviams. Piatigorsko klebonas sutiko išnuomoti būsimai lietuvių mokyklai patalpas, tačiau su sąlyga, kad Mikalina vietoj klebono dėstys tikybą ne tik lietuvių, bet ir lenkų vaikams. Visas abejones nugalėjo pasiekimas, kad mokyklai patalpos gautos, tad ji skubėjo ne tik apie tai informuoti J. Avižonį, bet ir kuo greičiau rasti Piatigorske gyvenamąjį plotą sau, mamai ir broliams, kad šie galėtų persikelti iš Peterburgo³⁵. Taigi, likimas susidėliojo taip, kad Elvyra liko mokytojauti Kislovodske tremtinių draugijos organizuotuose kursuose suaugusiems, taip pat, priėmusi pasiūlymą, individualiai mokė kunigaikštystės Rožės Marijos Komarienės atžalas. Mikalina savo ruožtu persikėlė į Piatigorską dirbti „Aušros“ draugijos mokykloje³⁶.

Lietuvių mokykla Piatigorske pradėjo veikti 1917 m. lapkričio 1 d., ir M. Glemžaitė kaip mokyklos vedėja ir mokytojai iš karto teko vietoje lenkų klebono vesti dar ir tikybos pamokas lenkų vaikams. Vėliau ji prisiminė ir tiksliai pažymėjo: „kada patenki į tokias sunkias aplinkybes, tai imiesi darbų, apie kuriuos niekad negalvojai. Ir būčiau nepatikėjęs, jei kas būtų sakę, kad aš sugebėsiu tai padaryti. O vargo, aplinkybių spiriama – padariau!“³⁷ Mokykloje Piatigorske dirbti sekėsi. Neilgai trukus M. Glemžaitė sulaukė mamos ir brolių, o darbų mokykloje vis daugėjo. Mokykloje buvo rengiami ir vakariniai kursai beraščiams; mokytojai padėdavo teisininkas Juozas Papečkys³⁸, pranešdavęs naujienas iš Lietuvos, paskaitydavęs laikraščių ir patardavęs įvairiais klausimais³⁹.

Piatigorsko mokyklos mokinių daugėjo. Į tai atsižvelgdama ir norėdama sukaupti daugiau lėšų, „Aušros“ draugija organizuodavo labdaros vakarus, lietuviškus spektaklius⁴⁰. Prisimindamas 1917 m. revoliuciją, J. Avižonis užsiminė, kad „Aušros“ draugijos nariai greta tautiečių taip pat žygiavo masinės demonstracijos metu⁴¹. Panašu, kad lietuviai Šiaurės Kaukaze jau buvo įkvėpti Lietuvos išlaisvinimo nuotakų. Apskritai nuo 1917 m. vasaros Šiaurės Kaukaze lietuvių daugėjo, o „Aušros“ draugijos veikla dar labiau pagyvėjo. Didelis jos pasiekimas buvo įkūrimas Liaudies universiteto, kuriame studijos truko dvejus

³⁴ Ibid., 558–559.

³⁵ Ibid., 559–560.

³⁶ „M. Glemžaitė“, in *Kupiškėnų enciklopedija*, t. 1, 464.

³⁷ Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)...“, 560.

³⁸ Papečkys 1916 m. baigė Maskvos universitete Teisės studijas, po to Aleksiejaus karo mokyklą. Tada tarnavo 85-ajame pėstininkų pulke. Po bolševikų revoliucijos pasitraukė į Šiaurės Kaukazą. Žr.: „J. Papečkys“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. 21. Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1960, 505–506.

³⁹ Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)...“, 561.

⁴⁰ Šiaurės Kaukazo lietuviai, NMMB RKRS, f. 114, b. 149, l. 3.

⁴¹ Ibid., l. 3.

metus. Jame paskaitas skaitė pagrindiniai „Aušros“ draugijos nariai: J. Avižonis, Papečkys, Juzefa Biržiškienė, Grinius, taip pat M. Glemžaitė. Atsižvelgiant į tai, kad draugijos veikla plėtėsi, buvo nuspręsta įkurti naują organizacinį darinį – Šiaurės Kaukazo lietuvių tautinį komitetą su pirmininku J. Avižoniu priešakyje. Šiam komitetui buvo pavesta rasti kuo daugiau būdų paremti lietuvius pabėgėlius⁴².

Po 1917 m. Spalio revoliucijos neramumų kilo ir Šiaurės Kaukaze. Karingieji čečėnai ėmė organizuoti savo valdžią, kazokai, užėmę Grozną, išvijo čečėnus iš jų gyvenvietės⁴³. Tuo metu į Kislovodską persikėlė daug buvusių caro valdžios aukštųjų atstovų. Kislovodskas tuo metu priklausė Tereko provincijai ir turėjo apie 60 000 gyventojų. Griniui sunkiu metu teko valdyti Minutkos sanatoriją, kurioje nuolat buvo jaučiama įtampa, dažnai kito personalas⁴⁴.

1917 m. Grinius Rusijos lietuvių suvažiavime, kuriame net nedalyvavo, buvo išrinktas į vadinamąją Lietuvių trijų tarybą. Tais pačiais metais Voroneže Grinius, Petras Leonas ir Jonas Jablonskis surengė Trijų posėdį. Jo metu nutarė rūpintis įstatymų leidyba, lietuvių karinių dalinių kūrimu, švietimo įstaigoms skirtais vadovėliais, Rusijoje veikiančių lietuvių švietimo įstaigų perkėlimu į Lietuvą ir galiausiai būsima lietuvių repatriacija į Tėvynę⁴⁵.

Grinius aktyviai įsitraukė ir į Piatigorsko bei Kislovodsko lietuvių draugijų veiklą. „Aušros“ draugija 1918 m. birželio 13 d. išdavė Griniui pažymėjimą, kuriame nurodyta, kad jis yra draugijos narys, lietuvis ir laikinai, kaip karo pabėgėlis, gyvena Kislovodske. Toks pažymėjimas laikinai atstojo Lietuvos piliečio pažymėjimą ir asmens dokumentą⁴⁶. Daktaras prisiminė, kad pirmininko J. Avižonio iniciatyva lietuvių draugija aktyviai dirbo: Piatigorske ir Kislovodske rengė lietuvių susirinkimus, registravo tautiečius, rengė pasirodymus. Iš viso prisirašiusių lietuvių buvo apie 150. Į Piatigorską atvykusi Vaclovo Biržiškos žmona Juzefa Slaboševičiūtė-Biržiškienė ėmė veržtis į valdybą, bet J. Avižonis tam priešinosi. Draugijoje ėmė plisti intrigos, nariai buvo nuteikiami prieš pirmininką. Slaboševičiūtė-Biržiškienė, prisidengdama lietuvių draugijos reikalais, nuvažiuodavo į Maskvą ir susitikdavo su Vincu Mickevičiumi-Kapsuku. Beje, Grinius taip pat įsitraukė į Kislovodsko medikų draugiją, kuriai priklausė iš Ukmergės kilęs lietuvis felčeris Noreika⁴⁷.

Gyvendamas Kislovodske, Grinius susipažino su ne vienu lietuviu, – juos paminėjo rašydamas atsiminimus. Pavyzdžiui, Šiaurės Kaukaze gyveno geležinkelininkas biržietis, evangelikas reformatas, Kislovodsko garvežių depo viršininkas ir bankininkystės specialistas inž. Variakojis, kuris į Lietuvą negrįžo. Taip pat – artilerijos karininkas kpt. Alfonsas Šklėrius, kuris buvo tapytojo Kajetono Šklėriaus brolis, kariavęs *baltųjų* armijoje, dalyvavęs generolo leitenanto Antono Denikino delegacijoje, kuri prašė leisti grįžti lietuviams į gimtinę (vėliau jis grįžo į Lietuvą). Dar Arčius – teatro grupės vaidintojas (taip pat grįžo į Lietuvą). Atsiminimuose Grinius mini Mykolą Plepį, grįžusį į Lietuvą, gen. ltn. Denikino pajėgų kavalerijos inspektorių, pulkininką Joną Litviną, kuris vėliau Lietuvoje tapo „Geležinio vilko“ pulko vadu. Kislovodske dar gyveno Burbiškių dvaro dvarininkas Zigmantas

⁴² Ibid., I. 4.

⁴³ Ilgūnas, Gediminas, *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000, 190–192.

⁴⁴ Grinius, *Atsiminimai ir mintys*. III–IV, 189.

⁴⁵ Ibid., 179.

⁴⁶ Ilgūnas, *Kazys Grinius*, 193.

⁴⁷ Grinius, *Atsiminimai ir mintys*. III–IV, 179–180, 185–186.

Venclovavičius, kuris vėliau grįžo į Lietuvą, Baisogalos dvaro savininkas Vladislovas Juozapas Marijonas Komaras, kurį lietuvių kalbos mokė E. Glemžaitė. Reikėtų pridurti, kad Komaras buvo žymus ūkininkas. Jo paveldėtas Baisogalos dvaras, nepaisant to, kad po 1922 m. žemės reformos jam buvo paliktas tik 80 ha plotas, tapo vienu pažangiausių ūkių Lietuvoje. Dvare ne tik buvo plėtojamas veislinių gyvulių auginimas, bet taip pat į pavyzdinę ūkį atkeliaudavo smalsuolių ekskursantų bei norinčių atlikti praktiką Lietuvos žemės ūkio akademijos studentų. Komaras vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo tręšti laukus gyvulių kaulų trąšomis, net buvo įrengęs kaulų deginimo fabrikėlį. Be to, Komarų dvare nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu veikė viena didžiausių Lietuvoje spirito varyklų. Prasidėjus pirmajai sovietų okupacijai, Komaras buvo kalinamas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, vėliau ištremtas į Karagandos lagerį, kuriame 1941 m. mirė. Jo žmona Rožė Marija per karą pasitraukė į Lenkiją; mirė 1962 m. Varšuvoje⁴⁸. Be to, Grinius paminėjo Šilgalių dvaro valdytoją Stanislovą Pavlovskį, vėliau grįžusį į Poznanę, karininką Chmielevskį – lenkų lietuvių repatriantų organizatorių. Taip pat buvo minimas artimas Grinių bičiulis provizorius Juozas Skinkis, kuris laikinai globojo jų sūnų Jurgį⁴⁹.

Kislovedske, Piatigorske ir kituose aplinkiniuose miestuose susitelkę lietuviai ėmėsi aktyviai telkti bendruomenę ir organizuoti darbą, kurio centru tapo „Aušros“ draugija. Jos nariai, daugiausia rūpindamiesi tautiečių savišvietos ir materialinio šelpimo reikalais, telkė ir vienijo lietuvių bendruomenę, kurios tarpusavio ryšiai išliko ir jos nariams sugrįžus į gimtuosius kraštus.

2 pav. Juozas Papečkys (antrasis iš kairės), Ona Glemžienė, Mikalina ir Elvyra Glemžaitės Vaicekavičių šeimoje. Esentukai, 1918. KPŠM F-2101-001

⁴⁸ Laurinkienė, Aušra, „Kultūros paveldo svarba ir reikšmė Radviliškio rajone: ką mena mauzoliejai?“, žiūrėta 2019 m. vasario 26 d., <http://www.radviliskionaujienos.lt/kulturos-paveldo-svarba-ir-reiksme-radviliskio-rajone-ka-mena-mauzoliejai-2051>.

⁴⁹ Grinius, *Atsiminimai ir mintys*. III–IV, 187–188.

Lietuvos Nepriklausomybę pasitikus Rusijos pilietinio karo sūkuryje

1917 m. pab. – 1918 m. pr. Šiaurės Kaukaze jau sklido gandai apie galimą Lietuvos nepriklausomybę. 1918 m. vasario 16 d. pasirašytas Lietuvos nepriklausomybės aktas iš pirmo žvilgsnio tarsi turėjo nudžiuginti ir lietuvius pabėgėlius, gyvenančius Rusijoje ir Šiaurės Kaukaze. 1918 m. Šiaurės Kaukazo lietuviai įkūrė naujų organizacijų, pavyzdžiui, Šiaurės Kaukazo lietuvių tarybą, kuri turėjo ginti lietuvių kaip jau nepriklausomos Lietuvos valstybės piliečių teises⁵⁰. Taryba užsiėmė regiono lietuvių piliečių registracija, pasų aprūpinimu. Tuo tarpu regioną pasiekė Rusijos pilietinio karo susidūrimai. Tų metų rudenį į Šiaurės Kaukazą įsiveržę bolševikai likvidavo pabėgėlių tautines organizacijas. Vis dėlto, nors ir labai kontroliuodami, jie leido toliau veikti lietuvių mokyklai, o lietuviams mokytojams – dirbti ir rinkti mokomuosius dalykus⁵¹. Kita vertus, pokyčiai ten gyvenusiems lietuviams atnešė ir papildomų išbandymų. Glemžų šeimos finansinė padėtis blogėjo, Jonui ir Petrui nepavyko susirasti darbo. Lietuvai atsiskyrus nuo Rusijos, M. Glemžaitėi nustota mokėti valdišką atlyginimą iš Lietuvos pabėgėlių centro Maskvoje (iki tol šis centras mokytojams kas mėnesį siųsdavo po 28 rublius 20 kapeikų). Ieškodama išėitios iš susidariusios situacijos, mokytoja M. Glemžaitė ėmėsi papildomų darbų – netgi ruošti unitų vaikus krikštui⁵². Žvelgiant toliau, kai Šiaurės Kaukaze vis intensyviau plito žinia apie nepriklausomą Lietuvą, lietuvių pabėgėliams vis dėlto buvo leista įjungti tremtinių komitetą į naują darinį – Lietuvių komisariatą, o teisininką Papečkę – paskirti nuolatinio komisariato nariu komisaru⁵³. Jis išliko lietuvių tremtinių reikalų vedėju. Lietuvių komisariatas turėjo savo antspaudus, blankus ir rinkosi lietuvių mokykloje, kurioje dirbo M. Glemžaitė. Pabrėžtina, kad komisariato tikslas buvo ne tik telkti lietuvius, bet ir apsaugoti vyrus nuo mobilizacijos į *baltųjų* arba *raudonųjų* kariuomenę⁵⁴. Reikėtų pažymėti, kad 1918 m. pab. – 1919 m. pirmojoje pusėje Papečkys iš pradžių tik lankydavosi, o vėliau apsigyveno Glemžų namuose Piatigorske. Anot Mikalinos, pirmiausia ji Papečkę ir A. Kuosą slėpė mokykloje, kurioje dirbo, nes šie slapstėsi nuo mobilizacijos. Mokytojos teigimu, „Papečkys buvo tikras juristas, visi lietuviai mielai su juo kalbėjosi ir paskaitų mokykloje per mano vakarinius kursus klausėsi, o jau po 1918 m. vasario 16 d. lietuviai Papečkę išrinko komisaru ir organizatoriumi mūsų visų lietuvių grįžimo į Lietuvą“⁵⁵.

Kislovodske bolševikų valdžia įsitvirtino 1918 m. pavasarį⁵⁶. Tuo metu vis blogėjant Glemžų finansinei padėčiai, M. Glemžaitė ėmė ieškoti bet kokių papildomų darbų⁵⁷: įsidarbino senolės slaugytoja ir valytoja (šį papildomą darbą dirbo iki išvykimo į Lietuvą). Jai

⁵⁰ Šiaurės Kaukazo lietuviai, NMMB RKRS, f. 114, b. 149, l. 4–5.

⁵¹ Ibid., l. 6.

⁵² Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)...“, 561.

⁵³ Ibid., l. 6.

⁵⁴ „Mikalina Glemžaitė. Mokytoja – kraštotyrininkė“, in *Glemžų šeimos istorija*, Glemžų šeimos archyvas.

⁵⁵ Mikalinos Glemžaitės atsiminimai. II dalis, archyvinė byla Nr. 73, Kupiškio etnografijos muziejus (toliau – KEM), l. 153.

⁵⁶ Ilgūnas, *Kazys Grinius*, 193.

⁵⁷ Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)...“, 561.

nekėlė rūpesčių derinti pedagoginį ir kitokį, daugelio įvardijamą kaip juodą, darbą. „Man, iš mažens tiek daug ruošos namų dirbusiai, ir pas generolą darbai įveikiami“⁵⁸, rašė Mikalina. Apie sunkėjantį gyvenimą Šiaurės Kaukaze daug rašė ir 1918 m. rudenį iš Kislovodsko į Piatigorską persikrausčiusi, Liaudies universitete kursus pradėjusi lankyti ir pas daktarę Biržiškienę įsidariusi E. Glemžaitė. Ji atskleidė: „mes dabar negalime pasigirti savo gyvenimu, nes buvau viena iš mūsų nešdama ir gyvendama iš padovanotųjų daiktų“⁵⁹. Abi seserys ne tik dirbo papildomus darbus, kad pajėgtų išsilaikyti, bet ir atsidavusios dirbo pabėgėlių organizacijose.

Įsisiūbavę Rusijos pilietinio karo veiksmai itin skausmingai palietė Kislovodske gyvenusią Griniaus šeimą. Vykstant *baltųjų* ir *raudonųjų* kovoms, vieną 1918 m. rugsėjo rytą, pasirodžius apie 300 raitelių partizanų būriui, keli *raudonieji* įsiveržė į Grinių namus norėdami apiplėšti. Apiplėšimo metu jie nušovė daktaro žmoną Joaną ir sužeidė dukrą Gražiną, kuri vėliau taip pat mirė. Abi buvo palaidotos Kislovodsko pravoslavų kapinėse. Netrukus nuo dėmėtiosios šiltinės mirė ir Griniaus svainis, vieno iš lazaretų Kislovodske vedėjas Bronius Pavalkis; jis buvo palaidotas šalia daktaro artimųjų. Griniaus artimieji nebuvo palaidoti katalikų kapinėse, nes tam pasipriešino vietos kunigas lenkas, argumentuodamas, kad Joana nepalaikė ryšių su Katalikų bažnyčia. Laisvamaniškų pažiūrų Pavalkis taip pat nebuvo palaidotas pagal katalikiškas apeigas⁶⁰. Tuo tarpu Griniaus sūnus Kazys 1918 m. birželį baigė Kislovodsko valstybinę berniukų gimnaziją ir nusprendė stoti savanoriu į *baltųjų* Škuro kavaleristų būrį⁶¹. Be viso to, 1918 m. gruodžio 15 d. Grinius ir dvi sanatorijos galeistingosios seserys buvo suimtos, nes Grinius pasipriešino sanitarijos skyriaus vedėjo Katche sprendimui atimti iš jo dvi darbuotojas seseles. Jų nekalino, paleido ir toliau tardė⁶². 1919 m. pradžioje *baltieji*, įsiveržė į Kislovodską, tardė Grinių, ar savo sanatorijoje negydąs bolševikų⁶³.

Pažymėtina, kad pačiame Šiaurės Kaukaze padėtis diena po dienos blogėjo, gyvenimo sąlygos komplikavosi, buvo paskelbta visuotinė mobilizacija, kuri 1918 m. liepą palietė ir Glemžų atžalą Petrą Glemžą. Jauniausias šeimos narys Jonas Glemža tuo metu dirbo avalynės įmonėje tabelininku, vėliau padieniu darbininku Piatigorsko miesto savivaldybėje⁶⁴. 1918 m. pab. – 1919 m. pr. Piatigorską pateko į karo veiksmų zoną. Per 1918 m. Kalėdas bolševikų pajėgos užėmė Kislovodską, tačiau jau 1919 m. pradžioje į jį įsiveržė *baltieji*⁶⁵. Įvairūs miesto statiniai virto „karo ligoninėmis“⁶⁶. 1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pirmaisiais mėnesiais karo frontas artėjo prie Piatigorsko, ir šis iš esmės tapo pafrontės miestu, karo veiksmų zona. Antibolševikiškų *baltųjų* pajėgos artinosi prie Piatigorsko ir ruošėsi jį užimti, negana to, vargino tai bolševikų, tai kazokų įsiveržimai. Prisiminimuose iškalbingą

⁵⁸ Ibid., 562.

⁵⁹ Elvyros Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, t. 3, 1918 04 03 įrašas, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 95, b. 499.

⁶⁰ Grinius, *Atsiminimai ir mintys. III–IV*, 197–199.

⁶¹ Ibid., 200–201.

⁶² Ibid., 193.

⁶³ Ibid., 207–209.

⁶⁴ „Jonas Glemža. Mokytojas. Atsiminimai“, 1973 m. užrašė Stefanija Glemžaitė, in *Glemžų šeimos istorija*, Glemžų šeimos archyvas.

⁶⁵ Grinius, *Atsiminimai ir mintys III–IV*, 207–209.

⁶⁶ „Mikalina Glemžaitė. Mokytoja – kraštotyrininkė“.

liudijimą apie pilietinio karo negandas paliko M. Glemžaitė: „Tai buvo vasario 1-osios dienos naktis, o 2 dieną jau kazokai ėjo per ligonių patalpas ir visus kapojo!.. Kapojo tuos ligonius, kurie nepajėgė bėgti, o tie, kurie bėgo, kelyje patys mirė... Kai prašvito diena, aš su mama priėjom prie lango, iš kurio matėsi ilgas, toli nueinąs kelias į Užkaukazę. O, koks tas kelias!!! Visas nuklotas numirėliais. Kiek akys mato, tik guli, guli, guli... Šiltinė, šaltis, lijundra visus paguldė...“⁶⁷

Piatigorską stingdė šaltis, o žmonės stengėsi iš jo ištrūkti. Maža to, į „Aušros“ draugijos gretas, kaip ir į Glemžų šeimą, įsisuko šiltinės virusas, ir tik lietuvių globėjos gydytojos, Vaclovo Biržiškos žmonos Juzefos dėka pavyko išvengti ne vienos mirties⁶⁸. Per karą, ypač 1917–1919 m., regione išplito cholera ir dėmėtoji šiltinė, nusinešusios tūkstančių žmonių gyvybes. Daug jų mirdavo tiesiog geležinkelio stočių laukiamuosiuose, o važinėti traukiniais apskritai buvo pavojinga, nes buvo itin lengva apsikrėsti utėlėmis. Kislovodske vos keli gydytojai neapsikrėtė šia pavojinga liga⁶⁹. Pažymėtina, kad Pirmojo pasaulinio karo metais Rusijoje buvo itin išplitusios šiltinę sukeliančios utėlės. Tadas Ivanauskas atsiminimuose rašė, kad žmonės utelių parsinešdavo iš visur – turgaus, kino teatro, tramvajaus, geležinkelio stoties. Netrukus kilo didžiulė epidemija, vos nepavirtusi pandemija⁷⁰.

3 pav. Mokytoja Mikalina Glemžaitė su savo mokiniais. Piatigorskas, 1918 m. KPŠM GEK 6366. 37

⁶⁷ Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)...“, 562.

⁶⁸ Šiaurės Kaukazo lietuviai, NMMB RKRS, f. 114, b. 149, l. 6.

⁶⁹ Grinius, *Atsiminimai ir mintys. III–IV*, 194–196.

⁷⁰ Ivanauskas, Tadas, *Aš apsisprendžiu*, sud. A. Ivanauskas, Ž. Morkvėnas. Vilnius: Baltijos aplinkos forumas, 2010, 200.

Reemigracijos keliai į Lietuvą

1918–1919 m. dėl vis sudėtingesnių gyvenimo sąlygų Šiaurės Kaukaze apsistoję pabėgėliai, suprantama, vis dažniau ėmė galvoti apie grįžimą į gimtinę. Net pasitaikė ne vienas drąsus pabėgimo atvejis. Pavyzdžiui, dr. Matas Mickus su arkliu ir vežimu sugebėjo pasprukti per karo frontus ir pasiekti Lietuvą, tačiau kai kurie, taip neapdairiai bėgdami, žūdavo fronto linijose. Teisininkas Papečkys, keliaudamas Piatigorske, vos nebuvo bolševikų sušaudytas vien dėl to, kad peržengė fronto liniją⁷¹.

Rusijoje įsikūrus Vyriausiajai lietuvių tarybai, buvo suformuotas jos skyrius ir Jekaterinodare. 1918 m. vasario 4 d. jis išsirinko valdybą: pirmininkas Pranas Viktoras Raulinaitis, sekretorius Eduardas Jatulis, kasininkas D. Šidlanskis, nariai P. Tankūnas, Boleslovas Valušis, S. Burokas, Jonas Masiliūnas, V. Čėpla, D. Kurtinaitis. Taryba organizavo lietuvių vakarus, rinko pinigus grįžti į Lietuvą. Be karo pabėgėlių, Šiaurės Kaukaze gyveno ir lietuvių karininkų, atsidūrusių ten demobilizuojant kariuomenę. Kovo 1 d. bolševikams paėmus valdžią, pradėta persekioti Tarybą. Buvo suimtas V. Čėpla, o sekretorius Eduardas Jatulis – išsiųstas į Mineralinių vandenų skyrių, Kislovodską, Piatigorską ir kitur megzti ryšių su kitais lietuviais. Tautos taryba gynė lietuvių teises, kai bolševikai paskelbė tremtinių mobilizaciją. Lietuviai rėmėsi tautų apsisprendimo teise kaip nepriklausomos Lietuvos piliečiai. Bolševikams Juodojoje jūroje paskandinus Rusijos laivyną, tremtiniai pradėjo važiuoti į Novorosijską, kuris buvo užimtas vokiečių, ir iš ten išplaukdavo į Odesą. Lietuviai, ukrainiečiai, lenkai, latviai sudarė jungtinį tremtinių komitetą tremtiniais gabenti jūra. Šiaurės Kaukazas tapo atskirtas nuo Užkaukazės ir viso pasaulio. Jekaterinodaro taryba rugpjūtį virto Vyriausiąja lietuvių taryba Šiaurės Kaukaze. Jos pirmininkas buvo Raulinaitis, sekretorius – Jatulis, vicepirmininkas – Tankūnas, vicesekretorius – Masiliūnas, kasininkas – Valušis, dar buvo kooptuotas Ignas Tomašauskis, kandidatai – J. Pyragis ir P. Lapinskas. Vyriausioji lietuvių taryba apėmė Jekaterinodaro, Novorosijsko ir Krymo Stanicos komitetus. Raulinaitis ir Jatulis buvo išsiųsti rūpintis moksleivių ir tremtinių grąžinimu per Doną, Ukrainą ir gauti tam tikslui lėšų⁷².

1918 m. spalį buvo teigiama: „Tremtiniai visados laukė, kaip gervė vandens, kada grįš Lietuvon“. Buvo ieškoma būdų pagreitinti tremtinių grąžinimą, kreiptasi net į danų vicekonsulą prašant pagreitinti reemigracijos procesą. Per Novorosijsko uostą tuo metu pavyko išgabenti vos keletą šimtų tremtinių, tarp kurių buvo apie 100 lietuvių. Vyriausiosios lietuvių tarybos Šiaurės Kaukaze įgaliotiniai Raulinaitis ir Jatulis kreipėsi į vokiečių komendantūrą Rostove ir paprašė paleisti bent lietuvių moksleivių ešeloną, tačiau į prašymą nebuvo atsižvelgta. Tuo metu „Lietuvos Aide“ rašyta: „Taigi, moksleiviams ir vaikams gresia badas, moksleiviai neužsimoka už mokslą ir negali mokytis, vėlai rudenį ar žiemą bus sunkiau grįžti: visi tremtiniai pusnuogiai. Šelpimo dalykai visai pablogo. Naujoji „kadetų“ valdžia pasisakė niekam pašalpų neduosianti, visus tr. komitetus likviduosianti. Gi darbo nėra. Kai kurie išleidę paskutinius skatikus, pardavė viršutinius savo drabužius⁷³. Ypač vargas jaunimui ir prieglaudų vaikams“. Tvirtinta, kad Šiaurės Kaukaze daugiausia vargo

⁷¹ Grinius, *Atsiminimai ir mintys. III–IV*, 204.

⁷² „Lietuviai svetur. Šiaurės Kaukaze“, *Lietuvos aidas* 92 (1918), 3.

⁷³ „Lietuviai svetur. Kaukaze“, *Lietuvos aidas* 94 (1918), 3.

patyrė moksleivija: „Jiems teko po kelis mėnesius ritinėtis ant grindų; nebuvo lovų, valgis silpnas, drabužis menkas. Toks gyvenimas gerokai pakirto kai kurių sveikatą, daugelis susirgo džiova“⁷⁴.

1918 m. Kislovodske lietuviai, lenkai, latviai ir žydai ėmė vis intensyviau svarstyti apie galimybes grįžti į savo tėvynę. Lietuviai 1918 m. buvo sudarę pasirengimo organizaciją, kurios pirmininku buvo Grinius. Pirmoji aktyviai organizuoti repatriaciją pradėjo Šiaurės Kaukazo lenkų bendruomenė – ji pirmoji 1919 m., per Velykas, išvyko iš Šiaurės Kaukazo. Tarp išvykstančių lenkų buvo ir Lietuvos dvarininkų – Komaras iš Baisogalos, Venclovavičius, Pavlovskis iš Šilgalių. Lenkų repatriaciją organizavo lenkų karių dalies viršininkas karininkas Chmielevskis, kuris sugebėjo Šiaurės Kaukaze surinkti apie 300 lenkų karių ir maždaug tiek pat pavienių žmonių. Lenkijos valdžia išrūpino anglų transporto laivą „War Pointer“, kuris susirinkusiuosius Novorosijске turėjo nuplukdinti į Marselio uostą Prancūzijos pietuose. Lietuviams *baltųjų* armijos vadas gen. Denikinas neleido grįžti į Lietuvą ir apskritai nepripažino nepriklausomybės, nors Suomijos ir Lenkijos nepriklausomybę jau buvo pripažinęs. Lenkai nesunkiai išsirūpino iš gen. ltn. Denikino teisę organizuoti grupėmis, kad būtų lengviau grįžti. 1919 m. birželį Šiaurės Kaukazo lenkai, Denikinas ir Rumunija buvo sudarę sutartį, pagal kurią lenkai galėjo per Rumuniją grįžti į Lenkiją⁷⁵. Grinius prisiminė, kad nors tuo metu turėjo Kislovodsko sanatorijos direktoriaus vietą ir privačią gydytojo praktiką (kaip atlygį iš kazokų gaudavo maisto), bet buvo neramu. *Baltieji* nieko nežadėjo, tik kovą su bolševizmu, rūpinosi vien savo interesais, linko lėbauti, mėgautis prabanga. Dėl to vis daugiau žmonių planavo palikti regioną. Kurį laiką Griniaus pastangos gauti leidimą lietuviams grįžti į Tėvynę buvo bergždžios, dėl to kai kurie lietuviai ėmė šlietis prie lenkų. Griniui pavyko parduoti kai kuriuos savo daiktus, pasidaryti dokumentus, per karininką Chmielevskį pavyko gauti leidimą ir atsidurti keliautojų sąrašė⁷⁶. Gegužės pradžioje iš Kislovodsko į Novorosijsko uostą teko keliauti prekinio vagonu, o atvykus – gyventi bendrabutyje ir kito kelionės etapo laukti apie dvi savaites. Norinčiųjų išvykti susirinko iš viso apie 500–600 karių ir civilių grupė, kurios gretose buvo apie 50 lietuvių, kiti lenkai, žydai, rusai. Grinius važiavo su sūnumi Jurgiu, kuris turėjo įgimtą širdies ligą. Galiausiai pavyko įsėsti į laivą „War Pointer“, kuris galėjo gabenti net iki 2 000 žmonių. Įdomu tai, kad ne visi grįžtantys karo pabėgėliai žinojo, kur vyksta: vieni tikėjo, kad į Rumuniją, o tada į Lenkiją, kiti manė, kad pirmiausia į Konstantinopolį (taip iš tikrųjų ir buvo). Keliaujančiųjų delegacijai vadovavo lenkas karininkas Chmielevskis. Pasiekus Konstantinopolio uostą, buvo patvirtinta, kad toliau bus plaukiama į Marselį. 1919 m. gegužę Grinius iš Marselio pateko į Lorgo miestą⁷⁷. Ten kurį laiką turėjo išbūti karantine sename apleistame vienuolyne, kuriame plito dėmėtoji šiltinė. Jame nuo tymų mirė jaunesnysis Griniaus sūnus Jurgis, sulaukęs vos 10 metų. Berniuką palaidojo Kislovodske darbavęs kunigas Kučinskis⁷⁸.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Żołędowski, Cezary, „Pierwsza repatriacja...“, 80.

⁷⁶ Grinius, *Atsiminimai ir mintys. III–IV*, 210–211.

⁷⁷ Ibid., 214.

⁷⁸ Ibid., 214–215.

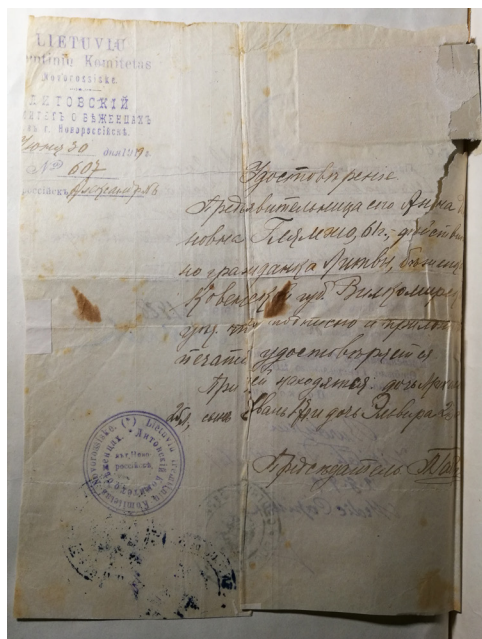

4 pav. Glemžų šeima prie Mašuko kalno ant laiptų. Piatigorskas, 1918 m. Iš kairės Mikalina, Ona, Elvyra ir Jonas Glemžai. Glemžų šeimos archyvas

1919 m. birželį Grinius persikėlė į Paryžių ir prisijungė prie lietuvių delegacijos, prie Paryžiaus taikos konferencijos, kaip Repatriacijos komisijos pirmininkas. Šios komisijos uždavinys buvo surasti Prancūzijos lietuvius ir padėti jiems grįžti į Lietuvą. Daugiausia buvo tokių lietuvių, kurie buvo paimti į vokiečių nelaisvę kartu su rusais. Daug lietuvių tuo metu kalėjo Verdeno tvirtovėje. Ten buvęs Lietuvos kariuomenės atstovas plk. Mykolas Gedgaudas suformavo apie 150 karių būrį, turėjusį padėti parvežti į Lietuvą iš amerikiečių įsigyjamas prekes. Prie šio darbo prisidėjo ir jaunesniojo karininko laipsnį jau turėjęs Griniaus vyriausias sūnus Kazys, surinkęs 108 lietuvius ir La Rošelyje saugojęs Lietuvai skirtas prekes⁷⁹. Repatriacijos komisija per du mėnesius surado norinčių grįžti lietuvių ir išrūpino jiems iš Prancūzijos generalinio štabo leidimus grįžti į tėvynę. Rudenį atvykęs Augustinas Voldemaras pranešė, kad komisija panaikinama. Lapkričio pabaigoje į Lietuvą grįžo Grinius, kartu su juo važiavo Ernesto Galvanausko žmona prancūzė Morel ir sergantis repatriantas garvežio mašinistas Jankauskas. Pirmiausia jie atvyko į Kelną, kuriame reikėjo gauti vokiečių ir anglų vizas. Po to pasiekė Berlyną ir ten Lietuvos atstovybė parūpino viešbučio kambarius. Berlyne prie jų prisijungė Jadvyga Chodakauskaitė (būsimoji Tūbelienė) iš Lozanos, ir netrukus pagaliau visi pasiekė Kauną⁸⁰.

⁷⁹ Eidintas, Alfonsas, *Kazys Grinius*. Vilnius: Mintis, 1993, 43.

⁸⁰ Grinius, *Atsiminimai ir mintys. III–IV*, 219–223; Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, 132–133.

5 pav. 1919 06 30 Lietuvių tremtinių komiteto Novorosijske išduotas liudijimas rusų kalba, kuriame pažymėta, kad Ona Glemžienė, Jono, yra Lietuvos pilietė ir kartu su ja yra duktė Mikalina 25 m., sūnus Jonas 17 m., duktė Elvyra 23 m. Aversas. Glemžų šeimos archyvas

6 pav. Lietuvių tremtinių komiteto Novorosijske išduotas liudijimas rusų kalba Onai Glemžienei. Reversas. Dokumente 1919 07 01 data pažymima, kad kličių išvykti į Kauno miestą be teisės įvažiuoti į Konstantinopolio miestą nėra. Glemžų šeimos archyvas

Kita repatriacijos iš Šiaurės Kaukazo istorijos detalė yra susijusi su Glemžų ir Papeckio reemigracijos keliu. Lenkai pabėgėliai, kaip ir lietuviai, suplanavo pirmiausia vykti į Novorosijską, o iš ten laivu plaukti į Rumuniją. Lietuvių susiruošę plaukti apie 40-ties žmonių grupė, o Glemžų šeima iš turimų santaupų padėjo kartu išvykti kraštiečiams Papeckiiui, Kuosai ir Juozui Karazijai. Iš kupiškėnų Glemžų šeimos Petras Glemža liko Piatigorske, nes kaip tarnavusiam Raudonojoje armijoje ir vykstant aktyvioms *raudonųjų* ir *baltųjų* kovoms atsitraukti buvo pavojinga⁸¹. Vėliau jis pasitraukė į Užkaukazę ir dingo be žinios. Galų gale 1919 m. liepos 8 d. iš viso per 1 000 pabėgėlių, kurių daugumą – apie 700 – sudarė lenkai, paliko Piatigorską, Novorosijske įsėdo į baržą ir leidosi į Rumuniją, o iš ten, pasak M. Glemžaitės, „kad ir pėsti eisim į Lietuvą, į savo tėvynę“⁸². Į Rumunijos Galaco uostamiestį įplaukta tik rugpjūčio 4 d., o ten tolesniais lietuvių reikalais – išvykimu, nakvyne, maisto daviniais – rūpinosi Papečkys. Rugpjūčio 21 d. per Černovcus, Lvovą, Brestą pagaliau buvo pasiektas Vilnius, tačiau problemos nesibaigė. Juk Vilniuje reikėjo visiems grįžusiesiems gauti leidimus pereiti Lenkijos ir Lietuvos sieną. Laimei, Vilniuje, prie Aušros

⁸¹ Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)...“, 564.

⁸² Ibid., 564–565.

vartų, atsitiktinai sutiktas kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas nurodė bendrabutį, kuriame delegacija galėjo apsistoti, kol gaus leidimus. Reikėtų pridurti, kad ten lietuviams pavyko susitikti ir su daktaru Jonu Basanavičiumi bei kitais Vilniaus lietuviais. Stebina faktas, kad Tumas-Vaižgantas delegacijai išsidavė įdėjęs į laikraštį žinutę, kad su lietuvių pabėgėliais grįžo ir mokytojos Glemžaitės. Galima spėti, kad galbūt šio kunigo dėka seserims pavyko greitai įsidarbinti Lietuvoje. Apie šias dienas E. Glemžaitės dienoraštyje randamas labai dramatiškas ir iškalingas įrašas: „Kam, kam mes išvažiuom iš Lietuvos! Kam apleidom ją, taip sunkiu momentu. Apleidom ir penketą metų priversti buvom bastytis po Rusiją ir girdėti negirdėjom ir žinoti nežinojom, kas dedasi mūsų tėviškėje“. Tai liudija ne tik apie nuoskaudą dėl emigracijos, bet ir, jaučiant kaltę, troškimą toliau paskirti savo ateitį Lietuvai⁸³.

Po kelių dienų lietuvių grupei buvo suteiktas leidimas pereiti sieną ir traukiniu važiuoti iki Lentvario, kuriame buvo išlaipinti dėl to, kad traukiniu vyko prancūzų komisija. Vis dėlto prancūziškai mokėjusio vedlio Papeckio dėka lietuviams buvo leista vykti toliau, bent iki Vievio stoties⁸⁴. Akivaizdu, kad persėdimai ties Vieviu nesibaigė. Iš ten rugpjūčio 31 d. pavyko pasiekti Kaišiadoris, tada vėl persėsti ir keliauti Radviliškio link. Ten Šiaurės Kaukazo lietuvių grupė išsiskirstė, kas Panevėžio, Šiaulių ar Anykščių link. Rugsėjo 2 d. Kupiškio stotį pasiekė Glemžų šeima – Mikalina, Elvyra, Jonas, jų mama Ona bei jų vedlys ir palydovas Papeckys⁸⁵.

7 pav. Mikalinos Glemžaitės įsigytas Černovicų atvirukas kelionės į Lietuvą metu su pažymėta data 1919 m. rugpjūčio 14 d. KPŠM F-2102

⁸³ Elvyros Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, t. 3, 1919 08 20 įrašas, VUB RS, f. 95, b. 499.

⁸⁴ Glemžaitė, Mikalina, „Atsiminimai (1893–1920)...“, 567–568.

⁸⁵ Ibid.

Išvados

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, dalis nusprendusiųjų pasitraukti iš Lietuvos pasirinko Peterburgą, Maskvą, Voronežą ar kitus didesnius Rusijos imperijos miestus, kuriuose telkėsi gausios ir veiklios lietuvių bendruomenės. Vis dėlto 1917 m. pasikeitusi Rusijos politinė padėtis daugelį ten gyvenusių karo pabėgėlių privertė ieškoti naujų sprendimų. Nemaža dalis jų persikėlė į Šiaurės Kaukazo regiono miestus Kislovodską, Piatigorską, Mineralinius Vandenis ir kt. Ten laukė ne mažiau iššūkių keliančios patirtys, nes reikėjo ieškoti būstų, darbų. Neilgai trukus vėl teko susidurti su karo išbandymais, kai Šiaurės Kaukazas tapo tiesioginių Rusijos pilietinio karo veiksmų zona. Nepaisant to, Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje šiame regione susibūrė gausi ir aktyvi lietuvių bendruomenė, ne tik užsiėmusi savišvieta, mokyklų organizavimu, bet ir ieškojusi galimybių šelpiti vieni kitus materialiai.

Kislovodske, Piatigorske ir kituose gretimuose miestuose susitelkę lietuviai ėmėsi aktyviai organizuoti ir telkti bendruomenę, remdamiesi pedagogo Juozo Avižonio inicijuota ir įsteigta Šiaurės Kaukazo lietuvių „Aušros“ draugija. Ji ne tik telkė lietuvius, bet ir rūpinosi bendruomenės narių materialiais poreikiais, vaikams ugdyti Piatigorske įsteigė mokyklą. Draugija padėjo susiformuoti tvirtai Šiaurės Kaukazo lietuvių bendruomenei, kuriai vėliau pavyko kartu sugrįžti į gimtinę ir toliau išlaikyti tarpusavio ryšius.

1918 m. vasarį Lietuvai atkūrus valstybingumą, ilgainiui prasidėjo gyventojų reemigracijos procesas, kurį reguliavo ir kontroliavo tiek naujos valstybės institucijos, tiek Rusijoje veikę įvairūs lietuvių komitetai. Karo pabėgėliai 1919 m. išvykti ruošėsi kelis mėnesius, kol buvo sukauptos tokiai kelionei reikalingos lėšos.

Karo pabėgėlių statusas, panašios patirtys ir rūpesčiai atskleidė ryšius tarp Šiaurės Kaukazo lietuvių ir lenkų pabėgėlių bendruomenių. Viena vertus, nors būta ir atskirties požymių, sunkumų akivaizdoje lietuviams ir lenkams vis dėlto pavyko rasti bendrą kalbą, sutarti ir draugiškai dalytis kasdieniais rūpesčiais. Lietuvių ir lenkų bendradarbiavimas pastebimai atsiskleidė ieškant galimybių grįžti į gimtines. Šioms bendruomenėms teko kartu organizuoti ir patirti repatriacijos procesą.

Aptartos lietuvių karo pabėgėlių patirtys Šiaurės Kaukaze atveria platesnį šio karo istorijos kontekstą, daugiau galimybių tyrinėti Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Lietuvos, atskirų bendruomenių padėtį. Viena iš tokių bendruomenių būtų vieno iš Kaukazo lietuvių centrų Jekaterinodaro lietuvių bendruomenė, reikalaujanti didesnio dėmesio ir gilesnio tiriamojo žvilgsnio. Tokių tyrimų metu būtų galima ne tik atskleisti ir rekonstruoti pabėgėlių kasdienybę, nustatyti socialinių ryšių ir komunikacijos tinklą, jų raidą, bet ir pažvelgti plačiau, pabandyti įvertinti ir palyginti buvusios Abiejų Tautų Respublikos tautų – lietuvių, lenkų, žydų, ukrainiečių ir kitų bendras patirtis.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Balkelis, Tomas, „Demobilization and Remobilization of German and Lithuanian Paramilitaries after the First World War“, *Journal of Contemporary History*, 2015, vol. 50, no. 1, 38–57.
- Balkelis Tomas, *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto alba, 2018.
- Balkelis, Tomas, „Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą 1918–1924 m.“, *Oikos* 2 (2006), 55–74.
- Balkelis, Tomas, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
- Balkelis, Tomas, „Nation-Building and World War I Refugees in Lithuania, 1918–1924“, *Journal of Baltic Studies*, 2003, vol. XXXIV, no. 4, 432–456.
- Eidintas, Alfonsas, *Kazys Grinius*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Elvyros Glemžaitės-Dulaitienės dienoraštis, t. 3, VUB RS, f. 95, b. 499.
- Ilgūnas, Gediminas, *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000.
- Ivanauskas, Tadas, *Aš apsisprendžiu*, sud. A. Ivanauskas, Ž. Morkvėnas. Vilnius: Baltijos aplinkos forumas, 2010.
- Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*. Kaunas: Šviesa, 1999.
- Glemžų šeimos archyvas*.
- Grinius, Kazys, *Atsiminimai ir mintys. III–IV*, red. D. Bukelevičiūtė, Z. Butkus, S. Kaubrys, A. Vyšniauskas. Marijampolė: Piko valanda, 2016.
- Kauno tvirtovė: atlasas*, sud. V. Orlov, J. Lukšė. Kaunas: Arx Baltica, 2007.
- Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*, sud. A. Jonušytė. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2008.
- Lietuvių balsas*, 1917.
- Lietuvos aidas*, 1918.
- Lukminaitė, Solveiga, „Lietuvos karininkas Juozas Papečkys“, in *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2017 metais: almanachas*. Kaunas: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2018, 247–263.
- Lukminaitė, Solveiga, *Mikalina Glemžaitė (1891–1985) – mokytoja, kraštotyrininkė, visuomenininkė. XX a. pirmos pusės biografijos atodangos: magistro darbas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017, <https://eltalpykla.vdu.lt/1/34775>.
- Mądzik, Marek, „Repatriacja Polaków z Kaukazu po I wojnie światowej“, in *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992, 321–328.
- Orlov, Vladimir, „Fortifikacija Pirmojo pasaulinio karo metais“, in *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas: Arx Baltica, 2008.
- Orlov, Vladimir, *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*. Kaunas: Arx Baltica, 2007.
- Pečiulis, Marius, „Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėnesį“, *Karo archyvas* 25 (2010), 29–97.
- Pociūnas, Arvydas, *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008.
- Pociūnas, Arvydas, „Tragiški lietuvių karių likimai Pirmajame pasauliniame kare“, *Karys* 3 (2001), 24–25.
- Safronovas, Vasilijus, Jokubauskas, Vytautas, Vitkus, Hektoras ir Vareikis, Vygantas, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.

- Safronovas, Vasilijus, „Pirmojo pasaulinio karo atminimas Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje: naujų tyrimų pradžia“, *Lituanistica* 61 (3 (101), 2015), 149–165.
- Sula, Dorota, *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918–1937*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2013.
- Šiaurės Kaukazo lietuviai. Juozo Avižonio atsiminimai iš tremtinių gyvenimo 1916–1920 m., NMMB RKRS, f. 114, b. 149, l. 1.
- Tamošiūnienė, Milena, *Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje 1919–1923 m.* Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2014.
- Vaičenonis, Jonas, „Litewskie doświadczenia emigracyjne z czasów pierwszej wojny światowej. Historia rodziny Glemżów“, in *Migracje a tożsamość narodowa mieszkańców Europy Wschodniej w XIX i na początku XX wieku*. Ciechanowiec: Muzeum Rolnictwa Ciechanowiec, 2016, 201–215.
- Żołędowski, Cezary, „Pierwsza repatriacja”. Powroty i przyjazdy osiedleńcze do Polski ze wschodu po I wojnie światowej“, *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2017, t. 43, 63–44.

Jonas VAIČENONIS, Solveiga LUKMINAITĖ

LITHUANIAN COMMUNITIES IN THE NORTH CAUCASUS: EXPERIENCES OF WAR REFUGEES AND THE REPATRIATION PROCESS (1917–1919)

Summary. The October Revolution of 1917 caused a number of war refugees who initially had clustered in the larger cities to move to the relatively safer North Caucasus region. But even this region soon became an epicenter of the Russian civil war. Nevertheless, at war's end vigorous Lithuanian communities had formed there. In this paper we pay particular attention to the formation and activities of Lithuanian communities in the North Caucasian cities of Kislovodsk and Pyatigorsk. We survey some of their leaders, including Dr. Kazys Grinius, the future President of Lithuania; Juozas Avižonis, who organized the “Aušra” society joining together Lithuanians living in North Caucasus; the teachers Elvyra and Mikalina Glemžaitės; the military lawyer Juozas Papečkys, and others; and discuss their contribution to the formation of a community. We also call attention to the situation after February 16, 1918, when the declaration of Lithuanian independence changed the situation of war refugees and the process of their repatriation began. How and under what circumstances did war refugees return to their homeland? What were the relations between the Lithuanian and Polish communities? What did war refugees have in common, and what did they share in the way they organized themselves? These are some of the questions this paper seeks to answer.

Keywords: Northern Caucasus, war refugees, emigration, repatriation.

Įteikta 2019 03 15

Priimta 2019 05 02

Dalia CIDZIKAITĖ

*Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija,
Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*

Magdalena Raškevičiūtė-Eggleston – Kanados literatūros kanono paraštesė

Santrauka. 2002 m. rudenį Kanados bibliotekos-archyvo archyvarė Anne Goddard su kolege Amy Tector turėjo nuspręsti, ką daryti su žymaus Kanados žurnalisto Wilfrido Egglestono asmeniniu archyvu. Priimti sprendimą nebuvo lengva, mat į šešias dėžes sutilpusį dokumentinį paveldą sudarė ne tik Egglestono, bet ir jo žmonos, Kanados lietuvės Magdalenos Raškevičiūtės-Eggleston dokumentai. Po ilgų dvejonių ir svarstymų abu archyvai buvo išsaugoti. Šiandien svarbu tai, kad toks Kanados bibliotekos-archyvo sprendimas atvėrė galimybę tyrinėti Raškevičiūtės-Eggleston archyvą iš socialinės ir kasdienybės istorijos, taip pat diasporos perspektyvų. Be to, labai tikėtina, kad ilgainiui Kanados lietuvei pagaliau pavyks ištrukti iš vyro šešėlio bei Kanados literatūros kanono paribių ir figūruoti jame savarankiškai, be jokių socialinių ar vedybinių priedėlių. Pirmasis žingsnis jau žengtas: 2014 m. Raškevičiūtė-Eggleston buvo įtraukta į pirminę ankstyvųjų Kanados moterų rašytojų duomenų bazę.

Raktažodžiai: Magdalena Raškevičiūtė-Eggleston, Kanados lietuviai, socialinė istorija, kasdienybės istorija, diaspora.

Magdalenos¹ Raškevičiūtės-Eggleston (angl. *Magdalena Raskevich-Eggleston*, 1907–?²) kaip rašytojos biografijoje svarbios dvi datos – 1955 ir 2002 metai. 1955 m. pasirodė

¹ Angliškuose tekstuose Magdalenos Raškevičiūtės-Eggleston vardas varijuoja: vienur rašoma Magdalena, kitur – Magdelana, dar kitur – Magdelena. Dėl to kaltas pirmasis rašytojos romanas, kurio viršelyje Raškevičiūtės-Eggleston vardas pasirodė su korektūros klaida: vietoj Magdalena buvo parašyta Magdelana.

² Tiksli Raškevičiūtės-Eggleston mirties data nežinoma, tačiau žinoma, kad, 1986 m. mirus vyrui Wilfridui, rašytoja gyveno su dukra. Daugiau apie tai žr.: Tiessen, Hildi Froese, „The Story of a Novel: How We Found Ephraim Weber’s “Three Mennonite Maids”“, *Journal of Mennonite Studies*, 2008, vol. 26, 171, <https://jms.uwinnipeg.ca/index.php/jms/article/view/1281/1272>.

pirmasis ir vienintelis Kanados lietuvių romanas, 2002 m. Kanados biblioteka-archyvas sutiko priimti ir saugoti anglų kalba kūrusios Raškevičiūtės-Eggleston asmeninį archyvą.

Daug vilčių teikęs pirmasis romanas

Kanados lietuvių debiutinį romaną pirmiausia pastebėjo ir palankiai įvertino anglakalbė Kanados ir užsienio spauda. Dėmesį į pasirodžiusį Raškevičiūtės-Eggleston kūrinį atkreipė ir JAV lietuviai. 1955 m. spalio 8 d. Čikagoje leidžiamame dienraštyje „Draugas“ rašyta, kad leidykla „British Book Service“ išleido lietuvių Magdelanos Eggleston romaną „Mountain Shadows“ („Kalnų šešėliai“). Laikraštyje taip pat pateikta trumpa rašytojos biografija, paminėta, kad moteris gimė Kanadoje, Bankhede (*Bankhead*), Albertoje, mokėsi Kalgario (*Calgary*) gimnazijoje, gyveno Koulherste (*Coalhurst*) ir Belvu (*Bellevue*), išteikė už žurnalisto, dabartinės Otavos Karltono (*Carleton*) kolegijos³ Žurnalistikos katedros vedėjo Wilfrido Egglestono⁴.

Gimusi 1907 m. lietuvių emigrantų šeimoje, užaugusi angliakasių miestelyje Kanados vakaruose, Raškevičiūtė-Eggleston priklauso gana negausiai Kanadoje kūrusių lietuvių ar lietuvių kilmės rašytojų grupei. Lietuvių emigrantai pagal jų atvykimo į Kanadą metą paprastai skirstomi į dvi grupes: pirmąją ir antrąją emigracijos bangas. Raškevičiūtė-Eggleston buvo pirmosios bangos, į Kanadą atkeliavusios XIX a. pab. – XX a. pr., atstovė. Rašytojos motina Ona Baltrušytė, gimusi Naumiestyje, į Kanadą atvyko būdama 15 metų, 1905-aisiais. Rašytojos tėvas Juozas Raškevičius gimė Prienų apylinkėje, Klebiškių kaime. Norėdamas išvengti priverstinės tarnybos carinėje rusų kariuomenėje, jis pirmiausia emigravo į JAV, vėliau – į Kanados miestelį Micheli, B. C., kuriame ir susitiko savo būsimą žmoną. Ona ir Juozas susituokė 1906 m., po metų jiems gimė dukra Magdalena. Pasak literatūrologės Mildos Danytės, lietuvių emigrantų to meto Kanadoje buvo negausu – vos apie 8 000⁵. Paprastai emigrantai svečioje šalyje apsigyvendavo tose vietose, kuriose reikėjo pigios darbo jėgos. XX a. pradžios Kanadoje tai buvo angliakasių miestai šalies vakaruose. Tokį kelią pasirinko ir jaunoji Raškevičių šeima. Po kelių persikraustymų iš vienos vietos į kitą, galiausiai jie apsistojo angliakasių miestelyje Belvu, Albertoje. 1956 m. „Draugui“ duotame interviu Raškevičiūtė-Eggleston teigė, kad, jos žiniomis, Belvu tuo metu gyveno

³ Šiandien kolegija, pirmoji privati nereliginė aukštoji mokykla Ontarijuje, yra universitetas.

⁴ „Moterų gyvenimas“, *Draugas. Moterų pasaulyje* 18 (99), 1955 spalio 8 d., 8, http://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-08-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.

⁵ Danytė, Milda, „Ambivalence about Lithuania in Lithuanian-Canadian Fiction Written in English“, *Lituanus*, 1999, vol. 45, no. 3 (Fall), http://www.lituanus.org/1999/99_3_03.htm. Daugiau informacijos apie pirmąją lietuvių emigracijos bangą Kanadoje galėtų suteikti Raškevičiūtės-Eggleston plunksnai priklausantis straipsnis apie Kanados lietuvių, kuris paminėtas anksčiau šiame straipsnyje cituotame JAV lietuvių dienraštyje. Raškevičiūtė-Eggleston straipsnį mini po metų „Drauge“ paskelbtame interviu su ja. Pasak rašytojos, parašyti apie Kanados lietuvių Kanados enciklopedijai jai pasiūlė dr. Johnas Robbinsas. Medžiagos straipsniui jai davė Kanados federalinis statistikos biuras ir Imigracijos departamentas. Vėliau rašytojos straipsnį peržiūrėjo keletas Kanadoje gyvenusių lietuvių. Ramūnas, Antanas, „Romano „Kalnų šešėliai“ autorė. Pasikalbėjimas su rašytoja M. Raškevičiūte“, *Draugas. Mokslas. Menas. Literatūra*, 1956 birželio 16 d., 3, http://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-06-16-PRIEDAS-DRAUGASw.pdf.

tik du lietuviai: jos mama ir brolis (tėvas mirė 1948 m.)⁶. Pasak jos, lietuvių gausumu negalėjo pasigirti ir kiti vakarų Kanados miestai.

Praėjus kiek daugiau nei pusei metų nuo debiutinio romano pasirodymo, JAV lietuvių spaudoje paskelbtame rašytojos pokalbyje su žurnalistu Antanu Ramūnu Raškevičiūtė-Eggleston prisipažino, kad rašyti pamėgo dar sėdėdama mokyklos suole. Jos svajonės pradėjo pildytis tada, kai, būdama keturiolikos metų, laimėjo premiją už trumpą jaunimui skirtą apysaką „Kada draugai turi persiskirti“. Paauglės kūrinys buvo paskelbtas viename iš žinomų vakarų Kanados žurnalų⁷. Kitais metais jaunoji Magdalena laimėjo antrąją premiją. Jos kūrinys ir vėl buvo išspausdintas tame pačiame žurnale. Lietuvė plunksną išbandė rašydama ir poeziją, kino scenarijus bei apsakas vaikams. Pasak ambicijų nestokojusios rašytojos, vienas Kanados leidėjas siūlėsi išleisti jos eilėraščių rinkinį, tačiau ši atsisakė: „nenorėjau matyti savo eilėraščių spaudoj; mano manymu, jie nepakankamai tobuli“⁸. Kurti moteris nustojo sukūrusi šeimą. Rūpinimasis šeima ilgam tapo jos pagrindine veikla⁹. Žurnalistui Ramūnui Raškevičiūtė-Eggleston pasisakė per penkiolika santuokos metų neparašiusi nė vienos eilutės. Į rašytojos kelią moteris sugrįžo 5 dešimtmečio pabaigoje. 1949–1950 m. ji lankė rašytojo Leslie'o McFarlane'o¹⁰ prozos kūrybinio rašymo kursą Karltono koledže. Pasak Kanados lietuvės, būtent jo dėmesys ir pastabos perskaičius pirmuosius keliasdešimt rašomo romano puslapių paskatino Raškevičiūtė-Eggleston sugrįžti prie rašytojos profesijos. Į Kanados literatūrinį gyvenimą ji sugrįžo 1955 m. su didelės apimties prozos kūriniu – romanu „Mountain Shadows“.

Socialinio romano žanrui priskirtino kūrinio siužetas vyksta XX a. 2 dešimtmetyje. Romane pasakojama apie Kanados lietuvių emigrantų šeimoje gimusią, daugiakultūroje angliakasių bendruomenėje vakarinėje Kanadoje, Koultane (*Coaltown*), gyvenusią Megę (*Maggie*) Mileris. Sulaukusi šešiolikos, pagrindinė veikėja turi pasirinkti – likti gyventi lietuviškoje šeimoje, užsidaryti siauroje vietos lietuvių bendruomenėje ar įsiliesti į šalyje vyraujančią anglosaksišką kultūrą. Graži, ne vieno vyro dėmesį traukianti lietuvė iš pradžių svajoja savo likimą susieti su vedybomis ir šeimos kūrimu, tačiau galų gale nusprendžia tapti mokytoja ir padėti emigrantams suvokti ir įvertinti savo gyvenamosios šalies, Kanados, kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą bei kanadietišką tapatybę. Pati rašytoja, paprašyta nusakyti pagrindinę romano idėją, teigė, kad romane norėjo pavaizduoti emigranto buitį angliakasių gyvenimo fone. Pasak Raškevičiūtės-Eggleston, apie „pionieravimo gadynę ir jos dvasią“ angliakasių miestelyje niekas iki jos nebuvo rašęs: „Kanada turi daug romanų, vaizduojančių imigrantą – narsų pionierių prerijose, miške, jūroj, bet visiškai buvo

⁶ Ramūnas, „Romano „Kalnų šešėliai“ autorė“, 3.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Pora susilaukė tik vieno vaiko. Dukra Anne Elizabeth Eggleston (1934–1994) tapo žinoma Kanados kompozitore ir muzikos pedagoge. Daugiau apie ją žr.: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/anne-eggleston-emc>. Yra likę žinių, kad dukra pagal mamos eiles sukūrė keletą muzikinių kompozicijų balsui ir instrumentui, pavyzdžiui, 1951 m. kūrinys „Autumn Wind“ balsui ir pianinui pagal M. Raskevich eiles. Daugiau žr.: <https://www.erudit.org/fr/revues/is/2008-v28-n2-is2953/029956ar.pdf>.

¹⁰ Charlesas Leslie's McFarlane'as buvo Kanados žurnalistas, rašytojas, scenarijų ir filmų kūrėjas. Jis išgarsėjo Franklino W. Dixono slapyvardžiu parašęs ankstyvasias knygas paaugliams ir jaunimui skirtose serijoje „Hardy Boys“. Daugiau apie jį žr.: https://en.wikipedia.org/wiki/Leslie_McFarlane.

užmirštas angliakasių gyvenimas anomis pionieravimo dienomis iki pasirodė „Kalnų šešėliai“¹¹. Savo sumanymui įgyvendinti rašytoja pasirinko jauną žmogų, kuris, anot jos, „daugiausia mato ir jaučia“¹².

Danytė, žurnale „Lituanus“ į Raškevičiūtės-Eggleston romaną (šalia Antano Šileikos „Bying on Time“) pažvelgusi remdamasi skaitytojo atsako teorija, pabrėžia, kad kanadiečiui skaitytojui lietuvių romanas trykšte trykšta XX a. 5 dešimtmčio optimizmu ir parodo pirmuosius nacionalinės tapatybės formavimosi šalyje žingsnius. Kūrinyje vaizduojama daugiakultūrė visuomenė, kurioje ryškus skirtumas tarp vietos gyventojų ir emigrantų. Jį ypač aštriai jaučia pagrindinės romano veikėjos Megės Mileris tėvai. Pirmosios kartos emigrantai iš Lietuvos po darbų paguodą ir užuovėją randa siaurame vietos lietuvių rate. Vis dėlto antrosios emigrantų kartos, gimusios ir užaugusios Kanadoje, psichologinio geto savimonė ima aižėti. Megės draugai jau nėra tik lietuviai, bet ir lenkai, italai, ukrainiečiai, anglai. Negana to, keletas jų planuoja susituokti ir sukurti mišrią šeimą. Danytė teigia, kad romane nerasime nė vienos pastaruoju metu Kanados visuomenę priešinančių problemų: regioninių nesutarimų ar anglakalbės ir prancūzakalbės visuomenės grupių ginčų. „Šiandieniniam Kanados skaitytojui romanas atrodo naivus ir supaprastintas, bet tuo pat metu jis traukia dėl jame vaizduojamo nerūpestingo kanadietiško“¹³, rašo kritikė¹³. Jos nuomone, visai kiti dalykai romane sudomins ar net išprovokuos Kanados lietuvių arba Lietuvoje gyvenančių skaitytoją. Pasak Danytės, Megės jaučiama vidinė kova tarp lietuviškumo ir angliškos-kanadietiškos tapatybės negali palikti nuošalyje lietuvių ar lietuviškų šaknų turinčio skaitytojo, ypač neigiamas ar mažų mažiausiai prieštaringas atrodo Lietuvos ir lietuviškumo įvaizdis, kurio pavyzdžių Raškevičiūtės-Eggleston romane kritikė randa apsciai. Jos manymu, Kanados ir (ar) Lietuvos lietuviai, skaitydami „Mountain Shadows“, netruks pajusti pagrindinės romano veikėjos jaučiamą ir kūrinyje neslepiamą nepakantumą lietuviškumui, net Lietuvos ir savosios lietuviškos kilmės išdavystę.

Kritikų nuomone, pagrindinė romano veikėja Megė Mileris daug kuo priminė pačios Raškevičiūtės-Eggleston gyvenimą. Užaugusi Bankhede mieste, „mažoje Europoje“, kurioje vieni šalia kitų gyveno įvairių tautybių emigrantai, būdama penkiolikos, Raškevičiūtė įsimylėjo savo anglų literatūros mokytoją Wilfridą Egglestoną. Pora susituokė 1928 m. (Magdalenai tada buvo 21-eri). Pasak rašytojos, ji dėkinga būtent savo vyrui, kad ugdė ir skatino jos literatūrinį skonį ir kūrybingumą. Taigi, skirtingai nuo Megės, Raškevičiūtė-Eggleston įsiliejo į Kanados visuomenę ir tapo tikrąja kanadiete, be priedėlio „lietuvi“¹⁴, ištekėdama už anglakalbio vyro. Mokytoja netapo, bet, kaip ir jos vyras, sparčiai ir užtikrintai kopęs karjeros laiptais¹⁵, svajojo tapti rašytoja. Pokalbyje su žurnalistu Ramūnu ji

¹¹ Ramūnas, „Romano „Kalnų šešėliai“ autorė“, 3.

¹² Ibid.

¹³ Danytė, „Ambivalence about Lithuania“.

¹⁴ Romano „Mountain Shadows“ viršelyje minima tik viena – santuokinė – jos pavardė.

¹⁵ Wilfridas Egglestonas (1901–1986), kanadiečių tituluojamas žurnalistikos šalyje krikštatiū, buvo žurnalistikos mokyklos Karletono universitete (Otavoje) įkūrėjas bei pirmasis jos direktorius, Antrojo pasaulinio karo metais ėjo Kanados spaudos cenzūros departamento direktoriaus pareigas. Raškevičiūtės-Eggleston vyras yra daugiau nei 16 knygų autorius. Be istorinių ir politinių knygų, jis parašė tris atsiminimų ir dvi poezijos knygas, vieną iš jų, pavadintą „Lyrics by Magdalena and Wilfrid Eggleston“ („Magdalenos ir Wilfrido Egglestonų eilės“), parašė su žmona. D. m. I. Farr, „Wilfrid Eggleston“, *The Canadian Encyclopedia*, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/wilfrid-eggleston>.

paneigė romano autobiografiškumą. Pasak Raškevičiūtės-Eggleston, „Kalnų šešėliuose“ aprašytas angliakasių miestas išgalvotas, jis greičiau yra visų jos kada nors lankytų vakarų Kanados miestų apibendrinimas (todėl ir pavadinimas parinktas bendrinis – Koultounas, lietuviškai – Anglies miestas). Netikri ir kūrinio personažai. Rašytoja teigė, kad autentiškiausi romane yra angliakasių buitįs ir miestelio gyvenimas.

Pirmieji atsiliepimai pasirodžius romanui buvo ypač palankūs ir daug žadantys. Kaip jau minėta, kūrinys sulaukė nemažai dėmesio tiek vietos, tiek užsienio spaudoje. Žurnalistas Ramūnas mini Londono laikraštyje „The Times“ paskelbtą knygų apžvalgą, kurioje Raškevičiūtės-Eggleston kūrinys buvo ypatingai apibūdintas („Lietuvaitės parašytas romanas išskiriamas iš visų kitų romanų: autorei, jos veikalui, veikale aprašomiems lietuviams, gražaus lietuviško gyvenimo būdai negailima šiltos simpatijos ir susižavėjimo žodžių!¹⁶“), į romaną dėmesį atkreipė dar apie keliasdešimt žinomų laikraščių, leidžiamų šiapus ir anapus Atlanto. Trumpesnėse Raškevičiūtės-Eggleston kūrinio recenzijose ar paminėjimuose (beje, juose pirmasis rašytojos romanas buvo įvertintas kur kas šalčiau) nepamiršta nurodyti, kad rašytojos vyras yra ypač daug žurnalistikos srityje ir apskritai Kanados visuomeniniame ir politiniame gyvenime nusipelnęs žmogus. Pavyzdžiui, Kanados verslo laikraštyje „Financial Post“ Raškevičiūtė-Eggleston buvo giriamą už „paprastą, nepretenzingą pirmąjį romaną, kuris padaro didesnę įspūdį nei kad skaitytojas tikėtusi ar numanusi pati rašytoja“¹⁷, ir pabrėžta, kad autorė yra žymaus Kanados rašytojo, buvusio žurnalisto Egglestono žmona.

Raškevičiūtė-Eggleston yra ankstyvojo kanadiečių literatūrinio laikotarpio autorė ir viena iš pirmųjų mums žinomų pirmosios Kanados lietuvių emigrantų bangos anglakalbių rašytojų. Šalia jos paminėtina 1930 m. į Kanadą iš Lietuvos emigravusi rašytoja Marija Aukštaitė (Kotryna Radkevičiūtė-Navikevičienė, 1896–1987). Lietuvoje garsėjusi visuomenišku ir aktyviu dalyvavimu lietuvių veikloje, Aukštaitė to nevengė ir Kanadoje. Netrukus po atvykimo į svetimą kraštą Navikevičių namai tapo emigrantų kultūrinio susibūrimo vieta, kurioje vykdavo popietės su lietuviškomis dainomis, muzika, pokalbiais apie Lietuvą. Nors ir sunkiai versdamasi, Aukštaitė, Kanadoje debiutavusi kaip rašytoja, skirdavo laiko eilėms ir atsiminimams rašyti (dalį jų išspausdino Nemuno vilnies slapyvardžiu). Į viešumą lietuviškai rašiusią rašytoją išvedė Juozas Tysliava, pasiūlydamas redaguoti laikraščio „Vienybė“ skiltį „Montrealio dienos“. Redaguojamoje skiltyje Aukštaitė daug dėmesio skyrė šeimoms, įsteigė laiškų skyrelį. Žurnalistės pareigas papildė ir praplėtė visuomeninė veikla: įsteigė Vilniui vaduoti sąjungą, suorganizavo daug renginių, rengė rinkliavas Vilniui vaduoti. Pasak Prienų krašto muziejaus vyr. muziejininkės Anelės Razmislavičienės, žurnalistinėje veikloje Aukštaitė triūsė „kaip tikra rašto bitė“¹⁸. Be to, 1942 m. ji išgelbėjo nuo uždarymo savaitraštį „Nepriklausoma Lietuva“, ėmėsi jį redaguoti. Svarbi rašytojos veiklos sritis buvo rūpestis dėl sovietų okupuotos Lietuvos. Gedimino Lankausko žiniomis, Aukštaitė „materialiai ir moraliai palaikė lietuvių karius, tarnavusius Kanados armijoje, dislokuotoje Europoje, rinko

¹⁶ Ramūnas, „Romano „Kalnų šešėliai“ autorė“, 3.

¹⁷ Dack, W. J., „Review of *Mountain Shadows*, by Magdalena Eggleston“, *Financial Post*, 1955(?) gruodžio 3, 15.

¹⁸ Razmislavičienė, Anelė, „Dvi iškilio kraštietės“, *Naujasis Gėlupis*, 2016 liepos 21 d., <http://www.naujasisgelupis.lt/?p=27646>.

lėšas Raudonajam kryžiui, bandė padėti siuntiniais net Sibiro tremtiniais, apeliavo į Kanados valdžią, prašydama priimti kaip imigrantus-pabėgėlius Lietuvos „dipukus“¹⁹.

Kitaip nei Aukštaitė, anksti ištekJusi Raškevičiūtė-Eggleston nedalyvavo Kanados lietuvių kultūrinėje ir visuomeninėje veikloje. Pati rašytoja tokią situaciją aiškino tuo, kad didžiausią gyvenimo dalį praleido vietose, kuriose lietuvių tiesiog nebuvo. Ši aplinkybė nulėmė ir silpnokas jos lietuvių kalbos žinias. Interviu „Draugui“ moteris prisipažino vaikystėje puikiai kalbėjusi lietuviškai, deja, praėjus 30 metų nuo išvykimo iš gimtojo Belyju miestelio, jos lietuvių kalba gerokai aprūdijo. Nepaisant to, Raškevičiūtė-Eggleston teigė aktyviai besidominti Lietuva, progai pasitaikius, stengiasi perskaityti visas anglų kalba pasirodžiusias knygas ir straipsnius apie jos tėvų gimtąją šalį. Žurnalistės plunksnos nevengusi rašytoja pasisakydavo aktualiomis temomis Kanados spaudoje. 1977 m. rugpjūčio 23 d. „Draugas“ informavo apie neseniai Kanados laikraštyje „The Toronto Sun“ paskelbtą Raškevičiūtės-Eggleston straipsnį „Who speaks for me?“ („Kas kalba už mane?“), kuriame autorė kritikavo etninių grupių ignoravimą Kanadoje ir pabrėžė emigrantų svarbą šalies gyvenime²⁰.

1956 m. interviu „Drauge“ rašytoja porą kartų išsitarė apie savo kūrybinius planus. Vienu atveju ji teigė vieną gražią dieną būtinai išbandysianti jėgas rašydama pjeses televizijai ir apysakas, kitu – paminėjo autobiografinę knygą, kurioje aprašys savo tėvų gyvenimą Kanadoje. „Tam aš taupau savo geriausią knygą!“, sakė Raškevičiūtė-Eggleston²¹. Paklausta apie rašomą knygą, Kanados lietuviė pasigyrė baigusi antrąjį romaną – meilės istoriją iš dabartinio Otavos gyvenimo. Ji taip pat užsiminė galvojanti apie trečiąją prozos kūrinį – istorinį romaną iš Albertos gyvenimo. Deja, dėl nežinomų priežasčių nė vienas iš šių romanų nepasirodė.

Kasdienybės istoriją liudijantis archyvas

Iki 2002 m. lietuvių kilmės Kanados rašytoja Raškevičiūtė-Eggleston buvo nepažįstama eiliniam Kanados skaitytojui. Jos vardą (neretai šalia sutuoktinio) težinojo vos keletas kanadiečių literatūros tyrinėtojų²². Padėtis pasikeitė 2002 m. rudenį, kai Kanados

¹⁹ Ibid.

²⁰ „Iš arti ir toli. Kanadoje“, *Draugas*, 1977 rugpjūčio 23 d., 7, http://www.draugas.org/archive/1977_reg/1977-08-23-DRAUGAS-i7-8.pdf.

²¹ Interviu apie savo tėvus ji sako: „Mano tėvelis ir mano mamytė, jauni atvykę Kanadon, atsinešė savo širdyse gilią savo gimtojo krašto meilę. Juodu abu mėgo skaityti, dainuoti, klausytis muzikos, šokti lietuviškus šokius <...>“, Ramūnas, „Romano „Kalnų šešėliai“ autorė“, 3.

²² Tarp tokių minėtinas George'as Melnykas ir jo 1999 m. paskelbta knyga „The Literary History of Alberta. Volume 2: From the End of the War to the End of the Century“ (The University of Alberta Press). Joje autorius Raškevičiūtei-Eggleston paskyrė vos keturias eilutes. „Magdalena Eggleston (mergautinė pavarde Raskevich; 1907–) romane „Mountain Shadows“ (1955) pasakoja istoriją apie lietuvių ir rasinės įtampas mažoje Albertos bendruomenėje“, rašė knygos apie Albertos literatūros istoriją autorius. Jis taip pat nepamiršo paminėti, kad Raškevičiūtė-Eggleston yra žmona Wilfrido Egglestono, parašiusio keletą knygų apie pietų Albertą, iš kurių pirmoji pasirodė 1938 m. Daugiau žr.: <https://books.google.lt/books?id=IzkkKWp99CQC&pg=PA11&lpq=PA11&dq=Raskevich+Eggleston+novel&source=bl&ots=TijBB5KD9Y&sig=ACfU3U2oKHjtBC3a5l7MLrVSKAyAZpnnTA&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiF9Pnuut7gAhVawcQBHWOCBlgQ6AEwAnoECAMQAQ#v=snippet&q=Eggleston&f=false>.

bibliotekos-archyvo archyvarė Anne'ė Goddard kartu su kolege Amy Tector turėjo nuspręsti, ką daryti su žymaus Kanados žurnalisto Wilfrido Egglestono privačiu archyvu²³. Priimti sprendimą – pasilikti archyvą ar jo nepasilikti – nebuvo paprasta, mat į šešias dėžes tilpusi dokumentinį paveldą sudarė ne tik paties Egglestono, bet ir jo žmonos Magdalenos asmeniniai dokumentai. Apsispręsti buvo nelengva ir dėl to, kad Kanados lietuvė buvo praktiškai nežinoma kanadiečių literatūros lauke. Nors kaip rašytoja ir žurnalistė ji aktyviai reiškėsi net keletą dešimtmečių, vienintelis kūrinys, sulaukęs išskirtinio dėmesio ir pripažinimo, buvo pirmasis ir vienintelis jos paskelbtas romanas „Mountain Shadows“.

Kanados biblioteka-archyvas nusprendė nedalyti archyvo ir pasilikti abiejų sutuoktinių palikimą. Tector neslepia, kad sprendimą daugiausia lėmė faktas, jog Wilfridas Egglestonas užėmė reikšmingą vietą Kanados literatūroje. Nepaisant to, sprendžiant Egglestonų palikimo klausimą, svarbų vaidmenį atliko ne tiek Raškevičiūtės-Eggleston kaip rašytojos sėkmė ar greičiau nesėkmė, kiek argumentas, kad moters paliktas, pasak Tector, „beveik atsitiktinis“ dokumentinis paveldas leido pažvelgti į pašalietės, emigrantų šeimoje gimusios pirmosios kartos atstovės pastangas įsilieti į anglosaksų vyrų dominuojamą Kanados literatūros sceną 6 ir 7 dešimtmečiais. Biblioteka-archyvas viliasi, kad Raškevičiūtė-Eggleston ir jos palikimas taps nauju atskaitos tašku kalbant apie rašytojus, kurie iki šiol nėra patekę į Kanados literatūros žemėlapi, vis dar nėra tapę Kanados kultūros ir emigracijos istorijos dalimi. Tector siūlo į Kanados lietuvių archyvo išsaugojimą pažvelgti dar ir iš kito kampo: nusprendus neatskirti sutuoktinių archyvo, Raškevičiūtės-Eggleston dokumentai įgavo naują vaidmenį – archyvo, kuris prasmingai papildė jos sutuoktinio, žymaus Kanados žurnalisto ir visuomenininko archyvą²⁴. Taip iki 2002 m. visiškoje užmarštyje buvusi rašytoja, tik vidurinį išsilavinimą turėjusi emigrantų iš Rytų Europos dukra, šiandien – bent archyvo lentynose – rikiuojasi tarp tokių žymių ir didžiųjų Kanados rašytojų kaip Robertsonas Daviesas ir Carol Shields.

Beveik atsitiktinis, iki 2002 m. Kanados bibliotekoje-archyve precedentų neturėjęs Kanados lietuvių archyvo išsaugojimas²⁵ suteikia išskirtinę progą išplėsti ir pagilinti žinias apie Kanadoje kūrusius lietuvių kilmės rašytojus, pamatyti gerokai platesnį XX a. Kanados literatūros, kultūros ir leidybos kontekstą, parodyti, neretai net pabrėžti nesėkmingas moterų pastangas tapti pripažintomis autorėmis. Be to, kaip pabrėžia Tector, tai yra naujas atskaitos taškas mėginant naujai, kitaip suvokti literatūros istoriją. Tyrėjos teigimu, jau keletą dešimtmečių Kanadoje vykstančios diskusijos apie šalies literatūros kanoną liudija

²³ Išsamią istoriją apie Egglestonų archyvo patekimą į Kanados biblioteką-archyvą ir jo išsaugojimo istoriją rasite: Tector, Amy, „The Almost Accidental Archive and Its Impact on Literary Subjects and Canonicity“, *Project Muse. Journal of Canadian Studies*, 2006, vol. 40, no. 2 (Spring).

²⁴ Šaltiniai rodo, kad Raškevičiūtė-Eggleston aktyviai dalyvavo savo vyro kūrybinėje veikloje. Nors 1956 m. „Draugui“ duotame interviu moteris savo vaidmenį nuvertino („Visa mano pagalba yra tame, kad aš didesnę jo darbų dalį perrašau mašinėle ir padarau ištraukas iš laikraščių“, sakė Kanados lietuvė), Hildi Froese Tiessen teigia, kad Magdalena skaitė ne tik savo sutuoktinio, bet ir jos vyrui atsiųstų kitų rašytojų rankraščius. Daugiau apie tai žr.: Tiessen, „The Story of a Novel“, 171.

²⁵ Pasak Carole Gerson, tokie atvejai kaip Raškevičiūtės-Eggleston, kai moterų neišspausdintas palikimas yra patekęs į jų vyrų dokumentinį archyvą, neretai net nenurodant jų autorystės, yra itin dažnas reiškinys Kanadoje. Gerson, Carole, „Locating Female Subjects in the Archives“, in *Working in Women's Archives: Researching Women's Private Literature and Archival Documents*, ed. H. M. Buss, M. Kadar, 7–22. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 2001, 14.

beveik vienbalsį literatūros kritikų ir teoretikų sutarimą, kad pastovaus, vieno kanono nėra ir kad jo buvimas tėra iliuzija. Abejonė kanono patvarumu ar net jo paneigimas ypač palankus mažumoms (seksualinėms, etninėms, rasinėms, socioekonominėms ir kt.) priskiriamiesiems kūrėjams. Tector juos vadina savo laikotarpio nuvertintais (angl. *devalorized*) rašytojais. Tokių rašytojų paieška nelengva, ypač jei dėl tam tikrų aplinkybių jų kūriniai tėra vieninteliai jų gyvenimo liudytojai. Sprendžiant iš į Kanados biblioteką-archyvą priimto saugoti Egglestonų dokumentinio paveldo sąrašo, be asmeninių ir profesinių Wilfrido Egglestono užrašų, vyro ir žmonos kolekciją sudaro nemenka dalis Magdalenos palikimo: laiškai, užrašai, iškarpos, trumpų apsakymų apmatai, pjesės, straipsniai, apsakymai vaikams, eilėraščiai ir nebaigti rašyti romanai, taip pat asmeniniai dokumentai, pavyzdžiui, dienoraštis, kelionių žurnalas, autografų knyga, rašytojos autobiografija ir net išsaugotas jos 10 klasės meno pratybų sąsiuvinis.

Tector įsitikinusi, kad Raškevičiūtės-Eggleston archyvo (pasak jos, kritikai ir rašytojai jau kuris laikas sąvoką „archyvas“ vartoja kaip žmogaus proto ir žinių organizavimo metaforą) išsaugojimas atvėrė galimybę tiek patį archyvą, tiek jo savininkę tyrinėti iš socialinės istorijos perspektyvos. Kasdienybės istorijai vis labiau smelkiantis į humanitarinių mokslų lauką, kai, pasakojant vieno ar kito laikotarpio ir (ar) visuomenės socialinę istoriją, kasdieniams objektams ir su jais susijusiai rutinai tenka ypač svarbus vaidmuo, kasdienybei priskirtini dokumentai (angl. *the papers of the everyday*), tokie kaip dienoraštis, užrašai, susirašinėjimas ir pan., tampa neįkainojami. Tikėtina, kad ilgainiui išsamesni ir gilesni Raškevičiūtės-Eggleston archyvo tyrinėjimai leis jai pagaliau ištrukti iš vyro šešėlio ir kanadiečių literatūroje bei kultūros istorijoje figūruoti savarankiškai, be jokių priedėlių. Pirmasis žingsnis jau žengtas: 2014 m. Raškevičiūtė-Eggleston buvo įtraukta į pirminę ankstyvųjų Kanados moterų rašytojų duomenų bazę²⁶. Kadangi apie į sąrašą patekusias rašytojas turima ypač mažai informacijos, bent kol kas jų vardų nerasime šiuo metu sudaromoje biografinėje ir bibliografinėje angliškai rašiusių Kanados moterų rašytojų, kurių pirmieji kūriniai pasirodė iki 1950 m., duomenų bazėje²⁷. Raškevičiūtės-Eggleston archyve saugoma jos autobiografija šią problemą turėtų nesunkiai išspręsti, todėl gali būti, kad greitai Kanados lietuvė pateks į kuriamą naująją duomenų bazę. Šios rašytojos archyvo išsaugojimas – gera žinia ir Lietuvos tyrinėtojams, besidomintiems išeivijoje sukurtais literatūros darbais ir jų autoriais. Raškevičiūtė-Eggleston yra viena iš nedaugelio šiandien mums žinomų anglų kalba kūrusių lietuvių autorių, priklausiusių pirmajai lietuvių emigrantų Kanadoje bangai. Jos vardas turėtų tapti atraminiu, o gal net ir išeities tašku tyrinėjant lietuvių diasporos literatūrą Kanadoje.

²⁶ Daugiau žr.: „Canada’s Early Women Writers“, *Ceww*, <https://ceww.wordpress.com/authors-lists/authors-to-be-included>.

²⁷ „Canada’s Early Women Writers“, *Cwrc*, <https://beta.cwrc.ca/islandora/object/islandora:dbdbd5af-fc3a-4f91-9be8-9ad8499fa8af>.

Literatūra

- „Anne Eggleston“, *The Canadian Encyclopedia*, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/anne-eggleston-emc>.
- „Canada's Early Women Writers“, *Ceww*, <https://ceww.wordpress.com/authors-lists/authors-to-be-included/>.
- „Canada's Early Women Writers“, *Cwrc*, <https://beta.cwrc.ca/islandora/object/islandora:dbdbd5af-fc3a-4f91-9be8-9ad8499fa8af>.
- D. m. I. Farr, „Wilfrid Eggleston“, *The Canadian Encyclopedia*, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/wilfrid-eggleston>.
- Dack, W. J., „Review of *Mountain Shadows*, by Magdalena Eggleston“, *Financial Post*, 1955(?) gruodžio 3, 15.
- Danytė, Milda, „Ambivalence about Lithuania in Lithuanian-Canadian Fiction Written in English“, *Lituanus*, 1999, vol. 45, no. 3 (Fall), http://www.lituanus.org/1999/99_3_03.htm.
- Eggleston, Magdalena, *Mountain Shadows*, first Canadian edition. London: William Heinemann, 1955.
- Gerson, Carole, „Locating Female Subjects in the Archives“, *Working in Women's Archives: Researching Women's Private Literature and Archival Documents*, ed. H. M. Buss, M. Kadar, 7–22. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press, 2001, 14.
- „Iš arti ir toli. Kanadoje“, *Draugas*, 1977 rugpjūčio 23 d., 7, http://www.draugas.org/archive/1977_reg/1977-08-23-DRAUGAS-i7-8.pdf.
- Melnyk, George, *The Literary History of Alberta. Volume 2: From the End of the War to the End of the Century*. Edmonton: The University of Alberta Press, 1999.
- „Moterų gyvenimas“, *Draugas. Moterų pasaulyje* 18 (99), 1955 spalio 8 d., 8, http://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-08-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.
- Ramūnas, Antanas, „Romano „Kalnų šešėliai“ autorė. Pasikalbėjimas su rašytoja M. Raškevičiūte“, *Draugas. Mokslas. Menas. Literatūra*, 1956 birželio 16 d., 3, http://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-06-16-PRIEDAS-DRAUGASw.pdf.
- Razmislavičienė, Anelė, „Dvi iškilios kraštietės“, *Naujasis Gėlupis*, 2016 liepos 21 d., <http://www.naujasigelupis.lt/?p=27646>.
- Tector, Amy, „The Almost Accidental Archive and Its Impact on Literary Subjects and Canonicity“, *Project Muse. Journal of Canadian Studies*, 2006, vol. 40, no. 2 (Spring).
- Tiessen, Hildi Froese, „The Story of a Novel: How We Found Ephraim Weber's 'Three Mennonite Maids'“, *Journal of Mennonite Studies*, 2008, vol. 26, 171, <https://jms.uwinnipeg.ca/index.php/jms/article/view/1281/1272>.

ON THE MARGINS OF THE CANADIAN LITERARY CANON: THE CASE OF MAGDALENA RASKEVICH-EGGLESTON

Summary. In the fall of 2002, Anne Goddard, at the time the archivist at the Library-Archives Canada, and her colleague Amy Tector had to make a decision: What to do with the personal archive of the famous Canadian journalist, Wilfrid Eggleston. It was not an easy task, because the documentary heritage which fit in six boxes contained not only Eggleston's personal archive but also that of his Lithuanian-Canadian wife, the poet and writer Magdalena Raškevičiūtė (Raskevich) Eggleston. Her archive consisted of diaries, letters, poems, manuscript drafts, a travel journal, an autobiography, etc. After some deliberation and thorough analysis, both archives were preserved. The decision is important because it presented researchers with an opportunity to explore the archives of Raškevičiūtė from the perspective of social history, everyday life history, and diaspora history. In addition, it is very likely that in the near future, the preserved archive will allow the Lithuanian-Canadian author to finally leave the margins of the Canadian literary canon and appear as a female writer in her own right without any social or marital constraints. The first step has already been made: in 2014, Raškevičiūtė-Eggleston was included in a preliminary database of early Canadian women writers.

Keywords: Magdalena Raskevich-Eggleston, Lithuanian-Canadians, social history, everyday life history, diaspora.

Įteikta 2019 02 25

Priimta 2019 04 20

Gerda PILIPAITYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Karo traumos naratyvai: vizualizacija, fokusuotė, naracijos technikos Antano Škėmos, Visuomio ir Jurgio Jankaus trumposios prozos tekstuose

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos įvairios naratyvo kūrimo technikos trumposios prozos tekstuose, padedančios išreikšti karo sukeltas traumines patirtis. Karo traumos naratyvams tirti atvejo studija buvo pasirinkti Antano Škėmos novelė „Nakties tyla“ (1947), Visuomio (tikr. Paulius Galaunė) apsakymas „Raudonoji rožė“ (1915) ir Jurgio Jankaus novelė „Pasaulio dailininkas“ (1951). Šie kūriniai buvo atrinkti dėl tekstuose esančių motyvų, susijusių su karo meto išgyvenimais ir išradingai panaudotomis pasakojimo konstravimo technikomis. Škėma (1910–1961) ir Jankus (1906–2002) 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos į Vakarus, 1949 m. Škėma persikėlė į JAV, po metų ten pat įsikūrė ir Jankus. Galaunė (1890–1988) po studijų Peterburge visą likusį laiką gyveno Lietuvoje. Daroma prielaida, kad novelėse, parašytose išeivijoje, paliekama daugiau užuominų apie viltį, jog galiausiai pavyks išsivaduoti iš patirtų karo traumų. Ši kūrinių analizė atskleidžia, kokie naratyvo elementai geriausiai perteikia karo išprovokuotus sukrėtimus.

Raktažodžiai: karo trauma, naracijos technikos, vizualizacija, fokusuotė, Pirmasis pasaulinis karas, Antrasis pasaulinis karas, Škėma, Galaunė, Jankus.

Pasauliniai karai ir jų pasekmės paveikė, net nuskriaudė daugelį tautų – vienas menkliau, kitas labiau. Trauminės patirtys dažnai perduodamos kitoms kartoms, tačiau, visuomenei pasirenkant užmarštį vietoje bandymo atkurti trauminę atmintį, lieka vis mažiau vilčių iš tokių patyrimų išsivaduoti. Todėl natūralu, kad įvairiose disciplinose vis dažniau pasirodo tyrimų šia tema: ją nagrinėja psichologai, istorikai ar literatūros teoretikai įvairiose pasaulio šalyse. Parašyta tikrai nemažai darbų, analizuojančių traumines patirtis būtent literatūros kūriniuose, tačiau beveik nekalbėta apie galimus skirtumus, kurių išryškėja

lyginant išeivių tekstus, turinčius karo traumos atšvaitų, su nusprendusiųjų likti tėvynėje kūryba.

Nors kalbėti apie skaudžias patirtis būtina norint iš jų išsilaivinti, teoretikai teigia, kad pačios traumos papasakoti neįmanoma. Tokio dalyko kaip trauminė atmintis nėra: dėl patirto stipraus sukrėtimo žmogus nebegali gerai atsiminti paties traumavusio įvykio, dažnai nesugeba suvokti to, kas įvyko¹, todėl ir traumos pasakojimas neįmanomas, jis nebus nuoseklus, trūkinės dėl atminties spragų. Tačiau, pasak olandų psichiatrų Besselio van der Kolko ir Onno van der Harto, šiuolaikinė neurobiologija ir klinikinė patirtis patvirtina prancūzų psichologo Pierre'o Janeto sampratą, kad, gydant traumą, reikia iš jos padaryti istoriją, kuri tikrai būtų išgirsta ir perduodama aplinkiniams, o ne tik kartojama traumauto individo². Toks pasakojimas, nors ir sukuria tariamą trauminę atmintį, daug tiksliau apibūdinamas terminu „naratyvinė atmintis“³, nes yra konstruojamas kaip literatūrinis naratyvas, kuriame istorinės trauminės patirtys koreliuoja su išgalvotomis detalėmis.

Amerikiečių akademikas Lawrence'as Langeris, analizuodamas asmeninių istorijų struktūrą Holokaustą išgyvenusiujų prisiminimų įrašuose, panaudojo atidųjį skaitymą, kuris dažniausiai taikomas literatūros kūriniuose. Literatūrinius tekstus taip pat galima tyrinėti kaip trauminius naratyvus, kuriuose išgyventos traumos žymės atsiskleidžia per tam tikrus įvaizdžius. Pačiame kūrinyje elipsėmis gali būti imituojami tokie simptomai kaip amnezija arba anachronijomis ir pasikartojimais – trumpas atminties sugrįžimas. Skaitytojas, pastebėdamas ryšį tarp tam tikrų kūrinio bruožų ir traumos, galima sakyti, suvokia tekstą kaip trauminį naratyvą⁴.

Rašytojai, norėdami perteikti skaudžius išgyvenimus, kurių papasakoti iš esmės neįmanoma, pasirenka neįprastas technikas. Šio straipsnio tikslas yra ištirti antrojo asmens naraciją, fokusuotės kaitą ir vizualizacijos priemones kaip karo traumos naratyvų konstravimo instrumentus, padedančius atskleisti patirtus sukrėtimus. Tiriami, kokiomis priemonėmis Antano Škėmos novelėje „Nakties tyla“ išreiškiama trauminė patirtis, remiantis Nyderlandų teoretikės Mieke'ės Bal heterodiegetinio ir homodiegetinio pasakotojo teorija ir austrų akademikės Monikos Fludernik antrojo asmens naracijos tyrimais. Straipsnyje žvelgiama į Pirmojo pasaulinio karo metu rašytą Visuomio apsakymą „Raudonoji rožė“, pasitelkiant Bal „išorinio fokusuotojo“ ir „vidinio fokusuotojo“ sąvokas. Taip pat atkreipiamas dėmesys į konkrečius įvaizdžius ir ekfrazės efektą, padedančius kurti trauminį naratyvą Jurgio Jankaus novelėje „Pasaulio dailininkas“, teoriniu pagrindu pasirinkus Bal straipsnį apie vizualinį naratyvumą. Keliamas klausimas, kokių skirtumų galima įžvelgti tarp karo sukeltų traumų perteikimo grožiniuose tekstuose, priklausomai nuo to, ar juos autorius parašė išeivijoje, ar nusprendęs likti to meto Lietuvoje.

Škėmos novelėje „Nakties tyla“ ir Visuomio apsakyme „Raudonoji rožė“ nėra tiesiogiai įvardyta, kurio karo žaizdos vaizduojamos ar kurioje pasaulio šalyje ir kada vyksta

¹ Kacandes, Irene, „Trauma Theory“, in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge, 2008, 616.

² Van der Kolk, Bessel ir Van der Hart, Onno, „The Intrusive Past: The Flexibility of Memory and the Engraving of Trauma“, in *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995, 175.

³ Kacandes, *Trauma Theory*, 616.

⁴ Ibid., 618.

veiksmas. Taip tekstais galima papasakoti apie bet kurio karo traumą, istorinį kontekstą įmanoma nuspėti tik iš kūrinio parašymo datos. Jankaus novelėje galima rasti užuominų apie Europą ir Antrąjį pasaulinį karą. Iš autorių biografijų žinoma, kad jie tiesiogiai susidūrė su karo baisumais, t. y. buvo tiesioginiai karo liudininkai: Škėmai Antrojo pasaulinio karo metu teko partizanauti, Paulius Galaunė dirbo gydytoju ligoninėje. Pastebima, kad šios patirtys ir atspindi jų tekstuose. Jankus tokios patirties neturėjo, tačiau taip pat iš arti matė abiejų karų apraiškų: sprogmėnų, kareivių žiaurumo, girdėjo krintančias bombas.

Naratyvo konstravimo technikos. Teorinis aspektas

Literatūroje tam, kad trauminis pasakojimas būtų iš tiesų išgirstas ir paveiktų skaitytoją, reikalingi atitinkami naratyvo konstravimo instrumentai. Vienas iš jų yra fokusuotė, kuri, priklausomai nuo to, kaip yra panaudojama naratyve, gali padaryti tekstą labai paveikų. Naratyvo teoretikė ir vieno iš fokusuotės modelių po Gérardo Genette'o autorė Bal teigia, kad bet kokiame pasakojime fabulos elementai pateikiami tam tikru būdu ir tampa svarbu, kieno akimis kūrinys žvelgiama. Santykis tarp minėtų elementų ir žvilgsnio, kuriuo galime juos matyti, ir yra fokusuotė⁵. Teoretikė ypač pabrėžia manipuliacinį pastarosios aspektą. Fokusuotę Bal įvardija kaip „svarbiausią, labiausiai įsiskverbiančią ir subtiliausią manipuliacijos priemonę“⁶.

Su fokusuotės samprata yra glaudžiai susijusi sąvoka „pasakotojas“. Tiesa, negalima jų painioti – gana aiškiai skiriasi tas, kieno akimis žvelgiame į viską, kas vyksta kūrinys, ir pačios istorijos pasakotojas⁷. Balsas tekste gali būti ne mažiau paveikus ir dinamiškas. Naratologijos teoretikė Fludernik nagrinėja tekstus, pateiktus antrojo asmens naracija. Ji pažymi, kad antruoju asmeniu parašyti tekstai dažniausiai pradedami apibendrintai, skaitytojas jaučiasi, lyg būtų kreipiamasi į jį, tačiau vėliau pasirodo daugiau užuominų, tokių kaip lytis, amžius, gyvenamoji vieta, ir adresatas supranta, kad pasakojimo „tu“ yra kitas. Pasak Fludernik, antruoju asmeniu parašytas tekstas lengvai prisiima vidinės atminties monologo aurą⁸, todėl taip pateiktas pasakojimas įdomus iš traumos teorijos perspektyvos, nes turi galimybę įtaigiau atskleisti sukrečiančius išgyvenimus. Taip pat teoretikė akcentuoja antrojo asmens naracijos emocinį poveikį, kai, pasitelkiant šią naracijos techniką, kuriami dialoginiai santykiai⁹.

Kitas būdas, padedantis išreikšti patirtas traumas, yra vizualizacija, dažnai taikoma psichologijos srityje. Vaizdo kūrimas pasitarnauja tada, kai įprastai, nuosekliai pasakoti sunkiai įmanoma. Kalbant apie vizualinį naratyvumą, galima išskirti du atvejus: nupasakotą vaizdą ir pasakojantį (grafinį) vaizdą. Bal, rašydama apie vizualumą tekstuose, pabrėžia

⁵ Bal, Mieke, *Narratology – Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press, 2009, 100.

⁶ Ibid., 116.

⁷ Višomirskytė, Vijolė, *Antano Škėmos teksto strategija: nervingo persodinto augalo giesmė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004, 65.

⁸ Fludernik, Monika, „Second-Person Narrative as a Test Case for Narratology: The Limits of Realism“, in *Narrative Theory: Special Topics*. London and New York: Routledge, 2004, 23.

⁹ Ibid.

metaforų veiksmingumą ir erdvės vaizdavimą fokusuotojo akimis¹⁰. Metaforų prasmė yra ne tiesioginė, o pasiekama per asociacijas. Beje, vienas iš įdomesnių atvejų yra dvigubas vizualinis perteikimas, kai tekste aprašoma tam tikra vizualinė reprezentacija, pavyzdžiui, paveikslas ar fotografija. Jei tai nėra realiai egzistuojantis meno kūrinys, toks tekstas bus vadinamas ekfrazė¹¹. Kaip teigia Bal, pasitelkus šias vizualizacijos priemones gali rasti naratyvų varomoji jėga, netgi įvykių jungtis¹². Trauminiuose naratyvuose vizualizacija ypač svarbi, nes traumuotas subjektas yra puolamas vaizdinių iš praeities ir negali savo patyrimo išreikšti sklandžia istorija. Dėl šios priežasties traumos tekstams gali trūkti rišlumo, juose atsiranda lyg ne vietoje esančių detalių, „išsigimusių“, siaubą keliančių elementų¹³.

Antrojo asmens naracija Antano Škėmos „Nakties tyloje“

Škėmos novelė „Nakties tyla“ yra neįprasta antrojo asmens naracija. Dažniausiai kūriniai būna rašomi trečiuoju arba pirmuoju asmeniu, – tada nesunku nurodyti, ar pasakotojas yra heterodiegetinis, ar homodiegetinis, nes naratorius, pasakojantis trečiuoju asmeniu, įprastai žvelgs į įvykius iš šalies, o pirmuoju – pats bus veikėjas tekste. „Nakties tyloje“ pasakotojas vis dėlto yra homodiegetinis, nes pats dalyvauja naratyve, – tai galima matyti ir iš kartais pasitaikančio kalbėjimo pirmuoju asmeniu: „Nurimk ir ilsėkis, aš tikiu tave, aš – Nakties Tyla“¹⁴. Nėra taip, kad naratorius neįvardijamas, jis pats prisistato Nakties Tyla. Ji – tartum dar vienas veikėjas, bet dėl tokio prisistatymo kyla jausmas, lyg šis „veikėjas“ nėra toks ribotas, kokie įprastai būna kūrinių personažai, o aprėpia viską kaip naktis, dienos pasibaigus.

Negalima sakyti, kad šiuo atveju vaizdas fokusuojamas minėto homodiegetinio pasakotojo žvilgsniu, nes atrodo, kad žiūrима personažo, į kurį kreipiamasi „tu“, akimis. Pirmuoju asmeniu kalbama tik kartais, pats tekstas, kaip jau pažymėta, yra parašytas antruoju: „Tu pramerki akis, gal todėl, kad tau suskausta širdį. Staiga šviečiančią naktį pabundi vienas ir kartoji: „kaip tylu...“¹⁵ Neatrodė, kad pasakotojas tikrai žino veikėjo, į kurį kreipiamasi „tu“, mintis ir jausmus, vis dėlto juos numano ir palieka sau mažytę galimybę suklysti. Apskritai novelėje neatskleidžiamas „tu“ mąstymas ar tikrieji jausmai. Tokia naracija leidžia skaitytojui priartėti prie istorijos, padeda įsijausti, bet patį pasakotoją tartum šiek tiek atskiria nuo veikėjo, į kurį kreipiamasi. Tai natūralu, nes įprastai du pašnekovai iki galo nesužino vienas kito minčių, dėl to vartojama dalelytė „gal“. Nepaisant to, pasakotoją ir veikėją sieja glaudus ryšys, tokio pobūdžio naratyve vienas be kito jie nelabai būtų įmanomi. Kaip jau minėta, Nakties Tyla kalba per tai, ką mato personažas nubudęs naktį, jis pats už save nekalba.

¹⁰ Bal, Mieke, „Visual Narrativity“, in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge, 2008, 629.

¹¹ Mitchell, William John Thomas, *Picture Theory*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

¹² Mieke, *Visual Narrativity*, 629.

¹³ Ibid., 630.

¹⁴ Škėma, Antanas, „Nakties tyla“, in *Nuodėguliai ir kibirkštys*. Tübingen: Patria, 1947, 5.

¹⁵ Ibid.

Pasakojimas pateikiamas esamuoju laiku, parodant, kad veiksmas vyksta čia ir dabar: „Aš klausu tave, aš, Nakties Tyla, ar girdi silpną klabenimą į mūro sieną? Toli nuo čia šliaužioja mažas vaikutis, kareivio vaikutis, jį užgriovė slėptuvėje, jis ieško savo motinos.“¹⁶ Panaudojamas ir būtasis laikas, kalbant apie tai, kas vyko praeityje. Toks laikų derinimas parodo karo traumos baisumą – praeityje nutrauktos istorijos kūrinio dabartyje yra išreikšiamos nesibaigiančia kančia: „Paskui jis numirė, kaip daugelis nelaisvėje, ir nenumaldomas pasiilgimas atvedė jį čia. Tau atrodo, kad jis stebi ramiai, įsikišęs rankas į kišenes? Aš pasakysiu tau, aš, Nakties Tyla, ko norėtų ramusis. Jis norėtų turėti bent vieną ranką, nes ir negyviems byra skaudžios ašaros, o jis negali jų nusišluostyti.“¹⁷ Pasakotojas – lyg dvasia, kuri stovi šalia ir rodo veikėjui (kartu ir skaitytojui) skaudžias karo patirtis.

Pasakojama iš stebėtojo pozicijos, bet jo paties tekste nematyti, visas dėmesys sutelktas į antrąjį asmenį, per kurį plėtojama istorija. Stebėtojo veiksmai apribojami tik patarimais personažui „tu“: „Tss... Tas gali išgirsti. Nejudėk. Geriau užmik.“¹⁸ Toks naratyvas antruoju asmeniu su pirmojo asmens komentarais atrodo kaip dviejų asmenų pokalbis, nors antrojo asmens personažas nekalba (tik pasako „kaip tylu“ teksto pradžioje). Jo žodžius, galimas mintis perteikia naratorius: „Dabar tu veji mane, Nakties Tyla, dabar tu priekaištauji man, dabar tu beri žodžius.“¹⁹ Negalėjimas pačiam išsakyti savo minčių sustiprina traumos paveikto žmogaus įspūdį, bejėgiškumą. Nors tekstas pateikiamas antrojo asmens naracija, skaitant kyla jausmas, lyg veikėjas, į kurį pasakojime kreipiamasi „tu“, yra nebylys, negalintis prabilti ir išsakyti to, kas susikaupę jo viduje. Todėl kalbėti ir jį interpretuoti turi stebėtojas iš šalies, kuris, nors ir prisistato kaip tyla, pasako daugiau nei asmens personažas „tu“, kurio tiesioginių žodžių tekste mažai. Būtent taip veikia trauminės patirtys: sunku, dažnai net neįmanoma prabilti, net jei viduje kažkas šaukia iš nevilties. Šiuo atveju tyla iškalbingesnė už patį veikėją.

Toliau tekste galima aptikti ir tiesioginės kalbos: „Kodėl taip yra?“, pasakotojas vėl perteikia personažo žodžius už jį ir pats atsako į klausimą: „Žinok, kad Tas, kuris prakeikia – bailus. Jis nekovos su tavim atvirai. Jis keršys tau, neatskleisdamas paslapties. Jis privers tave naikinti brolį – žmogų...“²⁰ Pačioje teksto pabaigoje galima įžvelgti „tu“ atsakymą: „Tik... gal, kada nors... Aš nežinau, tikrai nežinau – Nakties Tyla, bet jei kibirkštys uždegs dangų, gal suliepsnos Jo sostas virš blankiųjų žvaigždžių.“²¹ Toks įspūdis susidaro ne tik dėl galimo kreipinio, bet ir dėl to, kad iki tol pasakyti Nakties Tylos žodžiai yra pateikiami lyg susitaikius su žiauriomis karo aplinkybėmis, o minėtame sakinyje galima įžvelgti viltį ir norą, kad viskas pasibaigtų. Tai, kad prakalbo kitas asmuo, liudija vėlesni pasakotojo žodžiai: „Tss... Tas gali išgirsti.“²² Nors novelė, kaip karo traumos naratyvas, slegia, tai, kad galiausiai prabyla antrasis asmuo, suteikia vilties išsivaduoti iš patirtos traumos. Sukuriamas jausmas, lyg ilgai kentėjus pagaliau prabylama, tartum bandoma nepasiduoti, pakeisti

¹⁶ Ibid., 6.

¹⁷ Ibid., 7.

¹⁸ Ibid., 9.

¹⁹ Ibid., 7.

²⁰ Ibid., 8.

²¹ Ibid., 9.

²² Ibid.

situaciją ir pasipriešinti slegiančioms patirtims. Tai skatina skaitytoją susimąstyti apie savo išgyvenimus ir kovą su trauminiais prisiminimais.

Fokusuotės kaita Visuomio „Raudonojoje rožėje“

Kitame analizuojamame kūrinyje „Raudonoji rožė“ tekstas pradedamas viską aprėpiančia išorine fokusuote:

„Dienos buvo dar tokios giedrios, gražios. Pievos žaliavo antrąją žolę da puikiau, negu pirma. Ir visokių spalvų gėlėmis buvo padabintas tas želmuo. Aplinkui pievų kalnais – pakalnėmis, siubavo aukso bangomis pilnų varpų rugių laukai, kuriuos žmonės ką tik pradėjo piauti. O gulbinai, dainuodami kažin-kokią gaudžią-gaudžią dainą, traukė jau iš to krašto rytuosna. Tik varnų pulkai pradėjo suktis žiauriai krankdami. Žiūrėjo žmonės į tai, trindami nuo kaktų prakaitą, klausė tų gaudžių dainų ir varnų krankimo, stebėjosi ir pranašavo. Paskui liūdnei dairėsi aplinkui pievų, laukų, – įsmeigdavo akis žemėn, o sieloj rasdavos kažin-kokio neaiškaus nerimasčio-skausmo.“²³

Galima labai aiškiai justi, kad tai yra visažinis išorinis fokusuotojas, kuris mato ne tik virš laukų, bet ir tai, kas vyksta žmonių sielose. Taip skaitytojas gali susidėlioti bendrą pasakojimo paveikslą, be to, taip pradedamas pasakojimas pabrėžia priešpriešą tam, kas apsakyme vyksta toliau. Atskleidžiami žmonių jausmai parodo, kad net ir tokioje, atrodytų, gražioje, ramioje aplinkoje yra jaučiamas nerimas lyg kažko baisaus pranašas.

Vėliau pastebima fokusuotės kaita:

„Išlėto – išlėto prasivėrė jo akys. It mato kažin-keno rankų mojimimus, – jaučia kažin-koki neaiškų balsą... Vėl viskas išnyksta, apsitraukia rukais. Tik akyse – tai baltos žarijos šokinėja, tai baltos dėmės stovi. / Staigus dūrimas į ranką atveria jam dar plačiau akis. Jaučia, kaip jo išdžiuvusią gerklių kaž-kas tokis vilgina ir jam darosi taip gera – lengva. Bet tą pačią gerklių tuojaus vėl pradeda kažin-kas spausti, it replėmis...“²⁴

Nors tekstas pateikiamas trečiuoju asmeniu, vaizdus ir pojūčius apriboja personažas. Matome ir jaučiame tik tai, ką mato ir jaučia veikėjas, pavyzdžiui, negalime girdėti to, ką sako medicinos sesuo, nes dėl patirtų sužalojimų to negirdi pats kareivis: „Ji jam kažin-ką kalba. Jaučia tą pagal krutėjimą jos lūpų. – Jos žodžiai jo klausos neliečia.“²⁵ Nepaisant to, kad kūrinys pradedamas išorine fokusuote, šioje vietoje ji tampa vidinė. Taikant išorinę fokusuotę į įvykius žiūrima iš šalies, o kai fokusuotė pakinta, adresatui leidžiama įsijausti į personažo potyrius ir pačią istoriją.

Kūrinio personažas, sužeistas kareivis, atgauna sąmonę ligoninėje, jam po truputį sugrįžta prisiminimai: „Štai veda jis savo kareivius didžio miesto gatvėmis. Nuvargę jie, bet

²³ Visuomis, „Raudonoji rožė“, *Jaunoji Lietuva* 6 (1915), 253.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

eina tvirtomis eilėmis. Ir taip skubiai, skubiai... Gatvės pilnos žmonių. Nors jie visi prislėgti pereitos nakties baisenybių vaizdais, bet kimiu balsu siunčia jam ir jo kareiviams palaiminimo – pasisiekimo žodžius.²⁶ Šiuo atveju taip pat matoma vidinė fokusuotė: atskleidžiama tik tai, ką galėjo matyti kareivis, o toks pateikimas – tipinis pasakojimas traumą patyrusio žmogaus, kuris bando prisiminti įvykius iki nelaimės. Tokį įspūdį sustiprina pasikartojimas, pradedamas patvirtinimu lyg sau pačiam: „Taip, tai jis vedė savo kareivius. Miestų gatvėmis, laukais ir... mirties laukais jis juos vedė.“²⁷, tarsi iš pradžių dėl patirtos traumos kareivis nebūtų visiškai įsitikinęs, t. y. gerai neprisimintų, kad būtent jis vedė kareivius, ir vaizdas atmintyje ryškėtų po truputį.

Kartais iš teksto sunku suprasti, ar fokusuotojas vidinis, ar išorinis: „Už miesto prasiėjo laukai. Priešo dar nesimatė. Tik ore jau buvo jaučiamas mirties dvelkimas. Tos baisios mirties, kuri čia iš karto pakirzdavo šimtus – tūkstančius jaunų gyvasčių ir jų krauju laistė laukų tyrumus.“²⁸ Atrodo, kad fokusuotė ištis daug apima, bet tokia pati gali būti ir personažo patirtis, ypač kai kariai turi pastebėti visa, kas yra aplinkui, norėdami nugalėti priešus ar paprasčiausiai išgyventi. Be to, toks baisesis dalykas kaip karas paliečia net tuos, kurie tiesiogiai jame nedalyvauja. Nenuostabu, kad personažas, ypač būdamas karys, žino, kiek daug žmonių jau žuvo karo laukuose, ir jaučia mirties dvelksmą. Naratyvas, kuriame itin aiškiai neatskiriamas išorinis ir vidinis fokusuotojai, parodo karo mastą. Literatūroje gana aiškiai matoma, kaip šie baisumai paveikia ne tik individą, bet ir kolektyvinę sąmonę.

Galima įžvelgti nedidelį fokusuotės pakitimą, kai iš naratyvo skaitytojas sužino medicinos sesers jausmus: „Ji bijosi išvysti jo akis ir jaučia, it būtų kuo kalta prieš jį, gyvenimo kupiną ir kartu bejėgį.“²⁹ Vidinis fokusuotojas tikrai negali to žinoti: personažas galbūt galėtų matyti baimę jos akyse, bet tikrai nežinotų, kad sesutė jaučiasi kalta jo atžvilgiu. Negali žinoti ir jos nuomonės apie tai, koks ligonis kupinas gyvenimo ir bejėgis vienu metu. Šiuo atveju žvelgiama jau kito veikėjo akimis. Atskleidžiama sukrečianti patirtis ne tik tiesiogiai traumuoto kareivio, bet ir medicinos sesutės, kuri, nors ir nesužeista, tikėtina, tikrai ilgai nešiosis sąmonėje dėl karo patirtą traumą.

Dar kartą fokusuotė kinta teksto pabaigoje, kai personažas, apimtas nevilties dėl baisiai sužaloto veido, nusižudo: „Kurtus šūvis, griuvimas jo kūno ant grindų pakėlė iš miego visą palatą. Bet nebuvo tame sukilime nei šauksmų, nei riksmo. – Daktaras žiūrėjo į lavoną ir iš nuovargio ir pertraukto miego nieko nematė ir suprasti negalėjo; ligoniai tik sudejavo, kas silpniau, kas garsiau... <...> Tik kampe palatos, kur šviesos buvo kuomažiausia ir kur gulėjo jaunutis kareivis su abiejų kojų sutrupintais kaulais, degė dvi fosforo ugnelės. – Tai akių pavydo ugnelės. <...> Paskum pradėjo isteriškai verkti ir vis kartoti – laimingas, laimingas...“³⁰ Vėl galima jausti išorinę fokusuotę, kuri padeda matyti visą palatą po kareivio savižudybės ir taip dar labiau sustiprina karo žiaurumo įspūdį, nes, vienam užbaigus savo kančią, kiti lieka kentėti.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., 254.

³⁰ Ibid., 255.

Toks karo traumos naratyvo kitimas perteikia visą šios patirties baisumą: tekstas pradamas išorine fokusuote ir skaitytojas dar negali matyti karo traumos apraiškų, šį patyrimą jis ima jausti kartu su personažu, fokusuotei tapus vidinei, taigi, užklumpamas netikėtai ir labiau sukrečiamas. Lygiai taip pat galima įsivaizduoti realias patirtis ne literatūros lygmeniu: žmonės gyveno įprastai, dirbo kasdienius darbus ir netikėtai buvo ištikti karo žiaurumų – vieni menčiau, kiti labiau. Teksto pabaigoje vidinės fokusuotės kitimas į išorinę, veikėjui jau pasitraukus iš gyvenimo, leidžia toliau matyti karo sužalotus likimus. Fokusuotės kaita išplečia kūrinio erdvę, laiką, sukelia nepastovumo jausmą³¹ ir taip atspindi, kaip smarkiai sukrėtė su karu susiję išgyvenimai, ir parodo žmonių gyvenimo trapumą.

Vizualizacija Jurgio Jankaus novelėje „Pasaulio dailininkas“

Jankaus novelės „Pasaulio dailininkas“ pavadinimas sufleruoja, kad daugiausia dėmesio tekste skiriama vaizdams: žodžiais piešiama aplinka, perteikdama ir netiesiogines reikšmes, padeda vystyti naratyvui. Pati novelė pradeda vizualių aplinkos aprašymu, aiškiai užsimenant apie karą: „Kita namo pusė buvo bombų sugriauta, bet ši, ant upės pasvirusi, pasiliko lyg tam, kad kur prisiglausti neturį žmonės galėtų užėiti...“³² Matoma dviejų pusių atskirtis: viena paveikta karo, o kita – lyg prieglobstis žmonėms. Toks vaizdavimas kuria aliuziją į karo nusiaubtą Europą ir Ameriką, į kurią žmonės bėgdavę nuo karo baisumų ar jo pasekmių. Ypač prisimintina, kad taip susiklostė ir paties kūrinio autoriaus gyvenimas: gimtinę pavergus didesnei valstybei, jam teko pasitraukti.

Minčių apie mažųjų tautų spaudimą ir naikinimą galima aptikti ir „Pasaulio dailininko“: „...didelė tauta gali būti išblaškyta, gali būti nuskriausta, gali būti padalinta, bet nėra tos jėgos, kuri galėtų ją sunaikinti, o mažos esančios tik trąša didžiosioms, tik priemonė stingstančiam kraujui prajudinti, sėklos grūdas naujoms porūšėms ir padermėms, glaudžiai besidėstančioms apie senąjį kamieną.“³³ Sugretindamas mažesnes tautas su tam tikrais įvaizdžiais, vienas iš veikėjų bando parodyti jų menkumą, lyg šios ko nors vertos tik prisijungusios prie didesnių tautų, kurios tekste vaizdingai lyginamos su kamieniu. Negalima sakyti, kad šie žodžiai verčia skaitytoją taip mąstyti, veikiau – kelti klausimus, abejoti, įžvelgti neteisybę.

Vizualių aprašymų su vaizdingais palyginimais tekste esama ir daugiau: dailininko kambarys lyginamas su grabu („siauras, labai ilgas <...> palubėj iš abiejų pusių nusklembtais kampais – tikras grabas“³⁴), nekovingas žmogus – su žaizda („kai žmogus nebeteri kovos charakterio, jis pasidaro panašus į žaizdą, kurią musės burbia ir kiaušinius deda“³⁵). Abu palyginimai parankūs karo naratyvui: pirmasis primena ankstesnes mirtis tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme, kai žmonės netekdavo laisvės, tėvynės ar orumo, antrasis – karo žaizdas (šiuo sugretinimu čia jau minėtas veikėjas žemina taikius žmones). Taigi patys

³¹ Višomirskytė, *Antano Škėmos teksto strategija*, 67.

³² Jankus, Jurgis, „Pasaulio dailininkas“, in *Pirmasis rūpestis*. Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1951, 191.

³³ Ibid., 198.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., 199.

įvaizdžiai prieš akis atveria karo paveikslą, tačiau jie turi ir gilesnę prasmę – ne tik fizinę, atskleidžiančią dvasines, moralines problemas.

Tokiems vaizdams taip pat priskirtinas motinos upėje aprašymas, kuriame iškyla tarsi praeities šmėklos (ši įvaizdį dar labiau sustiprina ilgi naktiniai marškiniai, pilkšva skara), tai, kas slepia išsigelbėjusiuosius. Taip dažnai nutikdavo žmonėms, kuriems pavykdavo ištrūkti iš kariaujančios Europos, bet kurie turėdavo ten palikti savo artimuosius. Novelėje rašoma: „Ji tokia panaši pasirodė į mano motiną. Gal ir kiekvienam, kurio motina nespėjo išsigelbėti, būtų tas panašumas nuėjęs per širdį.“³⁶ Nors ir pavyksta atitolti nuo siaubo, šio vaizdiniai dar ilgai persekioja, kaip ir gailestis ar net kaltės jausmas dėl kitų kančios.

Jankaus „Pasaulio dailininkas“ ypač įdomus dėl jame esančių ekfrazijų. Novelė itin gerai pagrindžia Bal žodžius, kad ši vizualizacijos priemonė gali tapti naratyvo varomąja jėga³⁷. Per paveikslus atsiskleidžia kūrinio esmė, dailininko darbai patys tampa veikėjais, plėtojančiais pasakojimą. Kuriama alegorija apie visą karo siaubą:

„Moteris. Gal tūkstantis moterų. Gal visas pasaulis. Aš nežinau kas, bet žiūrėjau ir vėl turėjau nusipurtyti, lyg būčiau žiūrėjęs į seną žaizdą, pilną burbiančių musių, rėpliojančių vabalų ir knibždančių kirmelėmis. <...> Tamsiam, aštriai raudonam fone stovėjo būtybė ant vienos nepaprastai sudžiūvusios kojos; <...> ant kiekvieno putlaus, į vandens pūsliukę panašaus piršto vietoj nago kabėjo po krūtį, seną nutįsusią, šlykščiai suvytusią, pilną geltono skystimo, lyg viso pasaulio tulžis į jas būtų susitelkusi. Kita ranka kabojo šone visiškai palaida...“³⁸

Sukuriamas bjaurus, pasišlykštėjimą keliantis vaizdas, kuris, galima sakyti, parodo tiek karo priežastis, tiek pasekmes. Jis tarytum apima visą pasaulį; ši išpūdi sustiprina ir pasakotojo vertinimas. Vėlgi matomas palyginimas su žaizda, veiksmingai iliustruojantis traumos naratyvus, nes primena fizines, bet nurodo ir įsisenėjusias sielos žaizdas.

Bal rašo apie tarsi įrėmintą vaizdą³⁹, tačiau nutinka priešingai – paveikslas peržengia rėmus. Kūrinys atgyja ir ima kelti sąmyšį mieste: „Minia šaukė. <...> bet jos balsą stelbė kaulinės kojos stuksėjimas, kuris buvo dabar toks didelis, kaip patrankų trenksmas.“⁴⁰ Paveikslas tekste kelia tokį siaubą, kaip pats karas. Toks surrealistinis vaizdavimas įbaimina, nes atrodo, kad vyksta iš tikrųjų neįmanomi dalykai. Būtent tokios yra karo patirtys: sunku patikėti tuo, kas darosi aplinkui. Žodžiais piešiamas toks košmaras, kokie dažnai kamuoja žmones po panašių išgyvenimų.

Novelėje atkreipiamas dėmesys į raudoną ir geltoną spalvas. Visos jos niūrios, lyg tyčia prieštaraujančios pasakotojo ieškomai „šiluma ir džiaugsmu“ virpančiai spalvai. Geltona dažniausiai siejama su optimizmu, tačiau šiame tekste ji primena pyktį, lyginama su tulžimi, bjaurastimi, iš neapykantos pageltusiomis akimis. Kita iš dažniausiai pasirodančių spalvų – raudona. Moters paveiksle raudonas yra fonas ir būtybės nagai. Ši spalva kelia asociacijas su krauju, kurio praliejimas neatsiejamas nuo karo nelaimės. Randamas ir

³⁶ Ibid., 213.

³⁷ Bal, *Visual Narrativity*, 629.

³⁸ Jankus, *Pasaulio dailininkas*, 200.

³⁹ Bal, *Visual Narrativity*, 269.

⁴⁰ Jankus, *Pasaulio dailininkas*, 205.

kraujo palyginimas su gėlėmis: „...moteris buvo visiškai jaunutė, dar beveik vaikas, ir šviesi suknelė buvo dėmėta tamsiom dėmėm. Iš tolo ir per greitumą negalėčiau pasakyti, ar ten buvo tokios gėlės ar kraujas.“⁴¹ Čia galima įžvelgti panašumų į jau aptartus kūrinius: skais-tumas, švelnumas sutepamas krauju, o tam perteikti pasirenkamas gėlės įvaizdis.

Raudona yra pagrindinė spalva ir kitoje ekfrazėje: „Prieš mus buvo dideli juodi rėmai su įtempta skaisčiai raudona drobe. <...> atrodė, kad toj vietoj visa siena liepsnoja.“⁴² Šiame paveiksle išryškėja Stalino veidas, todėl raudonį galima siėti ne tik su įprastais karų palydo-vais – krauju, ugnimi, bet ir su Raudonąja armija, Sovietų Sąjunga. Raudona dažnai pasi-renkama kaip pergalės spalva, tačiau galima teigti, kad pergalė neretai grindžiama kitų slopinimu ir kančia. Dėl šios priežasties pastarasis dailės kūrinio aprašymas žymi karo ne-teisybę, kai prisidengiama tartum kilniais ketinimais: „Reikia nušveisti žemės paviršių, kad galėtų dygti nauja žolė, nauja gyvybė ir nauja mintis.“⁴³ Tikrieji planai – grobuoniški ir apskritai absurdiški kitų tautų atžvilgiu, nukreipti į jų naikinimą.

Kaip ir aptartas moters atvaizdas, Stalinas piešinyje atgyja, tik vietoje kūno esti šluota kaip metafora: „Ji švytavo ir šlavė neužmatomą skruzdėlių kirbynę... Bet ne. Ten buvo žmonės.“⁴⁴ Ji leidžia pamatyti didžiausią dėl karo išgyventą kolektyvinę traumą, kurios patyrimas artimas pačiam autoriui, – kitų tautų naikinimas, išblaškymas. Šluotos metafora įtaigiau nei įprastai pateikta, nuosekli istorija parodo patirtą žiaurumą. Atsiskleidžia ir vei-kėjo bejėgystė ištikus nelaimėi: „...griebiau abiem rankom tiesiai už gerklės. Pagavau tiktai orą.“⁴⁵ Kad ir kiek stengtųsi, jis nieko negali padaryti, – tai liudija, kokie bejėgiai būna žmonės prieš išskylančius patirtų traumų vaizdinius. Personažui telieka šauksmas.

Riksmas pabudina iš košmaro. Įdomu tai, kad personažas atsiranda įmerkęs kojas į upę, kurios tylus čiurlenimas ramina, o kitapus jos matomas miestas tekančios saulės švie-soje. Kaip ir pačioje novelės pradžioje, galima įžvelgti ribą: karo košmaras arba prieglobs-tis – tereikia perplaukti į kitą krantą. Tas pats nutinka bėgant nuo išdarkytos moters iš paveikslo – išsigelbėti įmanoma tik plaukiant upe. Apskritai Jankaus tekste nemažai su vandeniu susijusių įvaizdžių (pavyzdžiui, laivų), kurie dažniausiai kelia ramybę: „<...> buvo girdėti raminąs jos gurgėjimas...“⁴⁶ Lyg vanduo išlaisvintų, leistų atsidurti vietoje, kurioje atsirastų viltis, kad vieną dieną šie košmarai liausis. Būtent tokia viltimi aidi teksto pabaiga: „<...> ištryško gelsvas tekančios saulės spindulys. <...> ėmiau verkti iš didelio džiaugsmo, kad diena tikrai ateina.“⁴⁷ Panašu, kad siaubingos patirtys blanksta, gelsva spalva vėl teikia optimizmo, o subjektas artėja prie išsivadavimo.

⁴¹ Ibid., 203.

⁴² Ibid., 210.

⁴³ Ibid., 213.

⁴⁴ Ibid., 211.

⁴⁵ Ibid., 212.

⁴⁶ Ibid., 191.

⁴⁷ Ibid., 213.

Karo traumos naratyvų panašumai ir skirtumai

Be išradingai panaudotų naratyvo konstravimo technikų, nagrinėtus tekstus sieja dar keli panašumai:

1. Tiek „Nakties tyloje“, tiek „Raudonojoje rožėje“ karo trauma vaizduojama per su-
luošintus, sunkiai sužeistus žmones ir emocinius jų išgyvenimus dėl to, ką vaiz-
duojami personažai prarado karo metu. „Pasaulio dailininke“ vizualinį panašumą
galima matyti sudarkytos moters paveiksle, vis iškylančiame žaizdos motyve. Jan-
kus trauminę patirtį parodo ne aprašydamas kūno sužalojimus, o per alegoriją,
palyginimus su žaizda.
2. Škėmos ir Visuomio tekstuose matoma vieta, kurioje yra nuo karo nukentėję žmo-
nės ir personažas, gulintis lovoje, pats išgyvenantis, bet dar labiau veikiamas sle-
giančios aplinkos. Toks vaizdavimas rodo karo traumos mastą, kad tai nėra tiesiog
vienas kenčiantis žmogus, o gulėjimas lovoje liudija apie veikėjo bejėgiškumą. Jan-
kaus novelės personažai vis dėlto sėdi ant lovos karstą primenančiame kambaryje,
tačiau ir šioje aplinkoje jaučiama bejėgystė.
3. Netikėtas rožės įvaizdžio pasikartojimas „Raudonojoje rožėje“ ir „Nakties tyloje“.
Rožė dažniausiai suprantama kaip meilės ir grožio simbolis, – šiuose kūriniuose
galima matyti ir tai, nes vienam personažui ji simbolizuoja mylimąją („raudonoji
rožė nuo jos“), kitam – jo vaiką („rožė švelni, kaip jo vaiko plaukai“). Tačiau gali-
ma daryti prielaidą, kad šios raudonai žydinčios ir spygliuotos gėlės įvaizdis labai
parankus vaizduojant kruvinas ir skaudžias tiek Pirmojo, tiek Antrojo pasaulinio
karo paliktas žaizdas. Nors „Pasaulio dailininke“ rožės įvaizdžio nėra, galima rasti
nukentėjusios jaunutės merginos suknelę puošiančių gėlių palyginimą su krauju.
4. Tamsos ir šviesos priešprieša. Visuomio tekste tamsa dažnai įvardijama žodžiais
„rūkai“, „miglos“, kurie sustiprina aptemusios sąmonės išpūdį: „Paskęs – aptems
ir vėl tyliai, švelniai plaukia. Į šviesą, į šviesą.“⁴⁸ Škėmos novelėje vaizduojama
naktis, bet nemažai ir šviesos įvaizdžių: kibirkštis, Šviesusis Dievas, žvaigždžių
šviesa, „dieną žemę raizys aštri saulė“. Didžioji dalis Jankaus kūrinio veiksmo taip
pat plėtojama naktį, kai „nebuvo matyti nei menkiausios švieselės“. Pačioje pa-
baigoje pakyla saulė ir pagaliau aušta nauja diena. Karo traumos naratyvuose tai
galima interpretuoti dvejopai: kaip viltį, gėrio kovą su blogiu, bet drauge tamsos ir
šviesos opozicija asocijuojasi su sąmonės praradimu ir atgavimu.
5. Vaizduojama tylą. „Nakties tyloje“ pats novelės pavadinimas sufleruoja tylos svar-
bą kūrinyje, be to, kaip jau minėta, personažas, į kurį kreipiamasi „tu“, beveik ne-
kalba. „Raudonojoje rožėje“ sužeistas kareivis negali kalbėti ir pats negirdi, tylą vis
primenama: „Tad pilka buvo palatoj. Ir tylu.“⁴⁹ „Pasaulio dailininkui“ tylą irgi bū-
dinga, ji ramina, kai primena tekančią vandenį, bet ir kelia nerimą: „Juk matai, kaip
tylu. Net perdaug tylu.“⁵⁰ Arba personažui, apimtam siaubo, užspaudžiama burna
ir neleidžiama sušukti. Apskritai tylą siejama su ramybe, bet kartais toji ramybė

⁴⁸ Visuomis, *Raudonoji rožė*, 253.

⁴⁹ Ibid., 255.

⁵⁰ Jankus, *Pasaulio dailininkas*, 208.

slėgia, primena gedulą, šiuose tekstuose – nesugebėjimą išsakyti savo minčių ir jausmų patyrus traumą.

„Nakties tyla“ užbaigiama viltingai, kad situacija gali pasikeisti, karo baisumai baigsis, blogis pasitrauks ir grįš gerasis, šviesusis Dievas. Tą patį galima pamatyti novelėje „Pasaulio dailininkas“, kai pasirodęs saulės spindulys suteikia vilčių, leidžia pabusti iš karo košmarų. „Raudonojoje rožėje“ to nėra, šiame apsakyme mirtis iškeliamą lyg vienintelis išsigelbėjimas. „Nakties tyloje“ karo traumos vaizduojamos kiek subtiliau, o „Raudonojoje rožėje“ skaitytojas šokiruojamas sumaitotu personažo veidu ir tai kelis kartus primenama (tam nemažai įtakos galėjo turėti Galaunės kaip gydytojo patirtis). Vis dėlto abiejuose tekstuose karo sukeltos kančios po mirties nesibaigia: Škėmos novelėje mirę personažai klaidžioja gyvųjų pasaulyje, o Visuomio apsakyme, mirus kareiviui, kentėti lieka kiti. Tai parodo tikrąjį karo siaubą: paveikiami ne tik pavieniai individai, bet ir daugybė žmonių. Kitaip yra „Pasaulio dailininko“: karo traumos nerodomos tiesiogiai, naratyvas plėtojamas kylančiais paskirais vaizdiniais, lyg blogas sapnas, iš kurio galiausiai nubundama.

Išvados

Traumos naratyvai padeda išreikšti sunkius karo meto išgyvenimus, suteikdami galimybę išsivaduoti iš patirtos kolektyvinės traumos. Tokia ir buvo P. Janeto mintis – sukurti iš praeities žaizdų istoriją ir perduoti ją aplinkiniams, taip gydant išgyventą sukrėtimą⁵¹. Škėmos „Nakties tyla“, Visuomio „Raudonoji rožė“ ir Jankaus „Pasaulio dailininkas“ yra būtent tokios istorijos, kuriose panaudotos įvairios naratyvo konstravimo technikos leidžia įtaigiai perteikti patirtą karo traumą ir įvairius autorių išgyvenimus. Tai – ir daugybės kitų žmonių išgyvenimai, dažnai perduodami tolesnėms kartoms, todėl užrašytas traumas naratyvas įgalina susitapatinti su šiomis patirtimis gana plačiam skaitytojų ratui. Visuomio, rašiusio karo metu, apsakyme sunku aptikti viltį, tragiški patyrimai, atrodo, niekada nesibaigia. Škėma „Nakties tylą“ parašė traukdamasis į Vakarų, joje galima išžvelgti menką tikėjimą, kad situacija pasikeis. Jankaus novelėje, išleistoje jau persikėlus į JAV, aiškiai matyti auštanti nauja diena ir karo košmaro pabaiga.

Antrojo asmens naracija „Nakties tyloje“ paveikia emocijas, nes taip papasakota istorija tartum provokuoja įsitraukti patį skaitytoją. Tekstas, parašytas antruoju asmeniu, taip pat parodo nebylumą, kuris dažniausiai lydi traumines patirtis išgyvenusius asmenis. „Raudonojoje rožėje“ kintanti fokusuotė manipuliuoja skaitytoju, čia leisdamą jam pažvelgti į situaciją iš šalies, čia priversdama atsidurti personažo vietoje. Taip perteikiamas karo traumas masas: ji paveikia ne tik pavienius žmones, bet ir ištisas bendruomenes. Itin vizualus „Pasaulio dailininko“ naratyvas primena atvejus, kai žmogaus, patyrusio traumą, atmintyje vis išnyra su tuo susiję vaizdiniai, bet jis negali savo patyrimo sudėlioti į rišlų

⁵¹ Van der Kolk ir Van der Hart, *The Intrusive Past*, 175.

pasakojimą. Alegorinės ekfrazės ir lyg išsigimę, kraupūs teksto elementai provokuoja skaitytojo nuostabą ir tampa nesibaigiančia kūrinio suvokimo galimybių versme⁵².

Nagrinėtuose tekstuose panaudoti atitinkami įvaizdžiai padeda įtaigiau atskleisti sukrečiančias patirtis, kurti numanomą trauminės atminties pasakojimą. Tinkamai parinktos naratyvo konstravimo technikos leidžia parodyti visą karo baisumą, suteikia galimybę labiau įsijausti į tekstą, atspindintį išgyvenimus, juos paryškinant. Tikint anksčiau minėtais specialistų žodžiais, įtikinamai papasakota traumos istorija teikia vilčių išsivaduoti ir iš kolektyvinių sukrėtimų, tokių kaip karas ar jo padariniai.

Literatūra ir šaltiniai

- Bal, Mieke, „Visual Narrativity“, in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge, 2008, 629–633.
- Bal, Mieke, *Narratology – Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press, 2009.
- Fludernik, Monika, „Second-Person Narrative as a Test Case for Narratology: The Limits of Realism“, in *Narrative Theory: Special Topics*. London and New York: Routledge, 2004, 19–29.
- Jankus, Jurgis, „Pasaulio dailininkas“, in *Pirmasis rūpestis*. Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1951, 191–213.
- Kacandes, Irene, „Trauma Theory“, in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge, 2008, 615–619.
- Van der Kolk, Bessel ir Van der Hart, Onno, „The Intrusive Past: The Flexibility of Memory and the Engraving of Trauma“, in *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995, 158–182.
- Mitchell, William John Thomas, *Picture Theory*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Škėma, Antanas, „Nakties tyla“, in *Nuodėguliai ir kibirkštys*. Tübingen: Patria, 1947, 5–9.
- Visuomis, „Raudonoji rožė“, *Jaunoji Lietuva* 6 (1915), 253–255.
- Višomirskytė, Vijolė, *Antano Škėmos teksto strategija: nervingo persodinto augalo giesmė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004.

Gerda PILIPAITYTĖ

WAR TRAUMA NARRATIVES: VISUALIZATION, FOCALIZATION, NARRATION TECHNIQUES IN SHORT STORIES BY ANTANAS ŠKĖMA, VISUOMIS, AND JURGIS JANKUS

Summary. The article analyzes different narrative techniques that help to express traumatic war-related experiences in short stories. For this case study of motifs related to experiences of war and the use of ingenious techniques of narrative construction, the following fictional texts (short stories) were selected: “Silence of the Night” (1947) by Antanas Škėma; “Rose Red” (1915) by Visuomis (pseudonym of Paulius Galaunė); and “World Painter” (1951) by Jurgis Jankus. In 1944 Škėma (1910–1961) and Jankus (1906–2002) left Lithuania and moved to the West. In 1949 Škėma emigrated to the United States, a year later

⁵² Bal, *Visual Narrativity*, 630.

Jankus did the same. Galaunė (1890–1988) permanently stayed in Lithuania after finishing his studies in St. Petersburg. The article suggests the hypothesis that short stories written in emigration contain brighter motifs and convey a stronger belief of getting over the traumatic war experiences. The analysis of these texts reveals the most effective elements that portray traumatic war experiences in the narrative.

Keywords: war trauma, narrative techniques, visualization, focalization, World War I, World War II, Škėma, Galaunė, Jankus.

Įteikta 2019 02 28

Priimta 2019 05 05

Laura LAURUŠAITĖ
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Išvietinimo moteriškos reprezentacijos šiuolaikinėje (e)migracijos kūryboje

Santrauka. Straipsnyje siekiama nustatyti poslinkį nuo bendro šiuolaikinės (e)migracijos suvokimo iki specifiškai moteriškos išvietinimo patirties. Tyrimą sudaro dvi dalys, kurias vienija moteriškų įvaizdžių skalė, leidžianti nustatyti įvairias moteriškumo reprezentacijas pastarojo dešimtmečio lietuvių, latvių ir bulgarų (e)migrantų tekstuose. Pirmojoje straipsnio dalyje, remiantis imagologijos pasiūlytu metodologiniu klojiniu, aptariama šeima kaip silpstanti visuomenės ląstelė, socialinis stereotipinių lyčių vaidmenų ir motiniškumo principo kismas, svarstomos kolizijos tarp moters savivaizdžio ir joms primetamų rytų europietės heterovaizdžio, nulemiančio moterų desubjektyvizaciją (*desubjectivization*). Antrojoje dalyje imagologija, derinama su literatūros sociologija (Vytautas Kavolis), padeda narplioti sąsajas tarp moteriškumo ir nacionalumo. Bergždžio moters kūno metaforos interpretuojamos kaip tuštėjančios tėvynės modelis, remiantis kintančio moteriškumo argumentais persvarstomi trūkinėjantys emigrantų ryšiai su tėvyne, tradicija ir nacionalinėmis projekcijomis.

Raktažodžiai: lietuvių emigracijos literatūra, latvių emigracijos literatūra, imagologija, heterovaizdis, nacionalumas, šeima, moteris, tėvynė.

XXI a. (e)migrantai savo tekstuose derina dvigubos subordinacijos žiūrą: *Kito* kaip išvietinto subjekto ir *Kito* kaip moters perspektyvas. Straipsnio idėją paskatino hipotezė, kad lyties perspektyva prisideda prie išvietintos patirties suvokimo ir gali pasiūlyti naujų rakursų kintančiai nacionalumo sampratai traktuoti. Siekiant pagrįsti šią prielaidą tiriamąja medžiaga, buvo pasirinkti lietuvių, latvių ir bulgarų šiuolaikinės (e)migracijos prozos tekstai, vienaip ar kitaip atveriantys moteriškumo sandą. Iki šiol moterų (e)migrančių literatūrą performatyvios tapatybės aspektu straipsniuose yra tyrusios mokslininkės Dalia Kuizinienė¹,

¹ Kuizinienė, Dalia, „Egzilio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje“, *Česlovo Milošo skaitymai* 6. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013.

Žydronė Kolevinskienė², Dalia Satkauskytė³, išleista knyga „Lietuviškumo ribos: tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje“ (2013), kurioje apeliuojama ir į moterų problematikos lauką (e)migracijos literatūroje.

Siekiant metodologinio nuoseklumo straipsnyje derinamos literatūros imagologijos ir literatūros sociologijos premisos, ypač remiantis Vytauto Kavolio sociologija, kurioje iškeliamas moteriškojo principo svarba bendrame reikšmių rinkinyje ir rekonstruojamos moteriško sąmoningumo konfigūracijos⁴ lietuvių kultūroje. Imagologija kaip tyrimo principas šiuo atveju parankus tuo, kad sieja nacionalinio identiteto ir moteriškumo substancijas: „Kiekvienas nacionalinio identiteto suvokimas yra tiesiogiai ar netiesiogiai susijęs su lyčių skirtumais [gendered]“, o nacionalinių įvaizdžių analizė iš lyties perspektyvos „leidžia mums sukomplikuoti stereotipus ir įžvelgti sąsajas, kur kiti įžvelgia paprastas opozicijas“⁵. Tai ypač aktualus aspektas nagrinėjant (e)migracijos literatūrą, nes XXI a., pasaulio sraute maišantis įvairiems diskursams, identitetams, griūnant įprastoms hierarchijoms ir apibrėžtomis tradicijoms, lytis irgi netenka joms priskirtų vaidmenų, o moteriškoji retorika literatūroje peržengia tiesioginės patirties ribas.

Vaizduojant moterį (e)migracijos literatūroje itin svarbios kūniškumo, seksualumo, desubjektyvizacijos metaforos. Literatūroje užfiksuotos moterų patirčių reprezentacijos atskleidžia, kad jos gali būti priverstos emigruoti būtent dėl moteriškumo, nes aplinkoje įsigalėjęs vyrų patriarchalinis dominavimas, arba jau emigravusios susiduria su moters kūno sukeltais apribojimais ir diskriminuojančiais tabu. Pasitaiko, kad pagrindinei veikėjai net nesuteikiamas vardas (pavyzdžiui, Andros Manfredės „Tėviškėlės“ veikėjai): ji kalba daugelio emigravusių moterų balsu ir įkūnija statistinę latvių emigrantę, paprastą moterį iš Latvijos provincijos, emigravusią dėl stūmos veiksnių, iš kurių vienas – buitinis smurtas, gimtinėje žeminantys, mušantys ir terorizuojantys vyrai.

Antrojoje straipsnio dalyje siekiama panagrinėti tėvynės kaip nevaisingos moters įvaizdžio problematiką ir stiprų baltų archetipinių moteriškumą kaip nacionalumą stiprinantį komponentą. Kultūros sociologė Joane Nagel daro prielaidą, kad „nacionalinė valstybė (angl. *nation state*) yra iš esmės vyriška institucija, kuri stengiasi reguliuoti moters seksualumą“⁶. Kaip šio straipsnio autorė yra teigusi, egzodą irgi tradiciškai linkstama analizuoti ir mitologizuoti kaip vyrišką reiškinį, o emigracijos tekstuose vyriškasis kanonas laikomas pagrindiniu⁷. Bandysime įrodyti, kad moteriškumas yra ne mažiau svarbus nacionalumo debatų dėmuo.

² Kolevinskienė, Žydronė, „Tautinio tapatumo paieškos išeivijos moterų prozoje“, *Teksto slėpiniai* 14 (2011).

³ Satkauskytė, Dalia, „Lėtas transkultūrinis tapsmas“ ir jo vertės naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Žmogus ir žodis* 2 (2012).

⁴ Kavolio „sąmoningumo konfigūracijų“ arba „sąmoningumo struktūrų“ samprata bendrais bruožais atitinka imagologinę „imagerijos“, kaip įvaizdžių ansamblio ar telkinio, koncepciją.

⁵ Verstraete, Ginette, „Gender“, in *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, eds. M. Beller, J. Leerssen. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007, 330–331.

⁶ Nagel, Joane, *Race, Ethnicity, and Sexuality: Intimate Intersections, Forbidden Frontiers*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 160.

⁷ Plačiau žr.: Laurušaitė, Laura, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išeivijos romanai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 75–78.

Moteris kaip motina ir dylanti šeimos institucija

Moterų ir moteriškumo problematikos kontekste reikia atkreipti dėmesį į neigiamus iširusios šeimos ir kintančio motinystės vaidmens vaizdavimo aspektus emigracijos literatūroje. Šeimos kaip nedalomo vienio institucija, atskilus vienai ar kelioms jos ląstelėms (emigravus motinai, tėvui ar abiem tėvams), diferencijuojasi. Lietuvoje ar Latvijoje likę vaikai, socialiniuose kontekstuose vadinami „euro našlaičiais“ (angl. *euro orphans*), paliekami senelių (dažniausiai močiutės) globai, o jų biologiniai tėvai tėra „įsivaizduojama“, abstrakti šeima.

Pagal motyvo kartotės dažnį tipiškiausias (e)migracijos literatūroje išskylantis emigrantės motinos tipažas – moteris su nykstančiu motinystės instinktu, paliekanti savo vaikus dėl uždarbio. Literatūros kūriniuose svarstoma apie emigravusių motinų ir paliktų vaikų santykį, kuris dažnai perteikiamas kaip dramatiškas. Motinos santykis su paliktais vaikais dviprasmiškas: iš pradžių sąmoningai atsisakoma ryšio pasirenkant emigraciją, o paskui deklaruojamas moters be vaiko bejėgiškumas, „blogos“ motinos savimonė. Būtų per kategoriška teigti, kad emigruodamos moterys visai atmeta savo kaip motinų tapatybę, bet emigracija paliekant vaiką skleidžiasi kaip sunkiai su motinyste suderinamas projektas, o tėvų trūkumas padaro trauminį poveikį paliktų vaikų psichikai. Geografiškai nutolusi motina negali būti visavertė, autoritetinga savo vaiko augintoja ir auklėtoja, tik teorinė globėja, o nutolę vaikai savo ruožtu nebėra neatskiriama tėvų tapatybės ir savasties dalis.

Elvyros Davainės ir Julijos Miliūtės vaizduojamų motinų emigrantų pavyzdžiai padeda įvardyti kintančios socialinės tvarkos nulemtą lyčių vaidmenų virsmą ir moters laikysenos pokytį. Šiuolaikinė moteris (net ir šeimos moteris) turi laisvą valią pasirinkti ir apsispręsti, todėl emigrantės tipažai nebe taip aiškiai pasižymi principinėmis savybėmis, istoriškai siejamomis su moteriškumu, moters prigimtimi: šeimyniškumu, pastovumu, intuicija. Mūsų nagrinėjamai problematikai svarbu, kad emigruojanti motina šį savo veiksmą pagrindžia racionaliu naudos, pragyvenimo argumentu ir atsisako moralinių, egzistencinių motinos kaip gimdytojos išpareigojimų. Miliūtės knygoje „Ar braškės virsta ferariiais?“ moteris suvokia motinos paskirtį, pareigą ir atsakomybę išskirtinai kaip vaikų finansinį aprūpinimą, o atitrūkę nuo motinos „<...> vaikai blogai elgiasi, – nelanko pamokų, jau pradėjo susiveikti alkoholio ir su draugais ruošti vakarėlius tam pačiam tavo sukurptam butelyje, – nes jiems neįdomus gyvenimas vieniems, be tėvų.“⁸ Motinos sąmoningumo entropijos kulminacija – knygos epizodas, kuriame moteris bando kompensuoti savo dukrų jaučiamą mamos trūkumą ekskursija į Angliją (Miliūtė, 202–203). Miliūtės veikėja yra vidurinioji matrilinijos grandis, ir, palikdama Lietuvoje ne tik vaikus, bet ir savo motiną, visiškai sutraukia kartų ryšį (91). Nepaisant to, kad Miliūtės reprezentuota motina savo veiksmais valingai deklaruoja atskirtumą ir socialinę nepriklausomybę, atsiribojimas nuo giminystės struktūrų, dukros paklydėles išgyvenimas išreiškiamas emociinga intonacija ir sentimentalioji retorika: „Neužmiršiu ir mamytės ašarų, tokių skaudžiai iki pat širdies gelmių geliančių, kai pasijunti toks mažas ir menkas žmogelis, kažką labai blogo, neleistino padaręs, savo išvykimu iš Lietuvos nubaudęs ne tik save, bet ir labai artimus žmones: vaikus ir Mamytę“ (91–92).

⁸ Miliūtė, Julija, *Ar braškės virsta ferariiais?* Vilnius: Obuolys, 2015, 160. Toliau cituojant tyrimo šaltinius skliaustuose nurodoma autoriaus pavardė ir puslapis.

Panašų moters patirties modelį Davainė reflektuoja sąmoningiau, išlaikydama atstumą kaip stebėtoja: „Čia gyventi tikrai patogiu, tačiau labai ilgėjausi <...> savo mergaičių. Jos augo, brendo be manęs. Mano perlaidos negalėjo joms atstoti mamos. Tėvas su buitimi susitvarkydavo puikiai, apmokėtos sąskaitos garantavo, kad neprarasime buto...“ (Davainė, 41). Atitrūkusi nuo šeimos, motinystės ir tėvynės, moteris nutolsta nuo privačiosios sferos, su kuria yra tradiciškai siejama, ir savo patirtimi priartėja prie vyriškojo moduso, o vyrai perima išvykusios moters, motinos vaidmenis. Toks vyro ir moters funkcijų supanašėjimas šiuiolaikinėms moterims sukelia egzistencinius netikrumo, kaltės jausmus, jas lydi nuolatinė savistaba, savo klaidų ieškojimas, saviplaka ir atgaila. Moteris graužiasi, nes yra susiskaldžiusi, jaučia prieštarą tarp prigimties, pašaukimo ir savo naujojo emigrantės – nepriklausomos moters, užgniauzusios savo kaip motinos tapatybę, – vaidmens.

Arijos Cinės (tikr. Sandra Bondarevskia) „Vėstule *Draugos*“ („Laiškai portale *Draugi.lv*“) veikėja, Latvijoje palikusi savo dešimtmetę dukterį Evitą, susiprotėja, kokią žalą jos trūkumas padarė vaiko psichikai, kai pilnametystės sulaukusi dukra motinai išrėžia: „Ką tu apskritai apie mane žinai? Tu net nežinai, kelių metų man prasidėjo mėnesinės. <...> Aš gyvenau tik su tavo šešėliu, laiškais, telefono skambučiais ir pašto siuntiniais.“ (Cine, 56–57). Motiną labiausiai žeidžia ne dukters vienišumas, o praleista iniciacija į moterystę, svarbiausi dukters brendimo ir moteriškėjimo etapai, ir ateina suvokimas, kad dukra suaugo jai nedalyvaujant. Paaiškėja, kad, kalbėdamasi telefonu, dukra laikydavo priešais save motinos nuotrauką ir „vienu metu kalbėdavosi tiek su nuotrauka, tiek su ja“ (59). Autentišką žmogaus buvimą šalia bandoma kompensuoti plokščiu popieriniu vaizdu ir daiktiniais pakaitalais. Traumuojantis motinos stygius turi ilgalaikių pasekmių su močiute užaugusios mergaitės asmenybei ir elgesiui. Ji stokoja elementarių socialinių įgūdžių, moters elgesio vyrų pasaulyje pamokų, todėl yra itin patikli ir lengvabūdiškai įkliūva į spąstus aferistų, viliojančių nuotakas fiktyvioms vedyboms Airijoje. Dukters atsisakiusi motina savo ruožtu pristatoma kaip praradusi savo asmenybės integralumą ir iki galo neišreiškusi savojo moteriškumo.

Manfeldės „Dzimtenite“ neapraktikuojama motinystė vaizduojama kaip trūkumo situacija: paliktas sūnus Aleksis dar mažas, neįgijęs visavertės autonomijos. Fiziškai nutolusios motinos meilė savo paliktam vaikui irgi žlugdo, ją lydi įtampa ir savigrauža. Pokalbiai per programėlę „Skype“, sūnaus šventinis vaizdo įrašas tik paaštrina situaciją. Manfeldė vaiko netektį išgyvena kaip dalies savęs atsisakymą, todėl bando užpildyti atsivėrusią spragą santykiais su nauju vyru, vėliau apsisprendžia atsivežti Aleksį į Škotiją. Vaikas bet kuriuo atveju susiduria su dilema: motina arba tėvynė. Analizuojami kūriniai leidžia teigti, kad vaikai vienodai skausmingai išgyvena ir vienos, ir kitos netektį, nes jos lygiavertiškai reikšmingos ir negali būti mainomos.

Unės Kaunaitės romane paaugliams „Laiškai Elzei“ nagrinėjamas Lietuvoje palikto ir su *baba* augančio aštuntoko Šarūno likimas, svarstoma, ar vaikas gali būti laimingas būdamas ne su savo mama. Ši knyga išskirtinė tuo, kad šeimos iširimo sukeltos psichologinės pasekmės vaikui vaizduojamos iš paties paauglio perspektyvos. Susvetimėjusią motiną bando kompensuoti trys kitos moterys: močiutė, mokyklos psichologė ir hipotetinė (išivaizduota) mergaitė Elzė, su kuria, kompensuodamas atskirtį, Šarūnas bendrauja laiškais. Laiškai neegzistuojančiai mergaitei lieka neišsiųsti, todėl galima teigti, kad ji yra

imagologinio pobūdžio artumo siekinys. Parodoma, kad tėvų meilės ir globos nepatyręs vaikas yra vienišas, jaučia pripažinimo, bendrystės ir socialinės steigties poreikį, todėl, bandydamas išsikovoti socialinį statusą, susideda su vyresnio pusbrolio Karolio nusikaltėlių gauja, kuri plėšia automobilius. Tėvai ir mokytojai yra pavaizduoti tik kaip funkcijos, nes nesigilina į vaikų emocijas ir pažeistą vidinį pasaulį, apriboja jų asmenybes tik išoriniais poreikiais – pavalgyti, apsirengti, išsimiegoti. Išankstinės etiketės paryškina normalumo ir nenormalumo diskursų vertybines sankirtas, o nusistovėjusios sąvokos įgyja naujus turinius. Kaunaitė įvardija iškreiptai suvokiamas tėvystės prievoles. Vietoj šeiminės, moralinės ir socialinių santykių kategorijos tėvas, jo sūnaus akimis, įgauna susmulkėjusį finansinės srities apibrėžimą:

„Tėtis“ yra keista sąvoka. Į Angliją jis išvažiavo, kai man buvo gal septyneri. Kartu išsivežė ir tą žodį su visomis jo prasmėmis. Dabar „tėvas“ man yra pinigų siunčiantis žmogus. Mama sako, kad čia svarbu“ (Kaunaitė, 110).

Biologinis tėvo ir motinos ryšys su vaiku, konvertuotas į pinigus, netenka savo pirminių tėviškos ir motiniškos globos, genų perdavimo ir auklėjimo obertonų. Šiuo atveju Šarūnas vaizduojamas kaip eksponentas, kritiškai reflektuojantis situaciją ir dėl to sąmoningesnis už savo tėvus ir mokytojus. Šiuolaikiniai suaugusieji kategorizuoja (gerai – blogai, galima – negalima), o vaikai persvarsto tų etikečių atitiktį tiesai. Pavyzdžiui, Šarūnas apmąsto nusikaltimo kaip baudžiamojo kriminalinio veiksmo prieštarumą emigracijos kontekste: „<...> išdauži (automobilio stiklą) ir imi. Ir *baba*, ir mama sužinojusios mane smerktų. Čia juk nusikaltimas! Bet kažkodėl ne nusikaltimas palikti vaiką ir išvažiuoti į užsienį. Čia viskas pagal įstatymus“ (Kaunaitė, 62–63). Abiem atvejais tai – vagystė, tik pirmuoju – fizinė, o antruoju – metafizinė: psichologinė, moralinė ir emocinė, bet nepagrindžiama daiktiniais įrodymais, todėl nebaudžiama. Vadovaujantis Šarūno logika, emigracija gali būti interpretuojama kaip dar didesnis nusikaltimas, nes jos veikmė apima ne tik individualų, bet ir bendruomenės bei valstybės lygmenis, o vagystė iš automobilio – tik lokalus nusizengimas.

Romanas atskleidžia galios socialinę dinamiką tarp stipresniojo ir silpnesciojo: vaikas kaip silpnesciojo šeimos grandis privalo tėvams besąlygiškai paklusti. Pastarieji, nors ir neatlieka savo pareigų, naudojami savo teisėmis ir autoriteto galia. Nepaisydami vaiko asmeninių norų, jie priverčia sūnų persikelti į Angliją, kurioje jau gyvena jo sesuo. Iš pirmo žvilgsnio šeimos susijungimas yra teigiamas aspektas, bet ryškėja reikšminė savo ir svetimo prieštara: „Man čia patinka. Patinka tos prispjaučios laiptinės, su manim nesisveikinanti pirmo aukšto kaimynė... Nenoriu kažkokių svetimų...“ (Kaunaitė, 168). Net posovietinę pilkumą Lietuvoje Šarūnas regi kaip artimesnę jo savasčiai negu „svetimųjų“ Angliją, nepaisant to, kad ten gyvena tėvai. Galima daryti prielaidą, kad su tėvais jau spėta susvetimėti, jie nebėra pakankamas integruojamasis elementas, galintis padėti įsisavinti Angliją. Geografinis priklausymas Lietuvai vaikui darosi svarbesnis už priklausymą šeimai. Galima teigti, kad tėvų, ypač motinos, trūkumas veikia vaiką – ir mažamečių, ir paauglių – vertybinius pasirinkimus, dažnai tampa jų socialinių nuklydimų priežastimi (ir Cinės, ir Kaunaitės vaizduojami veikėjai įsivelia į gaujų veiklą).

Vaiva Rykštaitė ir Rūta Mataitytė yra bene vienintelės, kurių romanuose – „Kostiumų drama“ ir „Gunda“ – motinystė nuskamba kaip optimistinis baigiamasis akordas, nes pastojusios veikėjos susitaiko su savimi, nėštumas padeda išryškinti jų tapatybės kontūrus ir kuria jų kaip subjektų – moterų, motinų – pilnatvę.

Dalios Staponkutės esė knygoje įkūnyta motina – intelektualė, išsilavinusi, galima sakyti, net perdėtai atsakinga už vaikus, jų kalbinį ir kultūrinį priklausymą – ypač kitų motinų emigrančių, nepriimančių atsakomybės, kontekste. Staponkutės esė savi vaikai, kurie auginami užsienyje – Kipre, iškyla kaip turintys *Kito* priemaišą. Aprašytos dukterys graikiškais vardais – Nefelė ir Elektra (liet. Danguolė ir Gintarė) jau nebe taip laisvai kalba lietuviškai. Dėl nesusišnekėjimo, traumuojančios tylos sukeltos izoliacijos motina išgyvena psichologinę atskirtį nuo vaikų. Ji jaučiasi šeimos struktūros šalutine grandimi, nes vyrauja tėvo, o ne motinos kalba, t. y. tėvynė jau siejama ne su motinos, o su tėvo autoritetu ir kultūra. Tyla feministinėje kritikoje yra suvokiama kaip moters socialinės tragedijos įvaizdis.

Socialiniai moters vaidmenys

Atsisakius motinystės kaip svarbios tapatybės dalies, į pirmą planą iškyla socialiniai moterų vaidmenys, kurie irgi vaizduojami kaip dramatiškai asmenybę veikiantis aspektas, nes neatitinka jų išsilavinimo ir siekių. Neįstengdamos užsienyje rasti darbo, atitinkančio jų išsilavinimą, moterys imasi fizinių arba paslaugų sferos darbų, kurie neatitinka „gero“, „oraus“ darbo ir „sėkmingos“ karjeros apibrėžimo: dirba turtuolių namų, viešbučių arba biurų valytojomis (Davainė, Miliūtė, Popovas), slaugėmis (Rykštaitė), padavėjomis (Kau-naitė), kambarinėmis (Manfeldė), žemės ūkyje (Miliūtė, Laima Muktupavela) bei kitur ir taip atsisako įgytos profesijos ir kūrybinės saviraiškos. Šios išsilavinusios, dažnai jaunos moterys tėvynėje niekada nesitaikstytų su tokiais žemos kvalifikacijos darbais, kokius tenka dirbti užsienyje. Taip paryškinami skirtumai ir nelygybė, kai patenkama į žemesnį visuomenės sluoksnį. Kūrinių imtis tiksliai pagrindžia šią schemą, bet neapima rašytojų kūrinių, kuriuose literatūriškai įformintos moterys pirmenybę teikia kūrybiškumą ir laisvę užtikrinantiems vaidmenims (studentų, vertėjų, žurnalistų).

Moteris užsienyje dažnai vaizduojama kaip beteisė ir savųjų bendruomenėje, kurioje sąlygas diktuoja emigrantai vyrai, o jiems moterys priverstos besąlygiškai paklusti. Muktupavelos (dabar Kota) „Pievagrybių testamente“ latviai vyrai moters akimis pavaizduoti kaip *Kiti*, generuojantys moterų vaidmenis: verčia kartu gyvenančias moteris prieš jų pačių valią santykiuoti ir gaminti. Knygoje atsiskleidžia neigiamas latvių vyrų įvaizdis kaip moterų šantažuotojų ir baugintojų. Moterų tapatybės trukdžiai susiję būtent su vyrų primetama tvarka:

„Gana greitai suprantu, kad Rutė ir Sofija (Loren) ruošia abiem *protingiesiems* maistą. Kad nereikėtų daryti *ko nors daugiau*, kaip duoklę paeiliui tiekia vakarienę. <...> Gera dar, kad yra automatinė skalbyklė, nes kitaip pagal visus armijos *diedovščinos* įstatymus, stipresniojo, dantesniojo, plaukuotesniojo, žodžiu to, kuris užsako *muziką*, nurodymu, joms abiem reikėtų ir jų kojines plauti. Man dar niekas nieko nesako“ (Muktupavela, 78–79).

Muktupavelos tekstuose galima įžvelgti aiškiai artikuliuotą feministinę poziciją: atvirai bandoma pasipriešinti dominuojančiam vyrų diskursui, nuo jo atsiriboti ir net prieš jį maištauti. Moteris kaip kalbantysis (rašantysis) subjektas paviešina tokią socialinę neteisybę, apgina savo autonomiją ir nesiduoda užvaldoma.

Prostitucija kaip kraštutinė moters desubjektyvizacija

Pavyzdys, kurį paanalizuosime atskirai, – be šeimos, internate augusios našlaitės iš vaikų namų, kurios, neįgijusios jokių socialinių įgūdžių ir moralinių orientyrų, tampa sekso industrijos aukomis. Latvių rašytoja Ilga Raščevska romane „Norakstītie“ („Nurašytieji“) atskleidžia mechanizmą, kaip jaunos naivios moterys iš Baltijos šalių, išvykstančios dirbti į užsienį pagal patrauklius darbo skelbimus arba pagrobtos, parduodamos Vakarų šalių viešnamiams ir tampa intymaus malonumo bei vartojimo objektais, „kvėpuojančiais trofejais“. Raščevskos veikia latvė Karina iš vaikų namų, vos pradėjusi savarankiškai gyventi Rygoje, patenka į organizuotos prekyautojų žmonėmis (angl. *live trade*) gaujos žabangus ir nelegaliai išgabenama į Angliją dirbti viešnamyje. Parduota į sekso vergiją, ji apmąsto savo žmogiškąją egzistenciją:

„Mano gyvenimas neturi jokios vertės! Aš ničnieko neverta, yra tik suma, už kurią mane pardavė, ir tas pelnas, kurį kažkam atnešiu! Viskas, ko mus mokė mokykloje, yra blefas... Tai, ką mums bando paaiškinti apie žmogaus garbę ir vertę, apie valią, galimybes, pasirinkimą“ (Raščevska, 344).

Prievarta prostitutėmis paverstų moterų likimai atskleidžia dylančią subjekto instanciją. Šiuo atveju galima kalbėti apie moters desubjektyvizaciją, nes seksualinis išnaudojimas yra didžiausios asmenybės niveliacijos ir pažeminimo forma. Nepaisant to, savo šeimų netekusios ir prieš laiką suaugusios moterys sekso industrijos nelaisvėje bando kurti socialinę šeimą: labiau patyrusios arba vyresnės prisiima motinos vaidmenį ir palaiko silpnas arba palūžusias, projektuoja joms visavertę ateitį. Pasakojama tragiška dar fiziškai lytiniais santykiams nesubrendusios trylikametės latvės, kurią suteneriai pagavo Latvijoje pakeliui iš mokyklos, istorija. Neištverusi seksualinės vergovės, ji suplėšo paklodę ir iš nevilties bando pasikarti ant durų rankenos.

Prostitucija, pornografija ir seksualiniai kankinimai priskiriami prie pačių baisiausių traumų ir sukrėtimų greta tremčių, koncentracijos stovyklų, politinių persekiojimų ir karų, nes „čia susiduriame su kitų žmonių pikta valia ir brutalia jėga, kurią jie naudoja prieš mus ir šitaip ypač pažeidžia mūsų orumą“⁹. Žmogaus redukcija į kūną – pats ryškiausias neigiamas performatyvaus tapimo aspektas, negana to, paverstos prostitutėmis, moterys netenka ne tik teisės į kūną, bet ir apskritai visų žmogaus teisių, bet kokios savo, kaip socialinių bendruomenės dalyvių, veikmės: iš jų atimami pasai, jos būna izoliuojamos ir nelegaliai laikomos pogrindyje, visiškai ištrinamos iš socialinio gyvenimo ir išorinės visuomenės

⁹ Gailienė, Danutė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008, 40.

struktūros. Jų gyvenimą reglamentuoja sąrašas pareigų, kurias charakterizuoja žodis „negalima“ (lat. *nedrīkst*):

„Negalima šauktis pagalbos, negalima mėginti skambinti ar kitaip susisiekti, net jei pasigėręs klientas užmigo ir jo telefonas arba nešiojamasis kompiuteris po ranka. Negalima būti kambaryje daugiau kaip po tris, negalima tarpusavyje rietis ir kūniškai sužaloti kitos vergės, negalima nieko kambaryje sudaužyti ar sulaužyti. Negalima kirpti, perdažyti plaukų be leidimo. Negalima pasigerti, susirgti, pastoti ar kitaip pasidaryti nenaudojamai“ (Raščevska, 360–361).

Atėmus bet kokią asmeninę ir socialinę galią, įsitvirtina pačios moters deformuota savivertė ir neigiama tapatybė.

Posovietinės moters problema emigracijoje

Greta (e)migrančių kaip žemesnio rango juodadarbių ir socialinių autsaiderių reprezentacijos rašytojai ryškina liminalią (e)migrantės situaciją, t. y. marginalizuotos baltų moters kaip rytų europietės situaciją svetur. Užsieniečių vertinimuose ryškėja norminantis heteroįvaizdis, susijęs su moters iš Rytų Europos socialiniais ir moraliniais vaidmenimis. Bet koks elgesys, stebimas individualiu lygmeniu, gali būti subendravardiklintas ir neigiamos charakteristikos priskiriamos visiems grupės nariams. Tokiu principu lietuvių ir latvių (kaip ir kitų buvusių sovietinių respublikų) moterims užklįjaujama žemos savigarbos ir moralės moterų etiketė. Toks pranešimas išduoda emigrančių kultūrinį priklausymą posovietinei – moterų iš Rytų Europos – genčiai: „jei kuri su špilkomis gatve vaikšto, značit, rusė arba iš Latvijos“ (Manfelde, 39). Politiškai ir ideologiškai apibrėžta regioninė prieskyra „rytų europietė“ automatiškai apima visą socialiai įkrautų stereotipinių įvaizdžių repertuarą: provokuojama išorė, aprangos, makiažo ir laisvo elgesio kodai. „Barbės“ kaip pasileidusios moters įvaizdis yra labai gajus neigiamas ir vienodinantis heterostereotipas. Lietuvių ir latvių rašytojos bando kultūriškai ir socialiai paneigti šį požiūrį, užginčydamos stereotipines suvoktis ir joms priskiriamas kultūrinės reikšmės:

„Sąmoningai nusprendžiau eiti prieš savo prigimtį, roviau slaviškos moterystės auklėjimą su šaknimis leisdama savo nagų lakui luptis lyg apleisto namo sienų tinkui, o plaukams suktis į visas puses nešukuotiems, ir tik tada juos rišau į aukštą kuodą; mano vidinė rytų europietė turėjo nudvesti, išsivadėti kaip vaikystėje išmokti keiksmazodžiai“ (Rykštaitė 30, 25–26).

Šiame pasaže reikšminis žodis yra *slaviška* moterystė, nes jis nurodo į stereotipų kilmę ir jų įsitvirtinimo areną – sovietmetį.

Taigi lietuvių ir latvių moterų užsienyje tampa viso Rytų Europos regiono neigiamo moterų įvaizdžio aukomis: „Jūs tapot Vakarų pastumdėliais. Aptarnaujančiu personalu. <...> Duok doleriuką, parodysiu putytę – štai ir visa jūsų filosofija“ (Popovas, 295). Romano „Misija Londone“ veikia Katja – Bulgarijos ambasados valytoja ir striptizo šokėja

naktiniame klube, kurio savininkas libanietis Kamalas Dalali – „zoologijos sodo dresuotojas“. Zoologijos sodo metafora apeliuojama į daugiatautiškumą ir gyvulišką požiūrį į merginas, kurios savininkui tėra „egzemplioriai“. Tai, kad pačiai Katjai uždarbiauti savo kūnu neatrodo nei nuodėminga, nei amoralu, galima laikyti iškreipto dorovingumo ir perdėto pinigų troškimo išraiška: „Tai buvo lengviau, nei kiurksoti šūdinoje parduotuvėje ar plauti indus, ir vienareikšmiškai pelningiau“ (Popovas, 63). Galiausiai Katja, visapusiškai žemos moralės mergina, įsipainioja į stambią briliantų vagystę ir pridaro bėdos savo darbdaviui – viešųjų ryšių agentūros vadovui, ir nuo to laiko „agentūra nuosekliai vengia priimti į darbą merginas iš Rytų Europos“ (Popovas, 299). Taigi knygoje parodytas galutinai susikompromitavusios Rytų Europos įvaizdis¹⁰.

Moterys savo noru pasirenka subordinuotą, nelygiavertę partnerystę ir tampa meilužėmis – partnerėmis be statuso arba sekso industrijos darbuotojomis, striptizo šokėjomis, kurios naudojasi savo kūnais ir siūlo malonumą siekdamos užsidirbti. Mariaus Ivaškevičiaus dramos „Išvarymas“ veikėjos Eglės degradaciją nuo perspektyvios fotografės iki vyresnio brito išlaikytinės ir striptizo šokėjos ypač paryškina jos ankstesni kūrybos siekiai, dėl kurių mergina ir atvyko į Londoną. Šiuo atveju pirmajame plane atsiduria ne tik racionalus pinigų argumentas, bet ir psichologinis noras įsitvirtinti.

Moterys tikisi, kad emigruodamos išsilaisvins iš tam tikrų socialinių normų, vyrų dominuojamo diskurso, kad išvykimas grąžins joms balsą ir suteiks saviraiškos bei sprendimo galios, tačiau jų pasirenkami vaidmenys ir vietos žmonių priskiriamos problemiškos *moralinės* implikacijos dar labiau marginalizuoja ir sumenkina nei patiriama *socialinė* nelygybė. Moterys susiduria ne tik su norminančio socialinio, bet ir su moralinio diskurso spaudimu, galios apribojimais, kuriuos peržengti daug sudėtingiau negu geografinės ribas. Šie moterų socialiniai vaidmenys emigracijoje kelia grėsmę ne tik moters kaip asmens, bet ir tautos įvaizdžio garbei.

Turtingi vyrai ir santuokos su užsieniečiais

Rytų europietėms nerimtų, laisvo elgesio moterų statusas dažnai priskiriamas dar ir dėl to, kad jos ieško turtingų vyrų. Angelės Lauciūtės „Barakudos dienoraštis“, pasirodęs 2000 m., dar prieš Lietuvai įstojant į Europos Sąjungą, siūlo visiškai kitokią emigruojančios moters traktuotę. Vieniša lietuvė, 1989 m. emigravusi su dukra į Kanadą ir čia ieškanti vyro, buvo vertinama kaip ištvirkusi, plėšri „barakuda“, kvestionuotas jos moralumas, o per moters kūną – ir apskritai emigracijos kaip alternatyvaus gyvenimo būdo pasirinkimo moralumas. Katalikiškai auklėtų, ortodoksiškų pokario bangos išeivių aplinkoje moteris patiria pažeminimą, nes pasmerkiama kaip iškeitusi gimtąją šalį į turtingą vyresnį vyrą – nors ir lietuvį – Amerikoje. Vyro paieškas išeivijos bendruomenėje ankstesniosios kartos išeiviai laikė lengva prostitucijos forma. Tai rodo, kad pokario bangos išeivijos vyraujantis diskursas net XX–XXI a. sandūroje dar buvo esencialistinis, moralistinis, grįstas

¹⁰ Papildomas argumentas būtų atvirai seksualiai provokuojamas lenkų prisistatymas 2014 m. „Eurovizijos“ dainų konkurse, kuris galbūt ir buvo sumanytas kaip provokacija, bet užsieniečių akyse dar sykį paliudijo ir įtvirtino rytų europietės kaip lengvai prieinamos moters stereotipą.

prisirišimu prie idealizuotos tėvynės vaizdinio, tautinės vaizduotės maitinamos „grynos“ lietuviškos tapatybės. Šią nuostatą gerai apibendrino Kavolis, pavadinęs ją matrimonialiniu (vedybiniu) nacionalizmu:

„Pagal šią pažiūrą, mišri šeima reikėtų smerkti, beveik kaip moralinis nusižengimas. Jų smerkimo griebiamasi tikrai su kryžiaus žygių dalyviams pritinkama aistra, bet ne visada su pritinkamais argumentais (kaip kiekvienos lietuvaits, tekančios už svetimtaučio, apkaltinimas „Dirvoje“, kaip dolerių gaudytojos). Šitokia pasmerkianti pažiūra yra susikūrusi moralinių ir socialinių (arba, naujojoje istorijoje, tautinių) idealų sutapdinimo dėka; taip pat pasėkoje fakto, kad lietuviams, mažai tautai, mišri šeima turėjo reikšti nutautimą.“¹¹

„Barakudos dienoraštis“ – ribinis kūrinys, kuriam dar būdingos moralistinės vertybės ir tradicinio konservatyvaus mentaliteto nulemtas smerkiamas požiūris į emigraciją, bandant apsaugoti mažos tautos autonomiškumą nuo potencialiai kenksmingų išorinių įtakų. Šis purizmas daug ryškesnis išeivijos kultūroje negu geografinėje Lietuvoje. Šiame autobiografiniame kūrinyje Lauciūtė priima ir įsaviną jai lietuvių išeivijos bendruomenės priskirtą barakudos – plėšrios vyrus medžiojančios moters heteroįvaizdį. Pasiūlomas apibendrinamasis stereotipas, Kanados išeivijos bendruomenės taikomas visoms iš posovietinės erdvės į Ameriką atvykusioms moterims: „[A]tvažiuoja dykaduonės, išardo šeimas, išvilioja pinigus, paskui vyrus pameta ir pabėga. Tinginės, baltarankės, komunistės“ (Lauciūtė, 144). Abiejų išeivijos bangų skirtis nusakoma pasitelkiant sovietmečio argumentą: „[M]es iš Nepriklausomos Lietuvos, o barakudos – iš sovietinės“ (ten pat). Vyro paieškos išeivijoje yra natūralus siužeto sklaidos motyvas ne tik dėl minėtų moralinių argumentų, bet ir grynai socialiniu požiūriu kaip simbolinis kapitalas, nes be teisiškai dokumentuoto šeiminio statuso moteris neturi leidimo dirbti ir oficialiai gyventi šalyje.

Vis didesniame skaičiuje šiuolaikinių baltų emigracijos naratyvų aptariamose tarptautinės vedybos tarp baltų moters ir kitos rasės ar konfesijos vyro užsieniečio, dažniausiai juodaodžio arba musulmono: libaniečio, siro, pakistaniečio, afroamerikiečio iš Bolivijos ir t. t. Emigrantės patiria religinį *išsitapatinimą*, nes, ištekėjusios už kitakilmį vyrų, yra priverstos atsisakyti tradicinio tikėjimo. Vidinė baltų moterų saviidentifikacija parodyta kaip problemiška išcentruota ir neatitinkanti primestų naujų socialinių, lingvistinių ir religinių apribojimų. Kol kas neteko aptikti mišrių šeimų vaikų temos, išskyrus Aivaro Kliavio romaną „Likvidėtie autobusai“ („Likviduoti autobusai“): dukra pas tėvą į Latvijos provinciją grįžta su tamsiaodžiu sūnumi, kuris – paradoksalu – yra vienintelis vaikas ištuštėjusiame Latvijos kaime. Cinės romane „Vėstule *Draugos*“ narpliojama latvių fiktyvių santuokų su užsieniečiais tema ir atskleidžiama, kaip naivios emigrantės susižavi turtingais, galantiškais užsieniečiais ir patenka į nusikaltėlių rankas.

Tapatybė šeimoje labiau išlaikoma ir geriau perduodama susituokus su tos pačios tautybės ar rasės partneriu, todėl mišrios santuokos rodo programinį lūžį: vis mažiau tapatinamasi su prigimtiniu etniškumu – vieta, kilme ir bendruomene, nebesistengiama išsaugoti tapatybės per vaikus, perduoti jos ateinančioms kartoms. Populiarėjančios tarptautinės

¹¹ Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006, 271.

vedybos reiškia, kad konstruojami nauji, vadinamieji diasporiniai, tapatybių deriniai ir dariniai, mažėja baimė asimiliuotis. Tokių vedybų vertybinės charakteristikos literatūroje jau nebėra vien neigiamos, jos diegiamos kaip norminis atvejis. „Barakudos dienoraštis“, palygintas su šiuolaikiniais naratyvais, leidžia teigti, kad šeimos vertybės iš esmės kinta – nuo šeimos kaip tapatybės stuburkaulio ir tautiškumo mazgo iki šeimos kaip bet kurių dviejų žmonių (net ir skirtingos rasės ar išpažįstančių skirtingas religijas) sąveikos ir partnerystės.

Moteriškumo ir nacionalumo kolizijos: gimimas ir mirtis

Tėvynės-moters argumentaciją plėtoja sociologas Vytautas Kavolis, kalbėdamas apie motiną kaip ryškiausią figūrą mūsų tautos sąmonėje, kuri „charakterizuoja lietuvių būdą“ ir „lemia lietuvių konservatyvumą“¹². Trūkinėjančius ryšius su motina, moteriško prado silpnėjimą galima metonimiškai interpretuoti kaip dylantį šiuolaikinio žmogaus ryšį su geografinė tėvyne. Remdamiesi šia mentaline nacionalinio charakterio ir motinystės analogija, savo ruožtu teigsime, kad, tolstant nuo motinos, emigracijoje tolstama ir nuo tautos savimonės. Žvelgdami iš šių išeities taškų, panagrinėsime episteminę tėvynės kaip moters, motinos ištuštėjusio kūno problematiką, plėtojamą (e)migracijos tekstuose.

Manfeldės romano pavadinimas „Tėviškėlė“ – įvairialypis, keliasluoksniis įvaizdis, siejamas ir su nacionalumo, ir su patriarchalinio modalumo problematika. Manfeldė tapatina emigrantą su neapvaisinta, tėvynei nereikalinga kiaušialąste – išspjauta iš tėvynės ir sociumo. Apie tėvynę kalbama „moteriško kūniškumo“, „nevaisingumo“ terminais. Dirbant Airijos žuvų fabrike moterims apšąla reprodukcijos organai, o sykiu anestezuojamas ir jų ryšys su tėvyne: „Kaip jos ištveria ar neištveria, žuvų fabrike apšalusiomis rankomis ir kiaušidėmis. Kas gi yra „Tėviškėlė“? Mažybinis žodis? Iki niekingos dulkės sumažinta forma <...> ar visgi – Gimtinė, nuo žodžio – gimti, išaugti ir pasilikti“ (Manfelde, 139), svarsto Manfeldė.

Pavadinimui pasirinkta deminutyvinė forma „tėviškėlė“, nes tėvynės reikšmė sumenkusi, nebesukelia psichologinių pasididžiavimo ir nacionalinio priklausymo jausmų. Parinkdama tokį pavadinimą, Manfeldė paaštrina tautos ir tėvynės kaip dviejų nacionalumo kategorijų koreliacijos klausimą: emigruojantys subjektai nebesuvokia Latvijos kaip motininės tautos, istorinės tėvynės, todėl pakinta pati tautos ir tėvynės kaip vienintelės tautinės šalies (angl. *nation-state*) idėja. Prarandant ryšį su tėvynės kūnu, paneigiamas gimtinės kaip *prigimtinės* – gelminės ir šakninės valstybės ir vienintelės gyvenamosios šalies kanoanas. Kaip ironizuoja Arvydas Juozaitis, pabrėždamas nūdienį tėvynių daugybiškumą ir laisvą pasirinkimą, skirtį tarp gimtosios vietos ir gyvenamosios vietos, greitai Europa bus nebe tautų, o „tėvynių sąjunga“¹³.

Viena iš Manfeldės romano veikėjų Santa patiria persileidimą. Persileidimas simboli-zuoja tėvynės kūną, kuris lieka tuščias, netekęs moterų, kurios gimdo svetur – kitose tėvy-nėse. Tėvynė netenka ir savo kaip motinos gimdytojos tapatybės, pavartojant Thomaso

¹² Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias*, 306.

¹³ Juozaitis, Arvydas, *Tėvynės tuštėjimo metas*. Vilnius: Alma littera, 2018, 304.

Sternso Elioto metaforą, tampa „bevaive žeme“. Ji emigrantams vis dar tebėra ištakos, bet, nutrūkus genealoginei virkštelei, tėvynės placenta nebeteikia gyvybės. Tėvynė, gimtinė jau tėra šalis donorė, nes pati Latvija tarsi atsisako savo vaikų ir praranda motinystės teisę. Persileidimas – drauge ir netekta savasties dalis, kuri suardo moters tapatybės vientisumą. Emigravusi moteris negali susilaukti vaikų, tarsi išvietinimas būtų iš jos šią teisę atėmęs, ją sterilizavęs. Tuščios iščios yra tuš(tėjan)čios tėvynės, netekusios gyvybės perdavimo (prokreacinės) teisės, metonimija – ne tik fiziškai, bet ir idėjiškai.

Kaunaitės romane „Žmonės iš Alkapės“ metaforiškai plėtojama ne tik tėvynėje negimusių kūdikių, bet ir čia nebelaidojamų emigrantų tema, – taip aktualizuojama ne tik tėvynės-gimties, bet ir tėvynės-mirties santykio paradigma. Šiuo aspektu pavadinimas atitinka „Tėviškėlės“ gylį, tik iš mirties perspektyvos, nes Kaunaitės sukurtas naujadaras „Alkapė“ gali būti interpretuojamas kaip „alkanas kapas“. Ertmė, neužpildyta tuštuma atsiveria ne tik kaip tuščios moters iščios, bet ir kaip tuščios tėvynės iščios – neužpildytas kapas. Nors iš užuominų atpažįstama, kad Alkapės įvaizdžiu užkoduota Lietuva, Kaunaitė pasirenka Alkapės kaip apskritai posovietinės šalies, turinčios 2 milijonus gyventojų, įvaizdį, tad galime spėti, kad taip aktualizuojama bet kurios mažos, nykstančios šalies problematika. Simbolinis pasakojimas apie tuščią tėvynę skamba ir kitose knygoje: neatvykstama į artimųjų laidotuves (Kliavis), nebelankomi gimtinėje palaidotų šeimos narių kapai, nes jų priežiūrą atokiai gyvenantys emigrantai laiko našta. Nugali racionalizuotas požiūris, kad neapsimoka skraidyti namo dėl mirusiųjų. Emigrantai piktinasi priverstine nacionalumo prieskya ir jos sankcionuotais apribojimais:

„<...> nusigavo iki giminės kapų, už kuriuos sumokėta avansu už septynias kartas, ir, pasėdėjęs kapinėse ant suoliuko, padarė išvadą, kad jaučiasi gyvenimo pasmerktas, – jo nuomone, protėvių nulemtas ir išpirktas kapas Latvijoje apribojo gyvenimo erdvės galimybes“ (Mierielas, 73).

Šiuolaikinis emigrantas jaučia vidinę prieštarą, lyg protėvių būtų prievarta įpareigotas atlikti nacionalumo jam primestą vaidmenį. „Išpirktas“, t. y. primestas, nacionalumas šių laikų (e)migrantus apsunkina, apriboja jų reprezentacinę elgesio laisvę. Jie bando pasipriešinti represyviems savo prigimties suvaržymams, išsilaisvinti iš tapatybės luobo kaip iš ankstinio juos apibrėžiančio, formuojančio ir vaidmenis priskiriančio diskurso. Piktinamasi, kad laisva valia emigruoti nesuteikia laisvos valios numirti ir būti palaidotam dabartinėje jų gyvenamojoje šalyje – emigracijoje. Kapinės tradiciškai buvo suvokiamos kaip nacionalinė atminties vieta (pranc. *lieu de mémoire*, angl. *site of memory*) greta tokių memorialinių vietų ir reiškinių kaip muziejų kolekcijos, archyvai, monumentai, šventės, minėjimai ir kt.¹⁴, kaip protėvių archyvas, o dabar pereinama nuo lokalios atminties prie transkultūrinių ir transnacionalinių atminties modelių.

Šie aspektai ypač svarbūs turint galvoje, kad baltų kultūrose tradiciškai labai reikšmingą vietą užima mirusiųjų kultas, atsisveikinimo su velioniu ir kapų tvarkymo papročiai ir įpročiai, kurie sujungia pagoniškasias ir krikščioniškasias tradicijas. Kapų šventės nuo seno

¹⁴ Plačiau žr.: Nora, Pierre, *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.

buvo esminė latvių tapatybei kultūrinė praktika, kasmetinis „privalomasis ritualas“, „(per)veldėjimo diena, kai vienoje vietoje susitinka visa gausi šeimyna ir kiekvienas gali semtis jėgos, išminties ir vidinės ramybės iš giminės medžio galingų šaknų“¹⁵. Kaip matyti iš šios citatos, kapų švenčių vaidmuo buvo per mirusiuosius susieti gyvuosius, suteikti jiems stiprybės gyventi. Kapų šventės vadinamos „gyvenimo šventimu“¹⁶, – šis aspektas buvo ypač aktualus sovietmečiu, nes balansavo ties pasipriešinimo režimui riba. Šiuolaikiniai emigracijos tekstai liudija, kad trūkinėjant giminės, šeimos saitams nebelieka sakralaus ir pagarbaus emocinio santykio su protėviais, savęs kaip didesnės bendrijos (šeimos, giminės) pajautos. Pakitęs santykis su mirties kultūra ir ritualais, sumenkęs kapų priežiūros tradicijų vaidmuo ženklina episteminių posūkį, tam tikro kultūros etapo pabaigą. Tai, kad mirties ir palaidojimo vieta gali (emigrantų požiūriu – net privalo) būti pasirenkama, rodo menkstantį nacionalinį prierašumą ir tęstinumą, tautinė tapatybė nebėra savaime suprantama ir nebe vienintelė aktyvi tapatybė. Bendruomeninę tapatybę keičia individualizuotas savasties supratimas, todėl ir mirtis vis dažniau suvokiama ne tiek kolektyviniu, kiek individualiu lygmeniu. Vaizduojant mirtį ir gimimą romanuose į pirmąjį planą iškyla nebe tradicinės dvasinės, religinės, emocinės ar egzistencinės prasmės – šie gyvenimo pradžios ir pabaigos taškai įgauna nuemocintą dimensiją kaip *socialiniai* reiškiniai. Pavyzdžiui, Vilio Lacyčio romane „Stroika ar skatu uz Londonu“ („Stroika su vaizdu į Londoną“) plėtojamas detektyvinis siužetas: nužudytas lietuvis įmūrijamas statomo objekto grindyse. Mirtis ir lavono paslėpimas darbo vietoje atskleidžia nusakralintą, kasdienišką mirties traktuotę. Galima sakyti, kad tai – socialinė, o ne egzistencinė mirties versija.

Moteriškumas kaip nacionalumo pozityvas

Laimos Kotos (anksčiau Muktupavela) romanas „Ramybės gatvės skersvėjis“ („Mierlielas vilkme“), turintis magiškojo realizmo bruožų, yra tikra tautiškumo ir etniškumo nuorodų arena, kurioje skleidžiasi ir mums rūpimi vyrų ir moterų, mirties ir gyvenimo dualumo aspektai. Romano veiksmas vyksta palei Ramybės gatvę Rygoje, kuri pakartoja žmogaus kelionę. Ši gatvė yra gija, siejanti du esminius žmogaus egzistencijos pradžios ir pabaigos taškus: gimimą (kurį simbolizuoja gimdymo namų pastatas gatvės pradžioje) ir mirtį (kurią simbolizuoja Didžiosios kapinės gatvės gale). Sykiu tai liudija ir fiziškumo, kūniškumo dominantę kaip priešpriešą dvasiai ir metafizikai, racionaliam požiūriui, nes žmogaus gyvenimą įrėmina kapinės ir gimdymo namai – dvi jį aptarnaujančios socialinės įstaigos.

Romane siūloma matriarchalinė Latvijos iš(si)gelbėjimo vizija, pastiprinta pamatiniais baltų mitologijos ir latvių kultūros įvaizdžiais. Žemaūgė latvių mergina Milda de Kalna, išvykusi į užsienį dirbti silkų fabrike, netikėtai sutiktam svetimšaliui pasisako norinti paugėti ir ima taip pūstis bei didėti, kad pasiekia antžmogio matmenis. Tai – archetipinis latvių moters stiprybės, galybės simbolis. Radijo žinių žurnalistas van Ludvigas, silpno latviškojo

¹⁵ Uzule, Laura ir Zelče, Vita, *Latviešu kapu svētki: identitātes rituāls*. Rīga: Mansards, 2014, 13.

¹⁶ Šiuolaikinės latvių rašytojos Noros Ikstenos romanas, kurio siužeto ašį sudaro laidotuvių ritualas, pavadintas „Gyvenimo šventimas“ (1998).

vyriškumo personifikacija, bandydamas kurti kuo patrauklesnius žinių siužetus, savo ruožtu ima trauktis ir mažėti. Moterų subordinacija apverčiama aukštyn kojomis, joms suteikiant veikimo teisę ir gelbėtojos vaidmenį valstybei kritiniu metu – ištikus gamtos katastrofai. Romaną galima laikyti ir klimatologine fikcija, nes pašlijusiai socialinei tvarkai išreikšti pasirenkama potvynio metafora. Latviją užlieja didžiuliai potvyniai, kuriuos galima interpretuoti kaip viską nušluoti besikėsinančios globalizacijos pavojų, nes didžioji dalis romano veiksmo vyksta oro uosto prieangyje, kuriame būriuojasi į užsienį nebegalintys išskristi latviai. Paminėtina, kad daugelį Kotos knygos įvaizdžių įkvėpė mitologija. Potvyniai kilmės aspektu siejami su mitiniu praeiksmu ar užkalbėjimu (plg. su etiologinėmis sakmėmis), o Milda de Kalna, kuri imasi gelbėti Latvijos nuo apokalipsės, tampa mitinės latvių deivės Mildos šiuolaikine reinkarnacija. Ji išgelbsti Latviją, išnešdama iš potvynių nykštuko dydžio van Ludvigą (šiuolaikinį susmulkėjusių vertybių latvių) savo tarpkrūtyje. Tai, kad pagrindinei veikėjai suteiktas vardas Milda, neabejotinai yra ir nuoroda į Rygoje stovintį laisvės paminklą (lat. *Brīvības piemineklis*), obeliską, nepriklausomybės kovų, Latvijos vienybės ir valstybingumo simbolį, kuris tarpukariu vadintas Mildos vardu. Taigi Mildos personažas suvienija mito ir valstybingumo lygmenis bei sykiu parodo senųjų formų ir moters gyvybingumą, latvių tautai susidūrus su krize.

Beje, pavadinime minimas skersvėjis, drumsčiantis Ramybės gatvės rimtį, irgi gali būti nuoroda į folklorinę ir nacionalinę vaizduotę, tiksliau, į dainą „Pūsk, vėjeli“, kilusią iš lyvių vestuvinės dainos ir vėliau adaptuotą kaip latvių liaudies daina. Ji latvių kultūros naratyve galutinai įsitvirtino Janiui Rainiui sukūrus pjesę „Pūsk, vėjeli!“, kuri laikoma viena populiariausių visų laikų latvių nacionalinės dramaturgijos pavyzdžių. Šiuo atveju reikšminga tai, kad pučiantys vėjai gali būti ir destruktivūs, grėsmingi, kaip freken Grėtos atveju: ji prisiduria prie gaunamo radijo reporterės atlyginimo rašydama tėvynę niekinančius ir latvius kiršinančius užsakomuosius internetinius komentarus, kitaip tariant, už gerus pinigus „dergia savo lizdą“. Šį epizodą galima skaityti kaip socialinę kritiką savo šalies kenkėjų, parsidavėlių ir išdavikų, smerktinų labiau už emigrantus, kurie palieka tėvynę, bet neparaizuoja jos sąskaita.

Muktupavėla gerai apibrėžia susiskaidžiusią kolektyvinę latvio tapatybę ir įvairių archetipinio ir šiuolaikinio mentaliteto sluoksnių sampyną, suteikdama žodį užtvindytame oro uoste užstrigusiems įvairiuose kraštuose gyvenantiems tautiečiams. Briuselio tarnautoja pasiūlo iš pasiūlymo įsisiegti į dalykinio kostiumėlio atlapą gintarinę segę, pečiuitas Skandinavijos juodadarbis susiprotėja, kad žmona siekia jį apsaugoti nuo svetimoteriavimo, įdėjusi į bagažą užkalbėtą medaus stiklainį ir pan.

Išvados

Į moterų patirtį, užfiksuotą (e)migracijos literatūroje, galima žvelgti įvairiais kitybės ir psichofizinės patirties vektoriais: motinystės, susvetimėjimo su šeima, kalbėjimo savu balsu ir nebylumo, komplikotos integracijos užsienyje, prarastos savasties, diskriminujamojo statuso darbo rinkoje ir kt. (E)migracijos tekstuose vaizduojamos labai įvairios moterys: pastebima pavyzdžių nuo tradicinio, konservatyvaus pasaulėvaizdžio

suformuoto moteriškumo supratimo, kai moteriai draudžiama laisvai ir (ar) aktyviai veikti darbo rinkoje (Lauciūtė), iki moterų, ištrūkusių iš seksualinio elgesio standartus reglamentuojančios kultūros, namų ar šeimos aplinkos ir savanoriškai nuslįstančių į striptizą ar prostituciją (Popovas, Ivaškevičius). Trečioji grupė – seksualiai išnaudojamos naivios merginos iš Rytų Europos, kurios tampa lengvu grobiu nusikalstamoms grupuotėms, užsiimančioms prekyba žmonėmis arba fiktyviomis vedybomis (Cinė, Raščevska). Greta kitų aptartų reiškinių lytis yra labai svarbus (po)sovietinio mentaliteto raiškos aspektas (e)migracijos literatūroje. Rytų europietei kaip išankstinė nuostata dažnai primetama stereotipinė laisvo elgesio, lengvai prieinamos moters reputacija.

Pokario išeivijoje šeima ideologiškai buvo nukreipta į etniškumo išsaugojimą, o dabartinėje emigracijoje ji vis rečiau suteikia atskaitos tašką mobiliam tapatybei. Kaunaitės, Manfeldės ir Cinės romanuose aprašytas susiskaldžiusios šeimos modelis gerai parodo, kad santuoka nebėra vienijanti institucija ir netenka anksčiau turėtos etniškumo išlaikymo, kalbinės ir tautinės telkties mato galios. Tokie socialiniai pokyčiai parodo ir bendresnes nūdienos visuomenės tendencijas. Socialinis ir psichologinis moters kaip motinos vaidmuo, motinystė emigracijos literatūroje beveik vienareikšmiškai perteikiama kaip neigiamas identifikacija (išskyrus Rykštaitės ir Mataitytės kūrybą).

Vis labiau tolstama nuo nacionalumo ir etniškumo branduolio. Kaip rodo išanalizuotos literatūrinės tautos kūno ir moters kūno koreliacijos ir aliuzijos, tuščio gimtinės kūno kaip tuščių moters įsčių ar tuščio kapo metaforos ir šeimos atomizacija, tolsmas nuo prigimtinių tapatybės apima nuo stambiausių iki smulkiausių priklausymo ląstelių: nuo silps-tančios genties savimonės, emigranto susvetimėjusio santykio su tėvyne iki trūkinėjančių giminės ir galiausiai šeimos saitų. Nuo tautos bendrystės išgyvenimo vis labiau gravituojama atomizuoto individo kūno supratimo link. Per svarstomą moters-tėvynės problematiką Manfeldė užčiuopia du giluminius aspektus: moters kaip gimdytojos prestižo kritimą ir tautinės valstybės susilpnėjimą.

Kotos siūloma originali vizija, grindžiama baltiškuoju mitiniu ir kultūriniu pasaulėvaizdžiu, paneigia kultūrologijos diskurse kanonišką nacionalumo kaip vyriškumo traktuotę. Romane tautiškumas, nacionalumas ir valstybingumas regimi kaip moteriškosios savasties ir galios simboliai. Kotos meninį sprendimą pasitelkti moters-deivės gelbėtojos figūrą galima suprasti kaip užuominą, kad tik laikantis savo gelminių mitologinių ir kultūrinių kodų ir pasikliaujant baltams įprasta matriarchaline pasaulio vizija įmanoma išgelbėti nacionalinę valstybę nuo globalizmo potvynio ir nacionalinės tapatybės išplovimo grėsmės.

Literatūra ir šaltiniai

- Balsevičiūtė-Šlekienė, Virginija, Juknaitė, Vanda, Kolevinskienė, Žydronė, Martinkus, Vytautas, Vaitiekūnas, Dainius ir Vanagaitė, Gitana, *Lietuviškumo ribos: tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*. Vilnius: Edukologija, 2013.
- Cine, Ārija, *Vēstule Draugos*. Rīga: Lauku avīze, 2016.
- Davainė, Elvyra, *Airija: tolima artima sala*. Vilnius: Baltos lankos, 2010.
- Ivaškevičius, Marius, *Išvaymas: vieno obuolio kronika*. Vilnius: Apostrofa, 2012.
- Juozaitis, Arvydas, *Tėvynės tuštėjimo metas*. Vilnius: Alma littera, 2018.
- Kaunaitė, Unė, *Laiškai Elzei*. Vilnius: Alma littera, 2016.
- Kaunaitė, Unė, *Žmonės iš Alkapės*. Vilnius: Žara, 2015.
- Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias. Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sud. E. Aleksandravičius, D. Dapkutė. Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Kļavis, Aivars, *Likvidētie autobusi*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016.
- Kolevinskienė, Žydronė, „Tautinio tapatumo paieškos išeivijos moterų prozoje“, *Teksto slėpiniai* 14 (2011).
- Kota, Laima, *Mierielas vilkme*. Rīga: Dienas grāmata, 2016.
- Kuizininė, Dalia, „Egzilio patirtys ir tapatybė naujausioje lietuvių prozoje“, in *Česlovo Milošo skaitymai* 6. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2013.
- Lacītis, Vilis, *Stroika ar skatu uz Londonu*. Rīga: Mansards, 2010.
- Lauciūtė, Angelė, *Barakudos dienoraštis, arba lietuvaiteš įspūdžiai Kanadoje*. Vilnius: Spauda, 2001.
- Manfelde, Andra, *Dzimtenīte*. Rīga: Literatūras kombains, 2012.
- Mataitytė, Rūta, *Gunda*. Vilnius: Tyto alba, 2015.
- Miliūtė, Julija, *Ar braškės virsta ferariais?* Vilnius: Obuolys, 2015.
- Muktupavela, Laima, *Pievagrybių testamentas*. Vilnius: Mintis, 2003.
- Nora, Pierre, *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Popovs, Aleks, *Misija Londonā*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2012.
- Raščevska, Ilga, *Norakstītie*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016.
- Rykštaitė, Vaiva, *Kostiumų drama*. Vilnius: Tyto alba, 2013.
- Rykštaitė, Vaiva, *Trisdešimt*. Vilnius: Tyto alba, 2017.
- Satkauskytė, Dalia, „Lėtas transkultūrinis tapsmas ir jo vertės naujausioje lietuvių emigrantų literatūroje“, *Žmogus ir žodis* 2 (2012).
- Staponkutė, Dalia, *Iš dviejų renkuosi trečią. Mano mažoji odisėja*. Vilnius: Apostrofa, 2014.
- Staponkutė, Dalia, *Lietumi prieš saulę*. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- Uzule, Laura ir Zelče, Vita, *Latviešu kapu svētki: identitātes rituāls*. Rīga: Mansards, 2014.
- Verstraete, Ginette, „Gender“, in *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*, eds. M. Beller, J. Leerssen. Amsterdam-New York: Rodopi, 2007.

FEMALE REPRESENTATION OF DISPLACEMENT IN
CONTEMPORARY WRITING ABOUT (E)MIGRATION

Summary. In this article we seek to determine the movement from a general understanding of contemporary (e)migration to a specifically women's experience of displacement. The research consists of two parts unified by a scale of women's images which allows us to identify various representations of women in texts by Lithuanian, Latvian, and Bulgarian (e)migrants written over the past decade. In the first part, based on the methodology of imagology, we discuss the family as an impaired social cell, the changing stereotypical role of gender and motherhood, the collision between a woman's self-image and the eastern European hetero-image imposed on women and conditioning their desubjectivization. In the second part imagology combined with the sociology of literature (Vytautas Kavolis) helps us to untangle the links between femininity and nationality. Metaphors of a woman's infertile body are interpreted on the model of an emptying homeland; the disrupted connections of emigrants with their homeland, its traditions, and its national projections are reinterpreted on the basis of changing femininity.

Keywords: Lithuanian emigration literature, Latvian emigration literature, imagology, hetero-image, nationality, family, woman, homeland.

Įteikta 2019 03 20

Priimta 2019 05 30

Rima KASPERIONYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvos žydų diasporos bruožai vėlyvojoje Grigorijaus Kanovičiaus prozoje

Santrauka. Straipsnyje analizuojami trys paskutiniai nacionalinės premijos laureato Grigorijaus Kanovičiaus romanai „Žydų parkas“ (1997 m. rusų k., 1998 m. lietuvių k.), „Šėtono apžavai“ (2002 m. rusų ir lietuvių k.) ir „Miestelio romansas“ (2013 m. rusų ir lietuvių k.), kuriuose apmąstomas Lietuvos žydų diasporos likimas XX a. ir žydiškosios savimonės pokytis Holokausto akivaizdoje. Aptariant romanuose vaizduojamus žydus, remiamasi Howardo Wettsteino ir Carlo D. Evanso „diasporos“ sąvokos religinėje žydų tradicijoje aiškinimu, Benedicto Anderseno įsivaizduojamų bendruomenių teorija, Viliaus Ivanausko, Jurgitos Šiaučiūnaitės-Virbickienės, Justo Stončiaus, Tomo Balkelio ir kt. istorijos ir kultūros tyrimais. Žydų bendruomenės gyvenimas ir žydiškosios tapatybės kitimas Kanovičiaus prozoje siejamas su žydų populiacijos gausa, įsigyvenimu vietose, santykiu su lietuviais, kuriuos keičia Europos totalitarizmo politika.

Raktažodžiai: Grigorijus Kanovičius, Lietuvos žydai, egzilis, diaspora, Holokaustas, Senasis Testamentas.

Diaspora ir (ar) egzilis

„Diasporos“ terminas atrodo artimai susijęs su tradiciškesne hebrajiška sąvoka *galut* – „egzilis“, tačiau esama ir svarbių jų skirtumų: „diaspora“ suvokiama kaip „egzilio“, kuris turi religinį pamatą, pasekmė. Moksliniuose ar religiniuose tekstuose galima aptikti įvairių diasporos aiškinimų ir vertinimų. Religijos filosofo, Kalifornijos universiteto profesoriaus Howardo Wettsteino teigimu, „diaspora yra politinė sąvoka; ji reiškia geopolitinį išsisklaidymą, galbūt nesavanorišką. <...> Diaspora – kaip opozicija egziliui – gali įgyti teigiamą reikšmę. Egzilis įspėja apie teleologiją <...>. Jis rodo dislokaciją, iškeldinimo

jausmą, buvimą netinkamoje vietoje. Galbūt bendruomenė buvo nubausta; galbūt pasaulyje nutiko siaubingų dalykų.¹

Žvelgiant iš hebrajų Biblijos ir žydų religinės tradicijos perspektyvos, žydų istorija yra tremties istorija, pradedant Adomo ir Ievos išvymu iš Edeno sodo, toliau – Kaino nusi-kaltimas, Nojaus laivas, Juozapo pardavimas į vergiją Egipte, Danieliaus ir Esteros istorijos ir t. t. Žydų egzilis nulemtas aukštesnės jėgos – Dievo: Toroje, Pakartoto Įstatymo knygoje, izraeliečiai išpėjami, kas bus, jei jie neklausys Dievo: „Viešpats išvays tave ir karalių, kuri sau pasiskirsi, pas tautą, kurios nei tu, nei tavo protėviai nepažinote, tenai tarnausi sveti-miems dievams, padarytiems iš medžio ir akmens.“ (Įst 28, 38). Tačiau kartu žydai moko-mi išsiskirti naujoje vietoje. Žydų pranašas Jeremijas, kurio svarbą pripažįsta ir krikščio-nys (Jeremijo žodžiai cituojami Evangelijoje pagal Matą (2, 18) ir Laiške žydams (8, 8; 10, 16–17)), laiške žydams, ištremtiems iš Jeruzalės į Babiloną, rašo: „Statykitės namus, įsikurkite. Veiskite sodus, valgykite jų vaisius. Veskite žmonas, gimdykite sūnus ir dukte-ris, raskite žmonas savo sūnams ir leiskite dukteris už vyrų, kad ir jie gimdytų sūnus ir dukteris. Jūs privalote daugėti tenai, o ne mažėti. Rūpinkitės gerove miesto, į kurį jus ištrė-miau, ir melskitės už jį Viešpačiui, nes jo gerovė – jūsų gerovė.“ (Jer 29, 5–7). Savo ilgoje istorijoje žydai patyrė prieštarų įvykių: išgyveno karališką klestėjimą ir žiaurią vergovę, kultūros plėtrą ir sunaikinimą. Įdomu tai, kad dar Pradžios knygoje (Pr 11, 1–9) Babilonas vaizduojamas kaip vieningas miestas, kuriame visi kalba ta pačia kalba ir siekia to paties tikslo – pastatyti dangų siekiantį bokštą. Vis dėlto Dievas nubaudžia žmones sumaišyda-mas kalbas. Vėliau, Jeremijo knygoje, Babilonas vaizduojamas kaip tremties vieta, kurioje Dievas siūlo gyventi ir klestėti. Šiuo atveju žydų istorija Babilono mieste iliustruoja ir egzi-lį – bausmę išvarant (neigiama konotacija) – ir diasporą – egzilio padarinį, kuris gali kai ko išmokyti, praturtinti.

Religijos studijų mokslininkas, Pietų Karolinos universiteto profesorius Carlos D. Evansas pažymi vieną įvairių požiūrių į diasporą bendrą bruožą: „Intelektinės grumty-nės su aplinkybėmis, kurias sukūrė diaspora, pateikė daugybę teologinių atsakymų, bet bibliniai pranašai ir rašytojai vis tiek pasilikdavo prie idėjos, kad bet kur gyvenančių žydų identiteto ir likimo centras buvo tėvynė – Jeruzalė.“² Dėl to prarastoji Jeruzalė buvo pradė-ta mitologizuoti³. Kartais ilgesys perkeliamas ir į kitus diasporoje gyventus miestus: tokiu miestu tapo Vilnius, garsėjęs plačia kultūrine, moksline, religine žydų veikla ir pramintas Lietuvos Jeruzale. Pavyzdžiui, Litvakų poeto Mošės Kulbako poemoje „Vilnius“ į miestą kreipiamasi kaip į gyvą žydiškosios kultūros nešėją: „Tu esi psalmynas iš molio ir geležies, / Ir pasklidę klajoja tavo blunkančios raidės“⁴.

¹ Wettstein, Howard K., „Diaspora, Exile, and Jewish Identity“, in *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Origins, Experiences, and Culture*, vol. 1. Santa Barbara, CA and Oxford: ABC-CLIO, 2009, 61.

² Evans, Carl D. „The Concept of Diaspora in Biblical Literature“, in *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Origins, Experiences, and Culture*, vol. 1. Santa Barbara, CA and Oxford: ABC-CLIO, 2009, 4.

³ „Kaipgi galime mes giedoti VIEŠPATIES giesmę / svetimoje žemėje? / Jeruzale, jeigu tave užmirščiau, / tenuvysta mano dešinė! / Teprilimpa man liežuvis prie gomurio, / jei apie tave negalvočiau, / jei Jeruzalės didžiausiu džiaugs-mu nelaikysčiau!“ (Ps 147, 4–6).

⁴ Kulbakas, Mošė, „Vilnius“, *Tekstai.lt*, žiūrėta 2019 m. sausio 29 d., <http://www.tekstai.lt/buvo/versti/kulbakas/poe-zija.htm#vilnius>.

Diasporos žydišką tapatybę formuoja du skirtingi, net prieštaringi veiksniai: įsivaizduojamas kontekstas ir jam įtaką daranti konkreti erdvė. Filosofas, nacionalizmo teoretikas Benedictas Andersonas naciją siūlo vadinti įsivaizduojama politine bendruomene, nes „netgi pačios mažiausios tautelės atstovai niekada nepažins daugumos savo tautiečių, nesutiks ir netgi neišgirs apie juos, tačiau kiekvieno sąmonėje gyvuoja įvaizdis, kad jie visi susiję“⁵. Šios sąsajos galėtų būti archetipinė sąmonė, papročiai, religija, istorija, bendra tėvynė – net jei šimtmečius diasporoje gyvenantys vienos tautos atstovai seniai jos nematė: „Gali atrodyti paradoksalu, kad tokio prieraišumo objektai yra „įsivaizduojami“ – anoniמיški, beveidžiai tėvynainiai tagalai, išnaikintos gentys, Motina Rusija ar *tanah air*. Tačiau *Amor patriae* šiuo požiūriu nesiskiria nuo kitų meilės rūšių, kurioms būdingas įsivaizdavimo elementas.“⁶

Šiame straipsnyje žydiškosios tapatybės aspektu analizuojami trys paskutiniai Grigoriiaus Kanovičiaus romanai „Žydų parkas“ (1997 m. rusų k., 1998 m. lietuvių k.), „Šėtono apžavai“ (2002 m. rusų ir lietuvių k.) ir „Miestelio romansas“ (2013 m. rusų ir lietuvių k.)⁷. Romanai aptariami remiantis vaizduojamų įvykių chronologija, kuri nesutampa su kūrinių išleidimo eiliškumu. Šiuose kūriniuose apmąstomas Lietuvos žydų gyvenimas nuo 1925 m. iki Holokausto ir po jo, plėtojama atminties tema. Kanovičius neretai vadinamas Lietuvos žydų tautos istorijos dainiumi, tačiau pats pripažįsta: „Aš – ne istorikas, o rašytojas, aš remiuosi savo vaizduote.“⁸ Nepaisant to, jo romanai susisieja su istorikų tyrimais apie žydų diasporą XX a. Lietuvoje ir juos savotiškai papildo. Kanovičiaus romanų personažų tapatybė straipsnyje aptariama dviem aspektais: santykio su vieta bei vietos žmonėmis ir politinės, kultūrinės aplinkos poveikio jiems. Keliamas klausimas: kas nulemia žydišką tapatybę, jei po daugelio metų gyvenimo Lietuvoje tėvynė pradedama vadinti ne Jeruzalė, o svetima šalis?

Reikėtų akcentuoti, kad straipsnyje kalbama ne apie litvakiškąją, o apie žydiškąją tapatybę. Linkstame manyti, kad tarp šių sąvokų – „litvakiškoji tapatybė“ ir „žydiškoji tapatybė“ – esama reikšmingos skirties: litvakų (Lietuvos žydų) istorija prasidėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais ir suklestėjo, kai Lietuvos žydų religiniam, kultūriniam, moksliniam gyvenimui vadovavo Vilniaus Gaonas (1720–1797), o žydų istorija remiasi Tora ir prasideda nuo pasaulio sukūrimo⁹. Kanovičiaus romanų veikėjų atmintis ir pasąmoniniai reginiai siekia Toros istorijų laikus. (Minėtasis Kulbakas savo kūryboje perteikia būtent litvakiškąjį požiūrį.) Paties Kanovičiaus tapatybę būtų galima apibūdinti kaip litvakišką, nors ir problemišką. Jis veikė įvairių kultūrų ir ideologijų lauke. Gimė ir vaikystę praleido Jonavoje, atėjus karui su šeima buvo priverstas bėgti į Rytus, į Kazachstaną.

⁵ Anderson, Benedict, *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 21.

⁶ Ibid., 174.

⁷ Romanai susilaukė teigiamo įvertinimo: „Žydų parkas“ 1997 m. Izraelyje buvo pripažintas geriausiu metų romanu rusų kalba, romanas „Šėtono apžavai“ 2008 m. buvo įtrauktas į Metų knygos penketuką ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto renkamą kūrybiškiausių knygų dvyliktuką, o „Miestelio romansas“ 2014 m. buvo apdovanotas Liudo Dovydeno premija bei tais pačiais metais atrinktas į Metų knygos penketuką.

⁸ Degutis, Algimantas, „G. Kanovičius: „Reikia mokėti padėti tašką“, *Lietuvos žinios*, 2013 kovo 18 d., žiūrėta 2019 m. kovo 3 d., <https://www.lziniuos.lt/Kultura-ir-pramogos/g-kanovicius-reikia-moketi-padeti-taska/73226>.

⁹ Ir šiandien žydai švenčia savo Naujuosius metus Roš Ha-Šana, skaičiuodami laiką nuo pasaulio sukūrimo.

1945 m. grįžo į Lietuvą, apsigyveno Vilniuje, 1953 m. baigė rusų kalbą ir literatūrą Vilniaus universitete. Dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute, Lietuvos kino studijoje. Rašė romanus apie Lietuvos žydus rusų kalba. Artėjant Lietuvos nepriklausomybei, tapo Sąjūdžio tarybos nariu, tuo pačiu metu – pirmuoju Lietuvos žydų bendruomenės pirmininku. 1993 m. išvyko gyventi į Izraelį¹⁰.

Vaikystės utopijos (at)kūrimas

Romano „Miestelio romansas“ pasakojimo centre – Jonavoje gyvenančios Kanovičiaus šeimos istorija 1925–1946 m. Romaną sudaro dvi dalys. Pirmąją įrėmina autoriaus žiūra: jis kalba apie kūrybos procesą – prisipažįsta, kad jau seniai siekė parašyti romaną apie mamą. Pradedant romano istoriją apie Hiršės (Kanovičiaus vaikystėje) tėvų santykius iki vestuvių, autorių pakeičia visažinis pasakotojas. Pirmosios dalies pabaigoje vėl pasigirsta autoriaus balsas: grįžęs iš Rusijos, autorius išreiškia praėjusio laiko ilgesį. Antrojoje dalyje santykinai nešališko pasakotojo nebelieka, prabyla Hiršė, nors kintantys pasakojimo

¹⁰ Kanovičiaus tapatybės klausimą nuo pirmųjų didesnių kūrinių (romanų trilogija „Žvakės vėjyje“ pasirodė 1972–1979 m.) kėlė ir jų recenzentai. „Žvakės vėjyje“ parašyta rusų kalba ir yra rusų literatūros faktas. Tačiau kūrinyje pakankamai reikšmingą klodą sudaro ir lietuvių kultūros reiškiniai.“ (Krasnovas, Aleksandras, „Apie žmones ir nežmones“, *Literatūra ir menas*, 1980 birželio 7 d., 5), „G. Kanovičiaus trilogija, pateikdama autentišką prieškarinio Lietuvos miestuko panoramą, atkurdamą primirštų ir mažai žinomų įvykių koloritą, įsijungia į lietuvių prozos kontekstą visų pirma dėl tematikos. Jau ankstesnėse recenzijose (A. Krasnovo, J. Apučio) buvo svarstomas „priklausomybės“ klausimas: juk trilogija parašyta rusiškai, todėl atkrita tokio svarbaus kūrinio sluoksnio, kaip stiliaus, sąsajos su lietuvių beletristika.“ (Kalėda, Algis, „Giesmė apie kapines, paukščius ir ugnį“, *Literatūra ir menas*, 1983 vasario 5 d., 5), „Kanovičiaus romanai esmingai įsilieja ir papildo lietuvių literatūrą, duoda ryškius, dabar jau pavaizduotus Lietuvos gyventojų paveikslus. Skaityti lietuvių literatūrą ir neperskaityti joje Grigorijaus Kanovičiaus – tiesiog neįmanoma.“ (Ambrasas, Kazys, „Mąstanti humanistinė proza“, *Literatūra ir menas*, 1986 rugsėjo 20 d., 4–5).

Istorikas Vilius Ivanauskas pastebi rašytojo Kanovičiaus buvimo keliuose kontekstuose privalumą sovietmečiui: „<...> kartais buvo gana kritiškas sovietinei realybei (*zapadnikai*), tačiau sėkmingai eksploatavo ir leistinas ribas, bet turėjo nemažai tapatumo, igyjamo per sąjunginį kontekstą, per dalyvavimą keliuose kultūriniuose kontekstuose vienu metu.“ (Ivanaukas, Vilius, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, 354). Kaip teigė Kanovičius, jo romanai buvo išversti ne tik į lietuvių, bet ir į dar dvylika kalbų. Vis dėlto tas pats „negrynumas“ jam ilgai trukdė būti įvertintam aukščiausiais apdovanojimais Lietuvoje: „[V]alstybinių premijų komisija atmetė mano trilogiją „Žvakės vėjyje“. Liaudies rašytojas Juozas Baltušis, tuometinis Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojas, viena fraze palenkė į savo pusę „aukščiausiosios teisėjus“. „Draugai! Regis, premija – nacionalinė, ji įsteigta ne žydams, juk dar ne visi mūsiečiai gavo...“ Ir draugai klusniai balsavo „prieš“ (Kanovičius, Grigorijus, „Strichai autoportretui“, *Šiaurės Atėnai*, 2010 vasario 26 d., žiūrėta 2019 m. sausio 30 d., <http://www.satenai.lt/2010/02/26/strichai-autoportretui/>).

Rūtai Oginskaitė rašytojas buvo užsiminęs apie sovietmečiui jaustą neapibrėžtą antisemitizmą (Oginskaitė, Rūta, *Gib a kuk. Pokalbiai Olgos ir Grigorijaus Kanovičių namuose*. Vilnius: Tyto alba, 2017, 97). Istorikas Justas Stončius apie tokį sovietinį antisemitizmą teigė, kad jį „nėra paprasta įterpti į struktūruoto apibrėžimo rėmus, nes jis nėra akivaizdus ir dažnai susijęs su jausmu, priešiška emocija, tvyrojusia atmosferoje.“ (Stončius, Justas, *Antisemitizmas sovietinėje Lietuvoje 1944–1990: daktaro disertacija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2018, 7). Net laisvoje Lietuvoje Kanovičius pristatomas kaip žydų rašytojas, tačiau ilgainiui mažtantis antisemitizmas ir rašytojo buvimas tarpkultūriniame lauke 2014 m. leido jam būti įvertintam Lietuvos nacionaline kultūros ir meno premija „už humanitarinių vertybių sklaidą literatūroje ir už istorinės atminties jautrumą“ („Paskelbti 2014 m. nacionalinių kultūros ir meno premijų laureatai“, *l24.lt*, 2014 gruodžio 10 d., žiūrėta 2019 m. sausio 30 d., <http://l24.lt/lt/kultura/item/45928-paskelbti-2014-m-nacionaliniu-kulturos-ir-meno-premiju-laureatai>).

planai vis tiek žymi vieną bendrą žydų tautos atstovo, to paties miesto gyventojų perspektyvą.

„Miestelio romanse“ reiškiamas gana palankus požiūris į Lietuvą. Žavimasi jos gamta, oru, tačiau santūriai, nepamirštant, kad ši graži erdvė yra šiek tiek svetima. Frazės „<...> per debesų atplaišas, sprunkančias nuo vėjo, pasirodė blyški Lietuvos saulė“ (210), „šykšti rudens saulė“ (367), „iki pat trumpos lietuviškos vasaros pabaigos“ (350) perša nuomonę, kad kažkur yra kita saulė, kitokia vasara – šiltesnė ir jaukesnė. Toks vertinimas gali atsirasti dėl to, kad Kanovičiaus romanų personažai gyvena uždarai, jiems būdingas išskirtinis sėslumas. Gamta stebimasi, nes anksčiau ji paprasčiausiai nebuvo matoma: „<...> kad Rocha galėtų matyti *tai, ko niekada nebuvo mačius* (išskirta R. K.), – Lietuvos kaimus ir miestelius, žalias pievas ir kalvas, upes ir miškus, rūpintojėlius pakelėse ir įaugusias tarsis medžiai į priemolį pasišiaušusias sodybas“ (234). Personažai pokalbio retai kada susitinka gatvėje – dažniausia veiksmo vieta yra namai arba parduotuvė.

Atvirkščiai nei gamta, miestas yra išimtinai žydų erdvė. Žinome, kad nuo XIV a., kai Vytautas Didysis suteikė privilegijų, žydai Lietuvos žemėse gyveno išskirtinėmis sąlygomis, palyginti su kitomis Europos šalimis¹¹, tačiau po pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo (1772) buvo nustatyta žydų sėslumo riba, įskaitant draudimą nusipirkti žemės kaimė¹². Tad žydai būrėsi į miestelius, sudarydavo štetlus¹³ ir pradėdavo verstis amatais. Pažymėtina, kad Kanovičiaus personažams miesto erdvė svarbi tik tiek, kiek yra jiems naudinga ir leidžia veikti, skleisti socialumui.

Romane vaizduojamos Jonavos pastatai priklauso žydams: sinagoga, gyvenamieji namai, krautuvė, mokykla. Istoriskai privalomi žydų gyvenimo štetle atributai buvo sinagoga, mikva (ritualinis baseinėlis), kapinės, namelis, kuriame šoichetas (ritualinis skerdikas) pjaudavo paukščius, ir chederas (religinė pradžios mokykla). Romane neminima mikva ar šoicheto namelis, tačiau neretai užsimenama apie kašrutą¹⁴, tad galima suprasti, kad veikėjai laikosi tradicinių žydiškų maisto švaros palaikymo principų. Lietuvių namai, sodybos ar darbo įstaigos minimi retai. Hiršės mama Chenka teigia: „Žydų mūsų miestelyje daugiau nei lietuvių.“¹⁵ Antraplanis veikėjas lietuvis (romane visi lietuviai – antraplaniai) ūkininkas Vladas Doveika pripažįsta, kad be žydų sustotų ir kitų Lietuvos miestų gyvenimas: „Jeigu

¹¹ 1388–1389 m. Vytautas Didysis Lietuvos (Brastos ir Gardino) žydams suteikė pirmąsias privilegijas, kuriomis leista laisvai išpažinti judaizmą ir buvo nustatyti žydų ir krikščionių santykiai. Gardino privilegijoje pirmą kartą buvo paminėtas žydų kvartalas. Istorikė Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė teigia, kad „būta atvejų, kai žydams skiriama gyventi viena kuri gatvės pusė, kitą paliekant krikščionims. Taigi, kvartalai jau iš pat pradžių ne visada buvo uždari, vien žydų gyvenami.“ (Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita, „Gyvenamoji erdvė“, in *Žydai Lietuvoje*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, 73). 1516 m. Venecijoje buvo įsteigtas pirmasis getas: žydai uždaryti saloje, ties vartais ir sienomis patruliavo krikščionys. Šiuo pavyzdžiu pasekė ir kiti Europos miestai, tačiau LDK žydai liko gyventi kvartaluose – laisvai pasirinktoje vietoje. Visa tai rodo, kad jie nebuvo visiškai izoliuoti, kaip kitur Europoje. Situacija pakito tik atėjus Antrajam pasauliniam karui: Izraelio Gutmano sudarytos Holokausto enciklopedijos duomenimis, pagal nužudytų žydų skaičių Lietuva yra antroje vietoje po Lenkijos.

¹² Liekis, Šarūnas ir Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita, „Visuomeninės padėties pokyčiai XIV–XX a.“, in *Žydai Lietuvoje*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, 67–68.

¹³ Štetlas – Rytų Europos miestelis, kurio dauguma gyventojų buvo žydai.

¹⁴ Kašrutas – ritualinis daiktų arba valgių švarumas; daiktų arba valgių ritualinio švarumo palaikymo principai.

¹⁵ Kanovičius, Grigorijus, Miestelio romansas, in *Raštai*, t. V. Vilnius: Tyto alba, 2014, 213 (toliau cituojant nurodomas tik šio leidimo puslapis).

visi žydai pabėgs iš Lietuvos, kas bus, Pinchasai, sekmadienio turguje Utenoje, Ukmergėje, Zarasuose? <...> Kas pirsks tai, ką mes užauginame laukuose, soduose ir daržuose, veisiame tvenkiniuose? Pusę viso šito gero, o gal ir daugiau teks išmesti ar gyvuliams sušerti.“ (526) Šiuo atveju kartu nubrėžiama žydų ir lietuvių verslų skirtis: lietuviai pragyvena iš žemės teikiamų gėrybių, o žydai – iš prekybos, amatininkystės.

Jonava Kanovičiaus personažams tampa tėvyne, šeimos kūrimo, verslo ir protėvių laidojimo vieta. Antrojoje romano dalyje, Holokaustui artėjant, Hiršės šeima bėga iš Jonavos, bet senelė Rocha atsisako bėgti, nes „nuodėmė palikti mirusiuosius“ (521). Vėliau viena lakoniška pastraipa apžvelgiamas Hiršės šeimos ketverių metų gyvenimas kaimelyje prie Jaroslavlio ir kitame kaimelyje Urale. Romanas baigiamas jaunuolio grįžimu į Jonavą, lėtu pasivaikščiojimu ir pokalbiu su lietuviu buvusiu tėvo pameistriumi Juliumi. Skubiai prabėgantys ketveri metai Rytuose ir lėta pasakojimo apie Jonavą tėkmė šį miestą paverčia pasakojimo centru, be kurio vargiai įmanoma kūryba apskritai. Tokią pačią Jonavos reikšmę Kanovičius įvardija ir naujausiame interviu: „Jonava buvo šiltas ir saugus lizdas keturioms tautybėms – žydams, lietuviams, rusams ir net lenkams. Tai buvo nepamirštamas įvairių tautų taikaus sugyvenimo pavyzdys. Šis miestelis buvo mano kūrybos neišsenkamas šaltinis, iš kurio aš išmokau etinės tiesos pagrindus. Ši etinė tiesa lydėjo mane visą gyvenimą. Tai – mano vaikystės pasaulio centras.“¹⁶

Istorinis Lietuvos žydų diasporos bruožas – savęs suvokimas per religiją. Religija yra pamatinė žydų tapatumo atrama. Andersonas nacijas kildina iš religinių bendruomenių ir dinastinių karalysčių. Šiuo atveju diasporos žydai priklausytų religinei bendruomenei, o lietuviai – bendruomenei, apibrėžiamai sienų ir įstatymų, tačiau turinčiai ir religinės bendruomenės bruožų. Romano žydams svarbu lankytis sinagogoje, atlikti švenčių apeigas, savo gyvenimo posūkius aiškinti Dievo valia: „Žmogus planuoja, o Viešpats rikiuoja“ (251); „Pats Viešpats Dievas įdėjo tau į rankas adatą ir įvėrė siūlą. Jis tarsi pasilenkė virš tavo lopšio ir pasakė: „Mink, Šleimke, paminą, netingėk“ (271); „Argi kiekvienam iš mūsų gimstant Dievas nesuteikia kokios nors dovanos?“ (280); „Viešpats Dievas išvedė mus iš Egipto – Jis išves mus ir iš Dvinsko“ (539). Net jei šiame kontekste Dievo vaizdinys neplėtojamas, Kanovičiaus kūryboje bibliniai įvaizdžiai gana dažnai pasikartoja, ir taip kuriamos naujos potekstės¹⁷.

Anot Andersono, religinės bendruomenės kūrėsi ir „daugiausia buvo įsivaizduojamos tik per šventąją kalbą ir rašytinius šaltinius <...>. Senosios bendruomenės buvo įsitikinusios, jog vienintelė jų kalba yra šventa; tuo ir galima paaiškinti jų idėjas apie galimybę tapti tos bendruomenės nariais. Kinų mandarinai palankiai žiūrėjo į barbarus, kurie per didžiausius vargus mokėsi piešti Vidurinės karalystės idiogramas.“¹⁸ Religinė bendruomenė savo kultūrą plečia pirmiausia skleisdama savo kalbą kitoms tautoms ir, atvirkščiai, netenka savo tapatybės, jei priima svetimą kalbą. Į šią situaciją galima pažvelgti ir iš kitos

¹⁶ Čičelis, Ramūnas, „Rašytojo G. Kanovičius: žodis – tai gyvenimas“, *Lrt.lt*, 2019 vasario 27 d., žiūrėta 2019 m. kovo 4 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/247256/rasytojo-g-kanovicius-zodis-tai-gyvenimas>.

¹⁷ Pvz., galima įžvelgti romanų dialogijos „Kvailių ašaros ir maldos“ bei „Ir nėra vergams rojaus“ ir Senojo Testamento Išėjimo knygos paralelę, romano „Šėtono apžavai“ ir Senojo Testamento Esteros knygos paralelę (plačiau žr.: Kasperionytė, Rima, „Žmogų išbandantis blogis Grigorijaus Kanovičiaus romane *Šėtono apžavai*“, *Žmogus ir žodis. Literatūrologija* 19 (2, 2017), 51–64).

¹⁸ Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės*, 28.

tautos, kuri susiduria su žydais, perspektyvos: vietos gyventojai, nemokėdami jų kalbos, pradeda juos mitologizuoti, stereotipizuoti, jų bijoti. Dailėtyrininkė Laima Laučkaitė pažymi, kad XX a. pr. lietuvių literatūroje ir dailėje dažniausiai karikatūrinamos žydų ypatybės yra gobšumas, gudrumas, įkyrumas ir net agresyvumas¹⁹. Skirtingos konfliktų priežastys (kultūra, besireiškianti per kalbą, ir ekonominė konkurencija) romane sukuria vieną sunikiai įvardijamą žydų ir lietuvių konfliktą: žydai jaučia lietuvių nepasitenkinimą jais, bet negali įvardyti jo priežasties. Romane lietuviai neretai kaltinami, kad nekenčia žydų dėl šių svetimumo: „O kodėl lietuviai, jeigu jie tokie pat vargšai kaip mes, mūsų nemėgsta? Ką bloga žydai jiems padarė? <...> – Gal todėl, kad žydai – visur svetimi, o svetimą jauniklį net balandė kapoja“ (234).

Kaip alternatyva tiek asimiliacijai, tiek tautų priešiškumui romane iškeliamas pagarbaus bendravimo idealas. Teigiami Kanovičiaus romanų personažai visuomet palaiko vieningą ar kitokį tarpkultūrinį santykį: svetimos kalbos mokėjimas, amato mokymasis, darbas pas kitatautį, meilė ar draugystė. Romane didelis dėmesys skiriamas policininkui Giedraičiui, kuris yra tikras katalikas, tačiau iš pagarbos su žydais visuomet kalba jidiš kalba, kasmet per Pesachą (žydų Velykas) yra vaišinamas macais. Giedraitį žydai vertina būtent dėl jų kultūros išmanymo ir praminė „beveik žydu“. Iš žydų panašią poziciją užima Hiršės tėvas Šleimkė – tylus, tačiau darbštus, puikiai sutariantis su įvairių tautybių žmonėmis. Šleimkė net tarnauja Lietuvos kariuomenėje. Istorikas Tomas Balkelis teigia, kad žydų, kaip Lietuvos kariuomenės dalies, „vaidmenyje – mažiausia pragmatizmo ir daugiausia pilietinės dvasios, kalbant apie lietuvių ir žydų santykius. Tai tas atvejis, kai kalbame apie žmonių pasiryžimą mirti už naują valstybę, už naują politinį darinį.“²⁰ Šiuo atveju išryškėja litvakų ir romanuose vaizduojamų žydų skirtis. Litvakai Lietuvą suvokė kaip savo valstybę, o romane žydams eiti į kariuomenę visiškai nebūdinga: „Juk iki šiol Lietuvos kariuomenėje tarnavo vienintelis karininkas judėjas – jos vyriausiasis rabinas šalčiu dvelkiančia pavarde Sneg.“ (448–449).

Galima pažymėti, kad romane žydai vis labiau persiima Lietuvos kultūra ir tolsta nuo tradicinio žydiškumo. Šleimkė labiau žiūri praktinių reikmių nei pamaldumo, nemano esant blogai žydei tuoktis su gojumi (kitataučiu), sūnų Hiršę leidžia mokytis į jidiš mokyklą, o ne į religiškai orientuotą mokyklą „Tarbut“. Katastrofos akivaizdoje Pinchasas, kalbėdamasis su ūkininku Doveika, permąsto Dievo teisingumą: „Dievas, pone Vladaui, sukūrė ne lietuvius, vokiečius ar žydus, o žmogų. Bet nenurodė vietos, kur žmogus be jokio ženklų ant krūtinės galėtų nesibaiminti dėl savo gyvybės ir kur niekas nežudo savo artimo vien dėl to, kad jis nešioja šlikę ir meldžiasi Viešpačiui gimtąja kalba“ (526). Doveika viską mato paprasčiau, „ūkiškiau“, bet iš savo pozicijos: „Senų seniausiai reikėjo visiems apsikrikštyti. Gyventumėt krikštyti kartu su mumis. Jokio vargo nematytumėt. <...> Ar smerksi Dievą, ar ne, Jis savo vagos iš naujo nears. Geriau išgerkime už tai, kad grįžtumėte iš Rusijos sveiki ir gyvi.“ (526)

¹⁹ Laučkaitė, Laima, „Žydo stereotipas XX a. pradžios Vilniaus žurnalinėje grafikoje“, in *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: tautų polilogas 1900–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 46–48.

²⁰ Pakalkienė, Rasa, „Kaip ir kodėl žydų kariai gynė prieskario Lietuvą“, *Lietuvos žinios*, 2018 kovo 26 d., žiūrėta 2019 m. vasario 12 d., <https://www.lzinios.lt/Istorija/kodel-ir-kaip-zydu-kariai-gyne-prieskario-lietuva/262557>.

Tapatybės išbandymas katastrofos akivaizdoje

Holokaustas žydų istorijoje yra esminis lūžis, po kurio persvarstomos visos tradicinės žydų vertybės. Romane „Šėtono apžavai“ kuriama fiktyvaus Miškinių miestelio Žemaitijoje istorija 1940–1941-aisiais, sovietų ir nacių okupacijų, metais. Romane derinamos dvi naratyvo kryptys: žydiškoji ir lietuviškoji, dviejų tautų santykis bandomas vaizduoti kaip lygiavertis (nors romano pasakotojas yra visažinis, žydiškoji naratyvo kryptis jame vis dėlto stipresnė). Žydai ir lietuviai susieti bendros žemės, darbo, bičiulystės, giminystės, beužsimezgančios meilės ryšiais, ir vieni, ir kiti kenčia nuo komunizmo ir nacizmo, tačiau Holokausto ir sovietų okupacijos akivaizdoje viskas keičiasi. Kai kurie lietuviai užsiriša baltus raiščius ir veda šaudyti tuos, su kuriais užaugo, iš kurių mokėsi. Žydai nebegali pasitikėti žmonėmis, su kuriais gyveno, griūva Lietuvos, kaip tėvynės, iliuzija.

Romane piešiamos aplinkybės paskatina išgryninti žydiškąją tapatybę, suvokti, kas esi ir iš kur esi kilęs. Katastrofos akivaizdoje net sekuliarūs žydai priversti pripažinti savo žydiškumą, nes būtent dėl to jie yra persekiojami. Vis dėlto visa tai nubraukia esminis siekis – išgyventi. „Šėtono apžavuose“, kaip ir trilogijoje „Žvakės vėjyje“, personažai nebando ginti savo žydiškumo, juo labiau artimumo diasporos vietai. Kapinių prižiūrėtojas Efraimas ir jo motina lenkė Danuta-Hadasa, artėjant nelaimai, ketina bėgti per Baltarusiją į Rusiją: „Gal, sakau, mesti velniop šitą Lietuvą, šitas kapines ir iškelti su terba per pasaulį“. Bet šios minties greitai atsisako: „<...> dabar ne tie laikai <...>. Dabar – vilkų. Ir Lietuvoje, ir Rusijoje. Visur.“²¹ Gelbėdamasis nuo baltaraiščių, Efraimas prabyla lietuviškai ir nuduoda, kad į kapines užsuko prisirinkti paminklinių akmenų, tai reiškia – jų išniekinti. Net ir tautiškai susivokę žydai keičia religiją arba vardą, kad išgyventų. „Bandžiau ne viename romane rašyti apie asimiliaciją, persikrikštijimą, kuris prasideda ne todėl, kad žmogus ima labiau tikėti Kristumi ir nenori tikėti Moze – jis nori šlietis prie tų, kurie galingesni. Jis mano, kad apsisaugos nuo pogromų, niekas nesilauš į jo namus su piktais ketinimais, neateis vokiečiai žudyti, pagailės, pamatę, kas jis... Buvo daug tokių gynimosi priemonių <...>. Rašydamas nenoriu tokio personažo visai suniekinoti, ieškau, kodėl jis išsižadėjo savo tautybės. <...> Vis dėlto didžiausia pasaulio vertybė yra žmogus, geras ar blogas – kitas dalykas“²², teigė Kanovičius.

Romane svarbus įsivaizduojamos, idėjinės tėvynės, Pažadėtosios žemės, siekis. Žydaitė Eliševa, ruošdamasi vykti į Palestiną, iš lietuvio ūkininko mokosi dirbti žemę. Istorijoje būta atvejų, kai Europos žydai sąmoningai mokėsi žemdirbystės, kad, nuvykę į Palestiną, padėtų kurti ir puoselėti *Eretz Israel*²³. Prasidėjus Holokaustui šis Eliševos noras nuslopinamas, nors tikėjimas šviesesniu rytojumi emigravus į Palestiną išlieka. Nematydama išsigelbėjimo, Eliševa pradeda melstis krikščionių Dievui: „Eliševa nenuleido akių nuo sienos, ant kurios liūdėjo apaustas voratinkliais Kristus ir tarsi klausė jo (kieno daugiau paklausi?),

²¹ Kanovičius, Grigorijus, „Šėtono apžavai“, in *Raštai*, t. IV, Vilnius: Tyto alba, 2014, 105–106 (toliau cituojant nurodomas tik šio leidimo puslapis).

²² Oginskaitė, *Gib a kuk*, 190.

²³ Vienas iš pavyzdžių – Rusijoje, Saratove, gimusi žydų poetė Rachelė Bluwstein (1890–1931). 1909 m. ji apsisustojo Palestinoje, vėliau, 1913 m., išvyko į Prancūziją studijuoti agronomijos, kad grįžusi galėtų labiau prisidėti prie Kinereto kibuco. Kibucas – kolektyvinio tipo gyvenvietė Palestinoje (vėliau – Izraelio valstybėje), įkurta žydų repatriantų žemdirbystei vystyti.

kur žmogui dingti <...>?“ (45). Tačiau nei krikščionybė, nei judaizmas nepasiūlo išeities, neatsako į klausimą, kur yra saugi vieta gyventi žydai. Netekusi artimųjų, kuriuos sušaudė vietos baltariaištis Juozas, Eliševa nepakelia skausmo ir nusiskandina.

Romane „Žydų parkas“ pasakojama apie Sąjūdžio laikus. Vilniuje, Bernardinų sode, kuris dar vadinamas „Dievo pamirštų žydų parku“²⁴, kasdien susitinka penki Holokaustą išgyvenę žydai. Nors pasakojama trečiuoju asmeniu, pasakojimo centre – senas žydas Icchakas, kurio požiūris ir vertinimas perteikiamas romane.

Visą gyvenimą su Holokaustą patyrusiais asmenimis dirbęs psichoanalitikas, Izraelio profesorius Shamai Davidsonas teigia, kad „bendruomenės ir išgyvenusiųjų Holokaustą gyvenimo sunaikinimas sugriovė jų esminį saugumo jausmą ir pakenkė jų tapatybei bei tęstinumo jausmui.“²⁵ Romano žydai nebeturi tikros gyvenamosios vietos, „tėvynės“, fizinės ar įsivaizduojamos, atskaitos taško, netekę draugų, pamiršti Dievo, jų realus gyvenimas visiškai „palaidotas“. Santykis su lietuviais visiškai nutrūkęs. Tam įtakos turi ir stiprėjantis lietuvių tautinis sąmoningumas. Fone aidint Sąjūdžio mitingo garsams (Katedros aikštėje statoma pakyla, skamba lietuvių liaudies dainos (340), skanduojamas Lietuvos vardas (356–357)), žydai jaučiasi tokie patys kaliniai kaip ir anksčiau. Sovietų lageryje kalėjęs žydas Hiršas Olenėvas-Pomerancas draugui Icchakui siūlo važiuoti į Izraelį:

„– Noriu išeiti į laisvę... iš antrojo lagerio... Nors porai savaičių...

– Argi Lietuva lageris? Ryt poryt ji vėl taps nepriklausoma, – nustebęs pasakė Icchakas.

– Lageris... Getas...

– Mudviem jau niekur nebus laisvės. Kas gi yra žmogus, jei ne kalėjimas, kur jis pats – amžinas kalinys ir prižiūrėtojas?“ (331).

Bendra žydų kultūra, kuri buvo itin svarbi prieš Holokaustą, po jo užleidžia vietą bendrai patirčiai, kultūriniai (išmokti, įteigti) dalykai nuslopsta prieš natūralius, patirtus. Išnyksta riba tarp tautybių ir religijų, kuriamas abstraktus *kito* paveikslas – žmogaus, kuris svetimas Lietuvai ir lietuviams. Tačiau žydai pradeda jausti ryšį su veikėjais, turinčiais panašios patirties, pavyzdžiui, su taip pat nepritampančia lenke Zofija, anksčiau mylėjusia žydą: „Icchakas suprato, kad ji norėjo atverti širdį. Iš tikrųjų, kam papasakosi apie Joselį-Jaceką, jei ne žydai. Galbūt kitas tave irgi išklaustų, bet kas kitam žodžiai „getas“, „vokiečiai“, „policajus“ – gyvenamoji vieta, tautybė, pareigos.“ (251).

Romano centre – prisiminimai ir praeities ilgesys. Tik per prisiminimus žydai dar gali save identifikuoti, tačiau „iš tikrųjų ir visi jų nepabaigiami prisiminimai buvo kapinės. Tik tuo ir skyrėsi, kad prisiminimų kapinėse nebuvo mirusiųjų, šešėliai jose klaidžiojo kaip gyvieji, o gyvieji – kaip šešėliai.“ (275). Tokį įspūdį dar labiau sustiprina mirusios Icchako žmonos Esteros vizija. Estera tartum gyva vaikšto su vyru, išreiškia savo nuomonę, prieštaraus, teikia pasiūlymų. Lenkė Zofija klausia Icchako apie žmoną:

²⁴ Kanovičius, Grigorijus, „Žydų parkas“, in: *Raštai*, t. IV. Vilnius: Tyto alba, 2014, 235 (toliau cituojant nurodomas tik šio leidimo puslapis).

²⁵ Davidson, Shamai, „The Clinical Effects of Massive Psychic Trauma in Families of Holocaust Survivors“, *Journal of Marital and Family Therapy*, 1980, vol. 6, no. 1, 11–21.

„– Ji seniai mirė?

– Ji niekada nemirs. Mudu su ja ką tik įėjom į sinagogos kiemą.

– Kokios sinagogos?

– Miestelyje prie Neris. Mudu ten po chupa stovėjom.“ (248).

Su vieta nebėra jokio ryšio (Icchakas aplanko savo senus namus, iš kurių likę tik griuvėsiai, tad daugiausia laiko praleidžia „niekam nepriklausančiame“ Bernardinų parke), tačiau vieta yra ir išorinis prisiminimų stimulus. Sinagoga arba Neris veikėjams gali priminti svarbius jų gyvenimo įvykius, šiuo atveju – Icchako vedybas su Estera, žmones ar juos pačius.

Blogiausia, kas gali nutikti žydui, – atminties netektis. Icchakas vienintelę ateinančią žydę Lėją Staviską laiko nubausta labiau už kitus – Dievas atėmė jos atmintį (240): „Nėra pasaulyje baiesnės dienos už tą, kada, kaip Lėja Staviską, užmiršti savo vardą. Verčiau nusižudyti. Verčiau pasikarti. <...> neduok Dieve užmiršti savo vardą, nes tas, kas jį užmiršta, nelaimingesnis už akmenį.“ (245). Vardas yra tolygus žmogaus tapatybei: užmiršusio savo vardą kūnas pasidaro bevertis.²⁶

Kiti veikėjai žydų praeitį vertina tik kaip muziejaus eksponatą: atsiranda norinčių įrašyti jų atsiminimus, renkančių daiktus muziejui. Liko tik religinės atributikos ir tradicijų nuotrupų. Apsilankęs miestelyje, kuriame susituokė su Estera, Icchakas sutinka kepyklos šeimininką rusą. „Jis išsitraukė iš gilios galifė kelnių kišenės raktą, priėjo prie žemučio kaip *antkapis* (išskirta R. K.) seifo, atrakino jį ir pasirausęs ištraukė keturlinkai sulankstytą maldų šalį – talitą ir aksominį dėkliuką su išsiuvinėtais ant jo hebrajiškais rašmenimis – į tokius pamaldūs žydai įsidėdavo savo maldaknyges.“ (268). Seife „palaidoti“ ne tik religiniai atributai, bet metonimiškai palaidota ir pati žydų religija.

Išvados

Aptartuose Kanovičiaus romanuose ryškėja kintantis Lietuvos žydų pasaulis nuo tarpukario iki Sąjūdžio laikų, arba, jeigu atsižvelgtume į romanų parašymo laiką, nuo visiškos prarasties būvio (anksčiausiai sukurtame „Žydų parke“) vaduojamasi vėlesniais pasakojimais apie katastrofą („Šėtono apžavai“) ir beveik utopišką laiką iki jos („Miestelio romansas“). Romanus sieja atminties tema. „Miestelio romansas“ – Kanovičiaus šeimos istorija – yra asmeninės atminties išraiška. „Šėtono apžavai“ – istorinio žydų tautos lūžio įamžinimas. Romane „Žydų parkas“, be atminties, nebeliko nieko kita. Visi kūriniai parašyti iš laiko perspektyvos, jau žinant istorijos baigtį, tad juose jaučiamas praėjusio laiko ilgesys.

„Miestelio romanse“ žydų pasaulis turtingas, savitas, nors daugiau ar mažiau izoliuotas nuo lietuviškos aplinkos ir Lietuvos valstybės. Žydų daug, jie gyvena stabiliai ir gana saugiai, pasitiki savo kultūra ir stengiasi į ją patraukti kai kuriuos lietuvius. „Šėtono apžavuose“

²⁶ Vardo, kaip asmens, jo tapatumo, simbolį žymi ir kasmet rugsėjo 23-iąją, Lietuvos žydų genocido dieną, žuvusių žydų vardų skaitymas įvairiose Lietuvos vietose.

Holokausto įvykiai verčia personažus suvokti savo žydiškumą, net jei jie ir nesilaiko judėjiškųjų tradicijų. Tuo pačiu metu net ir religingi žydai suabejoja savo tikėjimu ir žydiškomis vertybėmis, nes esminis troškimas yra išgyventi ir neišsiskirti su artimaisiais. „Žydų parke“ likę vos keli žydai, kuriems prarastą savastį ir ryšį su vieta atstoja tik atmintis ir bendros praeities patyrimas.

Prisimindami Wettsteino diasporos ir egzilio apibrėžtis, linkstame manyti, kad Kanovičius romanuose vaizduoja žydų gyvenimą ir diasporoje, ir egzilyje. Diasporoje gyvenanti tauta mokosi iš naujos šalies šeiminių, bet ir plečia savo kultūrą. Egzilis, atvirkščiai, labiau suvokiamas kaip Dievo bausmė, gyvenimas kančioje, nelaisvėje arba, kaip „Žydų parke“ kasdienę būtį įvardija Icchakas, kalėjime. Bendruomenės tremtį į egzilį, anot Wettsteino, gali nulemti baisūs pasauliniai įvykiai. Būtent toks buvo Holokaustas – žydus ištrėmęs ne tik iš surastos naujosios jų gyvenamosios vietos, bet ir iš jų kultūros.

Literatūra

- Ambrasas, Kazys, „Mąstanti humanistinė proza“, in *Literatūra ir menas*, 1986 rugsėjo 20 d., 4–5.
- Anderson, Benedict, *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 21.
- Čičelis, Ramūnas, „Rašytojo G. Kanovičius: žodis – tai gyvenimas“, *Lrt.lt*, 2019 vasario 27 d., žiūrėta 2019 m. kovo 4 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/247256/rasytojo-g-kanovicius-zodis-tai-gyvenimas>.
- Davidson, Shama, „The Clinical Effects of Massive Psychic Trauma in Families of Holocaust Survivors“, *Journal of Marital and Family Therapy*, 1980, vol. 6, no. 1, 11–21.
- Degutis, Algimantas, „G. Kanovičius: 'Reikia mokėti padėti tašką'“, *Lietuvos žinios*, 2013 kovo 18 d., žiūrėta 2019 m. kovo 3 d., <https://www.lzinios.lt/Kultura-ir-pramogos/g-kanovicius-reikia-moketi-padeti-taska/73226>.
- Evans, Carl D., „The Concept of Diaspora in Biblical Literature“, in *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Origins, Experiences, and Culture*, vol. 1. Santa Barbara, CA and Oxford: ABC-CLIO, 2009, 4–8.
- Ivanauskas, Vilijus, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, 354.
- Kalėda, Algis, „Giesmė apie kapines, paukščius ir ugnį“, in *Literatūra ir menas*, 1983 vasario 5 d., 5.
- Kanovičius, Grigorijus, „Miestelio romansas“, in *Raštai*, t. IV. Vilnius: Tyto alba, 2014.
- Kanovičius, Grigorijus, „Šėtono apžavai“, in *Raštai*, t. V. Vilnius: Tyto alba, 2014.
- Kanovičius, Grigorijus, „Štrichai autoportretui“, in *Šiaurės Atėnai*, 2010 vasario 26 d., žiūrėta 2019 m. sausio 30 d., <http://www.satenai.lt/2010/02/26/strichai-autoportretui/>.
- Kanovičius, Grigorijus, „Žydų parkas“, in *Raštai*, t. IV. Vilnius: Tyto alba, 2014.
- Kasperionytė, Rima, „Žmogų išbandantis blogis Grigorijaus Kanovičiaus romane Šėtono apžavai“, *Žmogus ir žodis. Literatūrologija* 19 (2, 2017), 51–64.
- Krasnovas, Aleksandras, „Apie žmones ir nežmones“, in *Literatūra ir menas*, 1980 birželio 7 d., 5.
- Kulbakas, Mošė, „Vilnius“, *Tekstai.lt*, žiūrėta 2019 m. sausio 29 d., <http://www.tekstai.lt/buvo/versti/kulbakas/poezija.htm#vilnius>.
- Laučkaitė, Laima, „Žydo stereotipas XX a. pradžios Vilniaus žurnalinėje grafikoje“, in *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: tautų polilogas 1900–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 43–58.

- Liekis, Šarūnas ir Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita, „Visuomeninės padėties pokyčiai XIV–XX a.“, in *Žydai Lietuvoje*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, 63–69.
- Oginskaitė, Rūta, *Gib a kuk. Pokalbiai Olgos ir Grigorijaus Kanovičių namuose*. Vilnius: Tyto alba, 2017, 97.
- Pakalkienė, Rasa, „Kaip ir kodėl žydų kariai gynė prieškarį Lietuvą“, *Lietuvos žinios*, 2018 kovo 26 d., žiūrėta 2019 m. vasario 12 d., <https://www.lzinios.lt/istorija/kodel-ir-kaip-zydu-kariai-gyne-prieskario-lietuva/262557>.
- „Paskelbti 2014 m. nacionalinių kultūros ir meno premijų laureatai“, *Lietuva* 24, 2014 gruodžio 10 d., žiūrėta 2019 m. sausio 30 d., <http://l24.lt/lt/kultura/item/45928-paskelbti-2014-m-nacionaliniu-kulturos-ir-meno-premiju-laureatai>.
- Stončius, Justas, *Antisemitizmas sovietinėje Lietuvoje 1944–1990: daktaro disertacija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2018, 7.
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita, „Gyvenamoji erdvė“, in *Žydai Lietuvoje*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, 71–77.
- Wettstein, Howard K., „Diaspora, Exile, and Jewish Identity“, in *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: Origins, Experiences, and Culture*, vol. 1. Santa Barbara, CA and Oxford: ABC-CLIO, 2009, 61–63.

Rima KASPERIONYTĖ

THE LITHUANIAN JEWISH DIASPORA IN THE LATE PROSE OF GRIGORY KANOVICH

Summary. The paper deals with the way Jewish identity in the diaspora is depicted in the last three novels of Grigory Kanovich, winner of the Lithuanian National Prize for Culture and Arts. These novels are „Žydų parkas“ („The Jewish Park“), published 1997 in Russian and 1998 in Lithuanian; „Šėtono apžavai“ („The Devil’s Spell“), published 2002 in Russian and in Lithuanian; and „Miestelio romansas“ („Shtetl Love Song“), published 2013 in Russian and in Lithuanian. These novels reflect the fate of the Lithuanian Jews’ diaspora in the 20th century and the change of Jewish consciousness in the face of the Holocaust. Talking about the Jews pictured in the novels, it is important to look at the concept of diaspora in the thought of Howard Wettstein and Carl D. Evans, Benedict Anderson’s theory of *Imagined Communities* as well as historical and cultural studies by Vilius Ivanauskas, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Justas Stončius, Tomas Balkelis, and others. The life of the Jewish community and the change of the Jewish identity in Kanovich’s prose are related to the abundance of the Jewish population, the places in which they dwell, and their relationship with the Lithuanians, who are changed by European totalitarian politics.

Keywords: Grigory Kanovich, Lithuanian Jews, Exile, Diaspora, Holocaust, Old Testament.

Įteikta 2019 03 18

Priimta 2019 04 28

Akvilė ŠIMĖNIENĖ

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Mykolo Romerio universitetas, Humanitarinių mokslų institutas*

Intelektualinės aplinkos lietuvių išeivijoje: Birutės Ciplijauskaitės atvejis

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslo projektą „Ispanistiniai ir frankofoniški lietuvių išeivių literatūros kritikos akiračiai“ (Nr. P-LIP-19-120).

Santrauka. Straipsnyje pristatomos lietuvių išeivijoje susiklosčiusios intelektualinės aplinkos, jų tyrimo prielaidos ir kelios metodologinės atramos. Daugiausia dėmesio skiriama lietuvių išeivės ispanistės Birutės Ciplijauskaitės akademiniams, moksliniams aplinkoms, glaudžiai susijusioms su Ispanijos Pilietinio karo išeivija. Išskiriamos kelios sąveikų dimensijos: didžiausias lietuvių ir ispanų išeivijos poveikio laukas yra bendras – JAV akademiniai sluoksniai; bendri lietuvių ir ispanų išeivių egzilinės tapatybės formavimosi klausimai; susiklosčiusios tendencijos atsiskyrėliai vs grupės (kas ir kaip veikė šiose grupėse, ką tai davė bendrajam kūrybos, mokslo kontekstui); lietuviams ir ispanams būdingas esencializmas (esmės paieškos), vidinis konfliktas su JAV vykdyta nužmoginimo politika ir lietuvių bei ispanų išeivijos laikysenos šios politikos atžvilgiu modeliai; lietuvių ir ispanų išeivijoje susiformavusios intelektualinio veikimo kryptys, kurių viena – vertimas kaip būdas egzilyje egzistuoti ir įsitraukti į savo gimtąją kultūrą, net fiziškai nesant gimtojoje šalyje.

Daugiausia svarstomi pirmosios ir antrosios sąveikų aspektai. Trumpai pristatomos JAV akademinės aplinkos pokariu bei lietuvių ir ispanų išeivijos sąveikos jose. Detaliau pristatomi Ciplijauskaitės ispanistiniai ir lituanistiniai kontekstai išeivijoje.

Raktažodžiai: lietuvių išeivija, ispanų išeivija, intelektualinės aplinkos, Birutė Ciplijauskaitė, JAV akademinės aplinkos, egzilinės sąveikos, egzilinės tapatybės formavimasis.

Šio straipsnio tikslas – kelti klausimus apie lietuvių ir kitų kultūrų išeivius bei reflektuoti su Antruoju pasauliniu karu susidūrusių bei jį išgyvenusių žmonių patirtis. Taip pat

norima imtis peržengti jau prieš keletą metų įvardytą lietuvių diasporos tyrimų lokalumą ir įvertinti, kiek jos klausimai yra žinomi tarptautiniu mastu¹. Šie tikslai aktualūs dėl dviejų priežasčių: a) bandoma nustatyti savotišką pasipriešinimo niokojimui kultūros modelį išeivijoje, patyrusioje ne tik intelektualines, institucijų, ideologines, bet ir fizines, materialines represijas, modelį, kuris galėtų pasitarnauti kaip aktualus ir motyvuojantis veikti šiandien; b) ieškoma savivokos kaitos ir tapatybės pokyčių, davusių teigiamų impulsų kūrybai ir moksliniam darbui nežmoniškoms sąlygomis; c) siekiama įkontekstinti lietuvių išeivijos patirtis pasaulio diasporos tyrimų areale.

Straipsnis yra iš kelių dalių. Pirmojoje dalyje aptariami lietuvių ir ispanų išeivių susitikimai ir išgyventos situacijos akademinėse aplinkose egzilyje, kaip, kur, kada, kokiomis aplinkybėmis jie susitiko, kokie idėjų mainai vyko intelektualiniuose sluoksniuose, antroje bandoma gilintis į egzilinės tapatybės formavimo(si) aspektus, lietuvių ir ispanų išeivijos paraleles. Taip pat straipsnyje svarstoma apie komparatyvistinius egzilio tyrimų aspektus, konkrečiau analizuojamos lietuvių ir ispanų išeivijos paralelės, įtakos bei sąveikos. Aptariamos istorinės, kultūrinės Antrojo pasaulinio karo ir Ispanijos Pilietinio karo (1936–1939) išeivių lietuvių idėjų mainų, intelektualinių įtakų recepcijos gairės. Tiriami tik Antrojo pasaulinio karo lietuvių išeivijos ir Ispanijos Pilietinio karo išeivių kontekstai, sąmoningai neįtraukiant daugybės kitų istorinių migracijos procesų. Daugiausia dėmesio skiriama literatūrologės Birutės Ciplijauskaitės, poetų Jorge'ės Guilléno, Pedro Salinaso, filosofės Maríos Zambrano, filosofų José Ferraterio Mora'os, Vicente'o Llorenso, poečių Concha'os Zardoya'os ir Rosa'os Chacel patirtims reflektuoti ir palyginti. Straipsnis skirstomas pagal apčiuopiamiausius lietuvių ir ispanų išeivijos kultūras siejančius istorinius patirčių aspektus, kurių kiekvieną reikėtų tirti atskirai:

1. Didžiausias lietuvių ir ispanų išeivijos poveikio laukas yra bendras – JAV akademiniai sluoksniai. Turimos omenyje tiek išeivių pasirinktos akademinės institucijos JAV, kuriose jie per ilgus metus įgyvendino ir plėtojo mokslo tiriamuosius darbus, parašė fundamentalių veikalų ir patyrė įvairių kolegų ir idėjų krypties įtaką, tiek išeivių parašytų tekstų poveikis Lietuvai sovietmečiu ir frankistinei Ispanijai bei kitoms demokratinėms Europos šalims: Vokietijai, Prancūzijai ir kt. Šiuo atveju reikėtų atkreipti dėmesį į tokias asmenybes: lietuvių išeiviai slavistai Tomas Venclova, Rimvydas Šilbajoris, ispanistai Ciplijauskaitė, Paulius Stelingis, Povilas Gaučys, Stasys Goštautas (aktualu į lietuvių išeivijos akiratį įtraukti estų išeivį ispanistą Ivarą Ivaską), prancūzistai Viktorija Skrupskelytė, Ugnė Karvelis ir teoretikas Algirdas Julius Greimas (minėtų autorių idėjos yra žinomos įvairiose pasaulio vietose, ne vien JAV ar Europoje; Greimo teorijos sklaida vyksta visame pasaulyje, ypač Lotynų Amerikoje pastaraisiais dešimtmečiais). Lietuvių išeivijoje turbūt didžiausias intelektualinio poveikio laukas buvo JAV aukštojo mokslo institucijos su tam tikromis išimtimis: ispanistai (ypač Ciplijauskaitė, Gaučys ir Stelingis) itin plačiai veikė Ispanijoje ir Lotynų Amerikoje. Ispanų išeivijoje poveikio laukai susitelkė į JAV bei Lotynų Amerikos ir – daugiausia – Prancūzijos akademines institucijas dėl bendrų kultūrinių ir asmeninių aplinkybių. Dėl aiškumo išskirtinos dvi išeivijos narių

¹ Kolevinskienė, Žydronė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokalizmo ir mobilumo“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21, 2016). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas.

grupės: turėjusieji tiesioginį kontaktą su lietuvių ir (ar) ispanų išeivija ir jo neturėjusieji. Tiesiogiai su lietuvių išeivija buvo susitikę ir bendradarbiavę Ciplijauskaitės ir Goštauto kolegos Velslio (*Wellesley*) koledže ir Madisono Viskonsino (*Madison Wisconsin*) universitete ispanų išeiviai poetai Salinasas, Guillénas, literatūrologas Antonio Sánchezas Barbudo, istorikas Juanas Marichalas. Netiesioginį santykį ir apčiuopamą idėjų ryšį turėjo istorikas Américo Castro, filosofė, José Ortigos y Gaseto mokinė María Zambrano, poetės Rosa Chacel, Ernestina de Champourcín, literatūrologai Dámaso Alonso, Amado Alonso.

2. Egzilinės tapatybės formavimas(sis): nuostata, kad egzilis yra kaip idėjų katalizatorius, suteikiantis naujų perspektyvų, lietuvių ir ispanų išeivijai, tačiau išsiplėtojo skirtingu mastu. Pagrįsta būtų teigti, kad tai buvo mažumos nuostata, nes dauguma pasitraukimą iš gimtosios žemės suvokė kaip tragediją.
3. Atsiskyrėliai *vs* grupės (kas ir kaip veikė šiose grupėse, ką tai davė bendrajam kūrybos, mokslo kontekstui?). Kokios intelektualinės grupės susidarė lietuvių ir ispanų išeivijoje? Ar buvo kultūros srities idėjų vienijamų grupių, nepriklausomai nuo tautinės, etninės tapatybės, jei taip – kokių? Kokios asmenybės vis dėlto nesijungė į jokias grupes ir laikėsi atokiau (vadinamieji atsiskyrėliai)?
4. Esencializmas (esmės paieškos), vidinis konfliktas su JAV vykdyta nužmoginimo politika ir lietuvių bei ispanų išeivijos laikysenos šios politikos atžvilgiu modeliai.
5. Vertimas kaip būdas išgyventi ir kurti egzilyje bei įsitraukti į savo gimtąją kultūrą, net fiziškai nesant gimtojoje šalyje.

Šiame straipsnyje daugiausia žvelgiama į egzilinės tapatybės formavimosi klausimus ir akademinį aplinkų sąveikos laukus, patirtas įtakas, galimus idėjų mainus. Vertimo ir cenzūros aspektai šiame straipsnyje detalai neanalizuojami, nes yra atskiros, daug platesnio tyrimo objektas.

Tyrime naudojamos idėjų istorijos autorių ir Sebastiaano Faberio bei Enrico Bou egzilinės tapatybės tyrimų rezultatai.

Metodologinės atramos

Egzilio patirtys yra tarpdisciplininė socialinių, literatūros, politologijos, edukologijos mokslų sritis, kurioje tiriami įvairūs priverstinio persikėlimo aspektai. Iš pirmo žvilgsnio egzilio studijų tematika ir objektai gali kelti nostalgiją, užuojautą ir pan., tačiau tai – tik viena iš daugybės galimų perspektyvų. Atsiribojus nuo egzaltuoto kalbėjimo apie išeiviją, galima rasti itin aktualių šiandienai mąstymo apraiškų, universaliai pritaikomų savivokos, savirefleksijos modelių. Kaip teigia Faberis, egzilio literatūros studijos padeda kalbėti apie aktualiausius judriam ir kintančiam šiandienos pasauliui klausimus: marginalumą, ribų peržengimą, tapatybės konfliktus, hibridiškumą, tautybės pokyčius ir daugelį kitų sociokultūrinių aspektų².

² Faber, Sebastiaan, „The Privilege of Pain: The Exile as Ethical Model in Max Aub, Francisco Ayala, and Edward Said“, *Journal of the Interdisciplinary Crossroads*, 2006, vol. 3, no. 1. Singapore: Spectrum Press, 16.

Ką reikėtų suvokti kaip išeiviją lietuvių ir ispanų kultūrų atveju? Nėra bendros, kelias teorines perspektyvas vienijančios nusistovėjusios egzilio apibrėžties, tam tikra prasme jo apibrėžti iš viso neįmanoma, nes egzistuoja įvairios istorijos epochų emigracijos bangos bei kartos. Ką apima egzilio sąvoka: tik karo ar ir ekonominius emigrantus? Kokie egzilio elementai svarbesni: jo priežastys, priklausymas kuriai nors kartai ar asmeninės patirtys bei išgyvenimai? Anot Faberio, egzilio literatūros ir istorijos tyrimams itin būdingas per didelis redukcionizmas ir generalizavimas. Kalbant apie vidinio egzilio patirtis, galima pratęsti esminių klausimų grandinę: ar postmodernus gyvenimas apskritai nėra vidinis egzilis? Ar daugelis kūrėjų nėra vidiniai egziliantai? Garsiojoje esė apie egzilį Edwardas Saidas teigė, kad mes esame pripratę mąstyti apie modernybę kaip dvasinę našlaitystę, kitoniskumą, susigyvenimą su netektimi. Visa modernioji, anot minėto autoriaus, Vakarų kultūra yra grindžiama emigrantų, egziliantų, pasitraukusiųjų darbais. JAV akademinė, intelektualinė, estetinė mintis yra būtent tokia dėl komunizmo, fašizmo ir kitų, dažniausiai Europoje iškilusių, režimų disidentų veiklos ir indėlio. Toks teiginys verčia kelti klausimą: kurioje srityje ir kaip ši indėlių papildė lietuvių išeiviją, kokiame pasauliniame išeivijos kontekste ji atsidūrė? Kokia buvo jos pozicija, kodėl ir kaip ji pateko į akademinius sluoksnius, ką veikė ir kieno buvo veikiamą? Tyrinėjant lietuvių išeiviją pastaraisiais dešimtmečiais didesnis dėmesys krypo į anglakalbius, prancūzakalbius kontekstus, tačiau literatūrologinė, istorinė medžiaga rodo ir labai ryškų lietuvių išeivių ryšį su ispanakalbėmis kultūromis bei asmenybėmis.

Šiame straipsnyje naudojamasi egzilio kaip žmogaus patirčių, susiklosčiusių dėl įvairių aplinkybių, samprata – aplinkybių, kurios priverčia jį palikti savo namus, vietas, gyvąją, gyvenamąją erdvę, o ne pirminis egzilis, koku gali būti laikomas pats gimimas, iškilimas iš *apeiron* filosofine prasme. Patirtinis egzilis lemia žmogaus (re)konstrukcijos modelius, įsi-gyvenimą tam tikrose kultūrinėse terpėse ir įvairaus masto transformacijas. Išeivijoje vykę procesai suvoktini kaip idėjų istorijos dalys: koncepcijų, idėjų samplaiškų dariniai kilo, plėtojosi ir transformavosi susikūrus tam tikroms žmonių ir aplinkybių konsteliacijoms. Šiuolaikinėje idėjų istorijoje yra mažiausiai keturios tyrimo strategijos: 1) nuo konteksto visiškai izoliuoto objekto aiškinimas, imanentinė analizė siekiant atskleisti nagrinėjamos teorijos vidinę logiką, įvairias prasmes, subjektyvius jų supratimo ar sukūrimo niuansus ir pan.; 2) horizontaliojoje istorijos plokštumoje (sinchroniniame segmente) išdėstytų objektų, traktuojamų kaip savarankiški aiškinimo elementai, o ne kaip sudėtinės visumos dalys, analizė; 3) diachroniškai išdėstytų individualizuotų objektų aiškinimas susiejant juos tam tikrais ryšiais pagal tų objektų vidinę specifiką; 4) dviejų ar daugiau objektų, priklausančių skirtingoms, viena nuo kitos nepriklausomoms teorinėms tradicijoms, tarpusavio ryšių nustatymas ieškant jų bendrų savybių³. Šiame straipsnyje labiausiai laikomasi trečiosios ir ketvirtosios nuostatų.

Toliau nuosekliau analizuojamos konkrečios istorinės, idėjų kontrapunktų situacijos Ciplijauskaitės – vienos iš lietuvių išeivių ispaniščių – JAV ir Ispanijos akademinėse aplinkose, kuriose ji veikė. Taip pat pateikiama duomenų iš archyvinės medžiagos, nubrėžiančių tolesnes tyrimo gaires.

³ Kabelka, Gintaras, „Filosofijos idėjų istorija Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 23 (1, 2012). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 28.

JAV akademinės aplinkos ir lietuvių bei ispanų išeivija

Tiek lietuvių Antrojo pasaulinio karo, tiek ispanų Piliетinio karo išeivius būtų galima pagrįstai vadinti kartomis, turėjusiomis didelį intelektualinės ir kitokios kūrybos potencialą. Prasidėjus niokojantiems karo procesams, ir vieni, ir kiti jau buvo nemažai pasiekę arba bepradedę aktyviai veikti mokslininkai, rašytojai, filosofai, menininkai – kultūros kūrėjai plačiaja šio žodžio prasme. Ispanijos išeivių atveju dauguma palikusiujų šalių buvo vadina-mosios 1914-ųjų ir 1927-ųjų kartos – Ispanijos Sidabro amžiaus (isp. *Edad de Plata*) atsto-vai (aiški aliuzija į barokiškąją Ispanijos Aukso amžių (isp. *Edad de Oro*) ir jo kūrybos palikimą). Tai buvo pirmieji, itin kosmopolitiški, Vokietijoje, Prancūzijoje, Lotynų Ame-rikoje, JAV savo pasaulėjautą suformavę, daug užsienio kalbų įvaldę ir dažnai mišrias san-tuokas sukūrę intelektualai (Salvadoras Dalí, Pablo Picasso, Jorge'ė Guillénas, Salvadoras de E. Madariaga ir kt.). Anot išeivijos tyrinėtojo Carloso Blanco Aguinagos, jie reprezen-tavosi kaip Vakarų modernybės pranašai, atsiriboję nuo periferinės, XIX a. pab. idealais gyvenusios, unamuniškosios⁴, nacionalistinės, uždaros, agrarinės senosios Ispanijos ir tik egzilyje vėl savotiškai atsigręžę į kultūrinį nacionalizmą⁵. Taigi susiformavo dvi ideologi-ne perskyra atidalintos egziliantų idėjinės kryptys: nacionalizmas ir kosmopolitizmas, pasireiškiantys įvairiose plotmėse. Dauguma ispanų Piliетinio karo išeivių emigravo į Prancūziją, Meksiką ir Čilę, tačiau didžiausio tarptautinio pripažinimo sulaukė pasirin-kusieji JAV, kuriose nesiformavo tokios didelės, stiprios, save reprezentuojančios išeivių bendruomenės kaip Paryžiuje, Meksike ar Buenos Airėse. Anot Faberio, kaip tik toks in-tektualinis atskirtumas, izoliuotumas įvairiose JAV aukštojo mokslo institucijose ir nu-lėmė susitelkimą į intelektualinę produkciją ir labai įsisąmonintą kultūrinės atskirties fe-nomeną⁶. Toliau pristatant Ciplijauskaitės intelektualines aplinkas atsiskleis, kad kultūrinė atskirtis, vienatvė ir susitelkimas į darbą – mokslinę veiklą – jos atveju idealiai atitinka Faberio teorines apibrėžtis.

Lietuvių išeivijos atveju savo ruožtu linkstama ją skirstyti pagal gimimo metą: „turime skirti tą kartą, kuri į kraštą atvyko jau suaugusi ir subrendusi“⁷, nuo jaunesnės, ten augu-sios, išsimokslinimą įgijusios kartos. Pavyzdžiui, ilgametės draugystės susaistyti artimi bi-čiuliai, idėjiniai draugai Ciplijauskaitė ir Guillénas buvo skirtingų kartų atstovai: poetas gimė 1893 m., o Ciplijauskaitė – 1929 m., taigi juos skyrė 36 metų tarpas. Iš esmės skirtis, kurios raginama laikytis kalbant apie lietuvių išeiviją, taikoma ir ispanų išeivijai: tie, kurie atvyko jau sąmoningi, susiformavę ir subrendę, ir tie, kurie augo, mokėsi JAV. Tiek ispanų Piliетinio karo emigrantai, tiek dauguma Antrojo pasaulinio karo lietuvių išeivių emigraci-joje JAV atsidūrė ankstyvojoje jaunystėje ir subrendę: Ciplijauskaitė atvyko įkopusi į

⁴ Pagal Miguelio de Unamuno pavardę.

⁵ Blanco Aguinaga, Carlos, „Max Aub y la cultura internacional del exilio republicano“, in *Homenaje a Max Aub*, ed. J. Valendry, G. Rojo. México: Colegio de México, 2005, 85.

⁶ Faber, Sebastiaan and Martínez-Carazo, Cristina, „Problemas y paradojas del exilio español en Estados Unidos“, in *Contra el olvido. El exilio español en Estados Unidos*, ed. S. Faber, C. Martínez-Carazo. Madrid: Biblioteca Benjamin Franklin, Universidad de Alcalá de Henares, 2009, 16.

⁷ Baublys, Kastytis, „Tarp dviejų kultūrų“, in *Metmenų laisvieji svarstymai*, sud. V. Gasiliūnas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, 449.

trečiąją dešimtį, Guillénas ir Salinasas – į penktąją; Goštautas turbūt vienintelis iš lietuvių išeivių ispanistų tebuvo penkerių, kai jo tėvai traukėsi iš Lietuvos (g. 1939).

B. Ciplijauskaitės intelektualinės aplinkos JAV ir ispanistiniuose kontekstuose

Ciplijauskaitės asmenybė reikalauja atskiro dėmesio, kurio vis dar stokoja, ypač lietuviškame kontekste. Pasaulinio masto ispanistė sąmoningai nesiekė aktyviai įsijungti į išeivijos lietuvių bendruomenę, nors šiek tiek dalyvavo jos veikloje. Jos emigracijos istorijos pradžia pernelyg nesiskiria nuo kitų: Tiubingene įgijusi išsilavinimą, ji su šeima pasitraukė į Kanadą, vėliau į JAV, tačiau nuo doktorantūros studijų tiek Ciplijauskaitės išsilavinimas, tiek akademinės aplinkos, į kurias ji pateko, tapo išskirtinėmis, lyginant ir žvelgiant į bendrą lietuvių išeivijos kontekstą. Pati Ciplijauskaitė teigė, kad doktorantūros metais pasirinktas „Brinmauro (*Brynmaur*, *BrynMawr*) (koledžas – A. Š.) buvo labai maža mokykla. Joje mūsų nemokė percituoti, referuoti dėstytojų minčių, o tik mąstyti savaip, autentiškai, savitai. Mokė paties mąstymo proceso“⁸. Brinmauro koledžo svarbą Ciplijauskaitės akademiniam gyvenimui patvirtina ir kita lietuvių išeivė literatūrologė Violeta Kelertienė, teigdama, kad Ciplijauskaitė labai vertino savo mokslus ten: „tai padėjo pamatus jos darbams ir pačiam tyrinėjimo metodui“⁹. Ciplijauskaitės disertacijos vadovais tapo du ispanų išeiviai intelektualai José Ferrateris Mora ir Vicente’as Llorénsas; šie mokslininkai padarė lemiamą įtaką jos kritinių nuostatų formavimuisi. Ferrateris Mora¹⁰ (1912–1991) – ispanų filosofas, literatūrologas, kino režisierius, rašytojas. Po Ispanijos Pilietinio karo (1936–1939), įsigalėjus Francisco Franco diktatūrai, pasitraukė į užsienį, dėstė Prancūzijos, Čilės, JAV universitetuose. Tuo metu, kai Ciplijauskaitė atvyko į JAV, Ferrateris Mora Brinmauro koledže¹¹ vadovavo Filosofijos katedrai, vėliau dėstė Prinstono, Baltimorės, Filadelfijos universitetuose. Nors jis yra laikomas integracionistinės filosofijos Ispanijoje kūrėju, siekusi apibendrinti ir integruoti skirtingas mąstymo paradigmas, iš esmės savo darbuose jis laikėsi fenomenologijos nuostatų – neigė subjekto ir objekto perskyrą, tyrinėjo ontologinius filosofijos aspektus, bandė suvienyti monizmą ir pliuralizmą (ontologines savo nuostatas vadino *monizmu sui generis*). Jis patyrė garsių Ispanijos kultūros asmenybių – rašytojo Miguelio de Unamuno, filosofo José Ortegos y Gasseto, menininko Eugenio d’Orso įtaką. Antrasis Ciplijauskaitės disertacijos vadovas Brinmauro koledže

⁸ Smail, Laura, „Oral History Interview: Birutė Ciplijauskaitė (0298), 2 of 4“, *Minds@UW*, University of Madison Wisconsin, žiūrėta 2019 m. vasario 2 d., <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/73846>.

⁹ 2013 10 30 asmeninis V. Kelertienės laiškas A. Šimėnienei.

¹⁰ Svarbiausi darbai: „Variacijos apie dvasią“, 1945; „Ironija, mirtis, susižavėjimas“, 1946; „Keturiolika visuotinės istorijos vizijos: šv. Augustinas, Vico, Voltaire, Hegelis“, 1955; „Būtybė ir mirtis: integracionistinės filosofijos eskizas“, 1962; „Žmogaus krizės“, 1972. Daugelio universitetų garbės daktaras, Asturijos Princo humanistikos premijos laureatas (1985), taip pat apdovanotas valstybiniais Alfonso X Išmintingojo ir Karalienės Izabelės garbės kryžiais.

¹¹ Dirbti Brinmauro koledže Ferrateriui Morai pasiūlė ispanų išeivis poetas, 1927 m. kartos atstovas ir artimas Guilléno draugas Pedro Salinasas. Išsamiau žr.: Ciplijauskaitė, Birutė, „Salinas ‘el atento’“, in *Boletín de la Fundación Federico García Lorca*, 1988, n. 3 (junio), 31.

buvo Vicente'as Llorénsas¹² (1906–1979) – ispanų literatūros istorikas, jaunystėje, dirbdamas lektoriumi užsienyje, studijavęs pas garsųjį vokiečių romanistą Leo Spitzerį, puikiai žinomą ir tarpukario Lietuvos akademiniuose aplinkose. 1933 m., kai Spitzeris prarado darbo vietą dėl hitlerinės Vokietijos antisemitizmo politikos, Llorénsas grįžo į Ispaniją ir įsidarbino Istorinių studijų centro Literatūros skyriuje kartu su garsiaisiais kultūrologais Ramónu Menéndezu Pidaliu ir Aérico Castro, pasiryžusiais sukurti naują Ispanijos istorijos ir kultūros sampratą ir interpretaciją¹³. Po Ispanijos Pilietinio karo pasitraukęs į Pietų Ameriką, vėliau – į JAV, Llorénsas ėmė rašyti filosofines, kultūrologines studijas apie ispanų išeiviją. Padedamas draugo poeto Pedro Salinaso, Ciplijauskaitės artimo bičiulio, apie kurį ji yra parašiusi nemažai straipsnių, ir Spitzerio, Llorénsas įsidarbino Baltimorės Džono Hopkinso universitete, vėliau taip pat dėstė Prinstono universitete. Llorénsas palaikė artimus ryšius su rašytojais egziliantais Maxu Aubu, Francisco Ayala, Ortegos y Gasseto mokine, filosofe María Zambrano, istoriku Rafaeliu Altamira. Visos šios minėtos ispanų išeivijos asmenybės skirtingais laikotarpiais veikė ir formavo kritinę Ciplijauskaitės mąstyseną bei laikyseną, nors susitikimų nei su Aubu, nei su Zambrano nebuvo užfiksuota.

Apie vadovų svarbą Ciplijauskaitės kaip mokslininkės formavimosi laikotarpiu kalba įrašai – dedikacijos Ferrateriui Morai, rašytos ranka ant savųjų monografijų, kurios dabar yra Gironos universiteto bibliotekos Specialiųjų fondų kolekcijoje (Ispanijoje); šie fondai yra laikinai neprieinami skaitytojams. Visuose egzemplioriuose yra specialių ranka užrašytų dedikacijų, visos jos – padėkos savo mokytojams. Pavyzdžiui, Ciplijauskaitės studijos „Baroja – stilius“ dedikacija yra tokia: „José Ferrater'ui Morai, dėkinga už intelektualinę „intermediją“, kurią atvežė į Madisoną“. Straipsnių rinkinio „Pilnatvės užduotis. Jorges Guilléno poezija“ dedikacija rodo nenutrūkstamą buvusios studentės ir vadovo bendravimą: „José Ferrater'ui Morai, kurio kritinė akis visada seka mano tyrimus – su padėka <...>“, datuota 1974 m. spalį Madisone; studija „Devyniasdešimt aštuntųjų metų karta ir istorija“ dedikuota taip: „José Ferrater'ui Morai, visados mano mokytojui, nuoširdžiai“, datuota 1981 m. kovą Madisone; kita knyga – „Vienatvė ir šiuolaikinė ispanų poezija“ dedikuota labai konkrečiai nusakant šio intelektualinio ryšio svarbą Ciplijauskaitės moksliniame gyvenime: „José Ferrater'ui Morai, iš kurio išmokau mąstyti tiesiai ir matyti aiškiai, su nuoširdžia pagarba“, datuota 1962 m. liepos 16 d. Madride; Ciplijauskaitės studija

¹² Svarbiausi darbai: „Liberalai ir romantikai“, 1954; „Socialiniai ispanų literatūros aspektai“, 1974; „Emigracijos atsiminimai“, 1975. Juano Marcho fonde Madride (su kuriuo bendradarbiavo ir Ciplijauskaitė) jis rengė konferencijas apie ispanų kultūros nevientisumą ir dėl to kylantį tragizmą. Llorénso paskaitų ciklas „Ispanų kultūros nevientisumas“ buvo teorinė šios idėjos refleksija: sėdėdamas pirmąjį judėjų ištremimą iš Ispanijos 1492 m. ir tvyrantį nepakantumą ortodoksams XVI a., jėzuitų išmetimą 1767–1814 m., progresistų ir suprancūzėjusių intelektualų tremtis XVIII–XIX a., nuvedusias prie Pilietinio karo ir masinės respublikonų emigracijos 1939 m., parodė Ispanijos kultūros pertrūkių tendenciją ir nacionalinės kultūros tragizmą kildino iš šio reiškinių.

¹³ A. Castro vykdyti savo užmojus baigė tik emigracijoje: jau būdamas Prinstono universiteto profesoriumi, išleido savo garsųjį istorinį veikalą „Ispanija savo istorijoje: krikščionys, musulmonai, žydai“ (1948), kuriame pateikė inovatyvią krikščionių, musulmonų ir judėjų sugyvenimo Pirėnų pusiasalyje sampratą: iškėlė daugiakultūrės, įvairioms religijoms tolerantiškos tapatybės Europoje koncepciją ir ją pagrindė išsamiais istorijos šaltiniais. Ši samprata artima daugiakultūrei LDK piliečio sampratai, išplėtotai lietuvių istorijos veikaluose pastaraisiais dešimtmečiais.

„Poetas ir poezija. Nuo Romantizmo iki socialinės poezijos“ dedikuota kiek kitaip: „José Ferrater’iui Morai, visada dėkinga“, datuota 1968 m. kovą Madride¹⁴.

Verta atkreipti dėmesį ir į Ciplijauskaitės kritiniuose tekstuose esančias nuorodas į savo mokytojo teiginius ir jo vartojamus terminus: „Šiame Žiemos sonatos tekste – **esteti-zuojančioje** fazėje Ferraterio Mora’os terminais – jau įgauna lengvos ironijos <...>“¹⁵, bet toks mokytojo kaip literatūros analizės terminų formuluotojo įvardijimas labai retas: apie tiesioginę Ferraterio Mora’os įtaką atvirai nekalbama jokiuose kituose kritikės tekstuose. Ciplijauskaitei jos disertacijos vadovų mintys tapdavo atraminės (pavyzdžiui, Ciplijauskaitės studijoje „Vienatvė ir šiuolaikinė ispanų poezija“, 1962), bet mokslininkė niekur tiesiogiai nenurodydavo savo naudojamų analitinių įrankių šaltinio ir kilmės.

Patirtų intelektualinių įtakų aspektu dėmesio verti Ciplijauskaitės, kaip mokslinių šaltinių rengėjos ir sudarytojos, darbai. Jos parengtame Luiso de Góngoros sonetų leidime¹⁶ esama dar keletas svarbių dedikacijų, atskleidžiančių Ciplijauskaitės intelektualinius ryšius ne tik JAV. Pirmoji sonetų dedikacija yra skirta Antoniui Rodríguezui Moñino, antroji – José Manueliui Blecua (1913–2003). Rodríguezas Moñino (1910–1970) buvo ispanų intelektualas, filologas, bibliografas, priešinęs frankistinei diktatūrai publikacijomis, moksline veikla, tačiau neemigravęs iš Ispanijos, kūręs frankistinėje opozicijoje. Jis užsiėmė ir plačia leidybos veikla, inicijavo ir paskatino didžiausią tuometę Ispanijoje leidyklą „Castalia“ išleisti klasikinių tekstų seriją, kurios pirmuoju darbu tapo Ciplijauskaitės parengti de Góngoros sonetai. Tikėtina, kad šis asmuo Ciplijauskaitės veikloje atsirado per Llorénso ir Ferraterio Mora’os ryšius ar rekomendacijas. Blecua ne kartą kritikės minimas kaip pagrindinis žmogus, supažindinęs ją su ispanų literatūra. Dedikacija „José Manueliui Blecui ir jo begalinei kantrybei su klystančiais ispanistais“¹⁷ iškalbingai nurodo į Ciplijauskaitės ispanistiškojo kelio pradžią, nulėmusią susitikimą su ispanistikos legenda. Apie Blecua kalbama ir Ciplijauskaitės monografijos „Vienatvė ir šiuolaikinė ispanų poezija“ įžangoje: kaip teigė pati autorė, jis, ispanų Aukso amžiaus (1492–1659) poezijos specialistas, atvedęs prie ispanų poezijos ir išmokęs ją mylėti, buvo pagrindinis specifinio, suinteresuoto Ciplijauskaitės santykio su poezija formuotojas. Kritikė pasakojo apie beveik atsitiktinį pirmąjį susitikimą su Blecua: atostogaudama Prancūzijoje, nuvyko į Ispaniją pasižvalgyti ir vasaros kursų metu Chakoje (*Jaca*) dalyvavo seminare apie ispanų poeziją, palikusiame jai nepaprastą įspūdį, nors tuo metu vos ne vos suprato ispaniškai, nes Kanadoje studijavo prancūzų filologiją. „Prof. J. M. Blecua „užburdavo“ studentus, skaitydamas aptariamų poetų eilėraščius. Jis turėjo įtaigos dovaną ir į poeziją žiūrėjo kaip į gilų išgyvenimą.“¹⁸ Asmeniniame laiške Ciplijauskaitė liudijo: „Galiausiai man lieka pripažinti pačią didžiausią skolą profesoriui José Manueliui Blecua, kuris mane supažindino su ispanų poezijos „galerijomis/pasažais“ nuo pat pirmojo kontakto su tuo, kas ispaniškai, ir išmokė mane jausti bei mylėti

¹⁴ Informacija pateikta iš Gironos universiteto katalogo ir elektroninių įrašų: žiūrėta 2019 m. vasario 2 d., http://www.udg.edu/Fonsespecials/Dedicoriesdetall/tabid/12394/language/caES/Default.aspx?table=FED_Fmora&autor=Ciplijauskait%C3%A9%2C%20Birut%C3%A9.

¹⁵ Ciplijauskaite, Birute, *Los noventayochistas y la historia*. Madrid: Porrúa Turanzas, 1981, 173.

¹⁶ de Góngora, Luis, *Sonetos completos*, ed. B. Ciplijauskaitė. Madrid: Castalia, 1969, 1975, 1979, 1981, 1985, 1989.

¹⁷ Ibid., 1981, viršelis.

¹⁸ 2012 01 04 asmeninis B. Ciplijauskaitės laiškas A. Šimėnienei.

(poeziją – A. Š.), kaip ir Ispanijos žemę bei žmones <...>¹⁹. Akivaizdu, kad Ciplijauskaitė Blecua laiko svarbiausiu įkvėpėju imtis ispanistikos ir po devynerių studijų metų parengti pirmąjį mokslinį darbą vienu iš ispanų poezijoje tema. Be to, Blecua buvo vienas pagrindinių de Góngoros kūrybos tyrinėtojų ir specialistų, todėl dedikacija jam Ciplijauskaitės parengtame de Góngoros sonetų leidime atrodo kaip naujos ispanistės iniciacija kultūrinėje veikloje pagal antikinę tradiciją, kai nurodomi savi mokytojai.

Nors 1962 ir 1966 m. Ciplijauskaitė jau buvo publikavusi dvi monografijas apie poeziją, 1969 m. pasirodęs jos parengtas de Góngoros, laikomo vienu sudėtingiausių ispanakalbių poetų, sonetų leidimas yra itin svarus ir reikšmingas indėlis į ispanistiką ir tekstologiją: vien surinkti po skirtingas Europos bibliotekas ir archyvus išmėtytus poeto sonetus, aptarti, lyginti tekstologinius ir leidybos niuansus tuometinėje frankistinėje Ispanijoje buvo itin sudėtinga. Iki šiol tai yra pagrindinis de Góngoros poezijos leidimas Ispanijoje, sulaukęs jau 8 pakartotinių leidimų.

Artimas ryšys Ciplijauskaitę siejo su ispanų poetu Jorge Guillénu (1893–1984), priklausiusiu garsiajai 1927 m. poetų kartai²⁰. Guillénas, dar gyvendamas Ispanijoje, iki Pilietinio karo 1928 m. pradėjo publikuoti garsiajame fenomenologo Ortegos y Gasseto įsteigtame leidinyje „Vakarų žurnalas“. Emigracijos pradžioje Guillénas jau buvo žinomas poetas tiek Ispanijoje, tiek už jos ribų. Ciplijauskaitė teigė negalėjusi paaiškinti, kodėl ją taip traukė šio poeto kūryba, juo labiau niekur moksliniuose tekstuose nekalbėjo apie galimą asmeninio bendravimo įtaką. Vis dėlto vėliau ispanistė prisipažino, kad jai ypač patiko šio autoriaus nemenkstantis pozityvumas ir gyvenimo džiaugsmo bet kokiomis istorijos aplinkybėmis teigimas²¹. Kalbėti apie ilgą, beveik visą gyvenimą trukusią draugystę vis dar yra komplikuota, nes intensyvaus Ciplijauskaitės ir Guilléno, vieno svarbiausių XX a. ispanų poetų, susirašinėjimo 1954–1983 m. ženklai – laiškai literatūrologės valia buvo neprieinami ir saugomi Madisons Viskonsino universiteto bibliotekoje²² iki jos mirties. 2017 m. literatūrologi mirus, laiškai yra neskolinami, bet prieinami skaityti pačioje Madisons Viskonsino bibliotekoje. Šiame archyve yra ir Guilléno poezijos rinktinių „Pavasario išgelbėjimas“ bei „Mirtis tolumoje“²³ pirminiai rankraščiniai variantai, kurie vėliau

¹⁹ Ciplijauskaitė, Birutė, *La soledad y la poesía española contemporánea*. Madrid: Insula, 1962, 9.

²⁰ 1927 m. poetų karta yra svarbi ispanų literatūros priekario karta, susiformavusi itin veikiamą Ispanijos Aukso amžiaus, de Góngoros poetikos. Pagrindiniai jos kūrėjai: Pedro Salinasas, Jorge Guillénas, Gerardo Diego, Federico García Lorca, Rafaelis Albertis, Dámaso Alonso, Vicente'as Aleixandre'ė, Miguelis Hernándezas, Luisas Cernuda. Šią kartą vienija naujos poetinės kalbos, grynosios poezijos paieškos, tradicijos ir avangardo, ypač siurrealizmo, tendencijų suvienijimas, egzistencialistinės temos. Dauguma šių poetų buvo draugai ir puikiai pažinojo vienas kitą, kartu dirbo, vėliau, per Pilietinį karą, pasitraukę į JAV. Lorca, kūrybiškiausias šios kartos dramaturgas, poetas ir aktorius, dėl homoseksualumo buvo išniekintas ir nužudytas frankistinių grupuočių. D. Alonso – vienas iš idealistinės stiliistikos kūrėjų, literatūrologas ir poetas. Salinasas ir Guillénas tapo vienais geriausių Ciplijauskaitės draugų JAV.

²¹ Smail, Laura, „Oral History Interview: Birutė Ciplijauskaitė (0298), 1 of 4“, *Minds@UW*, University of Madison Wisconsin, žiūrėta 2019 m. kovo 9 d., <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/73846>. Kritikė teigė: „Nežinau, kodėl pradėjau tyrinėti Guilléną. Jis nėra mano mėgstamiausias poetas, bet taip išeina, kad apie jį daugiausiai parašiau. Jis buvo geriausias savo kartos Ispanijos poetas. Jis totaliai pozityvus. Jo poezija yra džiaugsmas. Jį skaitydami tampa laimingesni. Nemačiau asmeninės draugystės ir poezijos tyrimų.“

²² Įrašas apie šių laiškų archyvą Madisons Viskonsino bibliotekoje: „Correspondence with Birutė Ciplijauskaitė“, *University of Wisconsin-Madison Libraries*, žiūrėta 2019 m. sausio 10 d., <http://search.library.wisc.edu/catalog/ocm29998373>.

²³ „Salvación de la Primavera“, „Muerte a lo lejos“.

buvo išspausdinti „Giesmyno“²⁴ rinktinėje. Tai, kad autorius siuntė rankraštinius variantus Ciplijauskaitei, rodo neeilinį jų tarpusavio santykį ir pasitikėjimą. Iš pasiekiamos archyvinės medžiagos galima spręsti, kad susirašinėti jie pradėjo labai anksti, Ciplijauskaitei dar studijuojant prancūzų filologiją Kanadoje, ir tai darė beveik tris dešimtmečius. Išskirtinį susidomėjimą Guilléno kūryba rodo ne tik Ciplijauskaitės laiškų archyvas ir ilgametė draugystė, bet ir literatūrologės straipsniai bei studijos, skirti šiam poetui. Tokių tekstų yra nemažai: skyrius apie Guilléno poeziją „Jorge Guillénas ir vienatvės neigimas“ studijoje „Vienatvė ir šiuolaikinė ispanų poezija“ (1962)²⁵; išsamūs tyrinėjimai studijoje „Poetas ir poezija. Nuo Romantizmo prie socialinės poezijos“ (1966)²⁶; straipsnių rinktinė „Pilnatvės užduotis. Jorges Guilléno poezija“ (1973)²⁷; straipsniai, skirti Guillénui, straipsnių rinktinėje „Apie ženklus ir reikšmes. I. Žaidimai su avangardu: dvidešimt septintųjų kartos poetai“ (1999); elektroninių Madisono Viskonsino universiteto publikacijų rinktinė „Guilleniana“, kurią sudaro 19 Ciplijauskaitės straipsnių apie Guilléno poeziją²⁸, jos sudaryta poeto kūrybos rinktinė ir kritiniai straipsniai²⁹ bei pavieniai mokslinėje periodikoje pasirodę šios ispanistės straipsniai³⁰. Ryšius su Guillénu atskleidžia ir elektroninėje rinktinėje „Guilleniana“ esanti Ciplijauskaitės dedikacija: „Donui Jorgei, dėkodama už tiek pozityvios šviesos valandų“. Ryšius su šiuo autoriumi patvirtina „Įvadas į elektroninį leidimą“, kuriame teigiama:

„Ši knyga nebuvo nei sumanyta, nei struktūruota organiškai. Pirmoji dalis, publikuota kaip „Pilnatvės užduotis“ Meksike, išsibaigė jau prieš daugelį metų, o donas Jorge nuolat klausinėjo, ar ji negalėtų tapti prieinama skaitytojui Ispanijoje <...> sutarėme surinkti, kaip antrą dalį, visas esė apie Guilléną, parašytas per šiuos metus. <...> Jas jungianti gija yra susizavėjimas nenuilstančia autoriaus valia ir troškimas visiškai būti savimi.“³¹

²⁴ „Cántico“.

²⁵ „La soledad y la poesía española contemporánea“.

²⁶ Ciplijauskaite, Birute, *El poeta y la poesía. Del Romanticismo a la poesía social*. Madrid: Insula, 1966.

²⁷ Ciplijauskaite, Birute, *Deber de plenitud: la poesía de Jorge Guillén*. México: SepSetentas, 1973.

²⁸ Elektroninė straipsnių rinktinė „Guilleniana“, *Digital Collections*, žiūrėta 2018 m. spalio 10 d., <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/IbrAmerTxt.Spa0014>.

²⁹ *Jorge Guillén, el escritor y la crítica* de B. Ciplijauskaitė. Madrid: Taurus, 1975, 1985.

³⁰ „Tensión adverbial aúnya en la perfección del círculo guilleniano“, in *Homenaje a Jorge Guillén*, ed. J. Ruiz de Conde. Madrid: Insula, 1978, 103–120; „Prodigio de Murcia“, in *La claridad en el aire. Estudios sobre Jorge Guillén*, F. J. Díez de Revenga, M. de Paco. Murcia: Caja Murcia, 1994, 37–50; „Lectura de Polifemo en ‘Salvación de la primavera’ de Jorge Guillén“, in *Hommage à Robert Jammes*, ed. F. Cerdan, 1994, vol. I. Toulouse: PU du Mirail, 231–238; „Raíces castellanas de Cántico“, in *Jorge Guillén. El hombre y la obra*, eds. A. Piedra, J. Blasco Pascual. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1995, 41–55; „‘Mecánica celeste’: Jorge Guillén y Jaime Siles“, *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*, 1995, vol. IV. Madrid: Castalia, 153–159; „Atisbos de Góngora en Cántico“, in *Guillén at McGill: Essays for a Centenary Celebration*, ed. K. M. Sibbald. Ottawa: Dovehouse Editions, 1996, 39–57; „Un comentarista moderno: Jorge Guillén y su contexto“, in *Da Góngora a Góngora*, ed. G. Poggi. Pisa: Edizioni ETS, 1997, 253–269; „Jorge Guillén y Paul Valéry“, *Insula*, 1962, vol. 205 (Dec.), 1, 14; „Jorge Guillén y Paul Valéry, al despertar“, *Papeles de Son Armadans*, 1964, vol. XCIX (June), 267–294; „The Joy in Jorge Guillén“, *Books Abroad*, 1968, vol. 42, no. 1 (Winter), 28–32; „Jorge Guillén, confirmándose en la afirmación“, *Insula*, 1969, vol. 270 (May), 1, 14; „Dos poéticas en la corola de una margarita: Miguel de Unamuno y Jorge Guillén“, *La Torre*, 1987, vol. 2, 175–185; „La excursión a Sevilla vista a través de los ojos de Jorge Guillén“, *Palabras del 27*, 1990, vol. 4, 32–33 ir kt. (pabraukimai žymi kito leidinio pavadinimą arba naudotą pasvirąjį šriftą).

³¹ Elektroninė straipsnių rinktinė „Guilleniana“, *Digital Collections*, žiūrėta 2019 m. vasario 3 d., <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/IbrAmerTxt/IbrAmerTxt-idx?type=HTML&rgn=div1&byte=8227083>.

Įvadinis žodis rodo, kad net 2003 m. Ispanijoje tebeįaučiamas Ciplijauskaitės kritinių tekstų poreikis liudija kritikės darbų ir vertinimų svarbą ispanistikos srityje. Dar viena reikšminga detalė yra išanginio žodžio antroje dalyje, kurioje Ciplijauskaitė teigia: „šia publikacija švenčiu savo auksines vestuves su ispanų literatūra“, su kuria pažintį ji pradėjusi 1953 m. Saragosos (*Zaragoza*) universiteto rengiamuose Chakos vasaros kursuose. Frazė „vestuvės su ispanų literatūra“ ne tik yra ilgamečio darbo šioje srityje metafora, bet ir žymi religinę konotaciją bei savotišką ryšį su asmeniniu gyvenimu – ilgamete veikla Atėtininkų organizacijoje³². Kritikės santykis su poetu atsiskleidžia ir lietuviškai parašytame tekste, publikuotame „Literatūros eskizuose“. Ciplijauskaitė įvardijo jį kaip pozityviausią ir optimistiškiausią XX a. poetą, išryškino jo nuoširdumą ir kuklumą, – tai jai atrodo svarbūs poezijoje atsiskleidžiantys žmogiškumo matmenys: „Turbūt nėra kito poeto šiame šimt-metyje, kuris taip dažnai ir taip nuoširdžiai sušuktų „ačiū!“. Jame nėra arogancijos: kaip kiekviena tikrai didelė asmenybė, jis pilnas kuklumo. Tai atsispindi jo eilėraščių struktūroje: dažnai „aš“ pasirodo tik pabaigoje“³³.

Ciplijauskaitės aplinkose veikė ir kiti tuo metu garsūs ispanistai: antai jos pasirinkimą dirbti Madisono Viskonsino universitete nulėmė ne tik tai, kad jos pačios motina gyveno Čikagoje, bet ir tai, kad jame dirbo ispanų Pilietinio karo egziliantas Sánchezas Barbudo. Apie tai Ciplijauskaitė pasakojo savo straipsnyje „Doctor Mirabilis“³⁴. Pristatydama garsų jį literatūrologą, kritikė negailėjo tikslų ir nuoširdžių žodžių, kuriais perteikė akivaizdų susižavėjimą:

1980 metais Antonio Sánchezui Barbudo išėjus į pensiją, universiteto spauda aptiko įdomų faktą iš jo ilgos karjeros ir susižavėjusi bei nepatikli jį minėjo: 1946 metais jis atvyko į universitetą be daktaro vardo, o po dvidešimties metų jau buvo gavęs reikšmingiausią apdovanojimą – *Vilas* katedrą, suteiktą tik dešimčiai iš dviejų tūkstančių universiteto profesorių. Įsitikinęs, kad popiergalis su septyniais antspaudais rankoje visiškai nėra būtinybė geram profesoriui, jis į universiteto istoriją patenka kaip daugiau nei dvidešimties disertacijų vadovas, o jo kritikos darbai tebeįeina į privalomų skaitinių sąrašus.

Jį pirmąjį sutikau atvykusi į darbo pokalbį Madisone. Iš tiesų tas žinojimas, kad jis ten buvo docentu, mane, ką tik baigusią doktorantūros studijas, motyvavo pateikti prašymą. Pasakiau sau: „Jei Sánchezas Barbudo gali išverti gyvendamas mažame miestelyje, pasimetusiame Vidurio Vakarų lygumose, tai ne toks jau blogas tas universitetas“. <...> Taip, vis dar girdžiu vieną iš pirmųjų Sánchezo Barbudo man užduotų klausimų stotyje, jam atvykus manęs pasitikti: „Ar jūs bijote susidurti su studentais?“ Ne, kai kas nors ką tik baigė studijas ir niekada neturėjo vesti paskaitų, neturi jokios baimės. <...> Niekados neišdrįsau jo paprašyti leisti apsilankyti jo paskaitose. Studentai, kurie užsirašydavo į jo kursus, žinojo, kad jiems literatūra

³² Ciplijauskaitė aktyviai prisidėjo atkuriant Lietuvių katalikų mokslo akademiją ir įsitraukė į jos veiklą, pavyzdžiui, 1985 m. įsteigė stipendiją savo motinos garbei istorijos tyrimus atliekantiems asmenims, taip pat tėvo vardo stipendiją medicinos studentams, savo pačios vardo stipendiją Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) studentams. „Atkūrimas“, *Lietuvių katalikų mokslo akademija*, žiūrėta 2019 m. sausio 11 d., <http://www.lkma.lt/index.php?id=52>. Ciplijauskaitė prisidėjo ir prie lietuvių išeivijoje veikiančio „Lietuvių fondo“ veiklos, buvo jo rėmėja. „2012 metų Lietuvių fondo veiklos ataskaita / 2012 Annual Report of the Lithuanian Foundation. Liepsna 2013“, *Lithuanian Foundation*, žiūrėta 2019 m. sausio 11 d., http://www.lithuanianfoundation.org/wp-content/uploads/2013/05/Ataskaita_2012_Liepsna_2013_web.pdf.

³³ Ciplijauskaitė, Birutė, *Literatūros eskizai*. Vilnius-Kaunas: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 1992, 253.

³⁴ Ciplijauskaite, Birute, „Doctor Mirabilis“, *Anthropos*, 1993, n. 149 (noviembre), 71–72.

bus pateikiama ne kaip medžiaga naujam mokslui vystyti, o kaip išgyvenimas: kad jo aiškinimuose niekada nevyraus moderniausios teorijos, o bus gilinamasi į pačius (literatūros) tekstus. Daug dėmesio tekstui, geras filosofijos ir konteksto išmanymas ir – pirmyn! – išgyventi, intuityviai jausti, diskutuoti apie tai, kas buvo skaitoma. <...> Jauniems dėstytojams būdavo tikra šventė, jei atsirasdavo proga praleisti valandėlę kitą jo draugijoje. Draugų susitikimuose <...> jis dažnai imdavo kalbėti pirmas, bet ne dėl to, kad norėtų dominuoti, tiesiog dėl to, kad turėjo tiek daug ko papasakoti, ir mes visi atidžiai klausydavomės. Visuomet buvo jaučiama demokratijos dvasia <...> Pakakdavo jam prasižioti, ir išnykdavo Madisonas, jo tokia amerikietiška atmosfera, ir visi persikeldavome į Ispaniją <...>³⁵

Ši ilga citata iš Ciplijauskaitės straipsnio apie Sánchezą Barbudo rodo jos integraciją į universiteto akademinę bendruomenę ir patirtą ispanistikos legendos įtaką. Sánchezas Barbudo ne tik gyveno ir dirbo tremtyje kaip Pilietinio karo egziliantas, bet ir veikė visų JAV mastu, pasirinkęs atokesnį Madisono Viskonsino universitetą.

Svarbios intelektualinių aplinkų detalės – Ciplijauskaitės pasirinkti publikuoti mokslo ir kultūros žurnalai (ypač 1962–1972 m., frankistinės diktatūros Ispanijoje paskutinįjį dešimtmetį), kurie išsiskyrė liberalumu ir pateikė nemažai biografinės, intelektualinius ryšius atskleidžiančios informacijos: „Papeles de Son Armadans“ („Son Armadans tekstai“), „Ínsula“, „Revista moderna de hispanística“ („Modernus ispanistikos žurnalas“), „Río Piedras“ („Upė Pjedoras“). Svarbu adekvačiai, ypač iš tuometinės istorinės politinės situacijos perspektyvos, suvokti šių leidinių statusą Ispanijos ir Pietų Amerikos kultūros erdvėje. Ispanijoje leistas žurnalas „Papeles de Son Armadans“, kurį 1956 m. įkūrė Nobelio premijos laureatas rašytojas Camilo José Cela iš kritinio poreikio „<...> priešintis režimo publikacijoms“, tapo gija atkurti ryšius su išeivijon pasitraukusiais ispanų rašytojais ir intelektualais. Per šį žurnalą buvo galima egzilio intelektualinės minties sklaida, politinis pasipriešinimas režimui. „Papeles de Son Armadans“ gyvavo be valstybės paramos ir buvo vienas drąsiausių tuometės Ispanijos periodikos kontekste³⁶. Žurnalas „Ínsula“ buvo žinomas ne tik kaip arti- mai bendradarbiaujantis su išeivija, bet ir kaip publikuojantis daug egzilin nepasitraukusių kūrėjų tekstų³⁷ (pradėtas leisti 1946 m.). Ta pati leidykla – „Ínsula“ – Madride publikavo ir pirmąsias Ciplijauskaitės studijas „Vienatvė ir šiuolaikinė ispanų poezija“ (1962) ir „Poetas ir poezija. Nuo romantizmo prie socialinės poezijos“ (1966). „Revista moderna de hispanística“, kuriame ne vieną darbą publikavo Ciplijauskaitė, – prestižinis JAV

³⁵ Ibid.

³⁶ Laisvesnės minties proveržis matyti ir žurnale „Praxis“, kuris buvo uždarytas išleisus vos penkis numerius (1961 m.). Valstybės institucijos rėmė ir skatino leidybą tokių leidinių kaip „Estafeta Literaria“ („Literatūrinė estafetė“) ir „Poesía Española“ („Ispanų poezija“), kuriuose buvo laikomasi cenzūros priesakų. Reikia prisiminti, kad Ispanija išgyveno kultūros vakuumą: nuo 1939 iki pat 1948 m. šalies sienos buvo uždarytos, nieko neįsileista iš užsienio. Telkiamasi prie „nacionalinių“ teisingų, katalikišką moralę postuluojančių menininkų, ribojami, smarkiai cenzūruojami vertimai, literatūros leidyba, kinas, teatras, menksta literatūrinė kultūra, t. y. vis mažiau publikuojama ispanakalbių autorių kūrinii, nes daugelis įsibaiminę rašyti. Kaip rašė Juanas Ignacio Ferrerasas knygoje „Šiuolaikinio ispanų romano tendencijos 1931–1969“ (*Tendencias de la novela española actual 1931–1969*. Paris: Ediciones hispanoamericanas, 1970), „Po karo yra tikra dykuma, reikėtų grįžti į pirmąjį XIX a. trisdešimtmetį, kad rastume tiek tuštumos <...>“ (p. 71). Resina, Joan Ramón, „Papeles de Son Armadans, revista literaria de Postguerra“, *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, 1987, vol. 12, no. 1 (Otoño), 71.

³⁷ *Analogías en el arte, la literatura y el pensamiento del exilio español de 1939*, ed. M. Cabañas Bravo, D. Fernández Martínez. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2010, 192.

ispanistikos periodinis leidinys, rengiamas Kolumbijos universiteto. Puerto Riko universiteto socialinių mokslų žurnalas „Río Piedras“ yra antrasis seniausias periodinis mokslo leidinys Pietų Amerikoje, pradėjęs ir tebevystantis tarpdisciplininius tyrimus³⁸.

Aptartų kelių ispanakalbių asmenybių įtaka Ciplijauskaitės tyrinėjimams, jos bičiulystės ir pasirinkimai mokslo kelyje parodo tik keletą lietuvių išeivijos sandūrų su ispanų išeivija aspektų. Tokių susitikimų būta daugiau: dokumentuoti lietuvių išeivių susitikimai ir bendradarbiavimas su estų ispanistu Ivaru Ivasku³⁹, ypač dirbujantis žurnalui „World Literature Today“ parengti, ispanistų Gaučio, Stelingio, Goštauto akademinės aplinkos ir darbai.

Lituanistiniai Birutės Ciplijauskaitės kontekstai

Kalbėti apie lituanistinius Ciplijauskaitės kontekstus, nors atrodytų keista, gerokai sudėtingiau nei apie JAV ir ispanistines aplinkas. Nėra išlikę nei daug liudijimų, nei dokumentų, galinčių patvirtinti arba neigti jos draugystes, bendradarbiavimą. Šiek tiek jos susirašinėjimų su lietuvių kilmės mokslininkais, kūrėjais esama Čikagos Lituanistinių studijų ir tyrimo centro archyve (LTSC): jame saugomi laiškai Vilniaus universiteto docentei lituanistei Daliai Čiočytei, laiškai rašytojai Vidmantei Jasukaitytei verčiant jos romaną „Stebuklinga patvorių žolė“ į ispanų kalbą, susirašinėjimas su Aušrine Jonikaite, Bronislova Jacevičiūte (Janinos Degutytės autorių teisių paveldėtoja), poete Birute Pūkelevičiūte dėl poezijos vertimų ir publikavimo. Kiti laiškai susiję daugiausia su administraciniais klausimais, skiriant Ciplijauskaitės įsteigtą stipendiją Vytauto Didžiojo universiteto studentams, besimokantiems ispanų kalbos, taip pat Elenos Ciplijauskienės stipendiją istorijos doktorantui (iš bibliografinių aprašų matyti, kad šias stipendijas gavo Mindaugas Paknys, Irena Vaišvilaitė, Ričardas Totoraitis ir kt.). Taip pat išskiriama grupė laiškų, susijusių su „įvairiomis institucijomis lituanistiniais klausimais“: joje aptiktas susirašinėjimas su Valentinu Sventicku, Ramūnu Klimu, Broniumi Vaškeliu. Paminėtina, kad ten pat yra laiškas iš Vilniaus universiteto (1979 05 07), kuriame L. Miliauskienė teigia, kad Ciplijauskaitei nėra jokių galimybių atvykti į universitetą skaityti paskaitų. Ši iškalbinga detalė parodo, kaip sudėtinga būdavo išeivijos lietuviams patekti į mokslo institucijas tiek sovietmečiu, tiek pirmąjį atkurtosios Nepriklausomybės dešimtmetį. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad susirašinėjimas lietuvių kalba tebuvęs formalus, susijęs su administraciniais klausimais.

Pabandžius rasti gyvų asmenų liudijimų, tik keli žmonės atsiliepė į užklausas apie kontaktą su Ciplijauskaite. Iš savo kartos išeivių vienintelė Kelertienė paliudijo buvusi jos bičiulė ir bendravusi artimiau. Skrupskelytė teigė tik keletą kartų susitikusi su Ciplijauskaite konferencijose. Truputį geriau ispanistę pažinojo gerokai jaunesnis už 1944 m. kartos egziliantus Goštautas, dirbęs ispanistikos srityje ir kai kur susidurdavęs su šia literatūrologe, tačiau jo pasakojimai beveik visiškai nedatuoti. Anot Madisono Viskonsino lietuvių

³⁸ *Sistema Regional de Información en Línea para Revistas Científicas de América Latina, el Caribe, España y Portugal/ Latindex*, žiūrėta 2019 m. vasario 10 d., <https://www.latindex.org/latindex/Solar/Busqueda>.

³⁹ Ivasko susirašinėjimas su Ciplijauskaitės draugu poetu Guillėnu, apie kurį pastarasis jai ne kartą užsiminė laiškuose, išsiplėtė iki daugiau nei 300 Guillėno ir Ivasko laiškų, kurių kol kas publikuota tik 17: Ivask, Ivar, „Algunas cartas de Jorge Guillén a Ivar Ivask (1952–1983)“, in *Documentos A/2*, num. 2. Anthropos: Barcelona, 1991, 160–165.

bendruomenės pirmininko dr. Gedimino Vidugirio, Ciplijauskaitė visada aktyviai dalyvavo Madisono lietuvių bendruomenės renginiuose. Tad „gyvų liudijimų“ medžiaga Ciplijauskaitės atveju nelabai iškalbinga.

Maironio lietuvių literatūros muziejuje esama Ciplijauskaitės laiškų lietuvių išeivijos rašytojams, kultūros veikėjams, kuriuose truputėlį aiškiau atsiskleidžia jos lietuviškieji kontaktai, ryšiai ir apskritai asmeninio gyvenimo perspektyvos. Šis archyvas parodo platų kritikės susirašinėjimų mastą, ir juos dar tik pradėdama tyrinėti. Šio archyvo medžiaga atskleidžia, kad Ciplijauskaitė labai daug laiko ir pastangų skyrė lietuvių literatūros vertimams ir sklaidai užsienyje: visa tai vyko asmenine jos iniciatyva. Įdomu tai, kad lietuviškame archyve labiau išryškėja Ciplijauskaitės kasdienybės, vidinių jausenų, išgyvenimų niuansai, aiškiau jaučiamas kalbos bangavimas, susijęs su emocijomis, taip pat matyti suinteresuotumas poezijos ir lietuvių literatūros apskritai sklaida užsienyje, jos kaip vertėjos keliai ir klystkeliai.

Štai viename naujausių, 2007 m., laiške Liūnei Sutemai⁴⁰ Ciplijauskaitė rašė:

„Miela Liūne Sutema,

Nežinau, kaip išreikšti Jums savo džiaugsmą už „Tebūnie“. Prisėdau, ir nepaleidau iš rankų, kol neužbaigiau. Ir džiaugiausi, kad kai kurie eilėraščiai jau prieinami draugams ispanų ir italų kalba. Jie pradeda tikėti mano tvirtinimu, kad ir mažoj šalyj yra didelių poetų. Man Jūsų poezija labai artima. Pats pirmasis eilėštis nusako mano Kūčias: užsikuriu židinį, ir jaučiu, kaip liepsnos šiluma pritraukia vėles tų, kurie man brangūs. Ir nėra liūdna. <...> Ačiū už tai, kad rašote.“

Iš trumpo laiškelio atsiskleidžia labai daug: tiek asmeninis Ciplijauskaitės susidomėjimas poezija, jos raida ir noras, kad lietuvių autorių tekstai taptų pasiekiami užsienyje, tiek jos asmeninio gyvenimo perspektyvos, kuklus, neištaigingas kasdienybės peizažas. Visiška askezė, poezija ir darbas – tokios šiame laiške pasirodo lietuvių išeivės gyvenimo dominantės, kurias patvirtina ir kiti susirašinėjimai. Pavyzdžiui, laiške Alei Santvarienei⁴¹ Ciplijauskaitė teigė: „<...> Turiu prisipažinti, kad su lietuviais čia neturiu jokio ryšio. <...> Ir mano draugai miršta vienas po kito. Labiau jaučiasi tuštuma. Ją tik darbu sugebu užpildyt.“, taip pat kitame laiške: „<...> Gaila man girdėti, kad taip kenčiat nuo vienvietės. Bet galvoju, kad tai pagrindinė žmogaus dalis. Tik vieniems lemta jos ilgiau išvengti, kitiems trumpiau“⁴². Taigi vienvietė, savotiška intelektualinė izoliacija, apie kurią niekur neužsimenama ispanistinėje Ciplijauskaitės korespondencijoje, lituanistiniuose susirašinėjimuose atskleidžia nemenką dilemą: vidinė Ciplijauskaitės tremtis tremtyje ir jos keliama iššūkių, darbu užpildoma egzistencinė vienu- ma visiškai atitinka olandų ispanisto ir išeivijos tyrinėtojo Faberio nurodytas „giliai įsisąmonintos kultūrinės atskirties“ ir „susitelkimo į intelektualinį darbą“ koncepcijas.

Kitame laiške Ciplijauskaitė liudijo vis dėlto turėjusi keletą lietuviškų kontaktų, kurių pagrindinis buvo su Gaučiu: „<...> Taip, p. Gaučio man labai trūksta: jis buvo mano vi- nintelis lietuviškas kontaktas čia. Deja, niekad neturėdama laiko, viską darydama

⁴⁰ 2007 02 07 B. Ciplijauskaitės laiškas Liūnei Sutemai, MLLM, b. 187 27 ER2.

⁴¹ 1996 02 25 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, Maironio lietuvių literatūros muziejus (toliau – MLLM), b. GEK 116130, p. 1.

⁴² 1995 02 12 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, MLLM, b. GEK 116129, p. 2.

galvotrūkčiais, neužtektinai jį mačiau. Net ir telefonu pakalbėti neišeidavo. O kiekvienas susitikimas su juo būdavo toks malonus ir praturtinantis. Tokios aukštos kultūros žmogus, toks taurus, ir kartu toks paprastas. <...>⁴³

Lituanistinis interesas nesumenko ir Ciplijauskaitei išėjus į pensiją, nors, atrodo, kritiškai darbų netrūko ir JAV bei Ispanijoje: savo susirašinėjimus su ispanų poetais atidavusi Madisono Viskonsino bibliotekai, ji pati juos katalogavo ir tvarkė, vėliau ėmėsi sudaryti, anotuoti, transliteruoti George'o L. Mosse'o archyvą, neįkainojamai vertingą tiriant nacių koncentracijos stovyklų istoriją:

„Trumpam nuvyksiu šią vasarą į LKMA suvažiavimą, tai gal aiškiau pasimatys. Kyla nauji rašytojai, nori būti daugelis labai „modernūs“, bet nepatraukia dėmesio. Didelį įspūdį daro Vanda Juknaitė. Gal išėjus į pensiją galėsiu geriau susipažinti su tuo, kas ten rašoma, bet iki mūsų bibliotekos neateina.“⁴⁴

Labai svarbi savivertės ir egzilinės tapatybės savivokos detalė išryškėja 1998 m. laiške Santvarienei, kuriame Ciplijauskaitė teigia mažai ką per gyvenimą nuveikusi⁴⁵:

„<...> Man vis nepasiseka išsilaisvinti nuo darbų. Žinoma, tai mano pačios kaltė – kai pakviečia kur nors, atrodo įdomu, bet kai reikia paskaitą paruošti, tada jau gailiuosi. Išvargau ir vėl, ir jau pradedu jaustis labai „atgyvenus“. Paskutinis išvažiavimas buvo į rytų pakrantę: Philadelphia ir Bryn Mawr. Vieną vakarą susirinkom buvęs mano profesorius, aš, buvęs geriausias mano studentas, ir jau su juo disertaciją parašęs jaunas profesorius. Tada labai aiškiai pasimatė, kiek man metų. Graudus buvo tas apsilankymas Bryn Mawr: kai ten ruošiau doktoratą, gyvenimas atrodė daug žadantis, ir viskas įmanoma. O per jį taip nedaug padaryta, ir taip užsibūta ne skatinančioj, o migdančioj aplinkoj. Net apsiverkiau.“

Toks savęs nevertinimas Ciplijauskaitės tekstuose ispanų kalba pasirodo kiek kitaip: ji savo studijas įvardija kaip „pasvarstymus“, „keletą pastebėjimų“ ir pan., tarsi kuklinasi dėl savo didelės apimties tyrimų išvadų.

Ciplijauskaitė visada jaučiasi dėkinga ir įsipareigojusi – tiek lietuviškumui, tiek savo mokytojams, tiek nenuilstamam darbui. Šios literatūrologės artimą santykį su savaip suprantamu lietuviškumu, lietuviška mąstysena, gimtosios kalbos kaip būdo pažinti prigimtinių būti suvokimą atskleidžia padėka ir sveikinimas, skirtas jos literatūros mokytojui Alfonsui Nykai-Niliūnui praėjus net 40-čiai metų nuo literatūros pamokų Vokietijos gimnazijoje:

„Mielas Mokytojau,

beieškodama (neįskaitoma – A. Š.) datos užtikau LE kitą datą, nurodančią, kad Jus reikėtų pasveikinti neeilinio gimtadienio proga. Tas man suteikia galimybę Jums už daug ką padėkoti: ne tik už Jūsų poeziją, bet ir už nepamirštas pamokas Tiubingeno gimnazijoje, kurių kiekviena atverdavo duris į visai kitus pasaulius ir parodydavo ne ką reikia skaityti, bet kaip skaityti.

⁴³ 1992 08 27 laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, MLLM, b. GEK 116120.

⁴⁴ 1996 ... laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, MLLM, b. GEK 116132.

⁴⁵ 1998 12 16 laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, MLLM, b. GEK 116138.

Paskutinių savaitių bėgyje (neįskaitoma – A. Š.) mėgaujuosi „Dienoraščio fragmentais“, prie kurių tik dabar priėjau. Tai nuostabi knyga, kuri visiškai užvaldo dėmesį ir sukelia padėkos jausmą, įrodydama, jog ir tarp lietuvių esama labai aukštos kultūros, giliai mąstančių žmonių.

Kiekviena problema joje įgauna naują atspalvį. Jos dovana: tiek beskaitant apie sapnuojamus Nemeikščius, pati pradėjau sapnuoti brangius žmones ir vietas iš senų laikų.

Teatneša Jums sekantieji metai vidinės ramybės ir neišsenkančio kūrybinio džiaugsmo.

Su padėka – BC⁴⁶

Vietoje išvadų

Šiame trumpame apžvalginiame straipsnyje yra nubrėžtos kelios idėjinės lietuvių Antrojo pasaulinio karo ir Ispanijos Pilietinio karo išeivių istorinių, kultūrinių, egzistencinių patirčių paralelės, leidžiančios svarstyti apie egzilinės tapatybės transformacijas, panašumus ir skirtumus lietuvių ir ispanų išeivijoje bei intelektualinių aplinkų poveikį. Konkrečiau apžvelgiamas vienas lietuvių išeivijos sąlyčio su ispanų išeivija pavyzdys – Ciplijauskaitės asmenybė, dėmesį sutelkiant ne į jos kritinį palikimą, o į išgyventas ispanistikos ir lituanistikos intelektualines aplinkas JAV. Atskleidžiamas artimas bendravimas su ispanų išeiviu poetu Guillėnu, mokslininku Sánchezu Barbudo, lietuviais išeiviais Gaučiu, Ale ir Stasiu Santvarais, Nyka-Niliūnu.

Faberio išskirti egzilinės tapatybės bruožai – marginalumas, ribų peržengimas, tapatybės konfliktai, hibridiškumas – įvairiais aspektais skleidžiasi apžvelgiant Ciplijauskaitės intelektualines aplinkas, susirašinėjimus. Egzilis nepasiduoda klasikiniam istorizavimui, nes, anot Rossana'os Cassigoli⁴⁷, neįmanoma užverti natūraliojo ciklo su ištakomis, kilme, jis neturi pabaigos. Be to, daugelis egziliantų jaučia didelę spragą tarp oficialiosios išeivijos istorijos, jos formavimo judesių, institucijų nuostatų ir jaunesniųjų tyrėjų atotrūkio bei patirčių neatitikties, kitoniškumo. Todėl išeivių pasirinktos akademinio, mokslinio, intelektualinio darbo kryptys galėtų būti aiškinamos siekiu vienaip ar kitaip įsišaknyti ir kurti prasmę ne gimtojoje žemėje bei perteikti savus, asmenine patirtimi išgyventus išeivijos istorijos, patirties aiškinimo mechanizmus. Iš ispanakalbių aplinkų apžvalgos aiškėja tendencija susitelkti į intelektualinę veiklą, „prasmės net ir gyvenant svetur“ paieškas, o keli lietuviški susirašinėjimai atskleidžia visai kitokią Ciplijauskaitės asmenybę: ji daug nuoširdesnė (tai sietina ir su adresatu, kam rašomi laišškai), pažeidžiamesnė, vis besidominti lituanistika, tarsi besijaučianti jai skolinga, įsipareigojusi, tačiau drauge vieniša, patirianti egzilinės tapatybės transformacijas, gyvenanti savotiškoje tremtyje išeivijoje, neužmezganti artimų santykių su lietuvių išeiviais, išskyrus Gaučį ir Santvarų šeimą, kuriai ir skirti daugelis jos laiškų.

⁴⁶ 2004 07 06 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Nykai-Niliūnui, S. Santvaro fondas, MLLM, b. 107 830, ER2 238 25.

⁴⁷ Cassigoli, Rossana, *El exilio como síntoma, literatura y fuentes*. Santiago de Chile: UNAM – Metales Pesados, 2016.

Literatūra

- 1992 08 27 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, MLLM, b. GEK 116120.
1995 02 12 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Santvarienei, MLLM, b. GEK 116129.
1996 ... B. Ciplijauskaitės laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, MLLM, b. GEK 116132.
1996 02 25 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Santvarienei, MLLM, b. GEK 116130.
1998 12 16 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Santvarienei, S. Santvaro fondas, MLLM, b. GEK 116138.
2004 07 06 B. Ciplijauskaitės laiškas A. Nykai-Niliūnui, MLLM, b. 107 830, ER2 238 25.
2007 02 07 B. Ciplijauskaitės laiškas Liūnei Sutemai, MLLM, b. 187 27 ER2.
2012 01 04 asmeninis B. Ciplijauskaitės laiškas A. Šimėnieniui.
2013 10 30 asmeninis V. Kelertienės laiškas A. Šimėnieniui.

Analogías en el arte, la literatura y el pensamiento del exilio español de 1939, ed. M. Cabañas Bravo, D. Fernández Martínez. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2010.

Baublys, Kastytis, „Tarp dviejų kultūrų“, in *Metmenų laisvieji svarstymai*, sud. V. Gasiliūnas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.

Blanco Aguinaga, Carlos, „Max Aub y la cultura internacional del exilio republicano“, in *Homenaje a Max Aub*, ed. J. Valendry, G. Rojo. México: Colegio de México, 2005.

Cassigoli, Rossana, *El exilio como síntoma, literatura y fuentes*. Santiago de Chile: UNAM – Metales Pesados, 2016.

Ciplijauskaite, Birute, „Atisbos de Góngora en Cántico“, in *Guillén at McGill: Essays for a Centenary Celebration*, ed. K. M. Sibbald. Ottawa: Dovehouse Editions, 1996.

Ciplijauskaite, Birute, *Deber de plenitud: la poesía de Jorge Guillén*. México: SepSetentas, 1973.

Ciplijauskaite, Birute, „Doctor Mirabilis“, *Anthropos*, 1993, vol. 149 (noviembre).

Ciplijauskaite, Birute, „Dos poéticas en la corola de una margarita: Miguel de Unamuno y Jorge Guillén“, *La Torre*, 1987, vol. 2.

Ciplijauskaite, Birute, *El poeta y la poesía. Del Romanticismo a la poesía social*. Madrid: Insula, 1966.

Ciplijauskaite, Birute, „Jorge Guillén y Paul Valéry“, *Insula*, 1962, vol. 205 (Dec.), 1, 14.

Ciplijauskaitė, Birutė, „Jorge Guillén y Paul Valéry, al despertar“, *Papeles de Son Armadans*, 1964, vol. XCIX (June).

Ciplijauskaite, Birute, „Jorge Guillén, confirmándose en la afirmación“, *Insula*, 1969, vol. 270 (May).

Ciplijauskaitė, Birutė, „La excursión a Sevilla vista a través de los ojos de Jorge Guillén“, *Palabras del 27*, 1990, vol. 4, 32–33.

Ciplijauskaite, Birute, *La soledad y la poesía española contemporánea*. Madrid: Insula, 1962.

Ciplijauskaite, Birute, „Lectura de Polifemo en ‘Salvación de la primavera’ de Jorge Guillén“, in *Hommage à Robert Jammes*, ed. F. Cerdan, 1994, vol. I. Toulouse: PU du Mirail, 231–238.

Ciplijauskaitė, Birutė, *Literatūros eskizai*. Vilnius-Kaunas: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 1992.

Ciplijauskaite, Birute, *Los noventayochistas y la historia*. Madrid: Porrúa Turanzas, 1981.

Ciplijauskaite, Birute, „‘Mecánica celeste’: Jorge Guillén y Jaime Siles“, in *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*, 1995, vol. IV. Madrid: Castalia, 153–159.

Ciplijauskaite, Birute, „Prodigio de Murcia“, in *La claridad en el aire. Estudios sobre Jorge Guillén*, eds. F. J. Díez de Revenga, M. de Paco. Murcia: Caja Murcia, 1994, 37–50.

- Ciplijauskaite, Birute, „Raíces castellanas de Cántico“, in *Jorge Guillén. El hombre y la obra*, eds. A. Piedra, J. Blasco Pascual. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1995, 41–55.
- Ciplijauskaitė, Birutė, „Salinas ‘el atento’“, in *Boletín de la Fundación Federico García Lorca*, 1988, n. 3 (junio), 31.
- Ciplijauskaite, Birute, „Tensión adverbial aúnya en la perfección del círculo guilleniano“, in *Homenaje a Jorge Guillén*, ed. J. Ruiz de Conde. Madrid: Insula, 1978, 103–120.
- Ciplijauskaite, Birute, „The Joy in Jorge Guillén“, *Books Abroad*, 1968, vol. 42, no. 1 (Winter).
- Ciplijauskaite, Birute, „Un comentarista moderno: Jorge Guillén y su contexto“, in *Da Góngora a Góngora*, ed. G. Poggi. Pisa: Edizioni ETS, 1997.
- Faber, Sebastiaan, „The Privilege of Pain: The Exile as Ethical Model in Max Aub, Francisco Ayala, and Edward Said“, *Journal of the Interdisciplinary Crossroads*, 2006, vol. 3, no. 1. Singapore: Spectrum Press.
- Faber, Sebastiaan and Martínez-Carazo, Cristina, „Problemas y paradojas del exilio español en Estados Unidos“, in *Contra el olvido. El exilio español en Estados Unidos*, ed. S. Faber, C. Martínez-Carazo. Madrid: Biblioteca Benjamin Franklin, Universidad de Alcalá de Henares, 2009.
- de Góngora, Luis, „Sonetos completos“, ed. B. Ciplijauskaitė. Madrid: Castalia, 1969, 1975, 1979, 1981, 1985, 1989.
- „Guilleniana“, *Digital Collections*, žiūrėta 2018 m. spalio 10 d., <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/IbrAmerTxt.Spa0014>.
- Ivask, Ivar, „Algunas cartas de Jorge Guillén a Ivar Ivask (1952–1983)“, in *Documentos A/2*, num. 2. Anthropos: Barcelona, 1991.
- Jorge Guillén*, el escritor y la crítica B. Ciplijauskaite. Madrid: Taurus, 1975, 1985.
- Kabelka, Gintaras, „Filosofijos idėjų istorija Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 23 (1, 2012). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija.
- Kolevinskienė, Žydronė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21, 2016). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas.
- Ramón Resina, Joan, „Papeles de Son Armadans, revista literaria de Postguerra“, *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, 1987, vol. 12, no. 1 (Otoño).
- Smail, Laura, „Oral History Interview: Birutė Ciplijauskaitė (0298), 1 of 4“, *Minds@UW*, University of Madison Wisconsin, žiūrėta 2019 m. kovo 9 d., <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/73846>.
- Smail, Laura, „Oral History Interview: Birutė Ciplijauskaitė (0298), 2 of 4“, *Minds@UW*, University of Madison Wisconsin, žiūrėta 2019 m. vasario 2 d., <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/73846>.
- Sistema Regional de Información en Línea para Revistas Científicas de América Latina, el Caribe, España y Portugal/Latindex*, žiūrėta 2019 m. vasario 10 d., <http://www.latindex.unam.mx/buscador/ficRev.html?folio=4079>.

INTELLECTUAL ENVIRONMENTS IN THE LITHUANIAN DIASPORA: THE CASE OF BIRUTĖ CIPLIAUSKAITĖ

Summary. The article discusses the intellectual environments that took shape in the Lithuanian emigration and the presuppositions and methodological approaches that their investigation requires. Primary attention is paid to Birutė Cipliauskaitė, a Lithuanian **émigré scholar specializing in Spanish culture**. **Her academic and scholarly environments were** closely related to the Spanish diaspora spawned by the civil war in Spain. There are several dimensions of interaction in play here: the largest field of influence by the Lithuanian and Spanish diaspora is common to both – the American academic circles; common issues regarding the formation of an identity in exile by the Lithuanian and Spanish diasporas; the emergence of a tendency to split between separatists versus groups (who did what in this framework, and how did this enrich the common creative and scholarly context; the essentialism (looking for the essence) characteristic of both Lithuanians and Spaniards, the inner conflict with the politics of dehumanization carried out by the United States of America and the attitudes of the Lithuanian and Spanish diasporas toward this politics; the directions of intellectual activity formed in the Lithuanian and Spanish diaspora, one of these being translation as a way of participating in the culture of one's native land even in physical absence from it.

This paper concentrates on aspects occurring within the first two dimensions. After a brief survey of academic environments in the United States after World War Two and Lithuanian and Spanish émigré interactions in these environments, detailed attention is directed to the émigré contexts of Cipliauskaitė's contributions to Spanish and Lithuanian studies.

Keywords: Lithuanian exile, Spanish exile, intellectual environments, Birutė Cipliauskaitė, U.S. academic environments, exile interactions, issues of forming an identity in exile.

Įteikta 2019 02 28

Priimta 2019 04 03

Iš archyvų

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Du laiškai iš JAV nacionalinio archyvo: Stasys Lozoraitis Jaunesnysis ir Bilas Klintonas

Vienas didžiausių ir patogiausiai pasiekiamų pasaulio archyvų yra Jungtinių Amerikos Valstijų nacionalinis archyvas (*The National Archyve of USA*, NARA (*The National Archives and Records Administration*); <https://www.archives.gov>)¹. Vašingtone esantis NARA centras turi tris dešimtis filialų visoje šalyje ir jo žinioje yra keturiolikos JAV prezidentų bibliotekos ir (ar) muziejai. Prieiga prie NARA saugomų archyvinių duomenų, t. y. dokumentų, nuotraukų, vaizdo įrašų ir elektroninių bylų yra dvejopa. Viena iš jų – nuvykti, susipažinti, peržiūrėti katalogus, pagal reikšminius žodžius patikrinti ir atrinkti, peržiūrėti, perskaityti, nusirašyti, nufotografuoti, nuskenuoti. Kita prieiga yra atvira, per internetą. Juo yra pasiekiamas NARA katalogas (<https://catalog.archives.gov>), kuris palengvina paieškas, joms pasitelkus tuos pačius reikšminius žodžius. Neabejotina, kad JAV nacionalinio archyvo fonduose nesunkiai aptiksime Lietuvos vardą ir lietuviškų pavardžių. Viena ryškiausių asmenybių Lietuvos diplomatijos istorijoje yra Stasys Lozoraitis Jaunesnysis, kuris tarsi sujungė senąją ir naująją diplomatijos tradicijas, buvo paskutinis Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone vadovas ir pirmasis ambasadorius Vašingtone. Pastarąsias pareigas Lozoraitis Jaunesnysis ėjo 1991–1993 m. Iki atvykimo į JAV jis dirbo Italijoje, Romoje, įvairiais titulais atstovavo Lietuvai prie Šventojo Sosto. Tautos atmintyje jis išliko kaip *Vilties prezidentas*, pirmųjų po krašto išsilaisvinimo surengtų prezidento rinkimų dalyvis.

Į NARA katalogo paieškos lauką įvedus pavardę „Lozoraitis“, sistema nurodo keliolika bylų. Viena jų (įrašo Nr. 9304043) yra saugoma JAV prezidento Viljamo Džefersono („Bilo“) Klintono prezidentinėje bibliotekoje². Internetu prieinamą bylą³ sudaro

¹ Plačiau apie tai žr.: <https://www.archives.gov/publications/general-info-leaflets/1-about-archives.html>.

² Plačiau apie tai žr.: <https://www.clintonlibrary.gov/>.

³ <https://catalog.archives.gov/id/23902193>.

11 puslapių. Tarp jų yra nedidelė, bet svarbi dviejų asmenų – JAV prezidento Klintono ir LR ambasadoriaus JAV Lozoraičio Jaunesniojo – korespondencija, t. y. du laiškai, rašyti vienas kitam 1993 m. gegužės 10 d. ir tų pačių metų birželio 30 d. Laiškų aktualija – „Laisvosios Europos radijo“ („Laisvės radijo“) transliacijos į Lietuvą, jų tolesnis finansavimas. Byloje, be laiškų, yra ir dar keli dokumentai, kurie papildo kontekstą, leidžia paaiškinti ir patikslinti duomenis.

Toliau publikuojami minėti ambasadoriaus Lozoraičio Jaunesniojo ir prezidento Klintono laiškai reikalauja kelių pastabų, nes, cituojant Lozoraitį Jaunesnijį, „nesvarbu ar dienoraščius ar atsiminimus, reikia labai stropiai paruošti, su paaiškinimais, išnašomis, datomis ir t. t. Nes vis didesnė skaitytojų dalis mažai ką apie praeitį žino ir turbūt mažai kas eis ieškoti faktų enciklopedijose. Jei mano jaunystės laikais kai kurie istorijos veikalai būtų buvę gyviau parašyti ir būtų turėję daugiau paaiškinimų, manau, jog būčiau sutaupęs vėliau daug laiko.“⁴

Abu laiškai buvo parašyti anglų kalba ir atspausdinti kompiuteriu. Ambasadoriaus Lozoraičio Jaunesniojo 1993 m. gegužės 10 d. laiškas buvo parašytas ant Lietuvos Respublikos ambasados Vašingtone blanko, be atspaudo ar kitokių ženklų, adresuotas į Baltuosius rūmus, adresatas – JAV prezidentas. Į du lapus tilpusiame tekste buvo du kartus ranka pabrauktas tekstas (kadangi dokumentai skenuoti, sunku nustatyti, koku rašikliu, – tikėtina, tušinuku). Šriftu *Italic* pažymėti skaičiai taip pat yra užrašyti ranka, tikėtina, Baltųjų rūmų ar JAV valstybės departamento pareigūnų ir, mažiau tikėtina, prezidento bibliotekos archyvarų. Paprastai Lozoraitis Jaunesnysis pasirašydamas parašo gale pridėdavo raidę „j“ – „jaunesnysis“. Klintonui siųstą laišką jis pasirašė be minėtos raidės ir kiek kitokia forma. Peržiūrėjus kitas įvairiuose diplomatinuose archyvuose išlikusias Lozoraičio Jaunesniojo signatūras pastebima, kad tai nėra išimtis ar retas atvejis.

JAV prezidento atsakymas yra vieno puslapio apimties. Laiškas parašytas ant Baltųjų rūmų blanko, taip pat be atspaudo ar kitokių ženklų, adresuotas tik ambasadoriui Lozoraičiui Jaunesniajam į Lietuvos ambasadą Vašingtone. Tikėtina, kad ant abiejų laiškų esantys parašai yra originalūs, neatspausdinti. Teksto, kaip archyvinės publikacijos, išdėstymas (maketas) yra artimas originalui; perspausdinti su originaliomis, tikėtina, spausdinimo klaidomis.

Kaip minėta, ambasadoriaus Lozoraičio Jaunesniojo laiške prezidentui Klintonui yra du pabraukimai, kuriuos, tikėtina, pažymėjo Baltųjų rūmų ar JAV valstybės departamento pareigūnai. Spėtume, kad pirmasis pabraukimas yra ženklas ar nuoroda į pagrindinį objektą (-us), t. y. „Laisvosios Europos radiją“ ir „Laisvės radiją“ kaip į pagrindinę kreipimosi temą, aktualiją⁵, nes pabrauktas ne visas sakiny (jo pabaigoje minima ir Lietuva), o tik jo dalis. Antrasis pabraukimas žymi ambasadoriaus nuomonę⁶. Frazė „atiduoti savo balsą“ už radijo transliacijas yra diplomatinė užuomina apie balsavimą JAV Kongrese dėl tolesnio minėtų radijo stočių veiklos finansavimo. Trumpai apie tai.

„Laisvosios Europos radijas“, įkurtas 1950 m. Vokietijoje, Miunchene, ir ten pat 1953 m. įkurtas „Laisvės radijas“ (iki 1964 m. – „Išlaisvinimo radijas“) 1976 m. susijungė ir

⁴ 1976 03 11 S. Lozoraičio (Jaunesniojo) laiškas G. Vėžiui, VDU, LII, f. 3, ap. 4, b. 195, l. 4.

⁵ „The recent reports that the United States Government is planning to phase out Radio Free Europe and Radio Liberty“.

⁶ „I would like to add my voice to those who are appealing to you to keep the radios on the air.“

tapo „Laisvosios Europos radiju / Laisvės radiju“ (angl. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, RFE/RL). Nuo pat radijo stočių įsteigimo jas finansavo (iš pradžių slapta, per JAV centrinę žvalgybos valdybą, o nuo 1971 m. – viešai) JAV Vyriausybė. Jų veiklą prižiūrėjo ir iki šiol prižiūri JAV prezidento skiriama Radijo transliacijų valdytojų taryba (angl. *Broadcasting Board of Governors*, BBG). Štai todėl LR ambasadorius laišką adresavo ne kitoms JAV institucijoms, o tiesiogiai prezidentui.

Transliacijos lietuvių kalba iš laisvojo pasaulio į sovietų okupuotą Lietuvą buvo pradėtos 1975 m. sausio 4 d. (tarnyba buvo įkurta kiek anksčiau – 1974 m.) ir nutrauktos 2004 m. sausio 30 d. Žinias lietuvių kalba ruošusi tarnyba iš pradžių priklausė „Laisvės radijui“ (kurio žinioje buvo sovietinės Rusijos regionas ir jos okupuotos tautos), o nuo 1984 m. – „Laisvosios Europos radijui“ (kurio žinioje yra Centrinės ir Rytų Europos regionas); taip pabrėžta Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijų nepripažinimo politika. Lietuvių tarnybai 1974–1978 m. vadovavo Juozas Bronius Laučka⁷, 1978–1989 m. – Kajetonas Julius Čeginskas⁸, 1989–2000 m. – Kęstutis Girnius⁹, 2001–2004 m. – Saulius Tomas Kondrotas¹⁰. Girniaus teigimu, „Dar šeštojo dešimtmečio pradžioje buvo sukomplektuota lietuvių redakcija, bet kilo nesutarimai dėl to, kuris radijas priglaus lietuvius. RFE atsisakė tai daryti, argumentuodama, kad Lietuva nėra laisva, kaip kitos RFE šalys. Lietuviai atsisakė stoti į RL, nes buvo manoma, jog tai reikštų okupacijos pripažinimą.“¹¹

Toliau – keli komentarai apie laiškus ir jų turinį. Minėtasis Girnius šiandien liudija:

„...prašėme Lozoraitį parašyti paramos laišką, bet dėl turinio minimaliai tarėmės, ir jo nemačiau. Jis pats nutarė minėti savo kelionę į Lietuvą, ir jos sukeltus išpūdžius. Kreipėmės ir vietos lietuvių bendruomenių paramos. Ne vienas ir JAV valdžios pareigūnas manė, kad skubus redakcijų uždarymas nebuvo pateisinamas, kad RFE dar buvo reikalinga. Be to, tuo metu labai daug elito narių klausėsi mūsų laidų, arba bent tvirtino tai darantys. Po dešimties metų padėtis buvo kita. Lietuva jau buvo pastovi demokratija, NATO ir ES narė, klausytojų buvo ženkliai mažiau.“¹²

⁷ Juozas Bronius Laučka (1910–1993) – žurnalistas, teisininkas, redaktorius, rengė lietuvių išeivijos leidinius („Darbininkas“, „Lietuva“, „Amerika“, „Studentų žodis“). 1951–1952 m. buvo „Amerikos balso“ lietuvių tarnybos Vašingtone redaktorius, 1952–1958 m. – lietuvių tarnybos Miunchene vadovas. Nuo 1958 m. dirbo JAV informacijos agentūroje Vašingtone. 1974–1978 m. – „Laisvės radijo“ lietuvių tarnybos vadovas, vėliau – ilgametis korespondentas. Vienas iš ALT steigėjų, BALF narys, 1978–1983 m. – Ateitininkų federacijos vadas.

⁸ Kajetonas Julius Čeginskas (1927–2011) – sociologas, įvairiu metu buvo Europos lietuvių fronto bičiulis, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, Lietuvos laisvės komiteto nariu, pirmininku. Nuo 1954 m. buvo vienas iš Europos lietuvių studijų savaitės rengėjų ir pranešėjų. Vienas iš Lietuvių kultūros instituto (Vokietijoje) steigėjų. 1957–1958 m. dirbo „Amerikos balso“ radijo tarnyboje (Vokietijoje). 1960–1975 m. dirbo Upsalos universiteto (Švedijoje) bibliotekoje. 1975–1992 m. dirbo „Laisvės radijuje“, „Laisvosios Europos radijuje“, 1978–1989 m. – jų lietuvių tarnybos vadovas.

⁹ Kęstutis Girnius – filosofas, publicistas. 1979 m. pradėjo dirbti „Laisvės radijuje“, 1983–2003 m. – „Laisvosios Europos radijuje“, 1989–2000 m. buvo lietuvių tarnybos vadovas, 2000–2006 m. – centrinio žinių skyriaus vadovas, apžvalgininkas. Įvairiu metu rašė į lietuvišką spaudą („Lituanus“, „Aidai“, „Metmenys“, „Draugas“, „Į Laisvę“), rengė apžvalgas.

¹⁰ Saulius Tomas Kondrotas – istorikas, rašytojas, publicistas. 1986 m. pasitraukė į Vakarus, 1989–2004 m. dirbo „Laisvosios Europos radijuje“, 2001–2004 m. – lietuvių tarnybos vadovas. 2004 m. persikėlė į JAV.

¹¹ 2019 06 04 K. Girniaus laiškas teksto autorei, Astos Petraitytės-Briedienės archyvas.

¹² Ibid.

Kitas liudijimas – Viktoro Nako, kuris dirbo su ambasadoriumi Lozoraičiu Jaunesniu, paskutiniaisiais Lietuvos pasiuntinybės ir pirmaisiais jos kaip ambasados veikimo metais. 1987–1991 m. žurnalistas, visuomenininkas Nakas buvo Lietuvių informacijos centro Vašingtone skyriaus vedėjas, o 1991–1993 m. – Lietuvos ambasados Vašingtone ambasatoriaus padėjėjas politikos reikalams ir ryšiams su spauda. Tad Nako liudijimas ir kelios pastabos apie čia publikuojamą Lozoraičio Jaunesniojo laišką taip pat yra aktualūs:

„Nors neprisimenu, kad jį būčiau rašęs, spėju, kad aš prie jo prisidėjau. Rašymo stilius – sakinių struktūra, žodynas, tonas – panašus į mano stilių. Taip ir būdavo, kad ambasadorius pas mane ateidavo su papke korespondencijos ir užduodavo man raštiško darbo – ar tai laišką ar memorandumą paruošti. Galėjo ir taip būti šiuo atveju, bet negaliu užtikrinti, kad buvau pagrindinis laiško autorius.“¹³

Ambasatoriaus Lozoraičio Jaunesniojo kreipimasis į prezidentą Klintoną buvo, kaip jis pats rašė, ne nostalgija dvelkiantis laiškas¹⁴, o tvirtai argumentuotas prašymas. Laiške jis teigė, kad pats išvažinėjo Lietuvą skersai ir išilgai, įveikė apie 7 000 kilometrų ir matė tikrą situaciją tėvynėje, liūdnas 50 metų trūkusios prievartinės sovietizacijos pasekmes¹⁵. Jis buvo tiesioginis ne tik didžiųjų miestų, bet ir provincijos, t. y. mažesnių miestų, miestelių ir kaimelių kasdienybės liudininkas. Ambasatoriaus žinios buvo ne papasakotos, o tiesioginės (angl. *first-hand*), todėl ne dėl praeities sentimentų, o dėl matytos skaudžios tikrovės Lozoraitis Jaunesnysis prašė nenutraukti radijo transliacijų. Ambasadorius manė, kad laisvojo, demokratinio žodžio poreikis tuo metu buvo dar didesnis (!) nei Šaltojo karo metais, nes atkovota Lietuvos nepriklausomybė, pasiekta pergalė, laisvė, demokratija reikalauja jas įtvirtinti ir sutvirtinti¹⁶. Svarbiausia – apsaugoti Lietuvą ir su ja išsilaisvinusias Latviją ir Estiją, kad nesugrįžtų į sovietinio autoritarizmo, kolektyvizmo ir imperializmo liūną.

Priminsime, kad ambasadorius Lozoraitis Jaunesnysis 1992–1993 m. sandūroje, pirmųjų prezidento rinkimų kampanijos metu, važinėjo po Lietuvą, susitikdavo su miesto ir kaimo žmonėmis. Jis matė skaudžias okupacijos pasekmes, miesto ir kaimo skirtumus, puikiai suprato, kad tauta turės išmokti kvėpuoti demokratija ir laisve, prisiimti pareigas, išlaikyti laisvosios rinkos ekonomikos egzaminą, suprasti ir užtikrinti spaudos laisvę. Toliau sunkiu laikotarpiu „Laisvosios Europos radiją / Laisvės radiją“ jis matė kaip orientyrą, kuris gali padėti nenuklysti nuo teisingo kelio, – tai liudija ir laiško JAV prezidentui eilutės: „Šiandien (radijo-A. P.-B.) transliacijos ne tik supažindina žmones su demokratijos ir rinkos ekonomikos plonybėmis, bet ir yra kaip modelis Lietuvos laisvajai spaudai, kuri vis dar

¹³ 2019 05 26 V. Nako laiškas teksto autorei, Astos Petraitytės-Briedienės archyvas.

¹⁴ „And I do so not out of nostalgia for the vital role they played during the Cold War.“

¹⁵ „Recently I traveled 7,000 kilometers across the length and breadth of Lithuania, visiting not just the major cities but small-sized cities as well as villages. Time and time again I encountered first-hand the sad consequences wrought on the Lithuanian people by 50 years of forced Sovietization.“

¹⁶ „I appeal to you because I believe that RFE-RL is needed more than ever before to consolidate the gains of the last five years and to help ensure that Lithuania, the other Baltic states and the nations of the former U.S.S.R. do not slide back into the morass of authoritarianism, collectivism and imperialism.“

ieško savo vietos laisvoje visuomenėje.¹⁷ Jo žodžius, parašytus JAV prezidentui, patvirtina Valdas Adamkus, kuris pats lydėjo Lozoraitį Jaunesnįjį prezidentinės kampanijos metu. Praėjus daugiau kaip mėnesiui po rinkimų, 1993 m. Vasario 16-osios minėjime Bruklina Adamkus kalbėjo:

„Jeigu pirmosios atgimimo dienos dvasios pakilimu, karštumu, užsidegimu gaivino ir šalino daugel kliūčių į progresą, tai labai greit kasdienybė pradėjo slėgti žmonių pečius, entuziazmą pakeitė realybė. <...> Iš išorės pasauliui atrodo labai gerai. Tačiau Lietuva sunkiai serga. <...> Lietuva yra didelėje ekonominėje krizėje. Gyventojai, ypatingai provincijoje, daugumoje yra pasiekę skurdo ribą. Žemės ūkis sudraskytas ir be didelių perspektyvų, kad greit atsigaus. Pramonė smunka dienomis, bedarbė didėja, nusikaltimai kontroliuoja daugelį žmonių, kadangi policija yra bejėgi. Korupcija ir kyšininkavimas viešpatauja daugelyje gyvenimo sričių <...> Tiek ponas Lozoraitis, tiek ir aš pats, susitikę su Lietuvos žmonėmis, stengėmės įdiegti, įžiebtį teisės, kilnumo vertybių pajautimą ir susigrąžinimo jausmą. <...> Apie laisvę šiandien Lietuvoje kalbėti sunku, nes individualios pilnos laisvės vis tiek nėra, kadangi ją pakeitė baimė. <...> Miestuose vyrauja patriotinė nuotaika, tačiau provincijoje vis dar brutaliai siaučia buvę partijos biurokratai, terorizuoja provinciją, tramdo tautinį pasireiškimą. <...> Po šių rinkimų tikrai bus kitokia Lietuva todėl, nes jai duotas pavyzdys. Aš savo akimis mačiau, kaip tauta rimtai pradėjo svarstyti savo demokratiją.“¹⁸

1998–2003 ir 2004–2009 m. Adamkus ėjo LR prezidento pareigas.

Pastebima dar viena laiško JAV prezidentui „laiko aplinkybė“. Ambasadorius Lozoraitis Jaunesnysis išsiuntė laišką 1993 m. gegužės 10 d., t. y. tuomet, kai abipus Atlanto kilo sumaištis dėl jo kaip ambasadoriaus atleidimo iš pareigų. Nakas liudijo: „abejoju ar laiškas prez. Clintonui būtų bet kaip susijęs su skandalu. Manau, kad LDDP su K. Bobeliu¹⁹ jau buvo gerokai prieš tai nusprendę S. Lozoraitį atleisti iš pareigų. Neteko girdėti, kad iš Vilniaus kas būtų dėl laiško pareiškęs nepasitenkinimą.“²⁰ (priminsime, Lozoraičio Jaunesniojo atšaukimas iš ambasadoriaus Vašingtone pareigų sietinas su pralaimėtais prezidento rinkimais Lietuvos demokratinės darbo partijos pirmininkui Algirdui Mykolui Brazauskui, o Kazio Bobelio asmeninis konfliktas su Lozoraičiu Jaunesniu, prasidėjęs dar išėmimoje, tęsėsi ir po pastarojo mirties 1994 m.²¹). Laiške yra dar kelios detalės, kurias vertėtų pakomentuoti. Lozoraičio Jaunesniojo nuogaštavimai dėl lietuviškos spaudos, laisvo žodžio Lietuvoje buvo ne be pagrindo: laikraščio „Respublika“ žurnalistas Vitas Lingis žuvo tų pačių metų rudenį. Kalbą apie priešus ir būtinybę apsaugoti laisvę, per penkerius metus

¹⁷ „Today its broadcasts not only inform a people coping with the intricacies of democracy and a market economy but also serve as a model for Lithuania's free press, which is still groping for the appropriate role to play in a free society.“

¹⁸ „V. Adamkaus kalba, pasakyta Lietuvos nepriklausomybės šventės minėjime 1993 m. kovo 21 Kultūros židinyje Brooklyne“, VDU, LII, f. 32, ap. 4, b. 44, p. 3–10.

¹⁹ Kazys Bobelis (1923–2013) – gydytojas, lietuvių politinis veikėjas, ateitininkas, priklausė Krikščionių demokratų partijai. 1962–1976 m. – JAV lietuvių bendruomenės tarybos narys, 1969–1979 m. – Amerikos lietuvių tarybos pirmininkas, vėliau garbės pirmininkas, 1979–1992 m. – VLIK pirmininkas, 1989 m. – pasirašyto Gotlando komunikato signataras. 1992 m. grįžęs į Lietuvą, buvo VI, VII, VIII ir IX Seimo narys.

²⁰ 2019 05 26 V. Nako laiškas teksto autorei, Astos Petraitytės-Briedienės archyvas.

²¹ „K. Bobelis atsiima kaltinimus S. Lozoraičiui“, *Draugas*, 1996 birželio 13, nr. 115, 1.

pasiektą progresą sutvirtina faktas, kad svetima kariuomenė iš Lietuvos buvo išvesta 1993 m. rugpjūčio 31 d.

Beje, įdomu tai, kad ambasadorius Lozoraitis Jaunesnysis paminėjo Berlyno sieną, o ne sinonimišką Šaltojo karo laikų sąvoką „geležinė uždanga“. Taip pat svarbu tai, kad jis rašė ne tik apie Lietuvą, bet ir apie kitas Baltijos šalis. Kitaip tariant, šiame laiške yra išlikusi Šaltojo karo schema: okupacijos metais Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatai visada tarpusavyje derino savo diplomatinę veiklą, stengėsi kalbėti trijų okupuotų valstybių vardu ir tai ypač pabrėždavo oficialiuose dokumentuose. Tokios taktikos tarptautinės politikos arenoje trys Baltijos šalys laikosi iki šių dienų.

Ambasadorius Lozoraitis Jaunesnysis laišką užbaigė realistiškai:

„Ilgalaikėje perspektyvoje esu įsitikinęs Lietuvos ateitimi, kaip laisva, demokratine ir klestinčia visuomene. Ateis laikas kai LER-LR daugiau nereikės. Tas laikas dar neatėjo. Pirmalaikis radijo uždarymas gal artimoje perspektyvoje ir sutapys Jungtinėms Valstijoms keletą dolerių, tačiau viešumo, demokratijos ir draugystės su Vakariais priešams Centrinėje ir Rytų Europoje tai tik padės.“²²

Reikia pasakyti, kad ambasadoriaus laiškas dėl radijo transliacijų nebuvo vienintelis prašymas. Kiek anksčiau, balandžio 22 d., laišką prezidentui Clintonui nusiuntė Amerikos lietuvių taryba (ALTAS)²³, o „Jungtinis Amerikos Pabaltiečių komitetas (JBANC)²⁴, kartu su savo tarybos nariais ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovais suorganizavo susitikimą birželio 25 d. su JAV Valstybės departamento pareigūnais, kurie yra atsakingi už santykius su Pabaltijo valstybėmis. <...> Pabaltiečiai taip pat prašė, kad JAV nenutrauktų radijo laidų Pabaltijo šalims iš Laisvos Europos radijo.“²⁵

Koks buvo JAV prezidento atsakymas? Jo manymu, laiškas Baltuosius rūmus pasiekė kaip niekad laiku²⁶. Kaip tik tuo metu (cituoju ano meto JAV lietuvių spaudą, kuri rėmėsi „New York Times“ pranešimais) JAV prezidento administracija ketino sujungti „Amerikos balsą“ ir „Laisvosios Europos radiją“. Vis dėlto po ilgų diskusijų JAV Kongrese ir pasisakymų „Rytų Europos išeivių Amerikoje, kurie per Laisvosios Europos radiją į savo tėvynes transliavo savo pažiūras, prez. Clinton pakeitė savo poziciją ir dabar jau pripažįsta tokių transliacijų svarbą ir šiandien.“²⁷

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ambasadorius Lozoraitis Jaunesnysis laiške rašė apie JAV Vyriausybės planus uždaryti radijo transliacijas, o prezidentas Clintonas savo atsakyme (kuris buvo parašytas praėjus daugiau nei pusantro mėnesio) teigė jau paskelbęs

²² „The time will come when RFE-RL will no longer be needed. That time has not arrived. Premature closure of the radios may save the United States a few dollars in the near term, but in Central and Eastern Europe it will give succor only to the enemies of openness, democracy and friendship with the West.“

²³ „Ar Laisvos Europos ir Laisvės radijas bus įjungtas į Amerikos Balsą?“, *Draugas*, 1993 balandžio 28, nr. 80, 1.

²⁴ JBANC (angl. *The Joint Baltic American National Committee*) – 1961 m. įkurta organizacija, vienijanti Amerikos latvių asociaciją, Amerikos estų nacionalinę tarybą ir Amerikos lietuvių tarybą. Jos tikslas – palaikyti organizacijos ryšius su JAV institucijomis, koordinuoti trijų Baltijos šalių veiklą kreipiantis į JAV Kongresą ir pan.

²⁵ „JAV Pabaltiečiai susitiko su JAV Valstybės departamento pareigūnais“, *Draugas*, 1993 birželio 30, nr. 124, 1.

²⁶ „Your letter could not have come at a better time.“

²⁷ Ibid.

apie transliacijų tęstinumą²⁸. Prezidentas atkreipė ypatingą dėmesį į Lozoričio Jaunesniojo žodžius, kad radijo laidos reikalingos ne dėl sentimentų, o dėl būtinybės, ir pats esąs tuo tikras. Klintono poziciją turėjo sutvirtinti kiti archyvinės bylos dokumentai: 1993 m. birželio 29 d. pasirašytame JAV Nacionalinio saugumo šefo Anthony'o Lake'o²⁹ memorandume prezidentui nurodoma, kad, be Lozoričio Jaunesniojo, tuo pačiu klausimu į JAV institucijas kreipėsi dar keletas Rytų Europos lyderių³⁰, ir tai daroma, kaip pabrėžiama memorandumo prieduose, ne iš nostalgijos, o siekiant apsaugoti iš šilaisviusias šalis, kad nesugrįžtų į autoritarizmo ir imperializmo liūną³¹.

Tai reiškia, kad kova dėl radijo transliacijų išlikimo nebuvo vien *lietuviškas* sujudimas. Remiantis tų dienų „Draugo“ publikacijomis, šį neseniai prezidento pareigas pradėjusio eiti Klintono sprendimą priešiška sutiko patys amerikiečiai:

„Nemažai valstybininkų, diplomatų, Nobelio premijos laureatų, jų tarpe dr. Zbignev Brzezinski³², Geraldine Ferraro³³, Max Kampelmann³⁴, Jeane Kirkpatrick³⁵, Alfred Moses³⁶, Yury Orlov³⁷, Donald Rumsfeld³⁸, Elie Wiesel³⁹ ir kiti pareiškė savo neigiamą nuomonę dėl pastangų uždaryti Laisvos Europos ir Laisvės radijo transliacijas. Laiške, kuris buvo išspausdintas Amerikos žurnaluose, jie sako: „Berlyno sienos nebėra. Jos skeveldros, sudėtos į mažas plastikines dėžutes, pardavinėjamos kaip suvenyrai. Šaltasis karas pasibaigė. Tačiau, kai pažvelgiame į dienos žinių antraštes, matome, kad kova už demokratiją dar tik prasidėjo.

²⁸ „As you may know, I recently announced the continuation of RFE/RL broadcasting and the modernization of American international broadcasting services.“

²⁹ Anthony's Lake'as – politikas, diplomatas. 1962–1970 m. dirbo JAV valstybės departamente, JAV prezidento Klintono administracijoje, 1993–1997 m. – JAV nacionalinio saugumo šefas, 2010–2017 m. – UNICEF generalinis direktorius.

³⁰ „Several Eastern European leaders have expressed support for RFE/RL. The Lithuanian Ambassador also appealed to you to keep the radios on the air. RFE/RL deserves significant credit for helping bring democracy to Lithuania.“, žiūrėta 2019 m. kovo 22 d., <https://catalog.archives.gov/id/23902193>.

³¹ „The Ambassador from Lithuania writes to urge the President's support to keep Radio Free Europe and Radio Liberty on the air. He does so not out of nostalgia, he writes, but for the positive future role the radios can play to help prevent the Baltic states and other former communist countries from sliding "back into the morass of authoritarianism and ... imperialism."“ Ibid.

³² Zbignevas Brzezinski (1928–2017) – politologas, diplomatas, Harvardo ir Kolumbijos universitetų dėstytojas. Dirbo JAV valstybės departamente, ėjo JAV prezidentų Lindono Beino Džonsono, Džimio Karterio patarėjo pareigas. Ilgametis JAV užsienio politikos strategas.

³³ Geraldine Ferraro (1935–2011) – teisininkė, diplomatė, politikė, JAV atstovų rūmų narė iš Demokratų partijos, dirbo Jungtinių Tautų Organizacijoje.

³⁴ Maxas Kampelmannas (1920–2013) – teisininkas, diplomatas, JAV delegacijų įvairiose tarptautinėse konferencijose narys, JAV valstybės departamento patarėjas.

³⁵ Jeane Kirkpatrick (1926–2006) – politologė, diplomatė, dirbo JAV prezidento Ronaldo Reigano administracijoje, JAV ambasadorė Jungtinių Tautų Organizacijoje.

³⁶ Alfredas Mosesas – advokatas, diplomatas, JAV prezidento Karterio patarėjas, JAV ambasadorius Rumunijoje, ypatingasis ambasadorius Kipro klausimais.

³⁷ Yury'jus Orlovas – fizikas, disidentas, Maskvos Helsinkio grupės narys. 1986 m. išvyko į JAV.

³⁸ Donaldas Rumsfeldas – diplomatas, JAV prezidento Ričardo Niksono patarėjas, JAV Kongreso narys, 1975–1977 ir 2001–2006 m. – JAV gynybos sekretorius, 1973–1974 m. – JAV ambasadorius NATO, 1974–1975 m. – Baltųjų rūmų štabo viršininkas.

³⁹ Elie's Wieselis (1928–2016) – rašytojas, politinis aktyvistas, Nobelio taikos premijos laureatas.

<...> Mes privalome investuoti į laisvės palaikymą kituose kraštuose. Vienas efektingiausių, mažiausiai kainuojančių investavimų yra padėti žmonėms pažinti savo aplinkos gyvenimą ir platesnį pasaulį. Mūsų laisvosios radijo programos gelbsti tiems naujiems demokratams suprasti, kas iš tikro vyksta jų kraštuose, ir padeda jiems užimti prideramą vietą, kaip pasaulio laisvų žmonių bendruomenės piliečiams.⁴⁰

Žvelgiant į priekį, 2002 m. vasarą prezidentas Adamkus, viešėdamas Čekijoje ir susitikęs su minėtos JAV transliuotojų valdybos (BBG) nariais, taip pat kalbėjo, kad radijo transliacijos turi savo klausytojų ratą⁴¹. Kitais, 2003-aisiais, metais, kai vėl iškilo klausimas dėl radijo transliacijų Lietuvai finansavimo, Adamkus (ką tik kadenciją baigęs LR prezidentas), tuometiniai Ministras Pirmininkas Brazauskas ir Seimo Pirmininkas Artūras Paulauskas kreipėsi į JAV Kongresą su prašymu pratęsti „Laisvosios Europos radijo / Laisvės radijo“ transliacijas. Ar tai reikė, kad ir tuomet, praėjus dešimčiai metų, demokratija Lietuvoje vis dar buvo trapi, visuomenė vis dar pažeidžiama, nesaugi? Žinia, JAV Kongresas atsižvelgė į tuometinio JAV prezidento Džordžo V. Bušo Vyriausybės prašymą ir uždarė Lietuvių tarnybą bei dar kelias kitas. JAV Kongresui nesutikus toliau finansuoti, toks pats likimas ištiko ir „Amerikos balso“ lietuviškų laidų transliacijas: paskutinė laida išėjo 2004 m. vasario 27 d.

Ambasadoriaus Lozoraičio Jaunesniojo laiške JAV prezidentui Sovietų Sąjunga minima kaip „buvusi“, bet jos dvasia vis dar sklandė. Diplomatas ir istorikas dr. Vytautas Žalys ir šiandien prisimena: „Į Vašingtoną atvažiavau tik 1993 rugsėjo pradžioje, bet frazė – „Communism is dead, but where is the body?“ – puikiai pamenu, atsakymas į šį klausimą visiems labai rūpėjo. Dabar supratau, kad kūno veltui ieškojome, neradome todėl, kad komunizmas nemirė, jis transformavosi į klasikinį rusiškąjį imperializmą.“⁴² „Laisvosios Europos radijas / Laisvės radijas“ savo misiją tęsia, jo laidos toliau transliuojamos laisvės ir demokratijos stokojantiems kraštams.⁴³

Vietoje išvadų

Neabejotina, kad archyvinių dokumentų su lietuviškomis pavardėmis JAV nacionaliniame archyve esama gerokai daugiau, tačiau dauguma jų nepaviešinti, nekataloguoti. Remiantis pasauline archyvų praktika, reikia tikėtis, kad su kiekvienais metais JAV nacionaliniame archyve atvirų, tyrinėtojams prieinamų dokumentų daugės, jie bus ne tik suskaičiuoti, bet ir suskaitmeninti, greičiau surandami ir prieinami. Tuomet atsiras ir vienas kitas naujas įrašas apie Lietuvą.

LR ambasadoriaus Lozoraičio Jaunesniojo ir JAV prezidento Klintono du laišakai atveria ne tik to meto Lietuvos skaudulius, bet ir visos Centrinės ir Rytų Europos realijas – skausmingas jos visuomenių transformacijas išsilaisvinant iš sovietų jungo, trapias jų demokratijas ir nepriklausomybes. Laisvė ir demokratija, kaip vertybės, turi būti ne tik pasiektos, bet ir įtvirtintos, saugomos, tad kova už jas turi tęstis, ji turi būti nuolatinė.

⁴⁰ „Ar Laisvos Europos ir Laisvės radijas bus įjungtas į Amerikos Balsą?“.

⁴¹ „Lietuvai reikalingas žiniasklaidos žvilgsnis „iš šalies“, *Draugas*, 2002 liepos 20, nr. 140, 1, 5.

⁴² 2019 05 22 V. Žalio laiškas teksto autorei, Astos Petraitytės-Briedienės archyvas.

⁴³ Plačiau apie tai žr.: <https://www.rferl.org/>.

020899 4043
LITHUANIAN EMBASSY
WASHINGTON, D. C.

May 10, 1993

The President
The White House
Washington, D. C. 20500

My Dear Mr. President,

The recent reports that the United States Government is planning to phase out Radio Free Europe and Radio Liberty came as a disappointment to me and to the people of Lithuania whom I have the honor to serve.

For decades Radio Free Europe-Radio Liberty (RFE-RL) was a voice of freedom, democracy, rationality and humaneness in the spiritual and material wasteland of Soviet totalitarianism. Not a few in the West scoffed at these radios then, charging that they were largely ignored by the millions of people living on the other side of the Berlin Wall and that, even if some people listened to them, they would not make a difference, for the Soviet state and the Warsaw Pact bloc were firmly entrenched. Today, the dust from the rubble of the Soviet edifice having settled, leaders of newly freed nations in East and Central Europe are endeavoring to impress upon you the vital role these radios have played in the past and the folly that would have been committed in listening to the "realists" who argued against the radios years ago.

I would like to add my voice to those who are appealing to you to keep the radios on the air. And I do so not out of nostalgia for the vital role they played during the Cold War. I appeal to you because I believe that RFE-RL is needed more than ever before to consolidate the gains of the last five years and to help ensure that Lithuania, the other Baltic states and the nations of the former U.S.S.R. do not slide back into the morass of authoritarianism, collectivism and imperialism.

The opinions are not based on observations made from afar. Recently I traveled 7,000 kilometers across the length and breadth of

Lithuania, visiting not just the major cities but small-sized cities as well as villages. Time and time again I encountered first-hand the sad consequences wrought on the Lithuanian people by 50 years of forced Sovietization. The farther I traveled from the urban areas, the more apparent it became how tentative the inroads of Western enlightenment have been, how deep the roots of statism and dependency

Page Two

among people who had to endure five decades of deceit and repression. This I observed in a country which, when the Soviet empire was intact, was considered by ordinary Russians to be an exotic place to visit because of its “Western” orientation!

A significant part of the credit for the inroads that Western enlightenment has made in Lithuania belongs to RFE-RL. Today its broadcasts not only inform a people coping with the intricacies of democracy and a market economy but also serve as a model for Lithuania’s free press, which is still groping for the appropriate role to play in a free society.

In the long run, I am confident about Lithuania’s future as a free, democratic and enlightened society. The time will come when RFE-RL will no longer be needed. That time has not arrived. Premature closure of the radios may save the United States a few dollars in the near term, but in Central and Eastern Europe it will give succor only to the enemies of openness, democracy and friendship with the West.

Respectfully yours,

Stasys Lozoraitis /parašas/
Stasys Lozoraitis
Ambassador of Lithuania

THE WHITE HOUSE
WASHINGTON
June 29, 1993

Dear Mr. Ambassador:

Thank you so much for your letter supporting Radio Free Europe and Radio Liberty. I especially appreciated your moving statement that you write not out of nostalgia, but because you believe the radios are needed now more than ever.

Your letter could not have come at a better time. My advisors and I have been discussing this very issue over the past several weeks, and letters like yours underscore for us all the importance of surrogate broadcasting. As you may know, I recently announced the continuation of RFE/RL broadcasting and the modernization of American international broadcasting services. I take the liberty, Mr. Ambassador, of enclosing a copy of my remarks.

Thank you again for your support of our efforts to help promote democracy in the Baltics, in Russia and in the other Newly Independent States. I look forward to working closely with your government in this and other areas.

Sincerely,
Bill Clinton /parašas/

The Honorable H. E. Stasys Lozoraitis
Ambassador of Lithuania
Lithuanian Embassy
Washington, D. C. 20009

Įteikta 2019 02 25
Priimta 2019 04 05

Recenzija

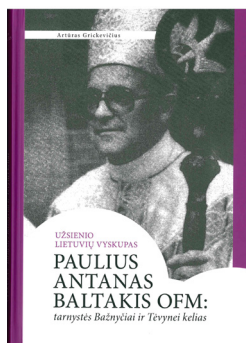

Ilona STRUMICKIENĖ

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas

Knyga, kurioje akcentuojama užsienio lietuvių katalikų istorijos tyrimų svarba

Artūras Grickevičius. *Užsienio lietuvių vyskupas Paulius Antanas Baltakis OFM: tarnystės Bažnyčiai ir Tėvynei kelias*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018. 387 p.

XX a. vidurio geopolitiniai įvykiai ir procesai skaudžiai palietė Lietuvos valstybę ir visuomenę. Valstybingumo praradimą lydėję teroras, žudynės, tremtys, pasitraukimas į Vakarų, okupacinio laikotarpio mentaliniai pokyčiai pakeitė natūralią Lietuvos raidą. Tik 1990 m. atkūrus nepriklausomybę atsirado galimybė tarsi iš šukių suklijuoti naują valstybę ir jos visuomenę. Viena tų „šukių“ – lietuvių diaspora. Atkūrus nepriklausomybę, į Lietuvą gyventi sugrįžo tik nedidelė dalis lietuvių išeivių, o diasporos kultūros paveldas „grįžta“ per įvairius spaudinius, meno kūrinius, archyvus, finansinį kapitalą ir t. t. Ilgi metai, praleisti ne Lietuvoje, įvairios patirtys, taip pat pati prieštaringai vertinama

pokario emigracija nulėmė tai, kad Lietuvos gyventojai sunkiai įsisąmonina lietuvių diasporos patirtis ir paveldą. Jau beveik trisdešimt metų bandoma pažinti lietuvių išeivijos istoriją ir integruoti ją į bendrąją Lietuvos istorijos ir kultūros naratyvą. Akivaizdu, kad ligšiolinės pastangos yra tik ilgo proceso dalis.

Šiuolaikinė Lietuvos diasporos istoriografija susiduria su daugybe iššūkių: nekritišku diasporoje cirkulavusių tezių perėmimu, tyrimų medžiagos fragmentiškumu ir išbarstymu, buvimu „didžiosios“, herojinės istorijos paradigmoje, užsisklendimu lietuviškame tyrimo lauke, menku Lietuvos visuomenės domėjimusi, tyrimų sklaidos sunkumais ir t. t.

Nepaisant šių ir kitų neišvardytų veiksnių, žinių apie lietuvių diasporą, jos paveldą ir patirtis aruodas pildosi, atsiveria kelių naujiems tyrimams ir interpretacijoms.

Būtina pabrėžti, kad šiame lietuvių diasporos pažinimo procese svarbi sinergija, kurią generuoja lietuvių išeivijos pastangos inicijuoti tyrimus, pasidalyti žiniomis, patarti, nukreipti ar materialiai paremti ir Lietuvos tyrėjų interesas bei profesionalumas. Tokios sinergijos pavyzdys gali būti ir 2018 m. išleista istoriko Artūro Grickevičiaus monografija „Užsienio lietuvių vyskupas Paulius Antanas Baltakis OFM: tarnystės Bažnyčiai ir Tėvynei kelias“¹. Viena vertus, ši knyga įsilieja į gausėjantį lietuvių išeivijos istorijos ir paveldo tyrimų aruodą, kita vertus, inicijuoja kryptingą Katalikų Bažnyčios istorijos lietuvių išeivijoje tyrimų kryptį. Galima sutikti su šiame tekste pristatomos knygos autoriaus teiginiu, kad „Užsienio lietuvių Romos katalikų istorija iki šiol mokslškai nagrinėta nedaug“².

Sovietų okupacija nulėmė tai, kad dėl įvairių visuomenės raidos bruožų, Kovo 11-osios Lietuvoje ir lietuvių diasporoje, ypač tarp pokario išeivių ir jų palikuonių, Bažnyčia yra traktuojama skirtingai. Nors Lietuvos gyventojų apklausose Bažnyčia yra įvardijama kaip daugiausia gyventojų pasitikėjimo sulaukianti institucija, vis dėlto posovietinėje, sekuliarizacijos paveiktoje visuomenėje ji prarado prieškariu užimtą poziciją. Išeivijos patirtyje Bažnyčia, jos infrastruktūra ir sukurti socialiniai ryšiai savo ruožtu yra neatsiejama diasporos socialinio gyvenimo dalis. Dėl skirtingos patirties ir visuomenės raidos ypatybių šiuolaikinė Lietuvos visuomenė menkai domisi Bažnyčios išeivijoje patirtimis ir paveldu.

Vienas iš daugelio Lietuvos visuomenėje menkai žinomų išeivijos katalikų veikėjų – Paulius Antanas Baltakis OFM, 1984 m. popiežiaus Jono Pauliaus II paskirtas užsienio lietuvių vyskupu. Jo gyvenimas ir veikla iliustruoja daugelio pokario lietuvių emigracijos atstovų istoriją. Gimę ir subrendę nepriklausomoje, tautiškiems reikalams atsidadavusioje Vasario 16-osios Lietuvoje, Antrojo pasaulinio karo bangų nublokšti į laisvąjį Vakarų pasaulį, daugelis jų gyvenimą paskyrė kovai už Lietuvos valstybingumo atkūrimą, etninio tapatumo išsaugojimą ir jaunosios kartos ugdymą. Recenzuojamos knygos herojus gimė 1925 m. Latavėnų kaime, dabartiniame Anykščių rajone. Mokėsi Kretingos pranciškonų ir Anykščių gimnazijose. 1944 m. buvo nacių suimtas ir išvežtas dirbti į Suomiją, Norvegiją. Karo pabaigą Baltakis sutiko Belgijoje, ten pasuko dvasininko keliu – įstojo į Pranciškonų ordiną, o 1952 m. tapo kunigu. Tais pačiais metais jis išvyko į Šiaurės Ameriką ir prisijungė prie ten aktyviai veikusių lietuvių pranciškonų. Pažymėtina, kad su Bažnyčia susijusios institucijos – parapijos, vienuolijos atliko itin svarbų vaidmenį lietuvių išeivijoje: ne tik rūpinosi išeivių sielovados reikalais, bet ir savo sukurta materialine infrastruktūra ženkliai prisidėjo prie lietuviškos kultūros išlaikymo, jaunosios kartos ugdymo. Nenuostabu, kad Baltakis taip pat aktyviai darbavosi šiuose baruose. 1953–1969 m. dirbdamas Toronte (Kanadoje), energiją kreipė į darbą su jaunimu. 1969 m. perkeltas į Niujorką, daugiausia dėmesio skyrė vienuolyno spaustuvei ir lietuvių kultūros centrui statyti, dėstė lituanistinėje mokykloje, buvo lietuvių skautų dvasios vadas. 1979 m. tapęs Amerikos lietuvių pranciškonų provincijolu, tęsė anksčiau pradėtus darbus – rūpinosi užsienio lietuvių katalikiškumo ir lietuviškumo išlaikymu. Baltakio savybės, patirtis, glaudūs ryšiai su lietuvių diaspora

¹ Grickevičius, Artūras, *Užsienio lietuvių vyskupas Paulius Antanas Baltakis OFM: tarnystės Bažnyčiai ir Tėvynei kelias*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.

² Ibid., 16.

nulėmė tai, kad jis buvo paskirtas užsienio lietuvių vyskupu; šias pareigas ėjo iki 2003 m. Net tapęs vyskupu emeritu, Baltakis tęsė veiklą ir padėjo tiek užsienio lietuviams, tiek nepriklausomybę jau atkūrusiai Lietuvai. 2018 m. jis grįžo į Lietuvą, norėdamas čia „praleisti likusius savo gyvenimo metus“³.

Lietuvių diasporos sielovados istorijos kontekste Baltakio atvejis išskirtinis. Iki tol po pasaulį išsisklaidę lietuviai katalikai neturėjo visų jų sielovada besirūpinančio ganytojo. Šioje srityje veikę vyskupai Vincentas Brizgys, Pranas Brazys, Antanas Deksnys kuravo tik Europos lietuvių sielovadą.

Knyga apie užsienio lietuvių vyskupą Baltakį yra glaudžiai susijusi ir su dar viena lietuvių diasporos istorijos tyrimų ypatybe – diasporos archyvų „sugrįžimu“ į Lietuvą. Lietuvių išeivijoje egzistuoja dvi nuostatos diasporos archyvų saugojimo vietos atžvilgiu. Vienu nuomone, archyvus geriau perduoti Lietuvos atminties saugojimo institucijoms, kiti ragina išeivijos archyvus saugoti diasporos archyvuose, muziejuose, bibliotekose ir t. t. 2012 m. į Kauno arkivyskupijos kurijos archyvą atgabentas Užsienio lietuvių vyskupo P. A. Baltakio kanceliarijos archyvas liudytų pirmosios nuostatos naudai. Šiame fonde saugomų nepublikuotų dokumentų archyvinis tvarkymas, kurio tuo metu ėmėsi istorikas Grickevičius, vėliau ir jo vadovaujami Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto studentai, davė impulsą domėtis užsienio lietuvių sielovada ir iškilų dvasininkų įsijungimu į bendrus lietuvių diasporos visuomeninės, politinės, lobistinės ir kt. veiklos barus. Remdamasi šiuo archyvu, 2016 m. Indrė Vitkuvienė parengė licenciuoto baigiamąjį darbą „Lietuvių išeivių katalikų vyskupo Pauliaus Antano Baltakio OFM pastoracinės veiklos modelis“⁴, o 2018 m. pasirodė ir šiame tekste pristatoma Grickevičiaus monografija, skirta užsienio lietuvių ganytojo visuomenei, politinei, lobistinei ir karitatyvinei veiklai. Užsienio lietuvių vyskupo kanceliarijos archyvo perdavimo Lietuvai istorija dar kartą paliudijo, kad diasporos archyvų perdavimas Lietuvos atminties saugojimo institucijoms duoda vaisių ir padeda geriau pažinti lietuvių išeivijos istoriją, paveldą ir patirtis.

Lietuvių išeivijos istorijos tyrimai dažnai atliekami remiantis tik diasporoje susiformavusiais istorijos šaltiniais. Lietuvoje ieškoti tyrimų medžiagos diasporos istorijos temomis neretai neprasminga, nes jos čia tiesiog nėra. Vyskupo Baltakio atveju situacija kiek kitokia. Jo kaip užsienio lietuvių ganytojo veikla atkreipė sovietų saugumo (KGB) institucijų dėmesį. Lietuvos ypatingajame archyve yra likęs nemažas pluoštas įrodymų, liudijančių, kad sovietai Baltakio veikla domėjosi. Recenzuojamos knygos autorius šią medžiagą integravo į kuriamą istorinį pasakojimą ir taip nupiešė platesnį nagrinėjamo laikotarpio vaizdą.

Žvelgiant iš istorijos perspektyvos, Baltakio vyskupavimo laikotarpį galima traktuoti kaip reikšmingiausią. Turbūt dėl to istorikas Grickevičius ir apsiėmė išsamiai nagrinėti būtent šį Baltakio gyvenimo etapą ir laikotarpį iki 2009 m., kai aptariamos knygos herojus aktyviai talkino tiek užsienio lietuviams, tiek Lietuvos gyventojams. Minėtas Vitkuvienės darbas, skirtas šio dvasininko sielovados darbo analizei, leido Grickevičiui dar labiau susiaurinti tyrimų lauką ir apsiriboti tik Baltakio, kaip užsienio lietuvių ganytojo,

³ „Į Lietuvą grįžo vyskupas emeritas pranciškonas Paulius Baltakis OFM“, parengė Monika Midverytė, MBO Lietuvos Šv. Kazimiero provincijos informacija, *Bernardinai*, žiūrėta 2019 m. kovo 20 d., <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-04-24-i-lietuva-grizo-vyskupas-emeritas-pranciskonas-paulius-baltakis-ofm/169604>.

⁴ Rankraštis saugomas Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakultete.

visuomeninės, politinės, lobistinės ir karitatyvinės veiklos tyrimu. Pabrėžtina, kad recenzuojama knyga nėra tradicinė biografija, joje išsamiai išnagrinėta tik dalis Baltakio gyvenimo ir veiklos.

Pristatoma knyga yra padalyta į keturias dalis: „Įvadas“, „Bažnytinės tarnystės kelias“, „Tautos krikšto jubiliejus“ ir – didžiausia – „Darbai Lietuvai“. Vis dėlto pastarojoje išsamiai plėtojamos dvi pagrindinės temos: užsienio lietuvių vyskupo Baltakio indėlis į bendrą lietuvių išeivijos veiklą siekiant atkurti Lietuvos valstybingumą ir parama besikuriančiai Lietuvai – jos Bažnyčiai ir visuomenei. Nors ši tematika lietuvių istoriografijoje nėra nauja, recenzuojama knyga ją papildė.

Lietuvių išeivijos visuomeninė, politinė ir lobistinė veikla siekiant atkurti Lietuvos valstybingumą yra bene geriausiai ištirta lietuvių diasporos istorijos tema. Šios tematikos tyrėjai daugiausia dėmesio yra skyrę įvairioms pasauliečių asociacijoms ir veikėjams, o dvasininkų indėlis dažnai tik paminimas. Grickevičius savo monografija ne tik atkreipė dėmesį į šią istoriografijos problemą, bet ir ėmėsi ją spręsti. Knygoje atskleidžiama, kaip Baltakis, naudodamasis užsienio lietuvių ganytojo titulu, ne tik palaikė ryšius su Vatikanu, JAV valstybės administracija, JAV ir kitų šalių aukščiausiais katalikų hierarchais, bet ir panaudojo šiuos ryšius Lietuvos okupacijos, tikinčiųjų persekiojimo sovietmečiu Lietuvoje klausimams kelti tarptautinėje erdvėje, taip pat gausiose JAV, Kanados ir kitų šalių katalikų bendruomenėse. Itin svarbų vaidmenį atliko vyskupo Baltakio palaikomo Lietuvių katalikų religinės šalpos (LKRŠ) Lietuvių informacijos centro (LIC) veikla. Šiam tikslui buvo veiksmingai panaudota ir Lietuvos krikšto 600 metų sukaktis.

Dar viena tema, kurią monografijoje apie Baltakį plačiai išplėtojo Grickevičius, – įvairialypė lietuvių išeivių parama nepriklausomybę atkūrusiai Lietuvai. Nepriklausomybės paskelbimą lydėjo sovietų paskelbta Lietuvos ekonominė blokada, ėmė transformuotis ekonominė, socialinė ir vertybių sistemos. Pirmaisiais nepriklausomybės metais daugelis Lietuvos gyventojų susidūrė su materialiniais nepritekliais, o iš naujo besikurianti Lietuvos valstybė negebėjo užtikrinti svarbiausių viešųjų paslaugų. Šiuo kritiniu laikotarpiu materialinė lietuvių išeivijos, įskaitant užsienio lietuvių vyskupą bei jo bendradarbius, pagalba buvo ženkli paspartis.

Gausia faktografinė medžiaga grindžiama Grickevičiaus monografija apie užsienio lietuvių vyskupą Baltakį ne tik papildė jau egzistuojančius lietuvių diasporos istorijos tyrimus, bet ir parodo būtinybę plėsti užsienio lietuvių katalikų istorijos tyrimus. Kaip kolegų tyrėjai sureaguos į šį kvietimą, parodys ateitis.

Recenzija

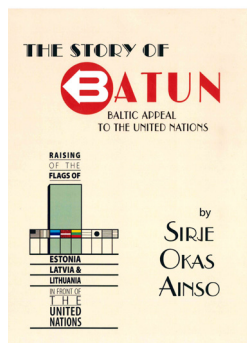

Ina ĖMUŽIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Trijų Baltijos šalių bendrystės pėdsakai BATUN'o veikloje

Sirje Okas Ainso. *The Story of BATUN – Baltic Appeal to the United Nations (1966–1991)*. Ilmunud, [United States of America]: [s.n.], 2018. 256 p.

2018 m. pavasarį pasirodė išskirtinė knyga apie trijų Baltijos šalių nepriklausomybės siekius už Lietuvos ribų. JAV gyvenanti estų kilmės Sirje Okas Ainso sudarė knygą-šaltinių rinkinį „The Story of BATUN – Baltic Appeal to the United Nations (1966–1991)“¹. Nors knygos autorei tai – pirmoji tokio pobūdžio knyga, nereikėtų jos nuvertinti. Okas Ainso ilgus metus buvo aktyvi organizacijos BATUN narė, kaip ir jos vyras, su kuriuo ten ir susipažino. Autorė pasakojimą kuria remdamasi praėjusio laikotarpio dokumentais, nuotraukomis ir asmeninėmis įžvalgomis. Knygos įvade aiškiai deklaruojama, kad knygos tikslas – įamžinti BATUN veiklą ir priminti šios organizacijos aktyvistus, o ne ją

išanalizuoti ar ištirti. Užsimenama ir apie tai, kad knygoje perteikiama autorės perspektyva ir pateikiamas asmeninis BATUN istorijos pasakojimas.² Nors šia deklaracija autorė

¹ BATUN'o istorija: baltų kreipimasis į Jungtines Tautas.

² „My story of BATUN is not an exhaustive historic account of that organization; it is not a catalogue of all the endeavors it embraced, or of all the projects it attempted, carried out, or failed to do. Nor is it meant to be. It is, however, my honest attempt not to let this important phase in the lives of an idealistically minded group of Baltic exiles slide into oblivion. Keeping the past alive, and in perspective, may also eventually inspire others to fight for due justice – no matter in what field or capacity.“ Okas Ainso, Sirje, *The Story of BATUN – Baltic Appeal to the United Nations (1966–1991)*. Ilmunud, [United States of America]: [s.n.], 2018. Autoriaus komentaras, nenumeruota.

suteikia knygai autobiografinį (prisiminimų) prieskonį, ji vertinga ir istorikams, o atliktas darbas ir surinkti šaltiniai tikrai sužadins istorijos tyrinėtojų susidomėjimą.

Knyga parengta anglų kalba. Joje skaitytojas supažindinamas su trijų Baltijos šalių istorijos epizodu, skirtu išeivių pastangoms reprezentuoti okupuotus kraštus Jungtinių Tautų Organizacijoje (toliau – JTO). Knygos apimtis – 256 puslapiai. Be įvado ir vardų rodyklės, knygą sudaro trys pagrindinės dalys: įvadinis straipsnis ir apibendrinimas (organizacijos istorijos apybraiža), antroji dalis – nuotraukų rinkinys, trečioji – BATUN veiklos dokumentų ir korespondencijos publikacija. Knygos dalys sukonstruotos panašiu principu: pasakojimas, nuotraukos ir dokumentai sudėlioti chronologine ir tematine seka.

Leidinyje panašus į daugelį kitų leidinių, skirtų praėjusiam šimtmečiui paminėti, bet išsiskiria tuo, kad yra nukreiptas į tradicinį Baltijos šalių trejetą: Estiją, Latviją ir Lietuvą. Šių šalių jaunosios kartos išeivija ėmėsi bendros veiklos JTO. Tyrėjai dažnai sugretina šių šalių istorijos pasakojimus, vis dėlto pasakojimų apie bendradarbiavimą, ypač diasporoje, sunku aptikti, juo labiau apie jaunosios kartos išeivių veiklą. Be profesionalų, mažai kam bus girdėtas ir organizacijos BATUN trumpinys (angl. *Baltic Appeal to the United Nations*), taip pat keletas kitų minėtas tris šalis vienijusių išeivijos organizacijų pavadinimai.³

Okas Ainso knyga papildo gana mažai analizuotą organizacijos istoriją ir Baltijos šalių diasporų bendradarbiavimo lauką. Tai – tik antras leidinyje, skirtas šios organizacijos istorijai (buvo išleista keletas straipsnių šia tema⁴, savo tyrimuose organizacijos veiklą trumpai aptarė Juozas Banionis⁵ ir Juozas Skirius⁶). BATUN istorijos perspektyva atsiskleidžia knygoje „BATUN. Baltic Appeal to the United Nations Department of United Baltic Appeal, 1966–1976“, išleistoje 1976 m., organizacijai švenčiant 10 metų sukaktį⁷. Leidinio forma tradiciškai būdinga jubiliejiniais leidiniais, leistiems išeivijoje. Knygoje gana kukliai, enciklopediškai peržvelgtas tik pirmasis veiklos dešimtmetis. Šią spragą užpildė Okas Ainso knyga-šaltinių rinkinys, kuriame yra naujų, iki šiol nepublikuotų nuotraukų bei dokumentų, kurie nenugulė pirmajame leidinyje. Šis Okas Ainso tyrimas yra viena detaliosios šios organizacijos istorijos rekonstrukcijų iki šių dienų.

Leidinio pagrindas – pirmoji dalis, įvadinis straipsnis, kurio 10-yje skyrių skaitytojas nuosekliai supažindinamas su organizacijos istorija. Skaitant knygą jaučiama aiški asmeninė autorės perspektyva, tikriausiai natūraliai daugiausia dėmesio skiriama estų diasporos vaidmeniui rekonstruoti, bet drauge stengiamasi išlaikyti pusiausvyrą ir pristatyti visų trijų šalių indėlį. Pažymėtina, kad organizacijos struktūra buvo grindžiama lygiateisės narystės ir demokratijos principais.

³ Pavyzdžiui, JBANC – *Joint Baltic American National Committee*, BAFL – *Baltic American Freedom League*. Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto 1975–1994*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017, 238–294.

⁴ Gureckas, Algimantas, „Lietuvių jaunimo politinė veikla Niujorke 1963–1968 m. Lietuvių Jaunimo Antikolonialinė Lyga (LJAL). Žygis į Jungtines Tautas ir Baltiečių Kreipimasis į Jungtines Tautas (BATUN)“, *Oikos* 1 (5, 2008), 113–128.

⁵ Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto 1975–1994*; Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010.

⁶ Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: „Draugo“ fondas, 2018, 217–218.

⁷ *Baltic Appeal to the United Nations Department of United Baltic Appeal, 1966–1976*. New York, N.Y.: BATUN, 1976.

Knygoje pristatomas istorinis Pabaltijo šalių naratyvas pradedamas konstruoti trumpai aptariant šalių nepriklausomo gyvenimo ir okupacijos metus. Toks autorės pasirinkimas byloja apie skaitytoją, kuriam skirtas tekstas: tai yra užsienietis, neprofesionalas, kuriam reikia pateikti kontekstą ir nuodugnai supažindinti su šalių istorija. Pirmiausia pristatomi trijų Baltijos šalių veiksmai JTO iš karto po okupacijos, bet daugiausia dėmesio skiriama BATUN veiklai 1966–1991 m.

BATUN istorija prasidėjo 1965 m. lapkričio 12–13 d. didžiuliame mitinge Niujorke. Pagrindiniai šio mitingo organizatoriai buvo Komitetas Lietuvos nepriklausomybei atstatyti su garbės pirmininku Jonu Balkūnu priešakyje. Po šio komiteto vėliava susirinko grupė jaunų studentų lietuvių, kurie siekė paminėti 25-ąsias Lietuvos okupacijos metines ir surengė mitingą „Žygis į Jungtines Tautas“⁸. Į mitingą susibūrė ne tik lietuvių, bet ir latvių, estų atstovai, daugiausia jaunoji karta. Nors mitingo dieną organizacijos atstovai nebuvo oficialiai priimti į JTO, dalis jaunimo į pastatą įėjo kaip lankytojai ir, ėmę mitinguoti, buvo apsaugos išprašyti. Mitingas buvo užbaigtas paskelbiant memorandumą, kuris tapo pamatu imtis tolesnių veiksmų. Po šio mitingo buvo žengti pirmieji žingsniai siekiant iškelti okupacijos klausimą ir įvyko pirmieji susitikimai su JTO priklausančių šalių ambasadoriais. Galiausiai visų trijų Baltijos šalių: Latvijos, Lietuvos ir Estijos jaunesniosios kartos išieviai susivienijo vienam tikslui – iškelti okupacijos klausimą JTO po organizacijos BATUN vėliava.

Organizacija BATUN buvo įkurta steigiamosios konferencijos metu 1966 m. vasario 12–13 d. Nors lietuviai buvo organizacijos pradininkai, vėliau iniciatyvą perėmė latviai ir estai, tad lietuviai pasitraukė iš lyderių pozicijos ir tapo lygiateisiais nariais, o tai, kuri tautybė vyraus, nulemdavo demokratiškai išrinktas prezidentas ir narių iniciatyva. Organizacija 1967 m. buvo įregistruota kaip ne pelno siekianti ir pervadinta UBA (angl. *United Baltic Appeal Inc.*). Ji dažnai buvo vadinama UBA-BATUN arba tiesiog BATUN. Kaip teigė autorė, žinomiausias liko pastarasis pavadinimo variantas.⁹

BATUN per savo veiklos metus ne tik suvienijo tris Baltijos šalis kartu dirbti JTO, bet ir parengė daugybę informacinių biuletenių bei knygų apie represijas ir žmogaus teisių pažeidimus okupuotose šalyse, taip pat išplatino tūkstančius laiškų ir memorandumų JTO šalių diplomatams ir įvairioms organizacijoms bei žiniasklaidos priemonėms. Aptariamoms knygos įvadiniam straipsnyje apžvelgiama tik dalis organizacijos veiklų, kita vertus, tai – puikus pirmasis BATUN istorijos sąvadas, padedantis bent akies krašteliu žvilgteltėti į organizacijos istoriją.

Antrojoje dalyje pateikiamos nuotraukos sudaro tarsi atskirą dalį, jomis pasakojama apie susirinkimus ir šių susirinkimų dalyvius. Nuotraukos sugrupuotos ir išdėstytos teminiais segmentais, pavyzdžiui, „BATUN'o prezidentai“, „Simo Kudirkos klausimas“, „Molotovo-Ribentropo pakto 48-osios metinės“, „Nepriklausomybės laikai“. Toks suskirstymas padeda vizualizuoti pasakojimą, kuris kuriamas panašiu teminiu-chronologiniu principu. Autorė aiškiai ir detalai aprašo *nuotraukoje vaizduojamą istoriją* – tai, kas užfiksuota: asmenys ir įvykiai, su jais susiję svarbiausi faktai, tačiau neįvardijama pačių *nuotraukų istorija*: fotografas, nuotraukos padarymo metas ir saugojimo vieta. Žvelgiant iš tyrėjo

⁸ Gureckas, „Lietuvių jaunimo politinė veikla Niujorke 1963–1968 m.“, 118–121.

⁹ Okas Ainso, *The story of BATUN...*, 9.

perspektyvos, trūksta tikslesnių identifikavimo duomenų, kurie palengvintų tolesnius tyrimus ir leistų labiau pažinti aprašomą organizaciją.

Paskutinė leidinio dalis yra archyvinių dokumentų rinkinys, kuriame sugulė ne tik BATUN veiklos dokumentai, tačiau ir korespondencija su ambasadoriais, organizacijos platintos ir parengtos medžiagos ir informacinio leidinio „BATUN News“ pavyzdžiai. Priedą sudaro 29 dokumentai – gana negausus rinkinys, vis dėlto žvelgiant į leidinį kaip visumą jie puikiai papildė originaliais dokumentais pirmojoje dalyje pateikiamą istorijos rekonstrukciją, papildė ir užbaigia knygoje kuriamą pasakojimą.

Antroji ir trečioji knygos dalys, skirtos šaltiniams publikuoti, kelia keletą klausimų. Jose pateikiami šaltiniai atliepia pirmojoje dalyje pateiktą informaciją, vis dėlto tiesioginių nuorodų į šiose dalyse publikuojamus rašytinius ir fotodokumentus tekste pavyko aptikti tik keletą. Šaltiniai pateikti chronologiniu-teminiu principu, yra įdomūs ir dažnai originalūs, anksčiau nepublikuoti. Vis dėlto neretai pritrūksta tolesniems tyrimams naudingos informacijos apie vietą, kurioje yra saugomi šie dokumentai. Knygoje nurodyta, kad medžiaga paimta iš organizacijos narių asmeninių ir organizacijos BATUN archyvų, bet informacijos, kurioje konkrečioje vietoje šie archyvai saugomi, aptikti nepavyko. Tenka tik spėti, kad didžioji dalis medžiagos įeina į autorės šeimos archyvą. Gana tiksliai nurodyti nuotraukų autoriai, tačiau neaišku, ar jos paimtos iš jų asmeninių archyvų, ar buvo anksčiau publikuotos, kur saugomos.¹⁰

Pažymėtina, kad Okas Ainso knyga-šaltinių rinkinys „The Story of BATUN – Baltic Appeal to the United Nations (1966–1991)“ atskleidžia mažai tyrinėtą Baltijos šalių bendradarbiavimo sritį – vos 25 metų organizacijos istorijos laikotarpį, kai trys šalys susivienijo dėl vieno tikslo – atgauti nepriklausomybę ir būti atstovaujamos JTO. Kaip autorė rašo knygoje, jos pasiekė savo tikslą, kai prie JTO būstinės 1991 m. rugsėjo 17 d. pakilo šių trijų Baltijos šalių vėliavos.¹¹ Per BATUN gyvavimo metus organizacijos aktyvistai parengė ne vieną kreipimąsi į JTO nares, prisidėjo prie represijų okupuotuose kraštuose viešinimo, žmogaus teisių gynimo ir šalių reprezentavimo tarptautinėse organizacijose. Vienu žinomiausių organizacijos darbų tapo Simo Kudirkos išlaisvinimo klausimo iškėlimas JTO, kurį vainikavo jo atvykimas į Ameriką. Knygoje sugulė trumpos istorijos rekonstrukcijos, kiekviename poskyryje pristatoma po organizacijos veiklos sritį ar etapą bei pasiekimą. Aptariamas organizacijos steigimo procesas ir ištakos, įvardijamos veiklos kryptys. Nors, žvelgiant istoriko akimis, knygai trūksta tikslaus referavimo, tai nesumenkina knygos kaip šaltinių publikacijos, albumo ar biografijos – atsiminimų žanrui priskiriamo leidinio vertės. Sudėlioti teminiai akcentai padėjo puikiai perteikti BATUN nuveiktus darbus, įvardyti žmones, prisidėjusius prie užsibrėžto tikslo, pasiekimus atstovaujant trijų šalių interesams JTO ir viešinant žmogaus teisių pažeidimus, vykdytus už geležinės uždangos.

¹⁰ „Ankstyvojo laikotarpio, 1965–1970 m., nuotraukų autoriai kilę iš Niujorko: Vytautas Mazelis, Bruno Rozaitis, L. Tamošaitis. Nuotraukos, susijusios su Goldbergo operacija, priklauso „Foto Studio Zagreb“, įsikūrusiai Sidnėjuje, Australijoje. Vėlyvojo laikotarpio nuotraukų autorė Aina Balgalvis.“ Okas Ainso, „Author's Note“, *The Story of BATUN...*, nenumuota.

¹¹ Taip rašoma paantraštėje „Raising of the Flags of Estonia, Latvia and Lithuania in Front of the United Nations“. Okas Ainso, *The story of BATUN...*, 107.

Pastaba. Baigus rengti šį tekstą, autorę pasiekė informacija apie BATUN archyvo vietą: iki 2019 m. gegužės 4 d. jis buvo saugomas Niujorke. Vis dėlto pasikeitus aplinkybėms iki minėtos datos archyvas buvo iškraustytas. Autorės žiniomis, archyvo perkėlimo darbus koordinuoja Intsas Rupnersas, ilgametis BATUN narys, taip pat minėtų trijų šalių atstovai JTO, Užsienio reikalų ministerijos ir nacionaliniai archyvai. Rupnersas, kaip BATUN atstovas, siekia, kad archyvas būtų prieinamas visų trijų šalių tyrėjams. Kol kas žadama jį pervežti į Latvijos nacionalinį archyvą, o vėliau, bendradarbiaujant su partneriais, suskaitmeninti.

Kronika

2018 11 01–2019 03 31

PLB ir Lietuva

2018 m. lapkričio 4 d. įvyko Visuotinis steigiamasis lietuvių, gyvenančių Kipre, susirinkimas ir oficialiai įsteigta dar viena po pasaulį pasklidusių lietuvių bendruomenė: Kipro lietuvių bendruomenė, ilgainiui tapsianti Pasaulio Lietuvių Bendruomenės¹ dalimi.

Lietuvių veikla Kipre žinoma nuo praeito amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžios, tačiau organizuotos bendruomenės iki šiol nebūta. Tikslios statistikos apie nuolat Kipre gyvenančius lietuvius nėra, tačiau įvairūs šaltiniai, įskaitant Lietuvos ambasadą Atėnuose, byloja, kad jų esama apie 760.

2018 m. lapkričio 4 d. prie Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių jaunimo sąjungos (toliau – JAV LJS) vairo stojo nauja pirmininkė Rima Žiūraitis. Antrosios emigrantų bangos, dar vadinamos dipukais, palikuonė, jauna moteris baigė filosofijos ir politinių mokslų magistro studijas bei gretutines istorijos ir tarptautinių santykių studijas. Nuo mažų dienų dalyvaujanti lietuviškoje veikloje, Rima savo laiką dalijo tarp domėjimosi lietuvių kultūra, istorija ir lietuvių tautinių šokių – ji ilgus metus šoko Čikagos lietuvių tautinių šokių grupėje „Spindulys“. Jau keletą metų Rima kuria dokumentinį filmą „Game Changer: Lithuania’s Nonviolent Revolution“ apie Lietuvos pastangas 1988–1991 metais taikiu būdu iškovoti laisvę. Moteris taip pat yra Čikagoje veikiančio Lietuvių tyrimo ir studijų centro Medijų skyriaus vadovė, priklauso Čikagos lietuvių klubui „Rotary“. 2017 metais organizacija „Globalios Lietuvos lyderiai“ Rimą nominavo kategorijoje „Žymūs pasaulio lietuviai“.

2018 m. lapkričio 9 d. PLB Kultūros komisijos pirmininkė Jūratė Caspersen dalyvavo Lietuvos Respublikos ambasadoje Londone vykusiame kultūros forume, kuriame buvo diskutuojama, kaip išlaikyti užsienio lietuvius Lietuvos kultūros erdvėje. Renginį moderavo Londono „Santaros-Šviesos“ klubo vadovas Rimantas Vingras. Diskusijose taip pat dalyvavo JKLB pirmininkė Dalia Asanavičiūtė, kultūros atašė Jungtinėje Karalystėje Justina Kostikovaitė, LRT generalinė direktorė Monika Garbačiauskaitė-Budrienė ir filosofas Kęstutis Girnius.

¹ Išvijoje šis pavadinimas tradiciškai rašomas didžiosiomis raidėmis, dėl šios priežasties šiame tekste paliktas toks jo variantas (red. past.).

Forumo dalyvių nuomone, užsienyje gyvenančių lietuvių kultūriniai poreikiai yra gana skirtingi, tad, norint lietuvius išlaikyti Lietuvos kultūrinėje erdvėje, reikalinga įvairių kultūros renginių pasiūla. Nepakanka tik pačių tautiečių organizuojamų renginių – Lietuva turėtų rūpintis kultūros eksportu, skirtu diasporai.

Forumą organizavo Londono „Santaros-Šviesos“ klubas ir Jungtinės Karalystės lietuvių bendruomenė.

2018 m. lapkričio 14–15 d. Vilniuje vyko seminaras užsienio lietuviams „Lyderių laikas 3“. Renginyje dalyvavo 64 lietuviai iš 27 šalių. Projekto iniciatorius ir kuratorius – Švietimo ir mokslo ministerijos (ŠMM) Strateginių programų skyrius. Projekto „Lyderių laikas 3“ tikslas – sukurti paramos savarankiškiems lyderiams infrastruktūrą plėtojant vadybos kompetencijas, atveriant naujas karjeros galimybes, tobulinant, remiant ir išlaisvinant mokyklą, įgalinant švietimo bendruomenę ir kiekvieną jos narį. Renginyje dalyvavo ir dalyvius pasveikino Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininkė Dalia Henke. Seminare dalyvavo valdybos nariai Vida Bandis, Jūratė Caspersen ir Vladas Oleinikovas (PLJS pirmininkas).

2018 m. lapkričio 15 d. įvyko Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumo (toliau – PLMKS) iniciatyvinės grupės (nariai: E. Aleksandravičius, D. Henke, V. Bandis, D. Kuolys, D. Udrys, R. Čuplinskas, V. Montvydaitė, V. Razumas, G. Karoblis, J. Augutis, A. Jokubaitis, J. Caspersen, V. Oleinikovas) susitikimas. Jo metu buvo nutarta:

- inicijuoti Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumų atnaujinimą: taikyti naują simpoziumo formatą, kuris turėtų atliepti šiandienius pasaulio lietuvių akademinės ir intelektualinės bendruomenės poreikius bei pasaulinę tendenciją į mokslą ir kūrybą žvelgiant holistiškai – jungiant skirtingus mokslo, kūrybos ir verslo sektorius;
- užtikrinti sklandų tradicijos perėmimą ir tęsą. PLMKS nuo pat savo veiklos pradžios (1969 m.) buvo nevyriausybinė iniciatyva, tad inicijuojant PLMKS tęsą siekiama grąžinti aktyvų savanoriškų Lietuvos ir pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos veikėjų dalyvavimą periodiniuose sambūriuose, skirtuose Lietuvai aktualių mokslo, kūrybos, ekonomikos, demografijos ir politikos klausimų svarstymuose, išlaikant PLB ir partnerių, kaip pagrindinių renginio iniciatorių ir organizatorių, vaidmenį.

Iniciatyvinė grupė nutarė keiptis į LR Vyriausybę prašydama remti PLB iniciatyvą 2019 m. surengti pasaulio lietuvių mokslininkų ir kūrybos veikėjų susitikimą – parengiamąjį žingsnį PLMKS atnaujinti, taip stiprinant pasaulio lietuvių mokslininkų ir kūrėjų tinklo organizavimąsi bei sudarant sąlygas kaupti pasaulio lietuvių akademinės ir intelektualinės bendruomenės bendrąją išmintį Pasaulio Lietuvių Bendruomenei, Lietuvai ir pasauliui.

2018 m. lapkričio 23 d. LR Seimas nusprendė nepritarti Referendumo įstatymo pataisoms, kuriomis buvo siekiama sumažinti balsavimo kartelę referendumams dėl Konstitucijos I ir XIV skirsnių nuostatų pakeitimo. PLB pabrėžė, kad remia šį sprendimą ir kviečia visas Lietuvos valdžios institucijas – Lietuvos Respublikos Seimą, Prezidentę ir Vyriausybę, taip pat politines partijas bei tautiečius Lietuvoje ir pasaulyje susivienyti šiuo visai Tautai svarbiu klausimu.

2018 m. lapkričio 24–25 d. Hiutenfelde įvyko gimnazijos kuratorijos narių susirinkimas, kuriame dalyvavo PLB atstovė kuratorijoje Jūratė Caspersen. Kuratorijos nariai išklausė Kuratorijos valdybos ataskaitą, kurioje buvo pristatyti Kuratorijos valdybos darbo rezultatai ir bendradarbiavimas su Vokietijos lietuvių bendruomenės valdyba. Diskutuota gimnazijos valdymo stiprinimo ir veiklos gerinimo klausimais, aptarti mokyklos bendrabučio reikalai, tėvų komiteto galiojantis rinkimų ir veiklos reglamentas bei tėvų atstovavimo Kuratorijoje galimybės. Kuratorijos nariai peržvelgė ir aptarė gautus laiškus. Susirinkimo metu kuratorijos nariai susitiko su gimnazijos vyresniųjų klasių vadove dr. Gabriele Hoffmann ir gimnazijos Darbo tarybos pirmininku Dimitrios Kostopoulos. Su gimnazijos atstovais pasikeista nuomonėmis dėl gimnazijos veiklos teisinio reglamentavimo, mokinių priėmimo į gimnaziją tvarkos, lietuvių kalbos pamokų ir bendrabučio veiklos.

2018 m. gruodžio 1 d. Pasaulio Lietuvių Bendruomenė (PLB) kvietė susitikti nevyriausybių organizacijų (NVO) kalėdinėje mugėje, kurioje dalyvavo pirmą kartą. Stende buvo pristatytas pasaulio lietuvių inicijuotas projektas „Lietuvai 100 – Sveikas, mažyli“, taip pat laukė įvairiuose kraštuose įsikūrusių lietuvių bendruomenių lauktuves.

2018 m. gruodžio 8 d. įvyko Pasaulio Lietuvių Bendruomenės valdybos posėdis, kuriame dalyvavo 9 valdybos nariai. Pagrindinis posėdžio klausimas – PLB ir PLJS lyderių suvažiavimas, skirtas Pasaulio lietuvių metams ir Chartos 70-mečiui paminėti. Suvažiavimas vyks Nidoje 2019 m. liepos 1–4 d. Suvažiavime bus diskutuojama, kaip stiprinti užsienio lietuvių organizacijų bendradarbiavimą kraštuose, kuriama kraštų lietuvių bendruomenių ir PLB valdybų bendros veiklos vizija, svarstoma, kaip geriau panaudoti lietuvių bendruomenių potencialą Lietuvai garsinti kraštuose, ir kiti klausimai.

2018 m. gruodžio 10 d. VDU atstovybėje Vilniuje įvyko antrasis Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumo iniciatyvinės grupės susitikimas. Jame dalyvavo PLB pirmininkė Dalia Henke ir valdybos narės Vida Bandis ir Jūratė Caspersen. Susitikimo metu buvo nutarta parengti simpoziumo aprašą ir biudžetą, atsižvelgiant į Pasaulio lietuvių metų minėjimo planus, ieškoti sinergijos su kitomis organizacijomis. Numatyta preliminarį Mokslo ir kūrybos simpoziumo data – 2019 m. spalio–lapkričio mėn.

2018 m. gruodžio 27 d. Lietuvos nacionalinėje filharmonijoje įvyko „Globalios Lietuvos apdovanojimai“. Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės globojamas renginys yra skirtas pagerbti pasaulio lietuviams ir su Lietuva save siejantiems asmenims, kurie savo tarptautine patirtimi, įtakingais ryšiais ir ištekliais prisideda prie Lietuvos augimo.

Apdovanojimų kategorijoje „Už verslo ryšių su Lietuva kūrimą“ buvo nominuotas PLB valdybos narys, Estijos lietuvių bendruomenės pirmininkas Vaidas Matulaitis.

2019 m. sausio 7 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje pradėta eksponuoti „Lietuvių chartija“, kuri buvo paskelbta Pasaulio Lietuvių Bendruomenės leidinyje ir kurioje buvo išreikšti lietuvių išeivijos tautinio solidarumo principai. 2019-aisiais sukanka 70 metų, kai „Lietuvių charta“ buvo paskelbta.

1949 m. birželio 14 d. Augsburgė (Vokietijoje) Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) išleistas kišeninio dydžio leidinys, dar žinomas „Lietuvių chartos“ arba „Lietuvių chartijos“ pavadinimu, padėjo Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pagrindus,

subūrė ir įprasmino per Antrąjį pasaulinį karą už Lietuvos ribų išsibarsčiusių lietuvių pastangas toliau kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės ir stengtis bet kokia kaina išlaikyti ne tik šeimos ir giminystės, bet ir tautinį ryšį, kad „svetimoj žemėj kiekvienas sutiktas tautietis [būtų] mielas kaip brolis“.

„Lietuvių chartijos“ paskelbimas buvo VLIK atsakas į 1949 m. sparčiai besikeičiančią lietuvių karo pabėgėlių padėtį pokarinėje Vokietijoje. Pasibaigus karui tapo aišku, kad Lietuva dar negreit bus laisva, ir daugelis į Vakarus pasitraukusių žmonių pradėjo naudotis atsiradusia galimybe iš pabėgėlių stovyklų emigruoti į Kanadą, Australiją ir kitas nuo karo nenukentėjusias šalis. VLIK pirmininko Mykolo Krupavičiaus ir kitų iniciatyva nutarta kiekvienoje šalyje steigti lietuvių bendruomenes ir jas visas vienijančią Pasaulio Lietuvių Bendruomenę.

„Lietuvių chartijoje“, sudarytoje iš trylikos punktų, be kitų dalykų, skelbiama, kad tauta yra prigimtoji žmonių bendruomenė; kad niekas negali būti prievartaujamas nutraukti savo ryšio su tautine bendruomene ir kad po pasaulį pasklidę lietuviai sudaro vieną Pasaulio Lietuvių Bendruomenę.

„Lietuvių chartija“ vis dar yra ne vieno svetur gyvenančio lietuvi moralinė nuostata.

2018 m. sausio 23 d., eidamas 97-uosius metus, mirė Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenęs garsus lietuvių kilmės avangardinio kino režisierius, menininkas, poetas, prozininkas, kuratorius Jonas Mekas.

Jonas Mekas gimė 1922 m. Semeniškiuose, Lietuvoje. 1944 m. traukėsi į Vakarus, Vokietijoje pateko į karo belaisvių stovyklą. Yra dirbęs laikraščių „Naujosios Biržų žinios“, „Panevėžio apygardos balsas“ ir žurnalo „Žvilgsniai“ redaktoriumi. Į Niujorką persikėlė būdamas beveik 27-erių, pirmąjį autobiografinį filmą sukūrė būdamas 46-erių. 1954 m. kartu su broliu pradėjo leisti žurnalą „Film Culture“. 6 dešimtmetyje aktyviai įsitraukė į kino kritikos diskursą: savo tekstus publikavo „Film Culture Magazine“, „The Village Voice“, „Sight and Sound“, „Bianco e Nero“, „The American Film“, „The New York Times“, „Cahiers du Cinéma“, „Film Quarterly“ ir kt.

J. Mekas per savo karjerą dirbo su tokiais menininkais kaip Jurgis Mačiūnas, Andy Warholas, Yoko Ono, Johnas Lennonas, Allenas Ginsbergas ir kt. Šių garsių menininkų „Fluxus“ kolekcijos pristatomos Vilniuje įsteigtame Jono Meko vizualiųjų menų centre. J. Mekas taip pat yra išleidęs daugiau nei dešimt knygų.

Jonas Mekas buvo VDU Garbės daktaras. 1995 m. jam buvo skirta Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija, 2003-aisiais – ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Didysis kryžius.

2019 m. vasario 18 d., švenčiant Pasaulio lietuvių metus, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka pakvietė prisiminti tarpukariu JAV veikusias lietuvių organizacijas. Lietuviai ne tik steigė savo politinius judėjimus, bet ir aktyviai rėmė atsikūrusią Lietuvos valstybę. Parodoje buvo eksponuojama Tautos fondo išleista Lietuvos gelbėtojo knygelė, Kanados lietuvių telegrama Lietuvos atstovybei JAV, – sunkiu Lietuvai metu lietuviai buvo pasiruošę žygiams.

Parodą surengė Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus vyresnysis redaktorius Vytautas Smilgevičius, Nacionalinės bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Lituanistikos skyriaus darbuotoja dr. Dalia Cidzikaitė. Parodos

dailininkas – Nacionalinės bibliotekos Komunikacijos ir rinkodaros departamento Rinkodaros ir intelektinių paslaugų skyriaus vyresnysis dailininkas Jokūbas Zovė.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir institucijų prie LRV santykių su lietuvių išeivija apžvalga

2018 m. lapkričio 5 d. Lietuvos ambasados Pietų Afrikos Respublikoje darbuotojai Vėlinių žvakelių uždegė Šv. Pijaus X katalikų bažnytėlėje sostinės Pretorijos *Waterkloof* priemiestyje. Ši vieta buvo pasirinkta neatsitiktinai: viename iš dešimties bažnyčių puošiančių vitražų vaizduojamas Lietuvos globėjas šventasis karalaitis Kazimieras, Gedimino pilis, Vilniaus katedra ir Lietuvos herbas Vytis.

Šį puošnų vitražą bažnyčiai padovanojo iš Lietuvos kilusi Kuisių šeima, kuri 1984 m. taip įprasmino savo prosenelių Vincento ir Marijonos, 1904 m. atvykusių iš Lietuvos į Pretoriją ir čia likusių gyventi, įsikūrimo Pietų Afrikoje 80-metį ir Lietuvos globėjo šv. Kazimiero 500 metų mirties sukaktį.

2018 m. lapkričio 6 ir 8 d. Lietuvos ambasada Suomijoje kartu su K. Donelaičio lietuvių bičiulių draugija jau 11-ąją kartą pristatė „Lietuviškų filmų vakarus“ Helsinkyje. Lietuvos ambasadorius Suomijoje Valdemaras Sarapinas pasveikino gausiai susirinkusius vakaro svečius ir pasidžiaugė, kad lietuviškas kinas yra mėgstamas ir vertinamas Suomijoje. Į filmų vakarą svečius subūrė 2 Sidabrinės gervės pelniusi dokumentinė poema „Sengirė“, sužavėjusi žiūrovus Lietuvoje ir kitose pasaulio šalyse. Po filmo peržiūros žiūrovai turėjo išskirtinę progą dalyvauti diskusijoje su filmo kūrėju, režisieriumi Mindaugu Survila. Įdomus režisieriaus pasakojimas apie ilgai brandintą idėją parodyti Lietuvoje egzistuojančias sengires ir jų svarbą, pasiruošimą sudėtingiems filmavimams, kūrybos procesą, ekologiją įtraukė Helsinkyje gyvenančius lietuvius, suomių bei miesto svečius į prasmingą diskusiją apie gamtą ir gyvenimą gamtoje.

Antrasis filmų vakaras pradėtas dviem trumpametražiais filmais – rež. Linos Lužytės keliems apdovanojimams nominuotu „Jau puiku, tik dar šiek tiek“ ir rež. Rimanto Oičenkos „Holivudas pasiūlė per mažai“. Po jų Suomijos žiūrovams buvo pristatyta rež. Eglės Vertelytės tragikomedija „Stebuklas“, triumfavęs šių metų „Sidabrinės gervės“ apdovanojimuose.

„Lietuviškų filmų vakarai“ Suomijos publikai pristato tarptautiniuose festivaliuose žiūrovų ir kritikų puikiai įvertintus naujausius lietuviškus filmus.

2018 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos ambasadoje Latvijoje susirinkę verslo srities profesionalai įkūrė klubą „Global Lithuanian Leaders Riga“, išsirinko vadovą bei valdybą. Artimiausius metus klubui Rygoje vadovaus Dalia Petkevičienė. Lietuvos ambasadorius Latvijoje Artūras Žurauskas pasveikino iniciatyvą burti lietuvius, gyvenančius bei dirbančius Latvijoje, pagal profesinius interesus. „Tikimės, jog klubas užsibrėš ir pasieks ambicingų tikslų, bendradarbiaus ir stiprins lietuvių bendruomenės vaidmenį bei įtaką“, kalbėjo ambasadorius.

Klubo tikslas – vienyti Rygoje dirbančius profesionalus iš Lietuvos bei galimybėmis Lietuvoje besidominčius ar mūsų šalyje dirbančius latvius, dalintis profesine patirtimi, vystyti gebėjimus, plėsti akiratį ir kontaktus.

Naujoji lietuvių organizacija veiks kaip tarptautinių profesionalų tinklo „Global Lithuanian Leaders“ dalis. Panašūs veikiantys klubai: Londono Sičio lietuvių profesionalų klubas, Lietuvių profesionalų klubas Osle, Airijos lietuvių profesionalų tinklas ir Stokholmo profesionalų klubas.

2018 m. lapkričio 9–11 d. Kretos salos sostinėje Heraklijone įvyko antrasis Graikijos ir Kipro lietuvių sąskrydis. Tai – 2017 m. Atėnuose pradėtos tradicijos kartą per metus Graikijos ir Kipro lietuviams susirinkti vis kitoje vietoje tęsinys. Pasak Lietuvos ambasadoriaus Rolando Kačinsko, tokiu būdu siekiama sustiprinti įvairiose Graikijos ar Kipro vietose veikiančias lietuvių bendruomenes bei jų tarpusavio ryšius, aptarti bendros veiklos kryptis ir ateities planus bei garsinti Lietuvos vardą.

Sąskrydžio dalyvius pasveikino ir kertines Lietuvos politikos gaires užsienyje gyvenančių lietuvių klausimu pristatė Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamentą direktorius Marijus Gudynas. Jis paragino Graikijos ir Kipro lietuvių bendruomenes aktyviai dalyvauti Lietuvos valstybės kūrimo procese ir įsijungti kuriant programą, kuri stiprintų užsienyje gyvenančių lietuvių ryšį su Lietuva ir tapatybės išsaugojimą. M. Gudynas priminė, kad kiti metai – Pasaulio lietuvių metai, todėl palinkėjo vietos ir viso pasaulio lietuviams į juos žengti nauja jėga. Susitikimo metu taip pat buvo aptartas pasirengimas referendumui dėl pilietybės išsaugojimo, kuris bus rengiamas kartu su Lietuvos Prezidento rinkimais.

Šiemet iš esmės Kretos lietuvių lyderio Audriaus Morkūno dėka surengto sąskrydžio programoje – filmo „Tarp pilkų debesų“ peržiūra, ekskursija prieš 430 metų Kretoje apsilankiusio LDK maršalkos Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio keliais, bendruomenės vakarienė, specialiai į sąskrydį iš Lietuvos atvykusios folkroko grupės „Žalvarinis“ koncertas ir bendruomenės narių bei kvietinių svečių diskusija apie bendruomenės gyvenimą ir veiklą.

Sąskrydžio organizatoriai – Kretos lietuviai, Graikijos lietuvių bendruomenė ir Lietuvos ambasada Graikijoje.

2018 m. lapkričio 22 d. Rygoje vyko lietuvių organizacijų Latvijoje vadovų susitikimas, kurio dalyviai diskutavo apie veiklos problemas bei iššūkius, planavo kitų metų renginius ir bendravo su ambasados darbuotojais.

Susitikime dalyvavo Latvijos lietuvių bendruomenės, Latvijos lietuvių sąjungos, Latvijos lietuvių politinių kalinių ir represuotų draugijos, Rygos, Bauskės, Liepojos, Duobelės, Jelgavos, Valmieros lietuvių kultūros draugijų ir lietuvių profesionalų klubo „Global Lithuanian Leaders Riga“ vadovai arba jų atstovai.

2018 m. lapkričio 28 d. prasidėjo Lietuvos ambasados Jungtinėje Karalystėje nuo 2011-ųjų metų organizuojamos šiemet jau aštuntosios Litvakų dienos Londone. Kartu su Londono universitetu-koledžu (*University College London*) organizuojamų Litvakų dienų renginių ciklas, šiais metais skirtas Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui pažymėti, kvietė gilesnei pažinčiai su istorinės Lietuvos žydų muzikos paveldu.

Lietuvos ambasadorius Jungtinėje Karalystėje Renatas Norkus sveikinimo kalboje pabrėžė, kad Litvakų dienos tampa vienu populiariausių ir kasmet vis daugiau lankytojų pritraukiančių ambasados Londone organizuojamų renginių. Jos virsta savotišku tiltu, jungiančiu gausią Jungtinėje Karalystėje gyvenančią litvakų bendruomenę su jos istorine tėvyne, taip pat svarbiu įvykiu besidomintiems žydų kultūros paveldu, jo indėliu į Lietuvos kultūrinį, politinį, socialinį ir mokslo pasaulį.

Lapkričio 28 dieną Lietuvos ambasadoje Londone buvo atidaryta ir Lietuvos užsienio reikalų ministerijos bei Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenės parengta paroda „Vienas amžius iš septynių. Lietuva. Lita. Lite“, kviečianti naujai pažvelgti į žydų gyvenimą istorinėje Lietuvoje nuo jų atvykimo į LDK teritoriją XIV amžiuje iki pat šių dienų.

2018 m. lapkričio 29 d. Lietuvos ambasadoje Jungtinėje Karalystėje vyko visos dienos mokslinė konferencija „Muzika: žydų gyvenimo garso takeliai ir platesnis pasaulis“, sutelkusi akademikus, žydų muzikos ekspertus ir atlikėjus iš Lietuvos, Jungtinės Karalystės, Vokietijos ir JAV. Konferencijos sesijas vedė SOAS universiteto profesorius Alexanderis Knappas ir Londono universiteto-koledžo dėstytoja dr. Helen Beer. Vieną pagrindinių pranešimų skaičiusi Heidelbergo universiteto kviestinė profesorė Diana Matut konferencijoje pristatė Vilniaus žydų kantorinio giedojimo tradiciją, Vilniaus muzikos ir teatro akademijos profesorius Leonidas Melnikas pranešime „Genijų kartos paslaptis“ kalbėjo apie XIX–XX amžių sandūros ryškiausius litvakų kompozitorius ir muzikantus, jų kūrybos išskirtinumui įtakos turėjusį politinį-kultūrinį kontekstą, neliturginės Europos žydų klezmer muzikos atlikėja Ilana Cravitz pristatė šio muzikos žanro ypatumus litvakų pasaulyje. Antrojoje konferencijos dalyje pagrindinį pranešimą skaičiusi Jungtinės Karalystės Sauthamptono universiteto profesorė Shirli Gilbert kalbėjo apie muzikos vaidmenį Holokausto metais nacių įkurtuose žydų getuose. Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus direktoriaus pavaduotoja, muzikologė dr. Kamilė Rupeikaitė savo pranešimą paskyrė žydų temos vieno žymiausių šiuolaikinių Lietuvos kompozitorių Anatolijaus Šenderovo kūryboje analizei. Konferencijos siurprizu tapo iš *Nashville* miesto (Tenesio valstija, JAV) į Litvakų dienas atvykusios kanadiečių dainininkės, žydų tradicinės muzikos atlikėjos ir dainų autorės Batshevos pasirodymas. Baigiamajame pranešime Batsheva papasakojo apie muzikos pasaulio garsenybės Leonardo Coheno litvakiškas šaknis, atliko jo populiariausius kūrinius (tokius kaip „Dance Me to the End of Love“, „Hallelujah“) jidiš kalba. Batsheva yra įgijusi L. Coheno dainų jidiš ir hebrajų kalbomis autorių teises.

2018 m. gruodžio 5 d. populariojoje Londono kultūrinėje erdvėje „Rich Mix“ vyko 8-ųjų Litvakų dienų renginys „Dash Café: dingusio pasaulio atgarsiai“, kuriame kūrybinė grupė „Dash Arts“ kartu su Lietuvos ambasada ir Lietuvos kultūros institutu organizavo neformalų pokalbį su Lietuvos menininke, 2017 metų Kauno bienalės kuratore Paulina Pukyte, Jungtinės Karalystės kompozitoriumi Benu Lunnu ir Lietuvos DJ grupės „Baltic Balkan“ nariais apie per Antrąją pasaulinę karą beveik prarasto Lietuvos žydų pasaulio iki šiol suteikiamas inspiracijas šiandienės Lietuvos kultūros scenai. Vakaraų pašėlusiu improvizuotos klezmerio muzikos ritmu užbaigė DJ grupė „Baltic Balkan“.

2018 m. gruodžio 5 d. Baltarusijos lietuvių bendruomenės vaikai kartu su savo bendraamžiais iš Lenkijos, Latvijos ir Kaliningrado srities dalyvavo jau 10 kartą vykusiame kalėdiniame susitikime su Lietuvos Respublikos Prezidente. Šiomet Lydos, Peleos ir

Rimdžiūnų lituanistinių mokyklų auklėtiniai ir bendraamžiai iš kitų šalių su valstybės vardu mokėsi marginti kalėdinius meduolius.

Pasak Prezidentės, šiemet minimas Lietuvos atkurtos valstybės šimtmetis – puiki proga pasaulio lietuviams dar labiau sutvirtinti ryšį su Tėvyne, įsitraukti į šalies gyvenimą, bendromis pastangomis kurti ir stiprinti Lietuvą.

Prezidentė palinkėjo moksleiviams pasigrožėti kalėdiškai pasidabinusiu Vilniumi ir viešnagės metu aplankyti įdomiausias sostinės vietas. Minėdami Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį, vaikai aplankė neseniai atidengtą paminklą, skirtą Lietuvos Tarybos pirminkui dr. Jonui Basanavičiui, Signatarų namai kiekvienam vaikui dovanų paruošė po Nepriklausomybės Akto kopiją.

2018 m. gruodžio 6 d. Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento direktorius Marijus Gudynas Estijos Parlamento kvietimu dalyvavo konferencijoje „Globalus estas 2030“, kurioje pristatė „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – programos idėjas ir pasiekimus. Estijos ekspertai Lietuvos vykdomą programą vertina kaip išskirtinį diasporos politikos įgyvendinimo pavyzdį, iš kurio Estija gali pasimokyti.

Lietuva, vertindama diasporos potencialą ir siekdama efektyviai telkti Lietuvos diasporą ir taip stiprinti valstybę bei garsinti jos vardą, 2012 metais pradėjo įgyvendinti „Globalios Lietuvos programą“. Programa jungia 14 valstybės institucijų veiklą, įtraukia Lietuvos savivaldybes, nevyriausybinės organizacijas. Programos įgyvendinimo koordinatore paskirta Užsienio reikalų ministerija.

2018 m. gruodžio 27 d. užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius dalyvavo septintuosiuose „Globalios Lietuvos“ apdovanojimuose Nacionalinėje filharmonijoje, skirtuose visame pasaulyje Lietuvos labai dirbantiems tautiečiams pagerbti.

Šių metų „Globalios Lietuvos“ apdovanojimai skirti už pritrauktas investicijas, įdiegtas tarptautines inovacijas, verslo ryšių kūrimą, patirties perdavimą regionams, Lietuvos vardo garsinimą. Užsienio reikalų ministerijos teikimu už viso gyvenimo nuopelnus apdovanojimas skirtas „Amerikos balso“ Lietuvių skyriui.

„Globalios Lietuvos“ apdovanojimais siekiama pagerbti svarbiausius užsienyje gyvenančių lietuvių ir su Lietuva susijusių asmenų pasiekimus profesinėje srityje prisidedant prie Lietuvos vardo garsinimo. Apdovanojimus globoja Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė, rengia VŠĮ „Global Lithuanian Leaders“, bendradarbiaudama su Prezidentūra ir Užsienio reikalų ministerija.

2019 m. sausio 12 d., Lietuvoje minint 28-ąsias Sausio 13-osios įvykių metines, Lietuvos atstovybių užsienyje organizuotame pagarbos bėgime „Gyvybės ir mirties keliu“ aktyviai dalyvavo užsienio lietuviai.

Briuselyje pagarbos bėgimas organizuotas jau šeštąjį kartą, jame dalyvavo 130 lietuvių ir jų draugų iš Belgijos, Italijos, Jungtinės Karalystės, Lenkijos, Portugalijos ir Prancūzijos. Bėgime dalyvavo ir 30 vaikų. Jauniausiai šių metų bėgikei – penkeri. Visi vaikai, startavę su šūkiu „Už laisvą Lietuvą!“, entuziastingai įveikė 2 kilometrų trasą.

Bėgimas Briuselyje simboliškai prasidėjo tą pačią akimirką, kai tūkstančiai bėgikų Vilniuje pajudėjo nuo Antakalnio kapinių Televizijos bokšto link. Briuselyje 5 ir 9 kilometrų trasos driekėsi nuo centrinio Briuselio *Cinquantenaire* parko iki Lietuvos nuolatinės

atstovybės ES. Starto vieta neatsitiktinė: *Cinquantenaire* parke stūksantys pagrindiniai pastatai buvo suprojektuoti Belgijos nepriklausomybės penkiasdešimtmečiui paminėti. Visi bėgimo dalyviai buvo apdovanoti tokiais pačiais atminimo medaliais kaip ir bėgikai Vilniuje. Taip Belgijos lietuviai ir jų draugai simboliškai tapo 28-ąjį kartą Vilniuje vykusio bėgimo dalimi.

Lietuvos Respublikos ambasada Ispanijos Karalystėje pagarbos bėgimą surengė Madrido parke *La Casa de Campo*. Prieš startą susirinkusieji tylos minute pagerbė Sausio 13-osios aukas. Bėgimo dalyviai įveikė devynių kilometrų distanciją, simbolizuojančią atstumą tarp Antakalnio kapinių ir Televizijos bokšto. Nebėgantys renginio svečiai laisvės aukų atminimą galėjo pagerbti žingsniuodami 4,5 km solidarumo ratą. Į renginį susirinko lietuvių bendruomenės atstovai, Estijos, Latvijos, Liuksemburgo, Slovėnijos ir kitų ambasadų atstovai bei vietos sportininkai. Visiems dalyviams įteikti „Gyvybės ir mirties kelio“ medaliai.

Suomijos lietuviai taip pat prisijungė prie tradicinio bėgimo. Helsinkyje laisvės gynėjams atminti buvo galima bėgti 2 ir 5 km. Bėgimo dalyviams įteikti atminimo medaliai.

Kijeve organizuotame pagarbos bėgime „Gyvybės ir mirties keliu“ dalyvavo per 20 ambasadų darbuotojų, Kijevo lietuvių, vietos sportininkų.

2019 m. sausio 13 d. Berlyne, Vokietijoje, organizuotas simbolinis bėgimas „Gyvybės ir mirties keliu“. Jo dalyviai įveikė maršrutą nuo Obelisko Kovo 11-ajai Berlyno Charlotenburgo parke iki Lietuvos Respublikos ambasados Berlyne pastato.

Lietuvos ambasada Vašingtone Laisvės gynėjų dieną taip pat surengė simbolinį pagarbos bėgimą, kuriame dalyvavo gausus būrys JAV gyvenančių lietuvių, Lietuvos draugų, Lietuvos ir kitų šalių diplomatų. Simbolinio bėgimo Vašingtone trasa driekėsi nuo JAV Kapitolijaus Abraomo Linkolno memorialo link ir atgal. Dalyviai bėgdami ar eidami įveikė kiek trumpesnę distanciją iki Vašingtono monumento.

Tradicinis Sausio 13-osios minėjimas surengtas Lietuvos ambasadoje Minske. Jame dalyvavo ir Baltarusijos visuomeninių organizacijų atstovų, tragiškų 1991 metų sausio 13-osios įvykių liudininkų. Šia proga ambasados kieme buvo užkurtas simbolinis laužas, susirinkusiems parodyti autentiški filmuoti kadrai iš Sausio 13-osios, prisimintas nelenkias kelias į tautos laisvę ir tarptautinį nepriklausomos ir laisvos valstybės pripažinimą.

Sausio 13 d. taip pat įvyko jau tradiciniu tapęs Airijos lietuvių bėgikų klubo rengiamas bėgimas, kuris simboliškai prasideda ir baigiasi ambasadoje, o maršrutas veda pro Airijos parlamento rūmus ir Nacionalinės televizijos bokštą. Bėgime dalyvavo gausus būrys tautiečių, gyvenančių Dubline ir kituose Airijos miestuose.

Tą pačią dieną laisvės gynėjų bėgimas surengtas ir San Paule. Į jį Brazilijos lietuvių ir Lietuvos draugus subūrė Lietuvos generalinis konsulas San Paule.

2019 m. vasario 6 d. Užsienio reikalų ministerijos užsakymu visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ 2018 metų pabaigoje atliktos užsienio lietuvių apklausos rezultatai parodė, kad Lietuvos pažanga ir gerovė yra svarbi absoliučiai daugumai apklaustų užsienio lietuvių (96 %).

Net 75 % užsienyje gyvenančių respondentų prisideda prie gerovės Lietuvoje kūrimo: remia Lietuvoje gyvenančius artimuosius, skatina turizmą į Lietuvą, dalyvauja labdaros ir paramos iniciatyvose, tarpininkauja užmezgant kontaktus, konsultuoja Lietuvos įmones,

organizacijas ir asmenis, dalyvauja bendroje mokslinėje, akademinėje veikloje, investuoja gimtojoje šalyje, kuria verslą.

85 % respondentų mano, kad ir negyvenant Lietuvoje galima dalyvauti įvairių sričių Lietuvos gyvenime. 8 % dalyvavusių apklausoje vis dėlto mano, kad trukdžių dalyvauti yra: pagrindinėmis priežastimis jie nurodė požiūrį į išvykusius („jaučiuosi nepageidautinas“, 79 %), informacijos trūkumą (46 %).

89 % respondentų taip pat pažymėjo, kad jiems gyvenant užsienyje yra svarbus tautinis identitetas, kurį jie išlaiko palaikydami ryšius su giminėmis ir draugais Lietuvoje (92 %), sekdami lietuvišką žiniasklaidą (76 %), bendraudami su vietos lietuviais (68 %), laikydamiesi lietuviškų tradicijų, švęsdami lietuviškas šventes (68 %) ir kt.

16 % respondentų nurodė grįšiantys gyventi į Lietuvą, dar 62 % tokios galimybės neatmeta kada nors ateityje. 57 % planuojančių grįžti į Lietuvą rinkęsi grįžti į savo gimtąjį regioną. Svarbiausi veiksniai svarstant apie grįžimą yra likusi šeima ir draugai (64 %), aukšta gyvenimo kokybė Lietuvoje (42 %), galimybė rasti išsilavinimą atitinkantį darbą (35 %), noras dirbti ir kurti Lietuvai (28 %), noras, kad vaikai augtų Lietuvoje (16 %), palankios sąlygos pradėti verslą (15 %). 16 % respondentų, nurodę priežastis „situacija Lietuvoje gerėja“, „nebepalikčiau artimųjų“, „išvykęs įvertinau, ką palikau Lietuvoje“, „emigracija yra sunkesnė, nei maniau“, teigė, kad dabar iš Lietuvos nebeišvyktų.

22 % respondentų mano, kad į Lietuvą negrįš niekada, nes jau susikūrė gyvenimą užsienyje, užsienyje gyvena visa šeima, netenkina Lietuvoje esantys žemi atlyginimai.

Pagrindiniai naujienų iš Lietuvos šaltiniai užsienyje gyvenantiems lietuviams, apklaustos duomenimis, yra lietuviška internetinė žiniasklaida (53 %), Lietuvoje gyvenanti šeima ir draugai (19 %), lietuviškas radijas ir televizija (13 %), lietuvius jungiantys socialiniai tinklai (10 %). Užsienio lietuvius Lietuvos žiniasklaidoje labiausiai domina ekonominės padėties Lietuvoje tema (35 %) ir vidaus politikos aktualijos (34 %).

2019 metų Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose ketina dalyvauti 67 % respondentų, dar 14 % nurodė esantys neapsisprendę.

Užsienio lietuvių poreikių apklausa atliekama įgyvendinant „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į Lietuvos gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programą, kurią koordinuoja Užsienio reikalų ministerija. Naudingiausiomis šios programos priemonėmis respondentai pripažino užsienio lietuvių bendruomeniškumo skatinimą, organizacijų stiprinimą (60 %), kultūros puoselėjimą (53 %), lituanistinį švietimą (50 %), užsienio lietuvių informavimą (38 %) ir diasporos profesionalų telkimą (19 %).

Internetu vykdytoje apklausoje dalyvavo 1 851 užsienio lietuvis (18 metų ir vyresni, gyvenę užsienyje ne trumpiau nei 6 mėnesius) iš 61 šalies. Daugiausia respondentų – iš Jungtinės Karalystės, Norvegijos, JAV, Vokietijos ir Belgijos. Apklausoje aktyviausiai dalyvavo 10 metų ir ilgiau užsienyje gyvenantys lietuviai.

Su visais užsienio lietuvių apklausos rezultatais galima susipažinti interneto adresu <https://urm.lt/default/lt/globali-lietuva/globalios-lietuvos-programa/tyrimai>.

2019 m. vasario 10 d. Lietuvos ambasadoje Tokijuje į pirmąją lietuviškos mokyklėlės pamoką susirinko gausus būrys vaikų ir tėvelių. Svečius pasveikinęs ambasadorius Gediminas Varvuolis pasidžiaugė puikia bendruomenės iniciatyva puoselėti lietuviybę tolimojoje Japonijoje, vaikams linkėjo sėkmingų mokslų, o mokyklėlei – ilgų gyvavimo metų.

Mokyklėlės idėjos autorė ir mokytoja Giedrė vaikus supažindino su lietuvių kalbos abėcėle, lietuviškomis dainomis, pasakomis, šokiais ir žaidimais.

2019 m. vasario 21 d. Lietuvos ambasadoje Latvijoje buvo surengta diskusija „Prezidento rinkimai ir referendumas: politiniai iššūkiai ir poveikis“. Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Šarūnas Liekis pasidalino informacija apie tai, kaip rinkimų kampanijos organizuojamos Lietuvoje ir užsienyje, bei pristatė išvalgas apie tai, kokiais būdais kandidatai stengiasi laimėti rinkėjų palankumą. Taip pat buvo apžvelgti pagrindinių pretendentų tapti kandidatais į Respublikos Prezidentus viešieji įvaizdžiai, atkreiptas dėmesys į Prezidento institucijos vaidmenį politinėje sistemoje. Vilniaus politikos analizės instituto direktorė Virginija Būdienė pristatė vykdomus tyrimus ir pakvietė kritiškai įvertinti rinkimų agitacijoje išsakomas nuomones ir vertinimus, siekiant išvengti sąmoningai klaidingos informacijos poveikio.

Daugiausia diskusijų kilo dėl dvigubos pilietybės referendumo. Dalyviai išsakė argumentus už ir prieš bei asmenines pastabas apie abiejų galimų referendumo baigties rezultatų poveikį. Latvijos lietuviai atkreipė dėmesį į Latvijos patirtį leidžiant dvigubą pilietybę. Diskusijos dalyviai sutarė, kad užsienyje labai trūksta kokybiškų diskusijų ir informacijos apie referendumą, o, kai kurių dalyvių nuomone, apie Lietuvoje vykstančius rinkimus reikėtų skelbti ir tradicinėse užsienio žiniasklaidos priemonėse.

2019 m. vasario 23 d. ministras apsilankė ilgiausiai užsienyje veikiančioje lietuviškoje Vasario 16-osios gimnazijoje, ten susitiko su Vokietijos lietuvių bendruomenės ir gimnazijos atstovais bei dalyvavo renginyje Valstybės atkūrimo proga. Taip pat ministras susitiko su Lietuvos garbės konsulais Vokietijoje. Vasario 16-osios gimnazija įkurta 1950 metais. Šiuo metu joje mokosi daugiau nei 200 mokinių. Heseno žemėje gyvena per 7 tūkst., o Vokietijoje – per 53 tūkst. lietuvių.

2019 m. vasario 25 d. Seimo narys Kęstutis Masiulis kreipėsi į užsienio reikalų ministrą Liną Linkevičių, siūlydamas centralizuoti užsienio lietuvių bendruomenėms teikiamą paramą.

Pasak K. Masiulio, artimiausias pavyzdys yra Lenkija, kurioje susitarusios ministerijos įkūrė paramos lenkų bendruomenėms užsienyje fondą „Pagalba lenkams Rytuose“ (lenk. *Pomoc Polakom na Wschodzie*). Fondas įgyvendina Vyriausybės politiką ir tikslingai remia užsienyje esančias lenkų bendruomenes, moksleivius, studentus, bendradarbiavimą su Lenkija, vietos spaudą lenkų kalba, sportą, tvarko lenkiškas kultūros vietas užsienyje.

2019 m. vasario 27 d. Lietuvos ambasadorė Ispanijos Karalystėje Skaistė Aniulienė Buenos Airėse susitiko su Argentinos lietuvių bendruomenės atstovais. Susitikimas surengtas draugijos „Susivienijimas lietuvių Argentinoje“ patalpose, kuriame taip pat dalyvavo ir kitų šalyje veikiančių Lietuvos išeivijos draugijų narių.

Ambasadorė padėkojo už bendruomenės pastangas stiprinti lietuviybę Argentinoje, aptarė bendruomenės veiklos aktualijas, bendradarbiavimą su Lietuvos diplomatine atstovybe Madride (Ispanijoje), kalbėjo apie poreikį drauge įgyvendinti projektus, kurie padėtų skleisti žinias apie Lietuvą Argentinoje ir puoselėti mūsų šalies tradicijas.

2019 m. kovo 1 d. lietuvių bendruomenės Hurgadoje nariai kartu su Lietuvos ambasados Egipte darbuotojais paminėjo mūsų valstybei svarbias datas – neseniai praėjusias

101-ąsias Lietuvos valstybės atkūrimo ir artėjančias 29-ąsias Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo metines.

Renginyje dalyvavęs užsienio reikalų viceministras Neris Germanas pasveikino susirinkusius dalyvius, pasidžiaugė, kad valstybinės šventės tradiciškai suburia užsienyje gyvenančius lietuvius ir paragino jokių būdu nepamesti lietuviybės.

2019 m. kovo 6 d. Vyriausybė pritarė Užsienio reikalų ministerijos pasiūlymui leisti pasitelkti išorės paslaugų teikėjus priimant užsienyje gyvenančių lietuvių prašymus gauti ar pasikeisti asmens dokumentus. Taip pat numatyta galimybė organizuoti konsulines misijas valstybėse, kuriose nėra Lietuvos diplomatinio atstovybių. Tai nustatančioms Konsulinio statuto ir Asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymo pataisoms dar turės pritarti Seimas.

Išaugus užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių skaičiui, asmens dokumentų išdavimas ir keitimas tapo viena iš svarbiausių konsulinio paslaugų.

Užsienio reikalų ministerija, sekama Nyderlandų pavyzdžiu, siūlo pasitelkti išorės paslaugų teikėjus ir steigti pasų centrus, – taip šiuo metu dirbama priimant paraiškas dėl vizų. Diplomatinės atstovybės su išorės paslaugų teikėjais bendradarbiauja nuo 2013 metų ir per juos šiuo metu priima apie 60 % visų vizų paraiškų.

2019 m. kovo 6 d. Vyriausybės rūmuose atidaryta paroda „Misija Sibiras“. Šios misijos dalyviai 2018 m. dalyvavo jau 17-ojoje ekspedicijoje, kuri vyko lietuvių tremties žemėse Kazachstano Respublikoje.

Pasak S. Skvernelio, kiekvienas „Misija Sibiras“ metu surastas ir sutvarkytas lietuvių kapas, iškaltas ir pastatytas kryžius, sugiedota „Tautiška giesmė“ atšiauriuose kampeliuose mūsų tautai reiškia nepaprastai daug.

Labai svarbu, kad sugrįžusi į Lietuvą komanda pasineria į ne mažiau reikšmingą darbą – savo patirčių sklaidą visuomenėje: įvairiose mokyklose, universitetuose, bendruomenių centruose ir net užsienyje įsikūrusiose lietuvių bendruomenėse.

Vyriausybės vadovas pasidžiaugė, kad viena iš „Misija Sibiras“ stotelių yra ir Vyriausybės rūmai, kuriuose galima iš arčiau susipažinti su vykdytomis ekspedicijomis. Jis palinkėjo ir toliau tęsti šią svarbią misiją, semtis naujų idėjų, neprarasti motyvacijos dirbti ir kurti Lietuvai.

Projekto „Misija Sibiras“ iniciatorius yra Labdaros ir paramos fondas „Jauniems“ kartu su Lietuvos jaunimo organizacijų taryba – didžiausia nevyriausybine jaunimo organizacija Lietuvoje. Šio projekto idėja kilo 2005 m. Pirmoji ekspedicija įvyko 2006 m., per visus šiuos metus sutvarkyta daugiau nei 100 kapinių, kuriose ilsisi lietuviai. Ekspedicijos vykdomos daugiausia Rusijos teritorijoje, tačiau apima ir Tadžikistaną, Kazachstaną. Iš viso šiose ekspedicijose dalyvavo 250 jaunuolių, o norą dalyvauti išreiškė daugiau nei 13 tūkst. piliečių.

2019 m. kovo 9 d. Lietuvos ambasadoje Vašingtone susirinkę JAV lietuvių verslo organizacijų vadovai ir verslininkai tarėsi dėl glaudesnio tarpusavio bendradarbiavimo.

Renginio metu bendradarbiavimo su JAV verslu patirtimi dalinasi JAV Pramonės ir prekybos rūmų, Tarptautinio privataus verslo centro ir Amerikos ir Lietuvos verslo tarybos vadovai. JAV Komercijos departamento atstovai papasakojo apie bendradarbiavimo su JAV valstybės institucijomis svarbą ir pristatė verslo skatinimo programas. Lietuvos

prekybos tarybos vadovas pasidalino idėjomis apie tai, kaip verslas gali tapti aktyviu lietuvių bendruomenės JAV rėmėju.

Susitikimo dalyviai aptarė galimybes ateityje sukurti nuolat veikiantį koordinacinį mechanizmą, kurį pasitelkiant būtų galima keistis informacija apie vykstančius renginius, dalintis idėjomis, kaip skatinti Lietuvos verslo skverbimąsi į JAV, siekti įkurti stiprią JAV veikiančią verslo organizaciją, kuri vienytų Lietuvos įmones, turinčias verslo interesus JAV, ir JAV jau veikiančius lietuviškojo verslo atstovus.

Į renginį ambasadoje susirinko Los Andžele, San Fransiske, Bostone, Čikagoje, Niujorke, Filadelfijoje, Baltimorėje, Hereforde, Vašingtone dirbantys verslininkai.

2019 m. kovo 16 d. Suomijoje, *Espoo* miesto „Akseli“ bibliotekoje, vyko „Lietuvių kalbos dienos 2019“.

Renginio metu Lietuvos ambasadorius Suomijoje Valdemaras Sarapinas pasveikino lietuvių kalbos besimokančius mažuosius lietuvius ir iškilmingai įteikė Sveikinimo raštus keturiems lietuvių kalbos pamokų kursą baigusiems vyresnių klasių mokiniams.

Ambasadorius taip pat padėkojo mokytojai Reginai Siirai už iniciatyvumą, kūrybiškumą ir ilgametės pastangas mokyti mažuosius Suomijos lietuvius jų gimtosios kalbos ir taip prisidėti prie tautinio identiteto stiprinimo bei puoselėjimo tarp užsienyje gyvenančių lietuvių. Renginio metu vyko pačių mokinių organizuota lietuvių kalbos viktorina, kurioje dalyvavo į renginį susirinkę svečiai. Visiems lietuvių kalbos mokiniams buvo įteikti Padėkos raštai ir atminimo dovanėlės.

Lietuvių kalbos sklaidai ir mokymosi motyvacijos stiprinimui skirtą iniciatyvą organizavo Valstybinė lietuvių kalbos komisija kartu su Lietuvos ambasada Suomijoje ir lietuvių kalbos mokytoja Regina Siira bei jos mokiniais.

2019 m. kovo 25 d. užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius susitiko su Venesuelos lietuvių bendruomenės pirmininku Vyteniu Folkmanu. Ministras domėjosi Venesuelos lietuvių situacija ekonominės ir humanitarinės krizės ištiktoje šalyje.

V. Folkmanas buvo informuotas apie Asmenų perkėlimo į Lietuvos Respubliką įstatymo priėmimo eigą. Atsižvelgiant į ministerijos prašymą svarstyti įstatymo projektą ir susijusius teisės aktų projektus skubos tvarka, įstatymo įsigaliojimo terminas paankstintas iki gegužės 1 dienos, o įgyvendinamieji teisės aktai turi būti priimti iki balandžio 30 dienos.

Vytauto Didžiojo universitete (VDU)

2018 m. vasario 4 d. Vytauto Didžiojo universitete pradėtas dėstyti kursas „Pasaulio lietuvių istorija“. Jis skirtas norintiems pažinti ir geriau suprasti ne tik globalią lietuviiją, bet ir šiądienį lietuvių, gyvenančių „čia“ ir „ten“, tarpusavio santykį. Įvadinėje Pasaulio lietuvių istorijos paskaitoje prof. Egidijus Aleksandravičius kalbėjo apie lietuvių pasklidimo pasaulyje priežastis, sąsajas su pasaulio istorijos įvykiais ir apie šiądienę lietuvių migracijos situaciją.

2018 m. gruodžio 7 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko knygos „Lai gyvuoja laisva Lietuva! JAV lietuvių indėlis atkuriant Lietuvos valstybingumą“ pristatymas.

Renginyje dalyvavo knygos sudarytoja, JAV teisės daktarė, advokatė, Valdovų rūmų paramos komiteto JAV pirmininkė, buvusi Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininkė Regina Narušienė ir žurnalistas, humanitarinių mokslų daktaras, VDU Viešosios komunikacijos docentas dr. Mykolas Drunga. Susitikimo dalyviai galėjo susipažinti su specialiai knygos pristatymui R. Narušienės parengta paroda.

2019 m. sausio 14 d. įvyko rašytojo Kazio Almeno atsiminimų knygos „Anuomet“ pristatymas. Dalyvavo prof. Egidijus Aleksandravičius, prof. Dalia Kuizinienė, Žygimantas Menčenkovas. Renginys vyko Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje.

Kazio Almeno knyga „Anuomet“ nukelia į gana tolimą praeitį: vaikystės atsiminimų fragmentai iš laikotarpio, kai šeima gyveno Kaune, tėvo su dviem mažais sūnumis pasitraukimas iš Lietuvos ir gyvenimas pereinamosiose Vokietijos DP stovyklose, nelengvas įsikūrimas Amerikoje ir studijų metai Nebraskos universitete.

Atsiminimai parašyti lengvu, ironija ir humoru prisodrintu stiliumi. Autorius nevengia plačiau papasakoti apie vieną ar kitą savo vaikystės ar jaunystės įvykį, sutiktus asmenis, moka išlaikyti siužeto intrigą, kuri prikausto skaitytoją prie teksto, įtraukia jį į praeities įvykių svarstymą.

Kazys Almenas (1935–2017), VDU Atkuriamojo Senato narys, universiteto Garbės daktaras, aktyvus „Santaros-Šviesos“ organizacijos narys, ne tik rašytojas, bet ir fizikas, branduolinės energetikos specialistas, universitete vadovavo doktorantams, organizavo vadovėlių aukštosioms mokykloms leidybą.

2019 m. kovo 22 d. VDU mokslo ir studijų duris atvėrė eksperimentinė laboratorija „Pelkių mokykla“, praėjusiais metais atstovavusi Lietuvai Venecijos bienalėje. Projektą kuruoja Masačusetso technologijos instituto (MIT, JAV) tyrėjai, VDU kviestiniai profesoriai Nomeda ir Gediminas Urbonai.

„Pelkių mokyklos“ ekspozicija įsikūrė keliuose VDU mokslo ir studijų centro aukštuose. Ją sudaro akustinis kambarys, kvapų koridorius, taip pat mediateka, kurioje galima stebėti vaizdo medžiagą iš Pelkių paviljono Venecijoje. Lankytojus pasitinka patys įvairiausi eksperimentai: „Garso baublys“, „Kvapų drevės“, „Pelkių pončiai“, Šepetos durpyno kolona, argentiniečių kilmės menininko R. Tiravanijos užauginta kombuča (arbatos grybas), „Pelkių radijas“, „Pelkių muilas“, „Islandiškas turfas“, „Pelkių intelektas“ ir kiti elementai.

VDU Lietuvių išeivijos institute

2018 m. lapkričio 22 d. asociacija „Lietuvių tiltai“ kartu su partneriais Lietuvos valstybės istorijos archyvu ir VDU Lietuvių išeivijos institutu pakvietė į projekto „Lietuvai reikšmingo kultūros paveldo, esančio Sibire, paieška, sklaida ir sugrąžinimas“ („Lietuvių Sibiariada“) pristatymą. VDU doktorantai Victor Bilotas ir Gediminas Kasparavičius papasakojo apie ekspediciją ir darbą Tobolsko archyvuose, supažindino visuomenę su parvežtais dokumentais.

Projekto metu svarbiausiuose Sibiro (Irkutsko, Tomsko, Krasnojarsko, Tobolsko) archyvuose buvo ieškoma vertingų Lietuvai dokumentų ir nuotraukų apie XIX a. lietuvius tremtinius bei išeivius iš Vilniaus, Kauno ir Augustavo gubernijų.

2018 m. gruodžio 21 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje susirinko Vytauto Didžiojo universiteto studentų, jų kolegų ir artimųjų, akademinės bendruomenės narių į jau tradiciniu tampa renginį – Lietuvių fondo skiriamų vardinių Broniaus Bieliuko ir Vandos Daugirdaitės-Sruogienės stipendijų įteikimą. Šiais metais drauge buvo įteiktos dar vienų lietuvių išeivijos mecenatų Liūto ir Francoise Mockūnų vardinės stipendijos.

Lietuvių fondo darbai matomi ir girdimi visame pasaulyje, jo skiriama parama padeda išlaikyti ir stiprinti lietuvių Europoje, Pietų Amerikoje ar Australijoje, per įvairius visuomeninius, kultūros projektus fondo parama pasiekia Lietuvos žmones. Lietuvių fondo rėmėjų bei aukotojų pastangomis yra įsteigtas ne vienas vardinės stipendijos fondas, iš kurių yra skiriamos stipendijos Lietuvos studentams. Nuo 2001 m. Vytauto Didžiojo universiteto studentams skiriamų žymaus lietuvių išeivijos visuomenininko Broniaus Bieliuko stipendijų tikslas – remti gabius, gerai besimokančius studentus, skatinti juos aktyviau dalyvauti visuomeninėje, mokslinėje veikloje. Istorikės Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardinė stipendija kasmet yra skiriama jauniems mokslininkams, dirbantiems mokslinį darbą Lietuvos istorijos srityje. Šiais metais Broniaus Bieliuko vardo vienkartinės stipendijos buvo skirtos Menų fakulteto Naujųjų medijų meno programos IV kurso studentei Mildai Gineikaitei, Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Europos Sąjungos viešosios politikos ir administravimo programos II kurso magistrantei Karolinai Vitkutei, Katalikų teologijos fakulteto Pastoracinės teologijos programos II kurso magistrantui Gintui Petkevičiui. Vandos Daugirdaitės-Sruogienės stipendija buvo įteikta Humanitarinių mokslų fakulteto Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos programos II kurso magistrantui Tadiui Šauliui.

Renginio metu Lietuvių išeivijos instituto direktorius Egidijus Aleksandravičius pasidžiaugė gražia tradicija ir priminė visiems susirinkusiems iškilią Broniaus Bieliuko ir Vandos Daugirdaitės-Sruogienės asmenybes. Renginyje dalyvavo Lietuvių fondo atstovas Lietuvoje Leonas Narbutis, jis perdavė studentams Fondo sveikinimus. Stipendininkams buvo įteikti diplomai, Lietuvių fondo sveikinimo raštai, padovanota Lietuvių išeivijos instituto išleistų knygų. Renginį vedė Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus direktorius Arūnas Antanaitis, jis pristatė Liūto ir Francoise Mockūnų stipendininkus ir įteikė jiems vardines stipendijas. Šios stipendijos nuo 2010 m. skiriamos studijoms arba praktikoms bei jaunųjų mokslininkų stažuotėms užsienyje. Šiais metais L. ir F. Mockūnų stipendijų laureatais tapo VDU istorijos doktorantai Simonas Jazavita ir Gediminas Kasparavičius, Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto šiuolaikinės politikos studijų magistrantas Manvydas Džiaugys.

2019 m. sausio 14 d. įvyko rašytojo Kazio Almeno atsiminimų knygos „Anuomet“ pristatymas. Renginyje dalyvavo prof. Egidijus Aleksandravičius, prof. Dalia Kuizininė, Žygimantas Menčėnkovas. Kazio Almeno atsiminimus išleido leidykla „Versus“. Knygos autorius pateikia fragmentuotą pasakojimą apie savo vaikystę Lietuvoje, gyvenimą pereinamosiose Vokietijos DP stovyklose, daug dėmesio skiria šeimos įsikūrimui Amerikoje ir studijų metams Nebraskos universitete. Itin netikėta knygoje yra pasakojimo maniera, kuri prisiminimus apie praeitį susieja su brandžios gyvenimo patirties, profesorišku tų pačių įvykių vertinimu, nestokojančiu ironijos, intertekstinių paralelių.

2019 m. vasario 19 d. buvo pristatytas Kanadoje gyvenančio lietuvių rašytojo Antano Šileikos naujasis romanas „Laikiniai Jūs“. Susitikimas su rašytoju vyko Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje.

Tai – jau penktoji Antano Šileikos knyga, išversta į lietuvių kalbą ir išleista Lietuvoje. Romaną išleido leidykla „Baltos lankos“, ji anonsuoja kitą savaitę pasirodysiančią knygą. „Laikiniai jūs“ – lietuviškojo Džeimso Bondo vardo vertas, tikrų įvykių įkvėptas šnipų romanas apie spalvingą Lietuvos tarpukario istorijos puslapį, kai laikinąja sostine tapo Kaunas, karo kontržvalgybos viršininko pareigas ėjo Jonas Budrys, o Klaipėdos krašto prijungimas rodėsi tolima svajonė. Kai „Metropolio“ ir „Versalio“ šokių salėse sukosi išsipučiusios poros, kavinėse žaisdami biliardą svarbūs asmenys sprendė šalies ateitį, tamsiuose skersgatviuose šmėžčiojo skrybėlėti šešėliai, meilė maišėsi su apgavyste ir pavydu, žmonių gyvenimus negrįžtamai keitė lemtingi pasirinkimai.

2019 m. kovo 6 d. įvyko Reginos Laukaitytės knygos „Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis“ pristatymas. Jame dalyvavo monografijos autorė dr. Regina Laukaitytė, prof. Egidijus Aleksandravičius, prof. Vaida Kamuntavičienė, dr. Daiva Dapkutė.

Monografijoje pateikiama Lietuvių misijos ir Šv. Kazimiero lietuvių katalikų bažnyčios Londone istorija nuo 1901 m. iki šių dienų. Knygos autorė istorikė Regina Laukaitytė išsamiai analizuoja ne tik šios parapijos ir marijonų veiklą. Per Londono lietuvių bažnyčios istoriją knygoje atsiskleidžia įvairūs lietuvių diasporos Didžiojoje Britanijoje istorijos fragmentai, bendruomenės kūrimosi šiame krašte aplinkybės, išeivių likimai karų ir taikos metais, lietuvių kultūrinė, socialinė veikla bei ryšiai su Lietuva. Nepaisydama plataus 100 metų laikotarpio ir daugybės istorijos faktų, autorė sukuria lengvai ir įdomiai skaitomą pasakojimą, atskleidžiantį Bažnyčios vaidmenį konsoliduojant lietuvių bendruomenę Didžiojoje Britanijoje, puoselėjant jos tautinę tapatybę įvairiais istorijos laikotarpiais.

2019 m. kovo 27 d. įvyko mokslinė konferencija „Vienuolijos lietuvių išeivijoje: istorija ir paveldas“. Vienuolijos – neatsiejama Lietuvos Katalikų bažnyčios ir visuomenės praeities, dabarties ir turbūt ateities dalis. Vienas modernių laikų Lietuvos istorijos bruožų – migracija, bendruomenių už Lietuvos ribų kūrimasis. Lietuvių migracijos (savanoriškos ir prievartinės) srautus lydėjo ir dvasininkai – kunigai, vienuoliai, vienuolės: jie ne tik teikė tautiečiams reikalingiausius dvasinius patarnavimus, bet ir tapo neatsiejama lietuvių išeivijos sociokultūrinio gyvenimo dalimi.

Konferencijoje analizuotos šios temos:

- vienuolių steigimasis, raida, veiklos ypatumai, įtaka išeivijos visuomenei;
- vienuolių svarba lietuvių išeivijos sielovadoje;
- vienuolijos – lietuvių išeivijos sociokultūrinio gyvenimo centrai;
- išeivijos vienuolių ryšiai su sovietų okupuota Lietuva;
- iškilios asmenybės išeivijos vienuolių istorijoje ir šiandienoje;
- pagalba nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos Bažnyčiai ir visuomenei;
- lietuvių išeivijoje veikusių vienuolių paveldas: aktualumas ir išsaugojimo perspektyvos.

Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje

2018 m. lapkričio 15 d. įvyko dailininkės Magdalenos Birutės Stankūnienės (1925–2017) atminimui skirtas renginys. Buvo galima apžiūrėti naujausių dailininkės darbų parodą, atsiminimais dalinosi dailininkės bičiuliai, muziejininkai.

Dailininkės M. B. Stankūnienės dovanoti darbai puošia Vytauto Didžiojo universiteto erdves, dailininkė savo darbų yra dovanojusi daugeliui Lietuvos universitetų, mokyklų, bibliotekų ir muziejų. Dar sovietmečiu (1968 m.) dailininkė pirmą kartą atvyko į Lietuvą. Nuo to laiko gimtinėje ji nuolat rengdavo savo parodas, siuntė knygų ir paveikslų, čia yra išleistos dailininkės kūrybos albumų, daugelio knygų leidybą Lietuvoje yra parėmusi finansiškai. Savo paveikslų, interjero ir kultūros paveldo rinkinius dailininkė yra padovanojusi Paežerių dvaro muziejui, kurį daugelį metų remia finansiškai. M. B. Stankūnienė yra Vilkaviškio garbės pilietė. 2006 m. Marijampolės kultūros centre atidaryta jos vardo galerija, kurioje rengiamos parodos ir kuri tapo svarbia miesto dailės gyvenimo dalimi. Dailininkė nuolat globojo, rėmė iš Lietuvos į Čikagą atvykstančius studentus, mokslininkus, stažuotojus.

2018 m. lapkričio 23 d. įvyko iškilmingas parodos „Per Atlantą: Lietuvos ir JAV draugystės amžius“ pristatymas. Lietuvos valstybingumo atkūrimo šimtmečiui skirtą parodą kartu kūrė JAV ambasada Lietuvoje, Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus suburta istorikų komanda, tarp jų – JAV mokslininkas, *Fulbright* stipendijos gavėjas dr. Charlesas Perrinas.

Paroda „Per Atlantą: Lietuvos ir JAV draugystės amžius“ atskleidžia per šimtmetį brandintų ir puoselėtų Jungtinių Amerikos Valstijų ir Lietuvos santykių dinamiką. Parodos kūrėjai – Lietuvos ir JAV istorikai – surinko unikalių dokumentų, fotografijų ir kitos istoriografinės medžiagos, vaizduojančios svarbiausius bendros istorijos faktus ir galbūt mažiau girdėtus pasakojimus apie Lietuvos ir Amerikos santykių dinamiką bei istorines asmenybes, formavusias ir lėmusias šiuos santykius. Paroda leidžia pažinti amerikiečius ir lietuvius per juos vienijančias tarpvalstybinės ir kultūrinės veiklos sritis – meną, sportą, ekonomiką, saugumą ir diplomaciją. Parodoje naujai pažvelgiama į lietuvių išeiviją Amerikoje ir jos vaidmenį įkūnijant svarbiausius lietuvių viltis ir lūkesčius tarpukariu, per sovietų okupaciją ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Paroda taip pat atskleidžia Lietuvos ir Amerikos mokslininkų, menininkų ir sportininkų ryšius, bendrus jų sumanymus, kuriuos suvienijo siekis dalintis abi šalis praturtinančia patirtimi.

2018 m. lapkričio 23 d. kartu su keliaujančia paroda „Per Atlantą. Lietuvos ir JAV draugystės amžius“ visuomenei pristatyta istorinė Amerikos lietuvių trispalvė. Šią vėliavą VDU Lietuvių išeivijos institutui padovanojo Lorenzo (*Lawrence*) lietuviai. Autentiška, beveik 100 metų senumo vėliava 2018 m. buvo restauruota, o dabar yra eksponuojama Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje. Kartu su ja lankytojai galėjo išvysti ir 1922 m. nuotrauką, kurioje Lorenzo lietuviai dėkoja JAV už Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Remiantis liudininkų pasakojimais, nuotraukoje užfiksuota jau minėta lietuviška trispalvė.

Vėliavą VDU Lietuvių išeivijos institutui perdavė Lorenzo lietuvis Jonas Stundžia. Ji buvo restauruota vykdant Lietuvos kultūros tarybos remiamą projektą „Pirmoji trispalvė

Amerikoje“. Projektą vykdė Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus, projekto vadovė – istorikė Ilona Strumickienė. Nuotraukos, kurioje galima išvysti vėliavą, originalas saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

2019 m. vasario 16 d. Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus pakvietė kartu paminėti Lietuvos valstybės atkūrimo dieną. Šios iškilios šventės proga biblioteka-muziejus eksponavo unikalią, analogų Lietuvoje neturinčią JAV lietuvių trispalvę vėliavą. Didžiulio formato 1918–1922 m. istorinę vertybę išsaugojo Lorencas (Masačusetso valstijos, JAV) lietuvių bendruomenė.

Šios relikvijos išsaugojimo istorija yra įdomi. Dovanotojų duomenimis, tai – viena pirmųjų JAV lietuvių trispalvių vėliavų. Lorencas lietuvių bendruomenės atstovai su šia vėliava dalyvavo gausiose JAV lietuvių demonstracijose, kuriomis JAV vyriausybė buvo raginama pripažinti Lietuvos valstybę *de jure*. Tokio pripažinimo Lietuva sulaukė tik 1922 m. liepos 28 d., tačiau JAV buvo pirmoji iš galingųjų pasaulio valstybių, pripažinusių Lietuvos nepriklausomybę. Ilgus metus vėliava priklausė unikaliam lietuvių išeivių etnoreliginei bendruomenei – Lietuvių tautinės katalikų bažnyčios (LTKB) Lorencas Saldžiausiosios Jėzaus Širdies parapijai, gyvavusiai nuo 1916 iki 2002 m. Intriguojanti detalė: vėliava buvo kiek apgadinta, kai Joninių šventės metu plevėsavo lauke, o ją bandė *suvalgyti* netoliese ganęsis ožys.

Išsaugota relikvija į Kauną atkeliavo labai blogos būklės: dalis medžiagos buvo išplyšusi, pažeista rūdžių, dėmėta. Vėliavą VDU Lietuvių išeivijos institutui padovanojo aktyvus JAV lietuvių visuomenės veikėjas Jonas Stundžia. Atsižvelgiant į šio unikalaus eksponato istorinę vertę, buvo pradėta ieškoti būdų ją restauruoti. Lietuvos kultūros tarybai parėmus šį sumanymą, vėliavą restauravo Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro specialistai. Ieškant daugiau informacijos apie šią relikviją, buvo rasta 1922 m. Lorencas lietuvių demonstracijos nuotrauka, kurioje matome lietuvius, dėkojančius JAV už Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Nuotraukoje užfiksuota ir ši vėliava.

2019 m. balandžio 12 d. įvyko mokslinė konferencija, skirta Karolio Drungos (Jurgio Valiulio) atminimui. Jurgis Valiulis – chemikas, visuomenės veikėjas, antinacinės ir antisovietinės rezistencijos dalyvis, vienas iš Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) steigėjų, 1941 m. sukilimo dalyvis. Buvo vokiečių gestapo areštuotas, kalintas, sovietams okupavus Lietuvą 1945 m. Karolio Drungos pavarde pasitraukė į Vokietiją, vėliau persikėlė gyventi į JAV. Išeivijoje Jurgis Valiulis (Karolis Drunga) aktyviai įsijungė į lietuvių politinę ir visuomeninę veiklą, buvo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) narys. Buvo vienas iš išeivijos liberaliosios srovės lyderių, aktyviai dalyvavo jos organizacijų (Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio Užsienio delegatūros (BDPS UD), Lietuvių rezistencinės santarvės (LRS), „Santaros-Šviesos“ federacijos) veikloje, „Akiračių“ ir „Metmenų“ redakcijų narys bei bendradarbis. Konferenciją organizavo VDU Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus.

Kroniką parengė Ingrida CELEŠIŪTĖ

Šaltiniai

<http://www.iseivijosinstitutas.lt>

<http://adamkuslibrary.lt/>

<http://urm.lt>

<http://plbe.org/naujienlaskis/>

<http://lrs.lt/>

<http://lrv.lt/>

<https://www.lnb.lt/>

<http://pasauliolietuvis.lt/>

<https://pasauliolietuviai.lt/>

<http://www.vdu.lt/lt/>

<https://www.15min.lt>

Apie autorius

CELEŠIŪTĖ

Ingrida

Socialinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto
Pasaulio lietuvių universiteto koordinatore
El. paštas ingrida.celesiute@vdu.lt

CIDZIKAITĖ

Dalia

Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto
Švietimo akademijos mokslo darbuotoja, Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriaus vyriausioji
metodininkė-tyrėja
El. paštas dalia.cidzikaite@gmail.com

DANYTĖ

Milda

Habilituota humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo
universiteto Užsienio kalbų, literatūros ir vertimo studijų
katedros profesorė
El. paštas milda.danyte@vdu.lt

ĖMUŽIENĖ

Ina

Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos nacionalinės Martyno
Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriaus vyriausioji
metodininkė-tyrėja
El. paštas ina.emuziene@lnb.lt

GENYS

Dainius

Socialinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto
Andrėjaus Sacharovo demokratinės plėtros tyrimų centro
darbuotojas
El. paštas dainius.genys@vdu.lt

GUDAVIČIENĖ

Eglė

Humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto
Taikomosios kalbotyros instituto Lituanistinių studijų katedros
asistentė
El. paštas egle.gudaviciene@flf.vu.lt

JAKAITĖ- BULBUKIENĖ Kristina	Humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto Lituanistinių studijų katedros asistentė El. paštas kristina.bulbukiene@flf.vu.lt
KASPERIONYTĖ Rima	Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos doktorantė El. paštas rima.kasperionyte@gmail.com
LAURUŠAITĖ Laura	Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Naujosios literatūros skyriaus mokslo darbuotoja El. paštas laura@liti.lt
LUKMINAITĖ Solveiga	Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros doktorantė El. paštas solveiga.lukminaitė@vdu.lt
PETRAITYTĖ- BRIEDIENĖ Asta	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja El. paštas asta.petraityte-briediene@vdu.lt
PILIPAITYTĖ Gerda	Vytauto Didžiojo universiteto Lituanistikos katedros programos „Literatūra ir spauda“ magistrė El. paštas gerda.pilipaityte@stud.vdu.lt
STRUMICKIENĖ Ilona	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja El. paštas ilona.strumickiene@vdu.lt
ŠIMĖNIENĖ Akvilė	Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotoja, Mykolo Romerio universiteto Humanitarinių mokslų instituto lektorė El. paštas akvile.simeniene@yahoo.es
VAIČENONIS Jonas	Humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros profesorius El. paštas jonas.vaicenonis@vdu.lt

Reikalavimai straipsniams

Nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas akademinis žurnalas *Oikos* (gr. *namai*) yra skirtas Lietuvos ir kitų kraštų migracijos procesų, migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinių dokumentų publikacijos. Skatinant tarpdalykinius tyrimus, žurnale publikuojami įvairių mokslo šakų (sociologijos, antropologijos, migracijos politikos istorijos, literatūros istorijos, literatūrologijos, diasporos istorijos, teatrologijos ir kitų sričių) mokslinių tyrimų rezultatai.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Žurnalui teikiami straipsniai yra recenzuojami dviejų redakcijos kolegijos paskirtų recenzentų.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – ne mažesnė nei 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimtys publikacijų reikia iš anksto tartis su redakcija. Tekstai žurnalo redakcijai pateikiami A4 formato *Times New Roman* 12 šriftu, 1,5 eilutės intervalu.

Straipsniai turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie teksto būtina pridėti santraukas ir raktažodžius anglų ir lietuvių kalbomis (600–1 000 spaudos ženklų).

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeracija ištisinė. Straipsnio pabaigoje pridėdamas literatūros ir publikuotų šaltinių sąrašas.

Straipsniuose citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto. Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo kalba laikantis nustatytų svetimvardžių gramatinimo taisyklių (žiūrėti <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). Pirmą kartą tekste pateikiamas visas asmens vardas ir pavardė, toliau rašytina jo (jos) vardo pirmoji raidė ir pavardė. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti vietovardžių pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Straipsnio pabaigoje autorius (-iai) turi nurodyti savo vardą, pavardę, instituciją, kuriai atstovauja, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Tekstus prašome siųsti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui el. paštu lii@vdu.lt arba vyr. redaktoriaus pavaduotojai Daliai Kuizinienei el. paštu dalia.kuiziniene@vdu.lt. Jeigu kiltų neaiškumų, prašome kreiptis į Lietuvių išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas lii@vdu.lt, tel. (8 37) 327 839).

Žurnalas recenzuojamas ir skelbiamas tarptautinėse *EBSCO Publishing* duomenų bazėse <http://www.ebscohost.com/>.

Bibliografiniai aprašai rengiami pagal Čikagos citavimo stiliaus bibliografijos metodą (*Chicago: notes and bibliography method*).

Išnašų pavyzdžiai

Knyga: 1 autorius

Pavardė, Vardas, *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis (-iai).

¹ Kiaupa, Zigmas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

Vėliau tekste pakartotinai cituojant tą patį šaltinį, išnašoje pateikiamas sutrumpintas bibliografinis aprašas: autoriaus pavardė, sutrumpintas cituojamo šaltinio pavadinimas (rekomenduojama trumpinti iki 4 žodžių), cituojami puslapiai.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ Ibid., 67.

⁷ Ibid.

Knyga: 2 arba 3 autoriai

Pavardė¹, Vardas¹ ir Pavardė², Vardas², *Knygos antraštė: paantraštė*, laida. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojami puslapiai.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

4 ir daugiau knygos autorių

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Knygos dalis (skyrius)

Pavardė, Vardas, „Knygos dalies / skyriaus antraštė: paantraštė“, in *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Straipsnis

Pavardė, Vardas, „Straipsnio pavadinimas“, *Žurnalo pavadinimas* nr. (metai), cituojami puslapiai:

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archyvinis šaltinis

Šaltinio pavadinimas, Archyvas (pirmą kartą visas pavadinimas, vėliau – sutrumpintas), fondo / kolekcijos pavadinimas ar nr., aplanko nr., bylos nr., cituojamas puslapis ar lapas:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Interneto puslapis

Pavardė, Vardas, „Interneto puslapio pavadinimas“, *Interneto tinklalapio pavadinimas*, paskelbta/atnaujinta/žiūrėta data, interneto adresas:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Literatūra

Straipsnio pabaigoje pateikiamas literatūros šaltinių sąrašas, sudarytas pagal autorių pavardes abėcėlės tvarka (be numeracijos). Jeigu autorių nėra, rikiuojama pagal antraštes, jeigu antraštė prasideda artikieliu (*a*, *an*, *the*, *der* ir kt.) – pagal antrąją antraštės žodį.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka. „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

„The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Submission Guidelines

Since 2006 the Lithuanian Emigration Institute has been publishing a scholarly journal called *Oikos* (from the Greek word meaning *home*) devoted to discussing contemporary migration processes involving Lithuania and other countries, the migration policies of Lithuania and other countries, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents. In order to foster interdisciplinary research it also publishes the results of scholarly research in sociology, anthropology, literary studies, history of literature, theater studies, history of migration policy, history of the diaspora, and related disciplines.

Articles are published in Lithuanian and English. Submissions are evaluated by two reviewers assigned by the *Oikos* Editorial Board.

Articles should not exceed 40,000 characters in length, while reviews should be at least 10,000 characters in length. Articles exceeding, or reviews falling short of, the recommended length should be discussed beforehand with the Editorial Board. Texts must be submitted in A4 format, *Times New Roman* 12-pt. font, and be one-and-a-half spaced (1,5).

Articles must meet standard academic requirements. These include a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. The text must include summaries (from 600 to 1,000 characters long) and keywords in both English and Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the bottom of the page. The article must end with a bibliography.

Quotations are to be placed within double quotation marks without changing the font. In Lithuanian texts, non-Lithuanian personal names are written in the original language in accordance with the established rules for grammatically rendering foreign names

(<http://www.vlkk.lt/aktualiausiasios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). On the first occasion of use in a text, the whole of a person's name and surname is given. In Lithuanian texts, frequently used place names about which information is readily available in standard encyclopedias are to be rendered traditionally according to the way they are pronounced, whereas rare place names not having a transliteration are to be written in their original language.

At the end of the article the author(s) must indicate his, her, or their name(s) and surname(s), institution(s), academic degree(s), electronic address(es), and telephone number(s).

Please send the text(s) to Vytautas Magnus University's Lithuanian Emigration Institute at lii@vdu.lt or to the Deputy Editor Dalia Kuiziniienė at dalia.kuiziniene@vdu.lt. If you have any questions please contact the Lithuanian Emigration Institute by mail at S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, or by e-mail at lii@vdu.lt, or by phone at 837 327 839.

Oikos is peer-reviewed and included in EBSCO Publishing databases at <http://www.ebscohost.com/>.

Notes and bibliography follow *The Chicago Manual of Style*.

Sample footnotes

Book: one author

Surname, name, *Title and subtitle* (if any). Place of publication: publisher, year, page(s) cited.

¹ Kiaupa, Zigmas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofojės istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

If in the same text this source is cited again, a brief bibliographic description in the footnote suffices: Author's surname: shortened title (up to 4 words), page(s) cited.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ Ibid., 67.

⁷ Ibid.

Book: two or three authors

Surname1, Name1 and Surname2, Name2, *Title and subtitle* (if any), edition. Place of publication: publisher, year, page(s) cited.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

Book: four or more authors

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Book: part, section, chapter

Surname, name, "Title of book part, section, chapter: subtitle", in *Book title and subtitle*. Place of publication: publisher, year, page(s) cited.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Article

Surname, Name, "Title of article", *name of journal* (year), page(s) cited.

- ¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.
- ² Bielinis, Lauras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.
- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfio seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archival source

Name, Archives (full name at first, short version on later occasions), collection name or no., folder no., file no., page(s) cited:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Baziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, "Name of web page", *Name of web site*, "Title of book part, section, chapter: subtitle", Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Bibliography

The bibliography lists the authors by surnames in alphabetical order (without numbering). If there are no authors, the works are listed by their titles; if the title begins with an article (*a, an, the, der*, etc), the titles are ordered by their second word.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka. „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

„The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių
išėivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006)- . –
Vilnius : Versus Aureus, 2006- .
Nr. 1 (27). – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2019. – 232 p. – Bibliografija straipsnių gale.

OIKOS 2019 Nr. 1 (27)
LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.27>

Redaktorė *Simona Grušaitė* (lietuvių k.)
Redaktorius *Mykolas Jurgis Drunga* (anglų k.)
Maketuotojas *Kęstutis Obelenis*

2019 06 18. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K19-050

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt